

2(2)

2024

ISSN 3105-3432

ZHETYSU UNIVERSITY

EAST-WEST

Eurasian Scientific And Methodological Journal
For Master And Doctoral Students

JUNE
2024

І.Жансүгіров атындағы Жетысу университеті
Жетысуский университет имени И.Жансугурова
I.Zhansugurov Zhetysu University

ISSN 3105-3432

**EURASIAN SCIENTIFIC AND
METHODOLOGICAL JOURNAL
“EAST-WEST”
for master and doctoral students**

Журнал 2022 жылдың желтоқсан айынан бастап шығады
Журнал издается с декабря 2022 года
The Journal has been published since December 2022

№ 2(2) 2024

Талдықорған
Талдықорған
Taldykorgan

2024

Маусым
Июнь
June

БАС РЕДАКТОР
Бурибаев Е.А. – з.ғ.д., профессор

Редакция алқасы (кенес)

Исалиева С.Т. - ғылыми редактор, ә.ғ.м., аға оқытушы (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Момбек Ә.Ә.** - ғылыми редактор, п.ғ.к., қауым. профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Бегалиева С.Б.** – п.ғ.д., профессор (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ), **Жусупбекова Г.Г.** – PhD, аға оқытушы (Ш.Уалиханов атындағы КУ), **Жанбеков Х.Н.** – жер туралы ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Мурзалинова А.Ж.** – п.ғ.д., профессор (М.Қозыбаев атындағы СҚУ), **Тлебаев Қ.Б.** – ф-м.ғ.д., профессор (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Сақыпбекова М.Ж.** – PhD, доцент м.а. (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ), **Абдулкаримова Г.А.** – п.ғ.к., доцент (Абай атындағы ҚазҰПУ), **Аккасынова Ж.К.** – PhD, аға оқытушы (Абай атындағы ҚазҰПУ).

Халықаралық редакция алқасы

Вернигора Влад – ә.ғ.к. (Eurasian Association of Scientific Journals Ltd., Таллин, Эстония), **Имрани Заур Тагар** – г.ғ.к., доцент (Әзербайжан Республикасы БЖҒМ География институты, Баку, Әзірбайжан), **Чабан Наталия** – PhD, профессор (Кентербери университеті, Крайстчерч, Жаңа Зеландия), **Валиев Орхан** – PhD, доцент (Khazar University, Баку, Әзірбайжан), **Вдовиченко Виктория** – PhD, адъюнкт профессор (Болонья университеті, Болонья, Италия), **Цао Жань** – білім магистрі, аға оқытушы (Цзилинь университеті, Чанчун, Қытай).

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
Бурибаев Е.А. – д.ю.н., профессор

Редакционная коллегия (совет)

Исалиева С.Т. - научный редактор, м.с.н., ст.преподаватель (КазНПУ имени Абая), **Момбек А.А.** - научный редактор, к.п.н., ассоц. профессор (КазНПУ имени Абая), **Бегалиева С.Б.** – д.п.н., профессор (КазНУ имени аль-Фараби), **Жусупбекова Г.Г.** – PhD, ст.преподаватель (КУ имени Ш.Уалиханова), **Жанбеков Х.Н.** – доктор наук о Земле, профессор (КазНПУ имени Абая), **Мурзалинова А.Ж.** – д.п.н., профессор (СҚУ имени М.Қозыбаева), **Тлебаев Қ.Б.** – д.ф-м.н., профессор (КазНПУ имени Абая), **Сақыпбекова М.Ж.** – PhD, и.о. доцента (КазНУ имени аль-Фараби), **Абдулкаримова Г.А.** – к.п.н., доцент (КазНПУ имени Абая), **Аккасынова Ж.К.** – PhD, ст.преподаватель (КазНПУ имени Абая).

Международная редакционная коллегия

Вернигора Влад – к.с.н. (Eurasian Association of Scientific Journals Ltd., Таллин, Эстония), **Имрани Заур Тагар** – к.ғ.н., доцент (Институт географии при МНО Азербайджанской Республики, Баку, Азербайджан), **Чабан Наталия** – PhD, профессор (Кентерберийский университет, Крайстчерч, Новая Зеландия), **Валиев Орхан** – PhD, доцент (Khazar University, Баку, Азербайджан), **Вдовиченко Виктория** – PhD, адъюнкт профессор (Болонский университет, Болонья, Италия), **Цао Жань** – магистр образования, ст.преподаватель (Цзилиньский университет, Чанчун, Китай).

CHIEF EDITOR
Buribayev E.A. – Doctor of Law, Professor

Editorial board (council)

Issaliyeva S.T. – Scientific Editor, Master of Social Sciences, Senior Lecturer (Abai KazNPU), **Mombek A.A.** – Scientific Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Abai KazNPU), **Begaliyeva S.B.** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (al-Farabi KazNU), **Zhussupbekova G.G.** – PhD, Senior Lecturer (Sh.Ualikhanov KU), **Zhanbekov Kh.N.** – Doctor of Earth Sciences, Professor (Abai KazNPU), **Murzalinova A.Zh.** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (M.Kozybayev NKU), **Tlebayev K.B.** – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor (Abai KazNPU), **Sakypbekova M.Zh.** – PhD, Acting Associate Professor (al-Farabi KazNU), **Abdulkarimova G.A.** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Abai KazNPU), **Akkassynova Zh.K.** – PhD, Senior Lecturer (Abai KazNPU).

International editorial board

Vernygora Vlad – Candidate of Social Sciences (Eurasian Association of Scientific Journals Ltd., Tallinn, Estonia), **Imrani Zaur Tagar** – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor (Geography Institute of the Ministry of Education and Science, Baku, Azerbaijan), **Chaban Natalia** – PhD, Professor (University of Canterbury, Christchurch, New Zealand), **Valiyev Orkhan** – PhD, Assistant Professor (Khazar University, Baku, Azerbaijan), **Vdovychenko Viktoria** – PhD, Adjunct Professor (University of Bologna, Bologna, Italy), **Cao Ran** – Master of Education, Senior Lecturer (Jilin University, Changchun, China).

Учредитель: Исалиева С.Т. Зарегистрировано в КИ МИОР РК.
Свидетельство № KZ94VPY00060902 09 09.12.2022 г.
Периодичность: 4 раза в год. Адрес редакции: г.Алматы, мкр.Казахфильм, 18

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Жаратылыстану және техникалық ғылымдар Естественные и технические науки Natural and Technical Sciences

Алпамыс М., Умаров А.А. Биочип технологияларын физика тұрғысынан және қолданылуын зерттеу	7-18
Алпамыс М.А., Умаров А.А. Изучение применения биочиповых технологий с точки зрения физики	7-18
Alpamys M.A., Umarov A.A. Study of biochip technologies from the point of view of physics and application	7-18
Жұмахан А., Алтынбекова М.О. Химия сабақтарында оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыруда мультимедиялық технологияларды қолданудың тиімділігі	19-31
Жумахан А.М., Алтынбекова М.О. Эффективность использования мультимедийных технологий в формировании компетенции учащихся на уроках химии	19-31
Zhumakhan A.M., Altynbekova M.O. The effectiveness of the use of multimedia technologies in the formation of students' competence in chemistry lessons	19-31
Токтамыс А., Ерсұлтанова З.С. Исследование формирования инженерно-технических навыков при обучения робототехнике посредством проектных работ	31-44
Тоқтамыс А.А., Ерсұлтанова З.С. Робототехниканы оқытуда жобалық жұмыстарды жасау арқылы инженерлік-техникалық дағдыларды қалыптастыруды зерттеу	31-44
Toktamis A.A., Yersultanova Z.S. By doing project work in robotics education study of formation of engineering and technical skills	31-44

Әлеуметтік және қоғамдық ғылымдар Социальные и общественные науки Social and Public Sciences

Кемелбек Р., Токабаева Б.М. Спичрайтинг - медиакоммуникацияның маңызды саласы	45-56
Кемелбек Р.К., Токабаева Б.М. Спичрайтинг – важная отрасль медиакоммуникаций	45-56
Kemelbek R.K., Tokabayeva B.M. Speechwriting as the most important area of media communication	45-56
Қаби М., Жусупбекова Г.Г., Кенжегалиева М.Д. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін зерттеу жұмыстарына дайындау	56-65
Қаби М., Жусупбекова Г.Г., Кенжегалиева М.Д. Подготовка будущих учителей начальных классов к исследовательской культуре	56-65
Kabi M., Zhussupbekova G.G., Kenzhagaliyeva M.D. Preparing future primary school teachers for research culture	56-65
Сыздықбаева Д., Аркабаев У.Б. Современные педагогические подходы к личностному и профессиональному развитию студентов высших учебных заведений	65-76
Сыздықбаева Д., Аркабаев У.Б. Жоғарғы оқу орындары студенттерінің тұлғалық және кәсіби дамуының қазіргі кездегі педагогикалық тәсілдері	65-76

Syzdykbayeva D.S., Arkabayev U.B. Modern pedagogical approaches to the personal and professional development of university students	65-76
Жусупекова Ә., Есимғалиева Т.М. Көп балалы отбасының психологиялық ерекшеліктері	76-87
Жусупекова Ә., Есимғалиева Т.М. Психологические особенности многодетной семьи	76-87
Zhusupekova A., Yessingaliyeva T.M. Psychological features of a large family	76-87
Хумар А., Бейсенова А.А. Баланың әлеуметтенуіндегі ойындар және ойыншықтардың орны мен маңызы	87-101
Хумар А.К., Бейсенова А.А. Место и значение игр и игрушек в социализации ребенка	87-101
Khumar A.K., Beysenova A.A. The place and importance of games and toys in the socialization of the child	87-101
Мунбайева М., Maigeldiyeva Sh.M. Building STEAM competence among students of pedagogical specialities	101-112
Мынбаева М., Майгельдиева Ш.М. Педагогикалық мамандықта оқитын студенттердің STEAM құзыреттілігін қалыптастыру	101-112
Мынбаева М., Майгельдиева Ш.М. Формирование STEAM компетенции студентов педагогических специальностей	101-112
Орынбаева Р., Шильдебаева Л.К. Коммерциализация технологий в вузе как фактор повышения активности обучающихся	112-125
Орынбаева Р., Шильдебаева Л.К. Жоғары оқу орнындағы технологияларды коммерцияландыру білім алушылардың белсенділігін арттыру факторы ретінде	112-125
Orynbayeva R., Shildebayeva L. Commercialization of technologies in higher education as a factor in increasing the activity of students	112-125
Бекболат Г., Жанадилова Қ.Б. Болашақ бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби-бағдарлы медиабілімдерін дамыту	125-135
Бекболат Г., Жанадилова Қ.Б. Развитие профессионально ориентированных медиазнаний у будущих учителей начальных знаний	125-135
Bekbolat G., Zhanadilova K.B. Development of professional-oriented media knowledge of future primary school teachers	125-135

Гуманитарлық ғылымдар мен өнер
Гуманитарные науки и искусство
Humanities and Arts

Rakhymbekova S.K., Rakhimbaeva B.T. Differentiated teaching of English to students of different ages in an underfilled school	136-143
Рахымбекова С.К., Рахимбаева Б.Т. Шағын жинақты мектепте әртүрлі жастағы оқушыларға ағылшын тілін саралап оқыту	136-143
Рахымбекова С.К., Рахимбаева Б.Т. Дифференцированное обучение английскому языку учащихся разного возраста в малокомплектной школе	136-143
Серғали А., Наханова Б.У. Эпостағы қазақ әйелдерінің бейнесі	143-153
Серғали А., Наханова Б.У. Образ казахской женщины в эпосе	143-153
Sergali S.A., Nakhanova B.U. The image of Kazakh women in the epic	143-153

Құметті әріптестер, құрметті авторлар!

Білім беру – әрқашан өмірлік болып қала беретін және үнемі өзгерістерге ұшырайтын адам өмірінің саласы. Технологияларды қарқынды өсуіне байланысты ХХІ ғасырда білім беру тақырыбы анағұрлым өзектендіріліп, білім беру жүйелерінің алдына күрделі міндеттер мен сын-қатерлер қояды.

Назарларыңызға «Eurasian scientific and methodological journal «East-West» журналының екінші нөмірін ұсынамыз.

«Жаратылыстану және техникалық ғылымдар» бөлімінде физика тұрғысынан биочиптік технологиялар, химия сабағында оқушылардың құзыреттілігін дамытуда мультимедиялық технологиялар, жобалау жұмыстары арқылы робототехниканы оқытуда инженерлік дағдыларды қалыптастыру бойынша зерттеулер көрсетіледі.

Спичрайтинг – медиакоммунияның маңызды саласы, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін зерттеу мәдениетіне дайындайтын, жоғары оқу орындарында студенттердің тұлғалық және кәсіби дамуына заманауи педагогикалық тәсілдер, көп балалы отбасының психологиялық ерекшеліктері, баланың әлеуметтенуіндегі ойындар мен ойыншықтардың орны мен маңызы, педагогикалық мамандықтар студенттерінің STEAM құзыреттілігін қалыптастыру, студенттердің белсенділігін арттыру факторы ретінде университетте технологияларды коммерцияландыру авторларымен «Әлеуметтік және қоғамдық ғылымдар» бөлімінде қарастырылған.

Шағын жинақталған мектепте әртүрлі жастағы оқушыларға ағылшын тілін саралап оқытуға, эпостағы қазақ әйелінің бейнесіне «Гуманитарлық ғылымдар және өнер» бөлімінде назар аударамыз.

Құрметпен, журналдың редакциясы

Уважаемые коллеги, дорогие авторы!

Как известно, образование – сфера человеческой жизни и всегда остается жизненной и подвергается постоянным изменениям. В связи с бурным ростом технологий, образовательная тематика в ХХІ веке, более актуализировалась и ставит перед системами образования непростые задачи и вызовы.

Мы предлагаем вашему вниманию второй номер научно-методического журнала «Eurasian scientific and methodological journal «East-West».

В разделе «Естественные и технические науки» представлены биочиповые технологии с точки зрения физики, мультимедийные технологии в формировании компетенции учащихся на уроках химии, исследования формирования инженерно-технических навыков при обучения робототехнике посредством проектных работ.

Спичрайтинг – важная отрасль медиа-коммуникаций, подготовка будущих учителей начальных классов к исследовательской культуре, современные педагогические подходы к личностному и профессиональному развитию студентов высших учебных заведений, Психологические особенности многодетной семьи, Место и значение игр и игрушек в социализации ребенка, формирование STEAM компетенции студентов педагогических специальностей, коммерциализация технологий в вузе как фактор повышения активности обучающихся рассматриваются авторами в рубрике «Социальные и общественные науки».

Обращаем внимание на дифференцированное обучение английскому языку учащихся разного возраста в малокомплектной школе, образ казахской женщины в эпосе в разделе «Гуманитарные науки и искусство».

С уважением, редакционная коллегия журнала

Dear colleagues, dear authors!

As is well known, education is a sphere of human life that always remains vital and undergoes constant change. Due to the rapid growth of technology, educational topics in the 21st century have become more relevant, posing difficult tasks and challenges for education systems.

We are pleased to present the second issue of the Eurasian Scientific and Methodological Journal “East-West”.

In the section “Natural and Technical Sciences,” the authors present biochip technologies from the perspective of physics, multimedia technologies in the formation of students’ competencies in chemistry lessons, and research on the development of engineering and technical skills through project-based robotics education.

In the “Social and Public Sciences” section, the authors consider topics such as speechwriting as an important branch of media communications; training future primary school teachers in a research culture; modern pedagogical approaches to the personal and professional development of university students; psychological characteristics of large families; the place and significance of games and toys in a child’s socialization; and the formation of STEAM competencies in students of pedagogical specialties.

We also draw attention to differentiated English language teaching for students of different ages in a small school, as well as the portrayal of Kazakh women in epic literature in the “Humanities and Arts” section.

Sincerely, the editorial board of the journal

Жаратылыстану және техникалық ғылымдар
Естественные и технические науки
Natural and Technical Sciences

МРНТИ: 29.19.22

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.01>

**БИОЧИП ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ФИЗИКА ТҮРҒЫСЫНАН ЖӘНЕ
ҚОЛДАНЫЛУЫН ЗЕРТТЕУ**

*¹М.А.АЛПАМЫС , ¹А.А.УМАРОВ

¹Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
(Павлодар, Қазақстан)

*madzhidaa@bk.ru, arman.umarorov77@mail.ru

Аңдатпа

Биочиптер - физика мен биологияның пәнаралық саласында пайда болған қуатты технология. Олар ДНҚ, белоктар және жасушалар сияқты әртүрлі биологиялық компоненттерді микроэлементтермен біріктіретін кішкентай құрылғылар. Биочиптерді жобалау және пайдалану кезінде қолданылатын физикалық принциптерге микроөндіріс әдістері, микрофлюидика және нанотехнология кіреді. Биочиптердің артықшылықтары өте көп, соның ішінде олардың күрделі биологиялық үлгілерді жылдам және дәл талдау, нақты уақыт режимінде жасушалардың әрекетін бақылау және жоғары өнімді дәрілік скрининг пен ауру биомаркерлерін қамтамасыз ету қабілеті. Биочиптердің жекелендірілген медицина, медициналық көмек көрсету орнында диагностика және қоршаған ортаны бақылау сияқты салаларда қолдану аясы кең. Биочип технологиясы дамып келе жатқандықтан, олардың биотехнология және медицина салаларында төңкеріс жасау мүмкіндігі бар.

Түйін сөздер: биочип, физика, технология, медицина, нанотехнология, биотехнология.

Кіріспе

XXI ғасыр - техникалық ғасыр болғандығы бәріне мәлім, уақыт қысқара, адамзат баласына жаңа, қолайлы, адам өмірін жеңілдіретін, ыңғайлы технологияларға душар болды. Әсіресе, зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында, биочип технологиялары адам ағзасының жасушаларын ғана емес, жануар және тағы басқаларын жеке молекула мен жеке атомға дейін зерттей алу мүмкіндігі пайда болды. Биочип технологияларын физика тұрғысынан қарастырып, оның қолданылуын зерттеу мақсаттандырылды. Бастапқыда, 1983 жылы биочиптер балық шаруашылығын бақылау үшін, содан кейін уақыт өте келген кезде зоопарктік, жабайы, үй жануарларды, киім-кешектерді, көліктерді бақылау үшін қолдана бастады [Ouebola B., 2017]. Қазіргі кезде адамдардың ағзасына биочиптерді енгізу мәселесімен көптеген зерттеушілер айналасып отыр. Оның ішінде әсіресе түрлі ауруларды анықтау үшін, оларды емдеу үшін медицина саласында түрлі зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Физика, химия салаларын қолданып, инженерлер биочип технологияларын жетілдіріп отыр. Биочип технологиялары биология ғылымын ғана емес, сонымен қатар физика, химия салаларында қамтып отыр [Jocelyn H. Ng, 2003].

Негізгі бөлім

Биочип - талданатын ерітіндідегі заттарды іріктеп байланыстыруға қабілетті көптеген иммобилизацияланған биологиялық объектілері (ДНҚ фрагменттері, ақуыздар, ферменттер, жасушалық лизаттар және т.б.) бар ерімейтін шыны, пластик, гель немесе кремний матрицасы [Gupta S., 2016]. Биочип технологиясы - бұл физика ғылымдарының қарқынды дамып келе жатқан зерттеу саласы. Биочиптер - бұл биологиялық процестерді анықтау, өлшеу және талдау үшін қолданылатын ДНҚ, ақуыздар немесе жасушалар сияқты биологиялық компоненттері бар шағын құрылғылар. Бұл биологиялық молекулаларды анықтай алатын, талдай алатын және басқара алатын құрылғы жасау үшін биологиялық және физикалық компоненттерді

біріктіретін технология. Биочиптер диагностика, дәрі-дәрмектерді әзірлеу және гендік терапияны қоса алғанда, көптеген салаларда қолданылады.

Биочип технологияларын әзірлеу мен қолдануда физика ғылымдары шешуші рөл атқарады. Физика мөлшері, пішіні және электрлік қасиеттері сияқты биологиялық компоненттердің физикалық қасиеттерін түсіну үшін қолданылады. Физика сонымен қатар биочиптерді жобалау және құру үшін, сондай-ақ биочиптер шығаратын деректерді талдауға қажетті құралдар мен бағдарламалық жасақтаманы жасау үшін қолданылады. БМЭМ (Биомедициналық микроэлектромеханикалық жүйелер) - бұл биологиялық немесе биомедициналық қосымшалары бар МЭМЖ жиынтығы. Бұл миниатюралық құрылғылар микроөңдеу технологиясынан шабыттандырылған өндіріс технологиясын пайдаланады. Биологиялық немесе химиялық үлгілерді өңдеу, жеткізу, манипуляциялау, талдау немесе жобалау осы микроқұрылғыларда жүзеге асырылады [Bashir R., 2004]. ДНҚ және ақуыз микрочиптерін диагностикалау, микрофлюидтік платформалар, кардиостимуляторлар, биосенсорлар, дәрі-дәрмек жеткізу жүйелері және т.б. сияқты БМЭМ қолданбаларына қызығушылық өте тез өсуде [Polla D.L., 2000; Dittrich P.S., Manz A., 2006].

Нейростимуляциялық имплантаттар, соқыр науқастарды емдеуге арналған торлы имплантаттар және физикалық ауырсынудың алдын алу үшін микроинелмен егу - БМЭМ қолданудың кейбір мысалдары болып табылады [Grayson A.C.R., 2004]. БМЭМ технологияларының дамуы биотехнологияның соңғы жетістіктерімен (мысалы, геномика, протеомика, тіндік инженерия) бірге БМЭМЖ құрылғыларын қолдануды кеңейтуге қызықты мүмкіндіктер ашады. Тану үшін қолданылатын БМЭМ-дар (мысалы, антиденелерді тану, бактерияларды тану, вирустарды тану), талдау (мысалы, бактерияларды анықтау және антибиотиктерге төзімділік), диагностика (мысалы, қатерлі ісік және аутоиммунды аурулар), бақылау (қант диабетімен ауыратын науқастардағы қандағы глюкозаны бақылау), дәрі-дәрмектерді жеткізу (мысалы, антибиотиктерді енгізу), жасушаларды өсіру (мысалы, ООС платформалары) - бұл жетістіктердің арқасында қол жеткізілген кейбір практикалық қолданбалар микротехнология саласында [Grayson A.C.R., 2004].

Компьютерлік революциялардағы микропроцессорлардың маңызды рөліне ұқсас, БМЭМЖ құрылғылары биомедициналық ғылымның болашағында маңызды рөл атқарады. БМЭМЖ технологиясы дәрігерлердің, биологтардың, электр инженерлерінің, механиктердің, химиктердің және материалтанушылардың инновациялық таланттарын әртүрлі биомедициналық қолданбалары бар миниатюралық құрылғыларды жасау үшін біріктіреді [Bhatia S.N., 2014; Nuh D., 2013]. Биочиптер үш типке бөлінеді: ДНҚ микрочиптер, микрофлюидті микрочипі және ақуыз микрочипі [Azizipour N., 2020].

ДНҚ микрочиптер. Ол берік бетке бекітілген көптеген ұсақ ДНҚ дақтарынан тұрады. Көптеген гендер үшін экспрессия деңгейлерін есептеу үшін қолданылады. Әрбір ДНҚ белгісі зондтардан (белгілі бір геннің пикомолдары) тұрады. Әдетте, мақсатты зондты будандастыру нысанадағы нуклеин қышқылдарының қатарларының салыстырмалы санын анықтау үшін флуороформен белгіленген нысандарды (жарықпен қозған кезде жарықты қайта шығара алатын флуоресцентті химиялық қосылыс) тану арқылы бақыланады және есептеледі. Макромолекулалардың инновациялық массивтері тоғыз-он екі сантиметр макроматрицалар болды. 1981 жылы алғаш рет іске қосылған машиналық басқаруға негізделген ісон негізіндегі талдау ашылды [Si Wang, 2013].

Микрофлюидті микрочипі. Сандық микрофлюидті биочиптер клиникалық диагностика, дәрі-дәрмектерді табу және медициналық көмек көрсету үшін көбірек қолданылуда. Биочиптерден диагностика жасаған кезде жоғары дәлдік қажет, соған байланысты биочиптердің сенімділігі мен қызмет ету мерзімі аса маңызды орында [Jinlong Shi, 2021].

Ақуызды микрочип. Ақуызды микрочиптер макрокеуекті полимерлі тіректер негізінде жасаланады. Оны байланыстырушы қасиеттерді сандық зерттеу үшін, ацетилхолинэстеразаны анықтау үшін, және чиптегі ферменттердің белсенділігін анықтау үшін пайдалануға болады. [Volokitina M., 2019].

Биочиптер көптеген компоненттерден тұрады, соның ішінде микрофлюидтік арналар, электродтар және транзисторлар. (Бұл компоненттер биологиялық молекулаларды анықтау, талдау және манипуляциялау үшін қолданылады. Мысалы, микрофлюидтік арналар биологиялық молекулаларды бөлу және талдау үшін пайдаланылуы мүмкін, ал электродтар электр сигналдарын анықтау және басқару үшін пайдаланылуы мүмкін [Jinlong Shi, 2021]. Транзисторларды биологиялық молекулалардың ағынын басқару үшін пайдалануға болады.

Биочиптер арқылы адам ағзасының ішінде болып жатқан биопроцестерді, молекулалардың жағдайы, анализдердің саны туралы зондтау әдісі арқылы көре аламыз. Зондтау әдісі физикалық заңдарға бағынған. Спектрлік интерферометриялық әдістер, бетке иммобилизацияланған байланыстырушы молекулалар мен үлгідегі комплементарлы биомолекулалар арасындағы арнайы биореакциялардан туындаған оптикалық жол ұзындығының өзгеруін анықтау үшін жарықтың жазық сенсор бетімен әрекеттесуі кезінде пайда болатын шағылысу кедергі жолақтарын бақылау және талдау. Басқаша интерференциясын бақылау [Zisis G., 2022]. «Адамның қан сарысуындағы аутоантиденелерді анықтау үшін шыны биочиптердің сипаттамасы және биосенсордың тегсіз валидациясы туралы деректер» атты мақалада мультиплексті биосенсор шыны биочиптегі жеке анықтау нүктелерінде биоқабат қалыңдығының өзгеруінің нақты уақыттағы сенсорлық диаграммаларын зерттеп, жазған. Зерттеуде аутоантиденелері бар 50 мл адам қан сарысуының үлгісі сұйытып, бөлме температурасында 10 минут бойы биочип арқылы айдады. Сенсограммалардың көмегімен антигумандық антиденелер мен антигендік антиденелерді айдау кезінде аутоантиденелердің концентрациясы мен кинетикалық константалары анықталды. Нәтижелер аутоиммунды ауруларды ерте диагностикалау үшін жоғары дәлдіктегі биозондтау жүйелерін одан әрі дамыту үшін берік негіз болып табылды [Pushkarev A.V., 2020].

Физика тұрғысынан биочип технологиялары биологиялық процестерді анықтау мен өлшеудің жаңа әдістерін жасау үшін қолданылады. Мысалы, зерттеушілер аққуыздардың электрлік қасиеттерін, ДНҚ-ның оптикалық қасиеттерін және жасушалардың механикалық қасиеттерін зерттеу үшін биочиптерді пайдалана алады. Бұл әдістер зерттеушілерге аққуыздың белсенділігін нақты уақыт режимінде өлшеуге мүмкіндік береді, бұл негізгі биологиялық процестер туралы құнды ақпарат бере алады.

Биочип екі компоненттен тұрады, атап айтқанда транспондер және оқу құрылысы:

1) Транспондер. Транспондерлердің екі түрі бар, атап айтқанда белсенді транспондерлер және пассивті транспондерлер. Бұл пассивті транспондер, яғни оның өзіндік энергиясы немесе батареясы жоқ, ал пассивті режимде ол оператор оны іске қосқанға дейін белсенді емес, оған төмен электр зарядын береді. Бұл транспондер антенна катушкасы, компьютерлік чип, шыны капсула және реттелетін конденсатор сияқты төрт бөліктен тұрады. Компьютерлік микрочип ұзындығы 10-нан 15 санға дейін өзгертін бірегей сәйкестендіру нөмірін сақтайды. Антенна катушкасы өте кішкентай, қарабайыр және антеннаның бұл түрі сканерден немесе оқу құрылғысынан сигналдарды жіберу және қабылдау үшін қолданылады. Баптау конденсаторын зарядтауды кішкене сигнал арқылы жасауға болады, яғни оператор жіберетін 1/1000 ватт. Шыны капсулада антенна катушкасы, конденсатор және микрочип бар және биоүйлесімді материалдан, атап айтқанда натрий-эк шыныдан жасалған.

2) Оқу құрылғысы. Оқу құрылғысы катушқадан тұрады, атап айтқанда "қоздырғыш". Қоздырғыш радио сигналдар арқылы электромагниттік өрісті құрайды. Ол биочипті белсендіру үшін қажетті қуатты (<1/1000 Вт) қамтамасыз етеді. Оқу құрылғысы қоздырылған имплантацияланған биочиппен қайтарылған сәйкестендіру нөмірін немесе берілген кодты

қабылдау үшін қабылдау катушкасын алып жүреді. Биочип технологияларда оқу құрылғысы имплантацияланған биочипті белсендіретін радио сигналдар арқылы төмен қуатты электромагниттік өрісті тудыратады. Бұл белсендіру биочипке радиосигналдар арқылы сәйкестендіру кодын оқы құралына қайта жіберуге мүмкіндік береді. Оқу құралы алынған кодты күшейтеді, оны сандық форматқа түрлендіреді, декодтайды және оқырманның сұйық кристалды дисплейінде сәйкестендіру нөмірін көрсетеді. Байланыс үшін оқу құралы әдетте биочиптен 2-12 дюйм қашықтықта болуы керек. Оқу құралы мен биочип көптеген материалдармен өзара әрекеттесе алады [Oyebola B., 2017].

Биочиптің құрылымы физикалық тұрғыдан күрделі және әртүрлі материалдар мен технологияларды қамтиды. Биочиптер әдетте шыны, кремний немесе полимерлер сияқты материалдардан жасалуы мүмкін субстратта жасалады. Субстрат биочиптің берік негізін қамтамасыз етеді және әртүрлі функционалды компоненттерді біріктіруге мүмкіндік береді.

Биочиптің функционалды компоненттеріне әдетте микрофлюидтік арналар, датчиктер және түрлендіргіштер жатады. Микрофлюидтік арналар сұйықтықтың аз мөлшерін тасымалдау және басқару үшін қолданылады, әдетте микролитр немесе нанолитр масштабында. Бұл арналар көбінесе жұмсақ литографияны немесе басқа микроөңдеу әдістерін қолдану арқылы жасалады. Датчиктер биологиялық молекулаларды анықтау үшін қолданылады және беттік плазмондық резонанс немесе флуоресцентті энергияның резонанстық берілуі сияқты әртүрлі технологияларға негізделуі мүмкін. Түрлендіргіштер биологиялық сигналды талдауға болатын электрлік немесе оптикалық сигналға түрлендіру үшін қолданылады.

Сонымен қатар, биочип технологиялары ген экспрессиясын талдаудың жаңа әдістерін жасау үшін қолданылады. Биочиптер зерттеушілерге мындаған гендердің экспрессиясын бір уақытта өлшеуге мүмкіндік береді, бұл дәстүрлі әдістерге қарағанда ген экспрессиясының толық көрінісін береді. Бұл ақпаратты аурудағы гендердің рөлін жақсырақ түсіну және жаңа емдеу әдістерін әзірлеу үшін пайдалануға болады.

Биочиптер жаңа технологияларды дамыту үшін де қолданылады. Мысалы, биочиптерді биологиялық молекулаларды анықтауға және өлшеуге қабілетті құрылғылар болып табылатын биосенсорларды жасау үшін пайдалануға болады. Биосенсорларды бактериялар мен вирустар сияқты қоздырғыштардың болуын немесе қоршаған ортада дәрі-дәрмектердің немесе токсиндердің болуын анықтау үшін пайдалануға болады.

Нанотехнология биочиптерді дамытуда шешуші рөл атқарады, өйткені олар нано деңгейінде биологиялық молекулаларды анықтауға және талдауға қабілетті жоғары сезімтал және ерекше құрылғыларды жасауға мүмкіндік береді. Биочиптердегі нанотехнологияның кейбір негізгі қолданбаларына мыналар жатады:

Биомолекулаларды анықтау: нанобөлшектерді биологиялық үлгілердегі мақсатты молекулаларды анықтайтын және сандық түрде анықтай алатын жоғары спецификалық сенсорларды жасау үшін антиденелер немесе ДНҚ зондтары сияқты арнайы биомолекулалар арқылы функционалдандыруға болады.

Беттік модификация: биочиптердің өнімділігі мен сезімталдығын жақсарту үшін олардың сулануы немесе заряды сияқты беттік қасиеттерін өзгерту үшін бетті нанопаттернациялау және функционалдау әдістерін қолдануға болады [Devgan S., 2019].

Миниатюризация: наноөндіріс әдістерін биочиптерде микро және нано масштабты құрылымдарды құру үшін қолдануға болады, мысалы, микрофлюидтік арналар немесе электродтар, олар биологиялық үлгілерді жоғары өнімді және жылдам талдауға мүмкіндік береді [Liu Z., 2022].

Биомимикрия: нанотехнологияларды өздігінен жиналатын нанобөлшектер немесе наноөлшемді тіректер сияқты биологиялық жүйелердің қасиеттері мен функцияларын қайталайтын биологиядан шабыттандырылған материалдар мен құрылымдарды жасау үшін пайдалануға болады [Plessis A. du, Broeckhoven C., 2022].

Тұтастай алғанда, нанотехнологияларды биочиптерге біріктіру олардың мүмкіндіктері мен әлеуетті қолданбаларын айтарлықтай кеңейтті, бұл биомедициналық зерттеулерге, клиникалық диагностикаға және дәрі-дәрмек іздеуге арналған жоғары сезімтал және спецификалық құрылғыларды әзірлеуге мүмкіндік берді.

Биочиптер ауруды емдеудің жаңа әдістерін жасау үшін де қолданылады. Мысалы, биочиптерді ауруларды емдеу үшін генетикалық материал қолданылатын гендік терапияны жасау үшін пайдалануға болады. Гендік терапияны муковисцидоз және Хантингтон ауруы сияқты генетикалық ауруларды емдеу үшін қолдануға болады. Оны Хантингтон ауруын емдеу үшін жасаған зерттеулерден көре аламыз [Lenoir S., 2022]. Биочиптер зерттеушілерге тиімді дәрі-дәрмектерге айналуы мүмкін қосылыстардың көп мөлшерін зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл дәрі-дәрмектерді анықтау. Биочиптер әртүрлі ауруларды анықтау және бақылау мүмкіндігін көрсетті, бірақ олар ауруларды емдеу үшін тікелей пайдаланылмайды. Оның орнына олар ауруларды ерте диагностикалау және жекелендірілген емдеу үшін қолданылады, бұл жақсы нәтижелерге әкелуі мүмкін және тіпті кейбір ауруларды емдеуі мүмкін. Диагностика және бақылау үшін биочиптер қолданылған аурулардың бірнеше мысалдары:

Қатерлі ісік: биочиптерді рак клеткаларын анықтау және аурудың дамуын бақылау үшін пайдалануға болады. Олар сондай-ақ қатерлі ісіктің белгілі бір түрін анықтау және емдеудің ең тиімді нұсқаларын анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Жүрек-қан тамырлары аурулары: биочиптерді холестерин мен триглицеридтер сияқты жүрек-қан тамырлары ауруларымен байланысты биомаркерлерді анықтау үшін пайдалануға болады. Олар сондай-ақ статиндер сияқты емдеу әдістерінің тиімділігін бақылау және кез келген жағымсыз реакцияларды анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Жұқпалы аурулар: биочиптерді вирустар мен бактериялар сияқты жұқпалы ауруларды тудыратын қоздырғыштарды анықтау үшін пайдалануға болады. Оларды антибиотиктер сияқты емдеу әдістерінің тиімділігін бақылау үшін де қолдануға болады.

Қант диабеті: биочиптерді қант диабетімен ауыратын науқастарда глюкоза деңгейін бақылау үшін қолдануға болады, бұл гипогликемия мен гипергликемиялық синдромды ерте анықтауға мүмкіндік береді. Оларды инсулинмен емдеудің тиімділігін бақылау үшін де қолдануға болады.

Неврологиялық бұзылулар: биочиптерді Альцгеймер және Паркинсон сияқты неврологиялық бұзылулармен байланысты биомаркерлерді анықтау үшін пайдалануға болады. Олар сондай-ақ аурудың дамуын және емдеудің тиімділігін бақылау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Кешаварз Б., Томас Платтс-Миллс, Джефффри М. PhD докторлары аллергияны диагностикалауда микрочиптер мен басқа мультиплексті технологияларды қолданылуын зерттеген болатын, олар биочиптердің қолайлығын адам терісінің ішіндегі аллергенды анықтау кезіндегі артықшылығын зерттеген болатын. Егер бұрынғы кезде аллергенды анықтау үшін сарысу, тері сынақтары жүргізілсе, қазіргі кезде молекулалық деңгейде анықтау мүмкіндігі туындады, микрочиптер арқылы аллергияны болжау туралы да айтып кетті [Keshavarz B., 2021]. Биочиптері өндіру үшін оның қай жерде қолданылуын, қай салада зерттеу жүргізілетінін, қандай аққуыздар мен материалдар қолданылатын анықтау қажет [Jocelyn H. Ng, 2003].

2019 жылы болған коронавирус әлемге неше түрлі жайшылықтар әкелген болатын, дәрігерлер ауру адамдардың қал жағдайын қарау үшін түрлі маскалар мен киім-кешектерді киген, бірақ

бұл оларды вирустан қорғай алмады. Адамдарды тексеру, емдеу үшін препараттар жетіспеушілігі байқалды. Соған байланысты биочип технологиялары дәрігерлердің жұмыс қолайлығын арттырды. Атап айтқанда, COVID-19 пандемиясы қоғамдық және орталықтандырылмаған медициналық жүйелердегі диагностика үшін биочип платформаларының маңыздылығын растады және зерттеулерден клиникалық қолдануға көшуді айтарлықтай жеделдетті. 2022 жылдың 15 сәуіріндегі жағдай бойынша биочипке негізделген SARS-CoV-2 диагностикасының 1135 әдісі *conformité européenne* (CE) аутентификациясы арқылы аутентификацияланды (<https://covid-19-diagnostics.jrc.ec.europa.eu/>) [Liu J., 2022]. ДНҚ микрочиптері технологиясын қолдану асқазан қатерлі ісігінің пайда болуына бейімділікпен байланысты негізгі гендерді анықтай алады. Атеросклероз, семіздік, қант диабеті, өкпе және простата обыры сияқты түрлі аурулары бар пациенттердің геномдарын зерттеу бойынша ауқымды зерттеулер жүргізілді, жүрек-қан тамырлары аурулары, демікпе, созылмалы өкпе аурулары, Альцгеймер ауруы және басқалары. Clear Read (Nanosphere) микрочиптік нанотехнологиясы бір нуклеотидті полиморфизмдердің түзілуін зерттеу үшін алтын нанобөлшектерін қолдану арқылы әзірленді, оны қан тамшысының мөлшеріндей үлгілерден жартылай алынған адамның ДНҚ-сын талдау үшін пайдалануға болады. Nanosphere технологиясы жылдам, қарапайым және дәл мүмкіндік береді генотиптер ДНҚ үшін кез келген ДНҚ тізбегі үшін генетикалық ауруларды анықтау, мультифакторлық ауруларға бейім, сондай-ақ фармакологиялық препараттарға метаболикалық реакцияны болжау үшін қолданылады.

Әдеби шолу

Физика және оларды әртүрлі салаларда қолдану тұрғысынан биочип технологиялары тақырыбында көптеген ғылыми зерттеулер мен әдебиеттерге шолулар жүргізілді. П.С.Дитрих, А.Манцр мен оның әріптестерінің (2006) шолу мақаласы микрофлюидика физикасы және оны биочип технологияларында қолдану туралы болды. Мақалада көптеген зертханалық функцияларды бір чипке біріктіруге мүмкіндік беретін *lab-on-a-chip* құрылғыларын әзірлеу кезінде микрофлюидтік технологияның маңыздылығы атап өтілді. Мақалада сонымен қатар биосенсорика, жасушаларды сұрыптау және дәрі-дәрмектерді іздеу сияқты қосымшаларда микрофлюидтерді қолдану талқыланды [Dittrich P.S., 2006].

Геномика саласында Хорхе Лопес пен оның әріптестерінің әдебиеттеріне шолу (2020) ДНҚ-ны ретке келтіру және талдау үшін биочиптерді қолдануды талқылады. Шолу дәстүрлі ДНҚ секвенирлеу әдістерімен салыстырғанда жылдамдық, дәлдік және экономикалық тиімділік тұрғысынан биочиптердің артықшылықтарын атап өтті. Шолу сонымен қатар жекелендірілген медицина мен генетикалық тестілеуде биочиптерді қолданудың қиындықтары мен мүмкіндіктерін талқылады.

Ли Ма және әріптестер (2020) дайындаған тағы бір әдебиет шолуы протеомика зерттеулерінде биочиптерді қолдануға бағытталған. Шолу биочиптерде ақуыздарды анықтау және талдау үшін қолданылатын әртүрлі технологияларды, соның ішінде беттік плазмондық резонансты және флуоресценция энергиясының резонанстық берілуін талқылады. Шолу сонымен қатар ақуызды анықтауда, ақуыз-ақуыздың өзара әрекеттесуін зерттеуде және ауруларды диагностикалауда биочиптердің ықтимал қолданылуын талқылады.

Дәрі-дәрмектің ашылуына келетін болсақ, Сандра Франко мен оның әріптестерінің (2019) шолу мақаласында дәрі-дәрмекке үміткерлерді жоғары өнімді скрининг үшін биочиптерді қолдану талқыланды. Мақалада биочиптердің дәрі-дәрмектерді әзірлеуге кететін шығындар мен уақытты азайту үшін маңыздылығы және пациенттің жеке генетикалық ақпаратына негізделген жеке медицинаның әлеуеті атап өтілді.

Биочиптер туралы жазған көптеген авторлар бар, соның ішінде:

- М.Маду: Калифорния университетінің Механика және аэроғарыштық инженерия профессоры, Ирвин және "Микроөндіріс негіздері" оқулығының авторы [Madou M. J., 2018];
- С.Златанова: Нидерландыдағы Лейден университетінің биофизика профессоры және Биочиптер мен ДНҚ секвенциясы туралы көптеген мақалалар жариялады;
- Ю.Ким: Пурдю университетінің биомедициналық инженерия профессоры және ақуызды талдауға арналған микрофлюидті биочиптер туралы зерттеу жариялады;
- С.Р.Нуген: Корнелл университетінің тамақтану ғылымдарының профессоры және тағамдағы патогендерді анықтауға арналған биочиптер туралы зерттеу жариялады;
- П.Мацудаира: MIT биологиялық инженерия және молекулалық биология профессоры және ақуыз экспрессиясын профильдеуге арналған микрочиптер туралы зерттеу жариялады.

Бұл физика, биология, инженерия және химияны қамтитын жоғары пәнаралық зерттеу саласы болып табылатын биочип саласына үлес қосқан көптеген авторлардың бірнеше мысалдары ғана.

Тұтастай алғанда, бұл әдебиеттерге шолулар мен ғылыми зерттеулер геномика, протеомика, дәрі-дәрмектерді әзірлеу және жекелендірілген медицина сияқты революциялық салалардағы физика тұрғысынан биочип технологияларының әлеуетін көрсетеді. Дегенмен, техникалық қиындықтарды жеңу және клиникалық жағдайда биочиптерді пайдалануды растау үшін қосымша зерттеулер қажет.

Әдістер

Әдебиетке шолу әдісі қолданылды: биочип технологиясы бойынша қолданыстағы әдебиеттерге жан-жақты шолу өрісті кеңінен түсінуге және назар аударуды қажет ететін негізгі бағыттарды анықтауға көмектесті. Жағдайлық зерттеулер: геномика, протеомика, дәрі-дәрмектерді әзірлеу және жекелендірілген медицина сияқты әртүрлі салаларда биочип технологиясының нақты қолданбаларын зерттеу биочиптерді қалай қолдануға болатыны және олардың осы салаларға әсері туралы нақты мысалдар бере алды.

Нәтижелер

Биочип технологиялары көптеген салаларда қолданылады. Оның ішінде медицина саласында түрлі молекулалық-генетикалық негізіндегі ауруларды диагностикалау, болжау, емдеу үшін қолданылады. Биочип технологияларының жұмыс жасау принциптері типтеріне байланысты, физикалық заңдардың көмегімен жетілдіріп отыр. Оны әртүрлі зерттеушілер зерттеп, дәлелдеп отыр. М.Дж.Хан (M.J.Khan) және оның әріптестері [Khan M.J., 2016] төрт бассейнді талдау арқылы вирустардың қоспасын анықтау үшін ДНҚ-микрочип платформасын (SMAvirusChip) пайдаланудың тиімділігін көрсетті: 1) bsgv (Flaviviridae), MAYV (Togaviridae), PIRIV (Rhabdoviridae) сияқты әртүрлі отбасылардан шыққан вирустар; 2) Flavivirus отбасының вирустары (DENV-2, ROCK, SLAV); 3) денге вирусының төрт серотипі (DENV-1, DENV-2, DENV-3, DENV-4); 4) Бразилияда эпидемияға ұшыраған вирустар (Chikv, DENV-1, ZIKV). Микрочиптер деп те аталатын биочиптер ДНҚ немесе белоктар сияқты мыңдаған биологиялық молекулаларды бір уақытта талдауға мүмкіндік беретін құрылғылар болып табылады. Биочип технологиясы физика, Биология және инженерия қиылысында пайда болды және геномика, протеомика және дәрі-дәрмектерді әзірлеу сияқты салаларда төңкеріс жасай алады.

Физика тұрғысынан биочиптер жоғары миниатюраланған және дәл жобаланған құрылғыларды жасау үшін микроөндіріс және нанотехнология принциптеріне негізделген. Биочипті жасау үшін қолданылатын материалдардың физикалық қасиеттері, мысалы, олардың өткізгіштігі немесе сыну көрсеткіші құрылғының жұмысын оңтайландыру үшін мұқият таңдалған. Биочиптердің басты артықшылықтарының бірі - олардың биологиялық деректердің үлкен көлемін жылдам талдау қабілеті, бұл дәстүрлі зертханалық әдістерді қолдану кезінде

практикалық емес немесе мүмкін емес. Бұл ауруларды дәлірек және тиімді диагностикалауға, сондай-ақ мақсатты және тиімді емдеуге әкелуі мүмкін. Биочиптер сонымен қатар дәрі-дәрмектерді ашуға кететін шығындар мен уақытты төмендетуі мүмкін, бұл жаңа дәрі-дәрмектердің тезірек дамуына әкелуі мүмкін. Биочип технологиясы адам ағзасы туралы түсінігімізді тереңдету және адам денсаулығын жақсарту үшін физика мен биологияны біріктіретін перспективалы және қызықты сала болып табылады.

Пікір алмасу

Ғалымдар мен зерттеушілер биочип технологиясын физика тұрғысынан және олардың әртүрлі салаларда қолданылуы туралы кеңінен талқылады. Физика тұрғысынан биочиптер биомолекулаларды анықтау мен талдауды қамтамасыз ету үшін микрофлюидика, беттік плазмондық резонанс және флуоресценция энергиясының резонанстық трансферті сияқты принциптерді пайдаланады. Биочиптерді жасауда нанотехнологияны қолдану өте сезімталдығы мен ерекшелігі бар өте кішкентай және дәл құрылғыларды жасауға мүмкіндік берді. Қолдану тұрғысынан биочиптер геномикада ДНҚ, РНҚ және ген экспрессиясын талдау үшін қолданылған. Бұл генетикалық бұзылуларды түсінуде және жаңа дәрілік мақсаттарды анықтауда серпілістерге әкелді. Биочиптер протеомикада ақуыздың экспрессиясын, трансляциядан кейінгі модификацияларды және ақуызаралық өзара әрекеттесуді зерттеу үшін де қолданылған. Бұл жаңа диагностикалық құралдар мен емдеу әдістерін жасауға мүмкіндік берді. Дәрі-дәрмектерді әзірлеу саласында биочиптер дәрі-дәрмектерді әзірлеуге кететін шығындар мен уақытты азайта отырып, көптеген ықтимал дәрі-дәрмектерге үміткерлерді жылдам скрининг үшін пайдаланылды. Биочиптер жекелендірілген медицинада да қолданылады, бұл емдеу әдістерін жеке пациенттің нақты генетикалық құрамына бейімдеуге мүмкіндік береді. Дегенмен, биочиптерді әзірлеу мен қолдануда әлі де проблемалар бар. Оларға технологияны стандарттау және валидациялау қажеттілігі, сондай-ақ генетикалық ақпаратты пайдалануға қатысты этикалық ойлар жатады. Дегенмен, биочиптердің әлеуетті артықшылықтары оларды болашақ үшін перспективалы зерттеу саласына айналдырады.

Қорытынды

Жалпы, биочип технологиясы жаратылыстану ғылымдарында зерттеу мен қолданудың маңызды саласы болып табылады. Бұл биологиялық молекулаларды анықтай алатын, талдай алатын және басқара алатын құрылғы жасау үшін биологиялық және физикалық компоненттерді біріктіретін технология. Биочиптер диагностика, дәрі-дәрмектерді әзірлеу және гендік терапияны қоса алғанда, көптеген салаларда қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Oyebola B., Odueso T., Olugbemi A. (2017) Study on Biochips Technology. *Journal of Industrial Technology*, 2(1), 29-37 [Электрондық ресурс]: URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2947324> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Jocelyn H. Ng, Leodevico L. Ilag (2003) Biochips beyond DNA: technologies and applications. *Biotechnology Annual Review*, 9, 1-149 [Электрондық ресурс]: URL: [https://doi.org/10.1016/S1387-2656\(03\)09001-X](https://doi.org/10.1016/S1387-2656(03)09001-X) (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Gupta S., Manubhai K.P., Kulkarni V., Srivastava S. (2016) An overview of innovations and industrial solutions in Protein Microarray Technology. *Journal of Proteomics*, 1, 16(8), 1297-1308 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1002/pmic.201500429> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Bashir R. (2004) BioMEMS: state-of-the-art in detection, opportunities and prospects. *Journal of Advanced Drug Delivery Reviews*, 56(11), 1565-158 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.addr.2004.03.002> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Polla D.L., Erdman A.G., Robbins W.P., Markus D.T., Diaz-Diaz J., Rizq R., Nam Y., Brickner H.T., Wang A., Krulevitch P. (2000) Microdevices in medicine. *Annual Review of Biomedical*

- Engineering*, 2, 551-576 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.bioeng.2.1.551> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Dittrich P.S., Manz A. (2006) Lab-on-a-chip: Microfluidics in drug discovery. *Nature Reviews Drug Discovery*, 5, 210-218 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1038/nrd1985> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Grayson A.C.R., Shawgo R.S., Johnson A.M., Flynn N.T., Li Y., Cima M.J., Langer R. (2004) A BioMEMS review: MEMS technology for physiologically integrated devices. *Proc. IEEE*, 92, 6-21 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1109/JPROC.2003.820534> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Bhatia S.N., Ingber D.E. (2014) Microfluidic organs-on-chips. *Nature Biotechnology*, 32, 760-772 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1038/nbt.2989> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Huh D., Kim H.J., Fraser J.P., Shea D.E., Khan M., Bahinski A., Hamilton G.A., Ingber D.E. (2013) Microfabrication of human organs-on-chips. *Nat. Protoc.*, 1, 8, 2135-2157 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1038/nprot.2013.137> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Azizpour N., Avazpour R., Rosenzweig D.H., Sawan M., Ajji A. (2020). Evolution of Biochip Technology: A Review from Lab-on-a-Chip to Organ-on-a-Chip. *Micromachines*, 11(6), 599 [Электрондық ресурс]: URL: <http://dx.doi.org/10.3390/mi11060599> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Si Wang, Jeroen C.W. Rijk, Marieke J. Pen, Jac M.M.J.G. Aarts, Ad A.C.M. Peijnenburg, Ivonne M.C.M. Rietjens, Toine F.H. Bovee (2013) A low-density DNA microchip for the detection of (anti-)estrogenic compounds and their relative potencies. *Analytical Biochemistry*, 435(1), 83-92 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.ab.2012.12.016> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Jinlong Shi, Ping Fu, Wenbin Zheng (2021) Lifetime improvement of digital microfluidic biochips based on the IWOA. *Journal of Microelectronics Reliability*, 123, 114182 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.microrel.2021.114182> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Volokitina M., Krutyakova M., Sirotov V., Larionov M., Tennikova T., Korzhikova-Vlakh E. (2019) Protein biochips based on macroporous polymer supports: Material properties and analytical potential. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*, 165, 242-250 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.jpba.2018.12.012> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Zisis G., Papageorgiou G., Anastasiadis V., Petrou P., Raptis P., Papanikolaou N. (2022) 3D structured biochip for label free determinations at the point-of-need. *Micro and Nano Engineering*, 14, 100117 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.mne.2022.100117> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Pushkarev A.V., Orlov A.V., Znoyko S.L., Novichikhin D.O., Bragina V.A., Sizikov A.A., Alipour E., Ghourchian H., Nikitin A.I., Sorokin G.M., Gorshkov B.G., Nikitin P.I. (2020) Data on characterization of glass biochips and validation of the label-free biosensor for detection of autoantibodies in human serum. *Journal of Data in Brief*, 30, 105648 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105648> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Lenoir S., Lahaye R.A., Vitet H., Scaramuzzino C., Virlogeux A. (2022) Pridopidine rescues BDNF/TrkB trafficking dynamics and synapse homeostasis in a Huntington disease brain-on-a-chip model. *Neurobiology of Disease*, 173, 105857 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.nbd.2022.105857> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Keshavarz B., Platts-Mills T.A.E., Jeffrey M.W. (2021) Annals of Allergy. *Asthma & Immunology*, 127(1), 10-18 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.anai.2021.01.003> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Liu J., Xu Y., Cheng J. (2022) Biochips under COVID-19: a new stage of well-grounded development and accelerated translation. *Science Bulletin*, 67(18), 1823-1826 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.scib.2022.08.003> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).

- Veerla S.C., Kim D.R., Yang S.Y. (2018) Fabrication of a microfluidic device for studying the in situ drug-loading/release behavior of graphene oxide-encapsulated hydrogel beads. *Biomaterials Research*, 22(1) [Электрондық ресурс]: URL: <http://dx.doi.org/10.1186/s40824-018-0119-9> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Khan M.J., Trabuco A.C., Alfonso H.L., Figueiredo M.L., Batista W.C., Badra S.J., Figueiredo L.T., Lavrador M.A., Aquino V.H. (2016) DNA Microarray Platform for Detection and Surveillance of Viruses Transmitted by Small Mammals and Arthropods. *J. PLOS Neglected Tropical Diseases* [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0005017> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Devgan S., Sidhu S.S. (2019) Evolution of surface modification trends in bone related biomaterials: A review. *Materials Chemistry and Physics*, 233, 68-78 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.matchemphys.2019.05.039> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Liu Z., Liu N., Schroers J. (2022) Nanofabrication through molding. *Progress in Materials Science*, 125, 100891 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.pmatsci.2021.100891> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Plessis A. du, Broeckhoven C. (2022) Chapter 10 - Functional synergy of biomimicry and additive manufacturing: Toward a bio-enhanced engineering approach. *Biomimicry for Materials, Design and Habitats. Innovations and Applications*, 269-289 [Электрондық ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-821053-6.00013-8> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).
- Madou M.J. (2018) Fundamentals of Microfabrication [Электрондық ресурс]: URL: <http://dx.doi.org/10.1201/9781482274004> (өтінім берілген күні: 09.02.2023).

References

- Oyebola B., Odueso T., Olugbemi A. (2017) Study on Biochips Technology. *Journal of Industrial Technology*, 2(1), 29-37 [Elektronдық resurs]: URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2947324> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Jocelyn H. Ng, Leodevico L. Ilag (2003) Biochips beyond DNA: technologies and applications. *Biotechnology Annual Review*, 9, 1-149 [Elektronдық resurs]: URL: [https://doi.org/10.1016/S1387-2656\(03\)09001-X](https://doi.org/10.1016/S1387-2656(03)09001-X) (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Gupta S., Manubhai K.P., Kulkarni V., Srivastava S. (2016) An overview of innovations and industrial solutions in Protein Microarray Technology. *Journal of Proteomics*, 1, 16(8), 1297-1308 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1002/pmic.201500429> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Bashir R. (2004) BioMEMS: state-of-the-art in detection, opportunities and prospects. *Journal of Advanced Drug Delivery Reviews*, 56(11), 1565-158 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.addr.2004.03.002> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Polla D.L., Erdman A.G., Robbins W.P., Markus D.T., Diaz-Diaz J., Rizq R., Nam Y., Brickner H.T., Wang A., Krulevitch P. (2000) Microdevices in medicine. *Annual Review of Biomedical Engineering*, 2, 551-576 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1146/annurev.bioeng.2.1.551> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Dittrich P.S., Manz A. (2006) Lab-on-a-chip: Microfluidics in drug discovery. *Nature Reviews Drug Discovery*, 5, 210-218 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1038/nrd1985> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Grayson A.C.R., Shawgo R.S., Johnson A.M., Flynn N.T., Li Y., Cima M.J., Langer R. (2004) A BioMEMS review: MEMS technology for physiologically integrated devices. *Proc. IEEE*, 92, 6-21 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1109/JPROC.2003.820534> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Bhatia S.N., Ingber D.E. (2014) Microfluidic organs-on-chips. *Nature Biotechnology*, 32, 760-772 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1038/nbt.2989> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).

- Huh D., Kim H.J., Fraser J.P., Shea D.E., Khan M., Bahinski A., Hamilton G.A., Ingber D.E. (2013) Microfabrication of human organs-on-chips. *Nat. Protoc.*, 1, 8, 2135-2157 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1038/nprot.2013.137> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Azizipour N., Avazpour R., Rosenzweig D.H., Sawan M., Aji A. (2020). Evolution of Biochip Technology: A Review from Lab-on-a-Chip to Organ-on-a-Chip. *Micromachines*, 11(6), 599 [Elektronдық resurs]: URL: <http://dx.doi.org/10.3390/mi11060599> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Si Wang, Jeroen C.W. Rijk, Marieke J. Pen, Jac M.M.J.G. Aarts, Ad A.C.M. Peijnenburg, Ivonne M.C.M. Rietjens, Toine F.H. Bovee (2013) A low-density DNA microchip for the detection of (anti-)estrogenic compounds and their relative potencies. *Analytical Biochemistry*, 435(1), 83-92 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.ab.2012.12.016> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Jinlong Shi, Ping Fu, Wenbin Zheng (2021) Lifetime improvement of digital microfluidic biochips based on the IWOA. *Journal of Microelectronics Reliability*, 123, 114182 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.microrel.2021.114182> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Volokitina M., Krutyakova M., Sirotov V., Larionov M., Tennikova T., Korzhikova-Vlakh E. (2019) Protein biochips based on macroporous polymer supports: Material properties and analytical potential. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Analysis*, 165, 242-250 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.jpba.2018.12.012> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Zisis G., Papageorgiou G., Anastasiadis V., Petrou P., Raptis P., Papanikolaou N. (2022) 3D structured biochip for label free determinations at the point-of-need. *Micro and Nano Engineering*, 14, 100117 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.mne.2022.100117> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Pushkarev A.V., Orlov A.V., Znoyko S.L., Novichikhin D.O., Bragina V.A., Sizikov A.A., Alipour E., Ghourchian H., Nikitin A.I., Sorokin G.M., Gorshkov B.G., Nikitin P.I. (2020) Data on characterization of glass biochips and validation of the label-free biosensor for detection of autoantibodies in human serum. *Journal of Data in Brief*, 30, 105648 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.105648> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Lenoir S., Lahaye R.A., Vitet H., Scaramuzzino C., Virlogeux A. (2022) Pridopidine rescues BDNF/TrkB trafficking dynamics and synapse homeostasis in a Huntington disease brain-on-a-chip model. *Neurobiology of Disease*, 173, 105857 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.nbd.2022.105857> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Keshavarz B., Platts-Mills T.A.E., Jeffrey M.W. (2021) Annals of Allergy. *Asthma & Immunology*, 127(1), 10-18 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.anai.2021.01.003> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Liu J., Xu Y., Cheng J. (2022) Biochips under COVID-19: a new stage of well-grounded development and accelerated translation. *Science Bulletin*, 67(18), 1823-1826 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.scib.2022.08.003> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Veerla S.C., Kim D.R., Yang S.Y. (2018) Fabrication of a microfluidic device for studying the in situ drug-loading/release behavior of graphene oxide-encapsulated hydrogel beads. *Biomaterials Research*, 22(1) [Elektronдық resurs]: URL: <http://dx.doi.org/10.1186/s40824-018-0119-9> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Khan M.J., Trabuco A.C., Alfonso H.L., Figueiredo M.L., Batista W.C., Badra S.J., Figueiredo L.T., Lavrador M.A., Aquino V.H. (2016) DNA Microarray Platform for Detection and Surveillance of Viruses Transmitted by Small Mammals and Arthropods. *J. PLOS Neglected Tropical Diseases* [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0005017> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Devgan S., Sidhu S.S. (2019) Evolution of surface modification trends in bone related biomaterials: A review. *Materials Chemistry and Physics*, 233, 68-78 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.matchemphys.2019.05.039> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).

- Liu Z., Liu N., Schroers J. (2022) Nanofabrication through molding. *Progress in Materials Science*, 125, 100891 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.pmatsci.2021.100891> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Plessis A. du, Broeckhoven C. (2022) Chapter 10 - Functional synergy of biomimicry and additive manufacturing: Toward a bio-enhanced engineering approach. *Biomimicry for Materials, Design and Habitats. Innovations and Applications*, 269-289 [Elektronдық resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-821053-6.00013-8> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).
- Madou M.J. (2018) *Fundamentals of Microfabrication* [Elektronдық resurs]: URL: <http://dx.doi.org/10.1201/9781482274004> (otinin berilgen kuni: 09.02.2023).

Изучение применения и применения биочиповых технологий с точки зрения физики

**¹М.А.Алпамыс, ¹А.А.Умаров*

¹Павлодарский педагогический университет имени Алкея Маргулана (Павлодар, Казахстан)

Аннотация

Биочипы - мощная технология, появившаяся в междисциплинарной области физики и биологии. Это небольшие устройства, которые объединяют различные биологические компоненты, такие как ДНК, белки и клетки, с микроэлементами. Физические принципы, используемые при проектировании и использовании биочипов, включают методы микропроизводства, микрофлюидики и нанотехнологии. Преимущества биочипов многочисленны, в том числе их способность быстро и точно анализировать сложные биологические образцы, контролировать поведение клеток в режиме реального времени и обеспечивать высокопроизводительный скрининг лекарств и биомаркеры заболеваний. Биочипы имеют широкий спектр применения в таких областях, как персонализированная медицина, диагностика на месте оказания медицинской помощи и мониторинг окружающей среды. По мере развития технологии биочипов у них есть потенциал для революции в биотехнологии и медицине.

Ключевые слова: биочип, физика, технология, медицина, нанотехнология, биотехнология.

Study of biochip technologies from the point of view of physics and application

**¹М.А.Алпамыс, ¹А.А.Умаров*

¹Alkei Margulan Pavlodar Pedagogical University (Pavlodar, Kazakhstan)

Abstract

Biochips are a powerful technology that has emerged in the interdisciplinary field of physics and biology. They are small devices that combine various biological components such as DNA, proteins and cells with trace elements. The physical principles used in the design and operation of biochips include micro-production methods, microfluidics, and nanotechnology. The benefits of biochips are many, including their ability to quickly and accurately analyze complex biological samples, monitor cell behavior in real time, and provide high-performance drug screening and disease biomarkers. Biochips have a wide range of applications in areas such as personalized medicine, on-site medical care diagnostics, and environmental monitoring. As biochip technology continues to evolve, they have the potential to revolutionize the fields of biotechnology and medicine.

Keywords: biochip, physics, technology, medicine, nanotechnology, biotechnology.

Поступила в редакцию: 13.02.2023

Одобрена: 11.03.2023

Первая публикация на сайте: 24.07.2023

ХИМИЯ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

*¹А.М.ЖҰМАХАН^{id}, ¹М.О.АЛТЫНБЕКОВА^{id}

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан)

*a_zhumakhan@inbox.ru, minash.altynbekova@ayu.edu.kz

Аңдатпа

Химия сабағында оқушының құзыреттілігін қалыптастыруда мультимедиялық технологияларды тиімді пайдалана отырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін, білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты жаратылыстану-математикалық цикл бойынша химия сабақтарында жаңа ұғымдарды оқытудың вариативті проблемасы жағдайында мультимедиялық технологиялардың тиімділігін теориялық және экспериментальдық түрде зерттеу. Зерттеу Мұса Байзақов атындағы № 18 жалпы орта мектебінің 8а және 8ә сыныптар арасында жүргізіліп, сауалнама алынды. Оқушылардың мультимедиялық технологиялар мен әдістемелерді мақұлдайтыны сауалнама арқылы анықталды. Зерттеу нәтижесінде 8а сыныбының оқу үлгерімі төмен болғандықтан, ол сыныпты эксперименттік сынып негізінде алынды. Мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы 8а сыныбындағы химия сабақтарында виртуалды зертхана, анимациялық кескіндер, бейнесабақтар, электрондық оқулықтар пайдаланылды. Жаңа инновациялық технологияларды қолданып өтілген сабақтың үлгерім нәтижесі 86% құрады. 8а сынып оқушыларының сабақ үлгерімі 12%-ға өсті. Әрбір тақырып бойынша өтілген сабақтан кейін оқушылардан сауалнама алынды. Сауалнама нәтижелері бойынша мультимедиялық оқыту технологиясын пайдаланып өтілген сабақ бойынша сауалнамаға қатысып жауап нәтижелерінің көрсеткіші 87% құрады.

Түйін сөздер: мультимедиа, технология, эксперимент, сауалнама, химия, лаборатория, инновация, құзіреттілік.

Кіріспе

Ғылым мен техниканың қарқынды дамуымен, мультимедиялық технологиялардың пайда болуы және дамуының арқасында жаңа инновациялық әдістерді қолдану арқылы аудио, визуальды, анимацияларды химия сабақтарында қолдану арқылы аудио, видео, визуальды анимацияларды қолдану арқылы химияны оқыту моделін реформалау мен үйренуге қолайлы платформа жасауға болады. Электрондық бұхаралық ақпарат құралдары мен ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы оқушылардың ақпараттық мәдениетін дамыту арқылы оқушылардың ақпараттық технологияларды қолдану деңгейін арттырады [T.Cavanagh, 2022]. Ақпараттық технологияларды тек ойын-сауық құралы ретінде ғана емес, сондай-ақ жаратылыстану бағытындағы пәндерді оқытуда көрнекілік ретінде де қолдануға болатынын көрсетеді. Мультимедия технологиясын химия сабақтарына қолдану барысында төмендегі дидактикалық мәселелерді шешуге көмектеседі:

- химия пәні бойынша базалық білімді игеру, игерген білімді жүйелеу, шығармашылық дағдыларын қалыптастыру, логикалық қабілеттерін арттыру;
- химия пәніне деген қызығушылығын дамыту арқылы ғылыми көзқарасын қалыптастыру. Білімгерлердің химия сабағында жаңа технологияларды игеруде әдістемелік көмек көрсету.

Мультимедиялық технологиялар білім берудегі ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты мәселелерді шешу қажеттілігіне айналды. Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы оқушыларға ақпарат беру барысында оқу материалдарын таныстыру және ақпараттық жұмыстарды игеру арқылы көзбен көріп, қабылдау мүмкіндіктерін іске асыратын әдіс деп қарауға болады [A.Bejan, 2018].

Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы өткен сабақ барысында оқушылар өз ойын «өз сөзімен» айтатын шынайы қарым-қатынас туады, олар тапсырманы ынтамен орындайды, оқып жатқан материалға қызығушылықпен қарайды, оқушыда компьютер алдындағы қорқыныш жоғалады. Оқушылар химия пәні бойынша оқулықпен, анықтамалық және басқа әдебиетпен жұмыс жасауды үйренеді. Оқушыларда жоғары нәтиже көрсетуге, қосымша қиын тапсырма алып орындауға қызығушылықтары пайда болады [F.Irwansyah, 2023; G.Irhamni, 2023].

Мультимедиялық оқыту теориясының принциптері оқушылар тек мәтінді қолданғаннан гөрі мәтін мен анимацияларды қолдану барысында химиялық терминдер мен формулаларды жақсы меңгереді [M.Won, 2023]. Химия сабақтарында компьютерлік құралдармен жұмыс жасау формаларына мыналар жатады:

- химиялық терминдермен жұмыс жасау арқылы сөздік қорын молайту;
- лабораториялық сабақтарда тәжірибе жасау практикасы;
- химиялық реакциялардың формуласын жазуды үйрену;
- химиялық теңдеулер құрастыру;
- химиялық есептер шығару барысында математикалық сауаттылық, яғни формулаларды дұрыс қолдану әдістерін меңгеру.

Мультимедиялық технологияларды қолданып сабақ жүргізген кезде сабақтың құрылымы өзгермей, сабақтың бастапқы қалпы сақталып, уақыттың бөлінуі өзгереді. Оқушылардың ынтасын арттыру арқылы оқу-танымдық қабілеттері арта түседі. Гиперсілтемелерді қолдану арқылы мультимедиялық презентациялар арқылы оқушының ойлау қабілетін дамытады. Өртүрлі слайдтар арқылы жеке, топтық жұмыстарды ұйымдастыруда танымдық іс-әрекетті қолдануға болады [J.Buchner, 2023]. Мультимедиялық презентация сабақтың үш дидактикалық мақсатына сай келеді:

1. Білімділік аспект: оқушылардың оқу-материалдық қабылдауы, пән аралық байланыс пен өзара қарым-қатынастарын зерделеу.
2. Жүйелеу, сараптау, оқушылардың танымдық қызығушылығын салыстыру дағдыларын дамыту, шығармашыл тұлғаны қалыптастыру.
3. Тәрбиелік аспект: оқушылардың белсенділігін дамыту, жұмыс жасауға ынталандыру, жолдастық көмек беруге тәрбиелеу.

Жаңа инновациялық технологиялардың дамуы адамзат үшін өте маңызды. Технология адамға және оның әртүрлі функционалдық тәжірибелеріне қызмет етумен шектелмейді, бірақ оның дағдыларын дамытуға білімін арттыруға, қабілеттері мен құзыреттерін жетілдіруге айқын әсер ететін рөлі бар. Жаңа инновациялық технологиялардың дамуы техникалық прогресс [D.Saragih, 2023]. Жаратылыстану ғылымының әртүрлі салаларында қолданылатын ақпараттық-коммуникациялық технологияларда қарқынды дамуы көптеген зерттеулердің тиімділігі мен жетістігін дәлелдеді.

Мультимедиялық технологияны қолдану барысында оқушыларға кәсіби оқытудың бір бағыты бойынша білімін тереңдету, қоршаған ортаға ықпал ететін әлеуметтік, кәсіптік дарындылығын анықтау, білімін жетілдіруге арналған құзыреттерін қалыптастыру.

Мультимедиялық технологияларды қолдану дидактикалық мәселелерді шешуге көмектеседі:

- химия пәні бойынша шығармашылық қабілетінің танымдық біліктілігі мен мәдени құндылықтарын дамыту және жеке тұлғаның қалыптастыруына жағдай жасау;
- ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы химия пәнін меңгеру дағдыларын қалыптастыру;
- оқушыларға ақпараттық материалдарды қолдану арқылы химия пәнінен әдістемелік көмек беру.

Мультимедиялық құзыреттілік- болашақ кәсіби оқыту мұғалімінің әртүрлі типтегі мультимедиялық құралдардың көмегімен білім беру өнімдерін әзірлеуге және оларды кәсіби қызметте қолдануға қабілеттілігі мен дайындығы қалыптасады [L.Rahman, 2023]. Химия сабақтарында мультимедиялық технологияларды қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады және білім сапасын жақсартады. Химияны оқу кезінде мультимедияның әртүрлі формалары қолданылады, өйткені оларды қолдану оқушылардың іздеу, зерттеу қызметін белсендіреді, білім алушылардың оқу мотивациясы мен негізгі құзыреттерін қалыптастырады.

Мультимедиялық технологияларды қолдану мақсаттары:

- репродуктивті белсенділік үлесін азайту үшін шығармашылық ойлауды дамыту;
- ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, ақпаратты өңдеуді жүзеге асыру;
- білім алушыларды ақпараттық технологиялар құралдарымен дербес танымдық қызметке дайындау;
- ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін іске асыру есебінен оқыту процесінің сапасы мен тиімділігін арттыру;
- танымдық белсенділікті арттыру үшін ынталандыруларын анықтау және пайдалану.

Химиялық пәндерді оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы химиялық терминдердің ерекшеліктерін қалыптастыруға және көрнекі түрде көрсетуге дағдыланады. Оқу материалдарына қажетті ақпаратты іздеуге, анализ жасауға және бағалауға мүмкіндік береді. Оқушылар пән бойынша оқулықпен, анықтамалық және басқа әдебиетпен жұмыс істеуді үйренеді [A.Hasanati, 2023].

Мультимедиялық технологияларды пайдалану бағыттары:

1. Сабақты тақырыптық жоспарлау
2. Дидактикалық материалды жинақтау, тақырып бойынша ақпарат банкін құру
3. Оқытудың жаңа техникалық құралдарын игеру және пайдалану
4. Сабақтар
5. Сыныптан тыс іс-шаралар
6. Оқушылардың жобалық және шығармашылық жұмысы
7. Оқушылардың кәсіби конкурстарына, шығармашылық жұмыстарына қатысуы
8. Әртүрлі деңгейдегі педагогикалық тәжірибені қорытындылау.

Мультимедиялық технологияны әртүрлі сабақтарда қолдану мүмкіндіктері:

- тақырыпқа кіріспе сабақтары;
- жаңа материалды үйрену сабақтары;
- жалпылау (зертханалық, практикалық) сабақтары;
- химиялық эксперимент;
- білімді бақылау сабақтары;
- жобалық сабақтарды қорғау сабақтары.

Химия пәні мұғалімінің білім берудегі міндеттері – мектепте химияны оқыту оқушыларды белгілі фактілермен, оқулық материалымен таныстыру ғана емес, нақтылы білім беру арқылы диалектикалық – материалистік көзқарас қалыптастыру, химиялық тілмен сөйлеудегі ой-өрісін дамыту, теориялық материалдарды практикалық құбылыстармен объективті түрде байланыстырып, оқушылардың көзін жеткізу, сондай-ақ пән аралық байланысты дамыту болып табылады.

Химияны оқытуда оқушылардың меңгерген теориялық білімін зертханалық және сарамандық жұмыстармен байланыстыра бекітудің маңызы өте зор. Себебі оқушының теориялық білімі зертханалық тәжірибелер арқылы бір зат екінші затпен қосылғанда қандай заттар түзілетінін, нәтижесінде байқалатын құбылыстың химиялық мәнін түсінуге қызмет етсе ғана есте жақсы сақталады. Сондай-ақ, тәжірибелер теорияның негізін, мазмұнын ашуда тиімді. Оқушыларды да химия пәніне аса қызықтыратыны - қызықты, сиқырлы тәжірибелері [A.Hasanati, 2023].

Мультимедиялық технологиялардың сипаттамасы-ақпараттық бағытты дамытудың негізі. Бүгінгі таңда бұл информатиканың ең перспективалы, танымал, үздіксіз дамып келе жатқан бағыттарының бірі. Бұл тұжырымдама жаңа технологияларды, дыбыспен, бейнемен, анимациямен және басқа визуалды эффекттерімен бірге жүретін суреттер, мәтіндер мен деректер жиынтығын енгізу және пайдалану арқылы аудиторияны хабардар ететін өнімді құруды білдіреді.

Мультимедиялық технологиясымен білім алушыға білім беру шығармашылық ойлау мен жаңашыл іс-әрекеттігі саналықты дамытып жетілдіруге, зерттеушілік жағынан активтілігін арттырып, іс-әрекеттерге бейімділігін, қызығушылығын арттыратын жол. Сабақтың тақырыбын игеру, сабақты тиімді өту және өзіндік жұмыс оқушылардың дайындығына әсер етеді. Бұл мәселені белгілі бір дәрежеде қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың көмегімен шешуге болады. Инновациялық технологиялар оқушының жетістікке жетуіне жағдай жасайды. Мультимедия технологиясын химияны оқытуда қолданудың маңызы зор

Химиялық құзыреттілік-білім беру құзыреттілігінің ажырамас бөлігі. Химия пәнін оқытуда қоршаған ортаның қалыпты, табиғи жұмыс істеуі үшін де қауіпсіз заттармен, материалдармен және процестермен химиялық сауатты жұмыс істеуді қамтиды. Сондықтан химияны оқыту кезінде химиялық құзыреттіліктің дамуына үлкен мән беру арқылы химия пәні туралы білімді тереңдету арқылы ақпараттық –коммуникациялық технологиялық компоненттерді қамтиды.

Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы белсенді, қарқынды оқыту әдістерінің есебінде басым әдістерді таңдау қуатын кеңейту. Сабақта көрнекілік пен практикалық, репродуктивті және проблемалық іздене отырып оқыту әдістерін, оқушылардың өздік жұмыстарын, танымдық қызығушылықтарын арттыратын әдістерді, терең жеткізуге қабілетті инновациялық тәсілдердің қуатын кеңейту, көп жағдайда оқушылардың танымдық әрекеттерін белсенді болуына ықпал ету.

Материалдар және әдістер

Инновациялық технологиялардың педагогикалық негізгі қағидалары: балаға ізгілік тұрғысынан қарау; оқыту мен тәрбиенің бірлігі; баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту; баланың өз бетімен әрекеттену әдістерін меңгерту; баланың танымдылық және шығармашылық икемділігін дамыту; әр студентті оның қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту; барлық студенттердің дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу.

Мультимедиялық технологияны қолдану білім беру жүйелеріне жаңа талаптар қояды:

- мақсаттың өзгеруі: интеллектуалдық тұлғадан рефлексивтік тұлғаға айналу;
- оқыту процесінің мазмұнын зерттеу қызметі құрайды;
- репродуктивті оқытудан конструктивті оқытуға көшу;
- білімдік парадигмадан таным процесіне қатысушылардың белсенді әрекеттерін көздейтін іс-әрекеттік парадигмаға көшу.

Мультимедиялық технологияларды қолдану оқушылардың шығармашылығын арттыруда белсенді роль атқарады.

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері химия пәні сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Заттардың құрамы мен құрылымын, қасиеттерінің құрылымына тәуелділігін, қасиеттері белгілі жаңа заттар мен материалдар алуды, химиялық өзгерістердің заңдылықтары мен оларды басқарудың жолдарын зерделеу- мектепте химия пәнін оқытудағы негізгі мәселелер. Заттар әлемін (олардың құрамын, құрылымын, бір заттың басқа затқа айналуын) зерделей отырып, оқушылар практикалық қызмет үшін тиянақты білім алуы тиіс. Осыған байланысты күнделікті сабаққа:

- мультимедия (видео, аудио қондырғылары мен теледидарды, электрондық оқулықтарды);
- зертханалық тәжірибелер;

- компьютер (компьютерлік бағдарламалар, интерактивті тақта);
- анықтамалық мәліметтер (сөздік, энциклопедия, карта, деректер қоры);
- интернет және т.б. көрнекі материалдарды пайдалану айтарлықтай нәтиже береді.

Ақпараттық-телекоммуникациялық технология электрондық есептеуіш техникасымен жұмыс істеуге, оқу барысында компьютерді пайдалануға, модельдеуге, электрондық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге, компьютерлік оқыту бағдарламаларына негізделеді [W.Xing, 2023].

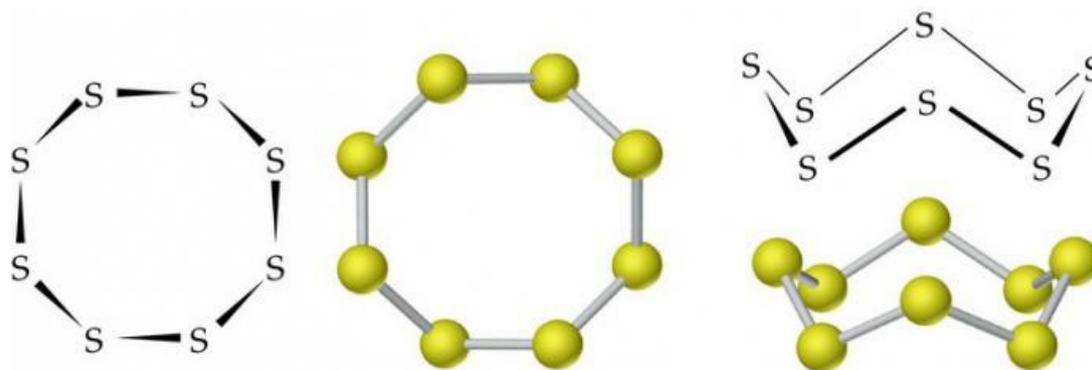
Мультимедиялық технологияларды жүзеге асырудағы тағы бір мүмкіндігі - ол электронды оқулық. Электрондық оқулық - бұл дидактикалық әдіс-тәсілдер мен ақпараттық технологияны қолдануға негізделген төбегейлі жүйе. Электронды оқулықпен оқыту оқытушының оқушымен жеке жұмыс істегендей болады. Электрондық оқулық тек қана оқушы үшін емес, мұғалімнің дидактикалық әдістемелік көмекші құралы да болып табылады

Мультимедиялық оқыту теориясының принциптері оқушылар тек мәтінді қолданғаннан гөрі мәтін мен суреттермен толықтырылған ақпаратты енгізі кезінде химиялық терминдерді жақсы меңгергенін көруге болады. Химия сабақтарында компьютерлік құралдармен жұмыс формаларына мыналар жатады:

- химиялық терминдермен жұмыс жасау арқылы сөздік қорын зерттеу;
- зертханалық жұмыс жасау практикасы;
- диалогтық және монологтық сөйлеуді оқыту;
- жоба жазуды үйрету;
- шығармашылық жұмыс жасау тәсілдерін меңгеру.

Мектепте химия пәнін мультимедиялық технологияны қолданып, оқытудың басты мақсаты дүниетанымдық және мәдинеттілік сипатта болу баланың білімі мен білігі дағдысы мен ойлауын дамытуға бағытталуға тиіс.

Анимация мүмкіндіктері экран өнері ретінде қабілетті динамикалық көркем-бейнелі хронотоптарды жасау, толық көлемде пайдаланылады. 1-суретте «Күкірт және оның қосылыстары» тақырыбы бойынша жасалаған анимация кескіні бейнеленген.

Сурет 1. Күкірт және оның қосылыстары тақырыбы бойынша жасалған анимациялық бейне

Мультимедиялық құралдар мен дидактикалық материалды бірге пайдалану мүмкіндігінің болуы:

- оқу іс-әрекетінің нәтижесінің жоғары сапалы болуы;
- оқу материалын толық қабылдау мүмкіндігінің болуы;
- оқу процесіне қатынасудың еркін болуы;
- оның үнемі жетілдіріп, толықтырылып отыру мүмкіндігінің болуы.

Оқу процесін ұйымдастыру кезінде үнемі шығармашылықпен пайдалану қажеттілігіне көңіл аударады. Компьютермен оқыту барысында білім алудың жасанды сипатын барынша тиімді

жасауға жағдай жасалынады. Мультимедия технологиясы білім алушылардың сабақтан алған білімдерін іс жүзінде қолдануларына машықтандырады. Ақпараттық коммуникативтік технологияны практикаға енгізуде туындайтын мәселелерге салқын қандылықпен қарап оны шешу кезінде мектептегі ақпараттық жүйелердің мынадай негізгі элементтеріне әсер етеді:

- әдістемелік жабдықтау;
- мектеп ұжымы мен мұғалімдерді дайындауға;
- қолданбалы бағдарламалық жабдықтауға;
- базалық бағдарламалық платформаларға (WINDOWS операциялық жүйесі);
- ақпараттық кешенге (компьютерлер, жергілікті желі, интернетке қосылу).

Мультимедиялық технологияның техникалық шарттары келесідей:

- мультимедиялық технологияларды техникалық қауіпсіздік шараларына қарай дәрісханада дұрыс орналастыру;
- сабақ жүргізілетін аудиторияны үнемі салқындатып отыру, өйткені лабораториядағы құрал- жабдықтау қатты қызып кетуден сақтау;
- мультимедиялық қондырғыларды техникалық ақаулықтарын үнемі қадағалап отыру.
- білім беру деңгейлері аралығында пән бойынша сабақтастығы ескеруге мүмкіндік беретін толық оқу курсы бойынша дидактикалық мақсат қою керек;

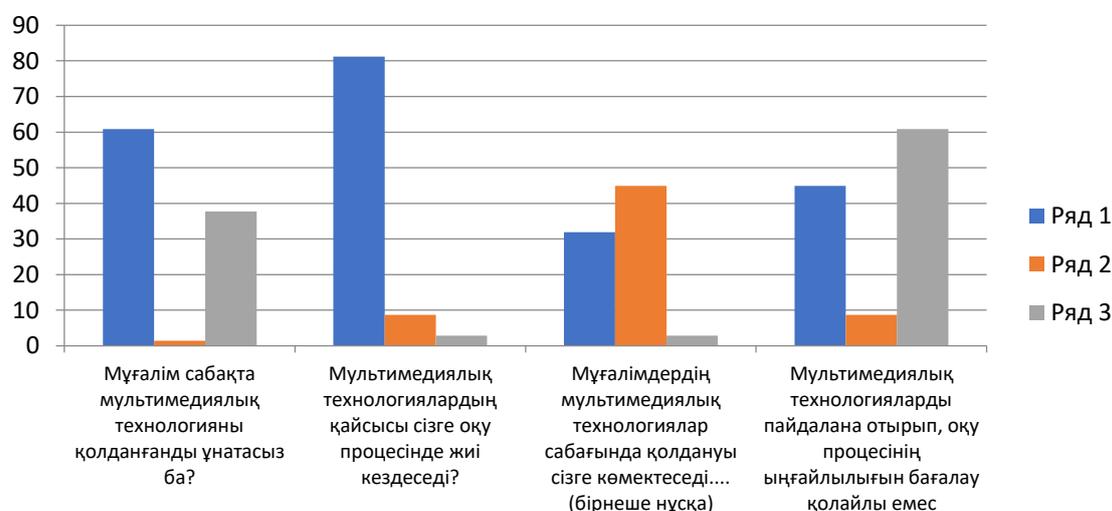
Білім беруде мультимедиялық технологияларды қолдану мүмкіндіктері айқын артықшылықтармен сипатталады:

- өзгермелі білім алу үшін әдістерді дәл баптау;
- жеке тұлғалық қасиеттерді дамыту;
- оқу үдерістеріне белсенді қатысу;
- материалды ұсыну сапасының жоғарылауы;
- шығармашылық және зерттелетін пәндермен тікелей өзара әрекеттесу

Нәтижелер

Мультимедиялық оқыту технологиясын сызба сараптамасынан көріп отырғанымыздай мультимедиялық технология арқылы жүретін визуальды және аудио нәтиженің өзара әрекеті арқылы білім алушының танымдық, шығармашылық, қызығушылық қасиеттерін дамытады.

Зерттеу Мұса Байзақов атындағы № 18 жалпы орта мектебінің 8а және 8ә сыныптар арасында жүргізіліп, сауалнама алынды. 2-суретте мультимедиялық құралдарды пайдалану мәселелері бойынша 8 сыныпта жүргізілген сауалнама нәтижелері келтірілген.

Сурет 2. Мультимедиялық құралдарды пайдалану мәселелері бойынша 8 сыныпта жүргізілген сауалнама нәтижелері

8 сынып оқушыларына мультимедиялық технология және мультимедиялық құралдарды қолдану деңгейін анықтау үшін мынадай сауалнамалар алынды. Сауалнама сұрақтары:

1. Мұғалім сабақта мультимедиялық технологияны қолданғанын ұнатасыз ба?
 - А) иа
 - Б) жоқ
 - В) немқұрайлы
2. Мультимедиялық технологиялардың қайсысы сізге оқу процесінде жиі кездеседі?
 - А) презентация
 - Б) бейнеролик
 - В) анимация
 - Г) электронды оқулық
 - С) интерактивті тапсырмалар (бақылау сұрақтары, тест)
3. Мұғалімдердің мультимедиялық технологиялар сабағында қолдануы сізге көмектеседі....
 - А) сабақ материалын жақсы меңгеруге
 - Б) сабақ материалына көрнекі мысал алу
 - В) мультимедиялық технологияларды қолана білу
 - Г) сабақты қызықты өтуіне әсер етеді
 - С) жауап беруге қиналамын
4. Мультимедиялық технологияларды пайдалана отырып, оқу процесінің ыңғайлылығын бағалау (балдық жүйе бойынша)
 - А) 10
 - Б) 8
 - В) 6
 - Г) 4
 - С) 2

Сегізінші сынып білім алушыларына мультимедиялық технологияны және дәстүрлі емес оқыту формасын, химияны оқытуда қолдану ерекшеліктері бойынша әр түрлі тірек сызбалар, слайдтар, видео аудиоларды пайдалану арқылы білім алушылардың есте сақтау қабілетінің ерекшелігі ойлау, қабылдау зейін ерекшелігіне қарай тақырыптар бойынша білімді игеру деңгейіне назар аудару мақсатында сауалнамалар алынды

Химия пәнін мультимедиялық технологияны қолдану арқылы өтілген сабақтардың нәтижесі 86% құрады. 8 сынып оқушыларына жүргізілген талдау нәтижесі сабақ үлгерімінің 12%-ға артқанын көрсетті. Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы зерттеу мен жоба жазуға үйрету кезінде мәдениеттілік пен жоғары деңгейдегі дағдыларды қалыптастыру арқылы мектеп оқушыларының интеллектуалды және шығармашылық қабілеттерінің дамығанын байқауға болады. Мультимедиялық технологиясын пайдалану арқылы өтілген сабақ оқытылатын пәнге деген қызығушылықты арттырады [М. Al Mamun, 2023].

Химия сабағында мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы таным процесін белсендіру және оқушылардың іс-әрекетін әртараптандыру үшін тиімді ету және химия пәніне деген қызығушылығын арттыру үшін келесі бағыттарды ұсынамыз:

1. Оқушының шығармашылық жұмысы.
2. Жобалау және зерттеу жұмыстары.
3. Рөлдік және интеллектуалдық ойындар.
4. Шығармашылық тұрғыдан химиялық мәселелерді шешу.
5. Дидактикалық ойындар.

Білім алушының білім алу, даму, басқа да іс-әрекеттерін мақсатты түрде ұйымдастыра білу, әр оқушының қабілетіне қарай дарындылығын, қызығушылығын дамыту білімді шығармашылықпен меңгеру дағдыларын қалыптастыру тәсілдерін зерттеу, - дарынды

оқушыларды (жекелей және топпен) оқытуға арналған бағдарлама құрастыру жүзеге асырылды.

Сабақты әлдеқайда қызықты және белсенді өткізу мақсатында химия сабақтарында әртүрлі мультимедиялық бағдарламалар пайдалануға болады:

- мультимедиялық анимацияларды пайдалану;
- мультимедиялық оқыту бейнежазбалар фотосуреттер қолдану;
- сабақта аудио жазбалар, графикалық фотосуреттер [Y.Zhu, 2023].

Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы химия пәнін оқытуда терминдермен, формулалармен, химиялық реакциялардың жүру жағдайларымен таныстыруға үлкен мүмкіндік береді. Сабақта барлық мультимедиялық құралдарды және оқыту онлайн-бейнеролик және анимацияны пайдалану арқылы ақпараттарды алу үшін интернеттің оқыту реурстарын қолдануға болады.

Жүргізілген педагогикалық экспериментке дейінгі және эксперименттен кейінгі нәтижелерге математикалық-статистикалық талдаулар жүргізілді. Алынған топтардың нәтижелеріне сәйкес Пирсон корреляциясы және Стьюденттің t-критерий әдісі таңдалып алынды. Алдымен бақылаушы және эксперименттік топтардың орташа арифметикалық мәні келесі формулаға (3) сәйкес есептеліп алынды:

$$M_x = \frac{\sum x_i}{n} \quad (3)$$

Келтірілген формуладағы M_x – орташа арифметикалық мән, x_i – барлық оқушылардың ТЖБ – бойынша балл сандарының қосындысы, n – оқушылар саны. Есептеулер бойынша 1-кесте алынды.

Кесте 1

Топтың сипаттаушы статистикасы

	Статистика N	Мин.ст	Макс.ст	Орташа арифметикалық мән	Стандартты ауытқу
ЭТ (дейін)	10	20,00	41,70	33,61	1,92
ЭТ (кейін)	10	22,00	45,00	35,70	0,65
БТ (дейін)	15	24,00	43,00	34,533	1,58
БТ (кейін)	15	24,00	44,00	34,6667	1,77

Бұл кестеде эксперименттік және бақылау топтарының 1, 2 тоқсан жинаған ТЖБ баллдарының максималды және минималды көрсеткіштері, стандартты қателіктері есептеліп алынды. Топтардың экспериментке дейінгі алынған баллдарының орташасы бақылау тобының эксперименттік топтан жоғары екенін көруге болады. Эксперименттен кейін бақылау тобында сәл ғана өзгергені байқалады, ал эксперименттік топта бастапқыдан деңгей біршама өскен.

Нәтижелерді статистикалық өңдеуде стандартты ауытқу мәндерін келесі формула (4) арқылы есептелді:

$$\sigma_x = \sqrt{D_x} = \sqrt{\frac{\sum (x_i - M_x)^2}{n-1}} \quad (4)$$

Формуладағы x_i - оқушылардың балл саны, M_x - орташа арифметикалық мән, n – оқушылар саны болып табылады.

2-кестеде берілгендей орташа квадраттық айырымбақылау топтыкі эксперименттік топтан төмен. Сондықтан да бұл топ эксперименттік топ ретінде алынды. Педагогикалық эксперименттен кейінгі нәтижелерде кестеде келтірілді.

Тәуелсіз таңдаулар үшін критерийлер

		Ливин дисперсиясының теңдік критерийі		Орташа теңдік критерийі			
		F	мәні	T	Екі жақты мән	Орташа айырымы	Орташа квадраттық қателік айырымы
Балл	Экспериментке дейін						
	Эксперименттік топ	0,367	0,550	-1,559	0,133	-4,923	1,360
	Бақылау топ			-1,530	0,143	-4,923	1,257
	Эксперименттен кейін						
	Эксперименттік топ	0,319	0,578	0,134	0,895	0,433	0,82
	Бақылау топ			0,129	0,899	0,433	1,18

Эксперименттен кейін бақылау топтың орташа квадраттық қатесі 1,18, ал эксперименттік топтың қатесі 0,82-ге тең болды. Яғни эксперимент жүргізгеннен кейін бұл топтағы стандартты қателік төмендеді. Қолданылған оқыту әдістері өзінің оң нәтижесін берді.

Сонымен қатар эксперименттік және бақылау топтарының дейінгі және кейінгі бақылау нәтижелерін Пирсон корреляциясы негізінде талдау жасалды. Пирсон корреляциясы -1 және +1 арасындағы мәндерді қабылдайды. Корреляция күші 3-кестеге сәйкес анықталады:

Кесте3

Корреляция коэффициенттері

Мән	Интерпретация
0,2-ге дейін	Өте әлсіз корреляция
0,5-ке дейін	Әлсіз корреляция
0,7-ге дейін	Орташа корреляция
0,9-ға дейін	Жоғары корреляция
0,9-дан жоғары	Өте жоғары корреляция

Алынған педагогикалық эксперимент нәтижелеріне математикалық-статистикалық талдаулар жүргізілді. Нәтижелерді талдауда Пирсон корреляциясы және Стьюденттің t-критерийі әдістері қолданылды. Есептеу нәтижелеріне сәйкес қолданылған әдістер оқушылардың білім сапасын арттыруда өз ықпалын тигізгені көрсетілді.

8-сынып білім алушыларына оқу бағдарламасына сәйкес анимация, видео мен виртуальды зертханаларды қолданып сабақ өткенде білім алушылардың білімдері кеңейіп, танымдық белсенділігі артады. Заманауи қоғамның ақпараттандыру жағдайында мультимедиялық технология құзыреттілігін біліп, қосымша ресурстарды пайдалана отырып, пән бойынша ақпаратты табу және өңдеу білігін білім алушылардың бойында қалыптастырады

Қорытынды

Химия сабағында оқушылардың шығармашылығын арттыруда ақпараттық технологияларды пайдаланудың да маңызы бар. Мұғалім оқытудың жаңа ақпараттық коммуникативтік технологияларын меңгеріп, оны пайдалану арқылы өзінің материалдық бөлімін толықтырып, әрі уақытын үнемдейді.

Жалпы білім алушылардың мультимедиялық технологияны пайдаланып, дәстүрлі емес оқыту формасын қолдану барысында жүргізілген зерттеу мынадай нәтижеге қол жеткізуге болады:

- оқушының жаңа технологияны қолдану қызығушылығы артады;

- шығармашылық қабілеттері дамиды;
- жылдам ойлауға машықтанады;
- оқушылар өз бетімен жұмыс жасауға дағдыланады;
- ақпараттық технологияларды қолдануды сауатты жүргізуде үйренеді;
- теориялық алған білімін практикада қолдануды үйренеді;
- оқушылар өз ойын нақты жеткізуге дағдыланады;

Мультимедиялық технологияны қолдану арқылы оқыту оқу процесіне қатысушылар арасындағы еркін серіктестік, адамгершілік және танымдық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік берді. Жаңа инновациялық әдістер оқушылардың материалды меңгеруіне, сабақта сыни және логикалық ойлауды дамытуға, қорытынды жасау қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік берді, білімге ұмтылысына ықпал жасайтыны көрсетілді.

Химия пәнін оқытуда мультимедиялық технологияларды қолдану оқушылардың логикалық, сыни ойлау және мәселені шешу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік берді. Мультимедиялық технологияларды қолдану арқылы оқушылардың ақпараттық технологияларды қолдану арқылы орта мектепте органикалық химия курсында оқу бағдарламасы бойынша химия ғылымының ерекшеліктері зерттелінді.

Интербелсенді оқыту технологияларын қолдану барысында оқушы өз идеяларымен, мәселені шешу қабілеттері және оларға баға беру, басқалардың пікірімен санасуға және ақпаратты өздігінен ізденуге, жан-жақты талдауға үйренді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Cavanagh T.M., & Kiersch C. (2022) Using commonly-available technologies to create online multimedia lessons through the application of the cognitive theory of multimedia learning. *Educational Technology Research and Development* [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11423-022-10181-1> (өтінім берілген күні: 25.01.2023).
- Bejan A., Gündogdu R., Butz K., Müller N., Kunze C., König P. (2018) Using multimedia information and communication technology (ICT) to provide added value to reminiscence therapy for people with dementia: Lessons learned from three field studies [Einsatz multimedialer Informations- und Kommunikationstechnologie als Mehrwert für die Biografie- und Erinnerungsarbeit bei Menschen mit Demenz: Erkenntnisse aus drei Feldstudien] *Zeitschrift Fur Gerontologie Und Geriatrie*, 51(1), 9-15 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s00391-017-1347-7> (өтінім берілген күні: 26.01.2023).
- Irwansyah F.S, Lesmana E.A, Asyiah E.N., Farida I. (2023) Implementation of augmented reality technology-based learning media in molecular hybridization concept. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0113515> (өтінім берілген күні: 28.01.2023).
- Irhamni G., Munzil M., Affriyenni Y., Marsuki M.F., Habiddin H. (2023) Development of media pembebas (adobe flash-based learning) on eclipse theme. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0114901> (өтінім берілген күні: 30.01.2023).
- Won M., Ungu D.A.K., Matovu H., Treagust D.F, Tsai C., Park J., Tasker R. (2023) Diverse approaches to learning with immersive virtual reality identified from a systematic review. *Computers and Education*, 195 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104701> (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Buchner J., Kerres M. (2023) Media comparison studies dominate comparative research on augmented reality in education. *Computers and Education*, 195 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104711> (өтінім берілген күні: 02.01.2023).

- Saragih D., Silaban R., Darmana A. (2023) Development of integrated problem based learning E-modules on fermentation technology. *AIP Conference Proceedings*, 2642 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0110955> (өтінім берілген күні: 03.01.2023).
- Rahman L., Silaban R., Nurfajriani (2023) The effectiveness of using chemistry E-modules assisted flip pdf professional on improving learning outcomes and motivating students. *AIP Conference Proceedings*, 2642 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0110063> (өтінім берілген күні: 04.01.2023).
- Hasanati A., Supriana E., Mufti N. (2023) Effectiveness of digital modules with recitation programs to improve students' conceptual understanding and critical thinking skills in learning work and energy. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0114390> (өтінім берілген күні: 05.01.2023).
- Xing W., Huang X., Li C., Xie C. (2023) Teaching thermodynamics with augmented interaction and learning analytics. *Computers and Education*, 196 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104726> (өтінім берілген күні: 06.01.2023).
- Al Mamun M.A., Lawrie G. (2023) Student-content interactions: Exploring behavioural engagement with self-regulated inquiry-based online learning modules. *Smart Learning Environments*, 10(1) [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00221-x> (өтінім берілген күні: 06.01.2023).
- Zhu Y., Wu X., Qiang J., Yuan Y., Li Y. (2023) Representation learning via an integrated autoencoder for unsupervised domain adaptation. *Frontiers of Computer Science*, 17(5) [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11704-022-1349-5> (өтінім берілген күні: 07.01.2023).

References

- Cavanagh T.M, & Kiersch C. (2022) Using commonly-available technologies to create online multimedia lessons through the application of the cognitive theory of multimedia learning. *Educational Technology Research and Development* [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11423-022-10181-1> (otinin berilgen kuni: 25.01.2023).
- Bejan A., Gündogdu R., Butz K., Müller N., Kunze C., König P. (2018) Using multimedia information and communication technology (ICT) to provide added value to reminiscence therapy for people with dementia: Lessons learned from three field studies [Einsatz multimedialer Informations- und Kommunikationstechnologie als Mehrwert für die Biografie- und Erinnerungsarbeit bei Menschen mit Demenz: Erkenntnisse aus drei Feldstudien] *Zeitschrift Fur Gerontologie Und Geriatrie*, 51(1), 9-15 [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s00391-017-1347-7> (otinin berilgen kuni: 26.01.2023).
- Irwansyah F.S, Lesmana E.A, Asyiah E.N., Farida I. (2023) Implementation of augmented reality technology-based learning media in molecular hybridization concept. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0113515> (otinin berilgen kuni: 28.01.2023).
- Irhamni G., Munzil M., Affriyenni Y., Marsuki M.F., Habiddin H. (2023) Development of media pembebas (adobe flash-based learning) on eclipse theme. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0114901> (otinin berilgen kuni: 30.01.2023).
- Won M., Ungu D.A.K., Matovu H., Treagust D.F, Tsai C., Park J., Tasker R. (2023) Diverse approaches to learning with immersive virtual reality identified from a systematic review. *Computers and Education*, 195 [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104701> (otinin berilgen kuni: 31.01.2023).
- Buchner J., Kerres M. (2023) Media comparison studies dominate comparative research on augmented reality in education. *Computers and Education*, 195 [Elektronдық resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104711> (otinin berilgen kuni: 02.01.2023).

- Saragih D., Silaban R., Darmana A. (2023) Development of integrated problem based learning E-modules on fermentation technology. *AIP Conference Proceedings*, 2642 [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0110955> (otininim berilgen kuni: 03.01.2023).
- Rahman L., Silaban R., Nurfajriani (2023) The effectiveness of using chemistry E-modules assisted flip pdf professional on improving learning outcomes and motivating students. *AIP Conference Proceedings*, 2642 [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0110063> (otininim berilgen kuni: 04.01.2023).
- Hasanati A., Supriana E., Mufti N. (2023) Effectiveness of digital modules with recitation programs to improve students' conceptual understanding and critical thinking skills in learning work and energy. *AIP Conference Proceedings*, 2569 [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1063/5.0114390> (otininim berilgen kuni: 05.01.2023).
- Xing W., Huang X., Li C., Xie C. (2023) Teaching thermodynamics with augmented interaction and learning analytics. *Computers and Education*, 196 [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104726> (otininim berilgen kuni: 06.01.2023).
- Al Mamun M.A., Lawrie G. (2023) Student-content interactions: Exploring behavioural engagement with self-regulated inquiry-based online learning modules. *Smart Learning Environments*, 10(1) [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00221-x> (otininim berilgen kuni: 06.01.2023).
- Zhu Y., Wu X., Qiang J., Yuan Y., Li Y. (2023) Representation learning via an integrated autoencoder for unsupervised domain adaptation. *Frontiers of Computer Science*, 17(5) [Elektronnyk resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11704-022-1349-5> (otininim berilgen kuni: 07.01.2023).

Эффективность использования мультимедийных технологий в формировании компетенции учащихся на уроках химии

**¹А.М.Жумахан, ¹М.О.Алтынбекова*

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Туркестан, Казахстан)*

Аннотация

Эффективное использование мультимедийных технологий в формировании компетенций учащихся на уроках химии позволяет повысить творческие способности учащихся и качество знаний. Целью исследования является теоретическое и экспериментальное исследование эффективности мультимедийных технологий в условиях вариативной проблемы обучения новым понятиям на уроках химии по естественно-математическому циклу. Повышение уровня использования мультимедийных технологий путем изменения проблемы обучения как средства повышения эффективности учебно-познавательной деятельности на уроках химии с применением мультимедийных технологий. Исследование проводилось в средней школе № 18 им. Муса Байзакова среди 8а и 8б классов был проведен опрос. Опросом было установлено, что учащиеся одобряют мультимедийные технологии и методики. В результате исследования было установлено, что из-за низкой успеваемости в 9а классе она была получена на базе экспериментального класса. По разделу электролитическая диссоциация на уроках, пройденных в 8а классе с использованием технологии мультимедийного обучения, были проведены занятия с использованием анимации, видео, виртуальной лаборатории, мультимедийных учебников. Успеваемость 8а класса с использованием мультимедийных технологий составила 86%. В результате этого оценка успеваемости учащихся 8а класса увеличилась до 12%. После каждого пройденного урока у учащихся проводился опрос. По результатам анкетирования показатель результатов опроса по пройденному уроку с использованием технологии мультимедийного обучения составил 87%.

Ключевые слова: мультимедиа, технология, эксперимент, анкета, химия, лаборатория, инновации, компетентность.

The effectiveness of the use of multimedia technologies in the formation of students' competence in chemistry lessons

*¹A.M.Zhumakhan, ¹M.O.Altynbekova

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University (Turkistan, Kazakhstan)

Abstract

The effective use of multimedia technologies in the formation of students' competencies in chemistry lessons makes it possible to increase the creative abilities of students and the quality of knowledge. The aim of the study is a theoretical and experimental study of the effectiveness of multimedia technologies in the context of the variable problem of teaching new concepts in chemistry lessons on the natural-mathematical cycle. Increasing the level of use of multimedia technologies by changing the problem of learning as a means of increasing the effectiveness of educational and cognitive activity in chemistry lessons using multimedia technologies. The study was conducted at a secondary school № 18 them. named after Musa Baizakova was among the graders 8a and 8a and was interviewed. The survey was conducted to ensure that students approve of multimedia technologies and methods. The result of the study was established that due to low success in grade 8a it was obtained on the basis of the experimental class. According to the section of electrolytic dissociation in lessons, passed in 8a class with the use of multimedia technology, there were classes with the use of animation, video, virtual laboratory, multimedia textbooks. Success rate of 8a class with the use of multimedia technologies was 86%. As a result of this assessment, the success of students in grade 8a increased by 12%. After each lesson, a survey was conducted among students. According to the results of the survey, the indicator of the results of the survey conducted during the lesson using the technology of multimedia training was 87%.

Keywords: multimedia, technology, experiment, questionnaire, chemistry, laboratory, innovation, competence

Поступила в редакцию: 11.02.2024

Одобрена: 10.03.2024

Первая публикация на сайте: 24.07.2023

MPHTI: 14.35.09

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.03>

ИССЛЕДОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ НАВЫКОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ РОБОТОТЕХНИКЕ ПОСРЕДСТВОМ ПРОЕКТНЫХ РАБОТ

*¹A.A.ТОҚТАМЫС , ¹З.С.ЕРСУЛТАНОВА

¹*Костанайский региональный университет имени Ахмета Байтурсынова
(Костанай, Казахстан)*

**tarsen.toktamys@gmail.com, ersul_67@mail.ru*

Анотация

В статье описана справочная информация по теме обучения детей робототехнике, цель исследования и исследовательский вопрос, значимость исследования. Сделаны обзор текущих исследований по теме обучения детей робототехнике, обсуждение преимуществ обучения детей робототехнике, анализ проблем и барьеров в обучении детей робототехнике и обобщение результатов предыдущих исследований и выявление пробелов в литературе. В методологии и методах предложено полуструктурированные интервью как эффективный метод теоретического исследования вопроса. Так же отмечены участники, отбор образцов и методы сбора данных и анализа данных. В результатах и дискуссий представлены описание проекта исследования, результаты исследования, обсуждение результатов в связи с обзором литературы, интерпретация результатов и последствия для практики. В заключений сделаны краткое изложение исследования, рекомендации в отношении практики и политики. Отмечены последствия для будущих исследований, так же положительное влияние проектного метода на инженерные и технические навыки детей и повышение мотивации и уверенности в технологиях.

Ключевые слова: образовательная робототехника; беспилотные космические корабли; полуструктурированные интервью; электроника; механика; программирование.

Введение

Образовательная робототехника сегодня становится одним из наиболее востребованных и перспективных направлений в сфере образования. Современная робототехника способствует прежде всего повышению качества подготовки к рабочим профессиям, а также формированию конструкторских компетенций студентов. Робототехника охватывает достаточно широкий класс систем: от полностью автоматизированных производств (производственные конвейерные линии, беспилотные космические корабли, автоматические подводные аппараты и т.д.) до бытовых помощников и детских игрушек. Робототехника является прикладной наукой, занимающейся разработкой автоматизированных технических систем и являющаяся важнейшей технической основой интенсификации производства. Робототехника опирается на такие дисциплины, как электроника, механика, программирование [Буеров А.С., 2017].

Под термином «Образовательный робот» (ОР) понимают любого робота, взаимодействующего с детьми в образовательных целях. В этом контексте дети должны давать инструкции роботу (или создавать для него программу) для выполнения определенной задачи. Это можно реализовать разными способами, но важно то, что ученик должен быть вовлечен в деятельность, направленную на планирование, проектирование или реализацию алгоритма управления поведением робота. Программирование также можно реализовать, нажимая кнопки ВЕЕВОТ, или выстраивая в ряд части Cubetto, или, в более широком смысле, заставляя NAO двигаться по полу, показывая ему серию команд, отображаемых на флэш-картах [Monica Pivetti, 2020].

Образовательная робототехника приобретает все больший вес в формальном и неформальном образовании [Алимисис, 2013]. В настоящее время большинство школ и внешкольных инициатив интегрировали образовательных роботов в свои программы. Эта тенденция создает новый образовательный ландшафт, который требует исследовательских усилий для лучшего понимания ограничений, возможностей и противоречий этих инструментов.

Результаты этих исследований свидетельствуют о положительном отношении молодых людей к роботам и к изучению робототехники. Кроме того, они указали на роль внешнего вида робота в определении различных типов представлений об их возможностях и функциях. Как сообщают Woods (2006) и Bartlett et al. (2004), дети склонны испытывать эмоции, понимать людей и испытывать чувства к роботам, обладающим гуманоидными или животными характеристиками [Laura Malinverni, 2021].

До сих пор односторонне ориентированные отношения между учителем и его учениками основывались на традиционном принципе превосходства и подчинения; новая альтернатива вводит сбалансированный, коллегиальный способ партнерства. Меняется роль участников образовательного процесса, а вместе с ним и объем деятельности, которую они воплощают. Особенно растет инициатива студентов. Сами студенты стремятся к знаниям, а преподаватели выступают в роли их помощников, советников и организаторов мероприятий. Такая смена условий характерна, в том числе, и для образования, вытекающего из теории конструктивизма. В соответствии с этой теорией учащиеся активно строят свое мастерство на основе информации и опыта, которые они постепенно приобретают на протяжении всей жизни. Это мнение получило более глубокое развитие в теории конструкционизма, которая определяет наиболее эффективный способ конструирования знаний учащихся - серию последовательных практических действий, ведущих к созданию реалистичного продукта, привлекательного для ученика [Daniel Tocháček Jakub, 2016].

Образовательная робототехника – одна из самых известных и распространенных педагогических систем, широкая использующая трехмерные модели реального мира и предметно-игровую среду обучения и развития обучающегося. Применение конструкторов Lego, Tetrax и других робототехнических конструкторов на курсе по выбору студентов позволяет существенно повысить мотивацию учащихся, организовать их творческую и исследовательскую работу, а также позволяет сформировать конструкторские компетенции. Конструкторская компетенция – понимается как личностная, интегративная, формируемая характеристика способности и готовности выпускника (специалиста, бакалавра), проявляющаяся в проектировании, на основе владения специальными проектно-конструкторскими знаниями и умениями, использования современных технологий и средств проектирования, обоснованного выбора и оптимизации в случае многовариантности решений; учета быстрого изменения технологий. Для эффективности формирования конструкторских компетенций студентов «Технология робототехники» по программе учебно-методического комплекса, студенты изучили основы технологии робототехники. Обучающиеся получили новые знания по следующим темам: программирование движения машинки; повороты; исследование различных способов поворота; применение датчика освещенности; составление простых программ с использованием датчика освещенности; использование зубчатой передачи; соревнование «Кегельринг»; соревнования «Следование по линии»; соревнование «Лестница»; Соревнование «Меткий выстрел». В процессе преподавания курса по выбору «Технология робототехники» внедрены интерактивные методы обучения: просмотр и обсуждения видеofilмов, экскурсии, выставки, творческие задания, лекции-дискуссии, программирование, конструирование. Во время проведения лекции по образовательной робототехнике показывались обучающие видео. Также учащимся предоставлялась возможность посмотреть на подобные работы профессионалов, после чего они обсуждали работы и выстраивали алгоритм программы робота. После каждой новой темы программой предусмотрена практическая работа, в которой учащиеся показывали все свое техническое творчество [Буеров А.С., 2017].

В последние годы появляется все больше исследований на тему обучения детей робототехнике. В исследованиях изучались различные аспекты образования в области робототехники, включая преимущества и проблемы обучения детей робототехнике, а также влияние образования в области робототехники на развитие инженерных и технических навыков у детей. Исследователи обнаружили, что обучение детей робототехнике может повысить их интерес к предметам STEM, улучшить их навыки решения проблем и повысить их уверенность в использовании технологий. Кроме того, многие исследования показали, что обучение робототехнике может оказать положительное влияние на развитие у детей инженерных и технических навыков, таких как способность проектировать, создавать и программировать роботов [Midhat Jdeed, 2020].

Несмотря на эти выводы, существуют также проблемы и барьеры для обучения детей робототехнике, включая отсутствие доступа к ресурсам, нехватку подготовленных учителей и ограниченные возможности для практического обучения. Эти проблемы определены в качестве областей для будущих исследований, а также областей для совершенствования в области образования в области робототехники.

Использование конструктора LEGO EV3 позволяет создать уникальную образовательную среду, которая способствует развитию инженерного, конструкторского мышления. В процессе работы с LEGO EV3 ученики приобретают опыт решения как типовых, так и нестандартных задач по конструированию, программированию, сбору данных. Кроме того, работа в команде способствует формированию умения взаимодействовать с соучениками, формулировать, анализировать, критически оценивать, отстаивать свои идеи. При дальнейшем освоении LEGO EV3 становится возможным выполнение серьезных проектов, развитие самостоятельного технического творчества [Реализация проекта, 2016].

Цель исследования - изучить формирование инженерных и технических навыков у детей посредством проектных методов обучения робототехнике. Центральным исследовательским вопросом для этого исследования является: каково влияние обучения робототехнике на развитие инженерных и технических навыков детей?

Это исследование внесет вклад в существующий объем исследований по теме обучения детей робототехнике, исследуя конкретные способы, с помощью которых обучение робототехнике может повлиять на развитие инженерных и технических навыков детей. Применение проектного метода при обучении детей робототехнике есть один из эффективных способов повышения инженерно-технических навыков у детей, склонных к конструированию. Результаты этого исследования позволят получить представление о лучших практиках обучения детей робототехнике и послужат основой для будущих исследований по этой важной теме. Отвечая на исследовательский вопрос, это исследование внесет вклад в развитие сферы образования в области робототехники и поможет обеспечить детей навыками и знаниями, необходимыми им для достижения успеха в быстро меняющемся технологическом ландшафте.

Методология и методы исследования

Исследовательский проект для этого исследования был качественным исследовательским проектом, в частности, с использованием полуструктурированных интервью. Качественные исследования хорошо подходят для изучения сложных вопросов, таких как опыт и перспективы отдельных лиц, участвующих в образовательных программах по робототехнике, и предоставляют богатые, углубленные данные, которые могут быть использованы для построения детального понимания темы.

Полуструктурированные интервью предполагают, что участникам задаются открытые вопросы, позволяющие более глубоко изучить их опыт и перспективы, в то же время позволяя исследователю контролировать определенные аспекты процесса сбора данных. Полуструктурированное руководство по проведению интервью для этого исследования разработано на основе обзора литературы по обучению робототехнике и формированию инженерных и технических навыков и экспериментально протестировано с небольшой выборкой участников, чтобы убедиться в его эффективности.

Такой дизайн исследования позволил глубоко изучить опыт и перспективы участников, обеспечив богатое и детальное понимание темы. Использование качественных методов исследования также позволило использовать гибкий и повторяющийся подход к сбору и анализу данных, позволяя исследователю реагировать на новые и неожиданные результаты по мере их появления.

В целом, дизайн исследования для этого исследования был выбран потому, что он хорошо подходил для достижения целей исследования и обеспечивал необходимую гибкость и глубину для изучения опыта и перспектив участников образовательных программ по робототехнике [Anderson L.A., 2005].

Участниками этого исследования люди, которые занимались обучением робототехнике детей, включая классных руководителей, инструкторов программ робототехники и других специалистов в области образования. Выборка для этого исследования отобрана с использованием целенаправленной выборки, которая представляет собой метод вероятностной выборки, позволяющий исследователю отбирать участников, имеющих непосредственное отношение к вопросу исследования.

Чтобы иметь право участвовать в этом исследовании, отдельные лица должны соответствовать следующим критериям:

- в настоящее время занимается обучением детей робототехнике;

- иметь не менее 2-х лет опыта преподавания робототехники;
- возможность участия в полуструктурированном интервью.

Эти критерии использованы для того, чтобы участники хорошо информированы и имели опыт в области преподавания робототехники и могли предоставить глубокое и значимое представление о своем опыте и перспективах.

Размер выборки для этого исследования определен с использованием теоретической насыщенности, которая является широко используемым подходом в качественных исследованиях. Теоретическое насыщение происходит, когда исследователь достигает точки, когда из данных не генерируется никакой новой информации или инсайтов, что указывает на достаточный размер выборки.

В целом, участники и выборка для этого исследования выбраны на основе их соответствия исследовательскому вопросу и потребности в размере выборки, который позволил бы обеспечить теоретическую насыщенность. Это позволило отобрать выборку участников, которые могли бы предоставить богатую и глубокую информацию о своем опыте и перспективах, а также проинформировать о результатах исследования.

Данные для этого исследования собраны с помощью полуструктурированных интервью, которые проведены с участниками, которые занимались обучением робототехнике детей. Полуструктурированные интервью - это качественный метод исследования, который предполагает постановку участникам открытых вопросов, позволяющих более глубоко изучить их опыт и перспективы, в то же время позволяя исследователю контролировать определенные аспекты процесса сбора данных.

Полуструктурированное руководство по проведению интервью для этого исследования разработано на основе обзора литературы по обучению робототехнике и формированию инженерных и технических навыков и экспериментально протестировано с небольшой выборкой участников, чтобы убедиться в его эффективности. Руководство для интервью состояло из серии открытых вопросов, которые разработаны для получения информации об опыте участников и перспективах обучения детей робототехнике, включая их восприятие связанных с этим проблем и барьеров, их взгляды на роль робототехники в образовании и их предложения по улучшению преподавания робототехники к детям [**Руководство, 2023**].

Интервью проводились лично или по видеосвязи и аудиозаписаны с согласия участников. Аудиозаписи расшифрованы дословно, и расшифровки использованы в качестве основного источника данных для анализа.

В целом, методы сбора данных для этого исследования выбраны потому, что они обеспечивали гибкое и глубокое изучение опыта и перспектив участников, а также позволяли получить богатое и детальное понимание темы. Использование полуструктурированных интервью позволило обеспечить более контролируемый процесс сбора данных, в то же время обеспечивая гибкий и повторяющийся подход к сбору и анализу данных, позволяя исследователю реагировать на новые и неожиданные результаты по мере их появления.

Результаты и дискуссия

Образовательная робототехника - это инструмент, закладывающий прочные основы системного мышления, интеграция информатики, математики, физики, черчения, технологии, естественных наук с развитием инженерного творчества.

Цель, преследуемая изучением курса робототехнике в образовательном процессе: развитие научно-технического и творческого потенциала личности ребенка путем организации его деятельности в процессе интеграции начального инженерно-технического конструирования и основ робототехники. В образовательном процессе робототехника позволяет решать ряд полезных задач: развитие мелкой моторики при конструировании, воспитание творческой

личности, логического мышления при написании блок-схем программ, изучение языков программирования, ознакомление с современными технологиями, реализация начального этапа подготовки будущих специалистов в соответствующей отрасли [Исяндавлетов Э.Х., 2018].

Ряд предыдущих исследований показали, что обучение детей робототехнике может оказать положительное влияние на их развитие инженерных и технических навыков, таких как проектирование, конструирование и программирование. Считается, что это происходит в результате практического характера обучения робототехнике и решения проблем, которое помогает развивать у детей творческие способности и навыки критического мышления.

Кроме того, предыдущие исследования показали, что обучение детей робототехнике также может повысить их мотивацию и уверенность в использовании технологий. Считается, что это связано с тем фактом, что обучение робототехнике часто включает в себя создание осязаемого конечного продукта, который может повысить у детей чувство выполненного долга и самоофективность в задачах, связанных с технологиями.

Устранение гендерных различий в технологическом образовании: некоторые исследования также показали, что обучение детей робототехнике может помочь устранить гендерные различия в технологическом образовании, поскольку это может обеспечить увлекательный и доступный способ для девочек развить интерес и навыки в области технологий.

Проблемы при внедрении робототехнического образования: несмотря на эти преимущества, предыдущие исследования также выявили ряд проблем и барьеров на пути внедрения робототехнического образования в школах. Они могут включать в себя отсутствие подготовки учителей и ресурсов, а также отсутствие доступа учащихся к технологиям. Эти результаты свидетельствуют о том, что обучение детей робототехнике может оказать положительное влияние на их развитие инженерных навыков, а также на их мотивацию и уверенность в технологиях. Однако необходимы дальнейшие исследования для изучения проблем и барьеров на пути внедрения робототехнического образования и разработки стратегий преодоления этих барьеров.

Данные для этого исследования проанализированы с использованием подхода качественного анализа данных, который является распространенным и эффективным методом для изучения сложных и интерпретируемых явлений, таких как обучение детей робототехнике. Подход к качественному анализу данных включает тщательное изучение стенограмм интервью и процесс итеративного кодирования, категоризации и интерпретации для получения информации и выводов.

Процесс анализа данных для этого исследования начался с первоначального ознакомления со стенограммами, чтобы получить представление о данных и выявить любые возникающие темы или закономерности. Затем стенограммы закодированы с использованием подхода открытого кодирования, при котором исследователь идентифицировал и помечал значимые и релевантные сегменты текста на основе их содержания и отношения к исследовательскому вопросу. Затем закодированные данные организованы и сгруппированы по категориям, а категории уточнены и преобразованы в темы на основе их сходства и взаимосвязи друг с другом.

Данные анализировались с использованием постоянного сравнительного подхода, при котором исследователь сравнивал и противопоставлял данные на каждом этапе процесса анализа, чтобы выявить новые идеи и взаимосвязи. Такой подход позволил провести более всесторонний и углубленный анализ данных и позволил исследователю реагировать на новые и неожиданные выводы по мере их появления. Результаты анализа данных затем объединены с обзором литературы, чтобы развить всестороннее понимание темы и ответить на

исследовательский вопрос. Полученные результаты также сопоставлены со стенограммами интервью, чтобы обеспечить достоверность и достоверность выводов.

В целом, методы анализа данных для этого исследования выбраны потому, что они обеспечивали гибкий и итеративный подход к анализу данных, позволяя исследователю реагировать на новые и неожиданные результаты по мере их появления. Использование методов качественного анализа данных позволило более глубоко и всесторонне понять опыт и перспективы участников и дало богатое и подробное представление о теме обучения детей робототехнике.

Участники проинформированы об их праве отказаться от участия в исследовании в любое время, и все данные собраны и сохранены в соответствии с этическими принципами конфиденциальности и анонимности. Аудиозаписи интервью удалены после того, как стенограммы расшифрованы и проанализированы, и все данные сохранены в безопасности и конфиденциальны.

Несмотря на многочисленные преимущества обучения детей робототехнике, существует также ряд проблем и барьеров для реализации эффективных образовательных программ по робототехнике. Некоторые из наиболее часто упоминаемых проблем включают нехватку ресурсов, нехватку подготовленных учителей и ограниченные возможности для практического обучения.

Одним из основных препятствий для обучения детей робототехнике является отсутствие доступа к ресурсам, таким как роботизированные наборы, программное обеспечение и другие материалы. Во многих случаях школы и общественные организации не располагают бюджетом или финансированием для приобретения этих ресурсов, что затрудняет преподавателям внедрение эффективных образовательных программ по робототехнике. Кроме того, многим учителям не хватает подготовки и опыта, необходимых для эффективного преподавания робототехники, что приводит к нехватке подготовленных учителей в этой области.

Еще одной проблемой являются ограниченные возможности для практического обучения в области робототехники. Несмотря на то, что для обучения робототехнике доступно множество онлайн-ресурсов и виртуальных инструментов, многие дети не имеют возможности получить практический опыт работы с роботами, что может ограничить их понимание и способность применять то, чему они научились.

Эти проблемы и барьеры подчеркивают необходимость продолжения исследований и разработок в области робототехнического образования. Решая эти проблемы, мы можем помочь обеспечить детям доступ к ресурсам и возможностям, необходимым им для развития инженерных и технических навыков, необходимых для достижения успеха в быстро меняющемся технологическом ландшафте.

Существующий объем исследований по теме обучения детей робототехнике позволил получить ценную информацию о преимуществах и проблемах робототехнического образования. Предыдущие исследования показали, что обучение детей робототехнике может повысить их интерес к предметам STEM, улучшить их навыки решения проблем и повысить их уверенность в использовании технологий. Кроме того, многие исследования показали, что обучение робототехнике может оказать положительное влияние на развитие у детей инженерных и технических навыков, таких как способность проектировать, создавать и программировать роботов.

Несмотря на эти выводы, в литературе также имеется несколько пробелов, которые требуют дальнейшего изучения. Например, существует необходимость в дополнительных исследованиях конкретных педагогических подходов, которые наиболее эффективны для обучения детей робототехнике, а также влияния обучения робототехнике на долгосрочное

развитие инженерных и технических навыков у детей. Кроме того, существует необходимость в исследовании влияния образования в области робототехники на недопредставленные группы, такие как девочки и дети из числа меньшинств, которые могут сталкиваться с уникальными проблемами и барьерами при доступе к образовательным программам по робототехнике и участию в них.

Обобщая результаты предыдущих исследований и выявляя эти пробелы в литературе, это исследование поможет продвинуть область образования в области робототехники и обеспечить доступ детей к ресурсам и возможностям, необходимым им для развития инженерных и технических навыков, необходимых для достижения успеха в быстро меняющемся технологическом ландшафте.

При рассмотрении проблемы использования медиаресурсов в образовательном процессе не столь часто упоминается роль функционирующих онлайн-библиотек. Они представляют собой определенные сервисы, предоставляющие услуги пользования собственным содержанием на платной или безвозмездной основе. Среди них можно выделить e-LIBRARY, Cyberleninka, Sciencedirect и др. [Куатбеков А., 2021].

Развитие технических способностей обучающихся представляет собой очень сложный процесс, который протекает обычно довольно медленно. Его успех напрямую зависит от общего интеллекта, практических навыков, способностей обучающегося к техническому мышлению и целого ряда других факторов. Следует отметить, что развитые технические способности необходимы всем обучаемым, в том числе и тем, которые не собираются связывать свою профессиональную деятельность с техникой и технологиями, поскольку наличие данных способностей позволяет решать им задачи, возникающие при использовании современной техники в повседневной жизни [Лукьянова Н.В., 2017].

Важную роль при введении робототехники в образовательный процесс играют проекты различной направленности. Особенностью проектов на основе робототехнических комплексов является то, что построение моделей устройств позволяет ученику постигать взаимосвязь среди различных областей знаний, что способствует интегрированию преподавания информатики, физики, математики, черчения, технологии, естественных наук с развитием инженерного мышления через техническое творчество [Закиева А.Н., 2019].

Робототехника, сборка, программирование, 3D-дизайн и многое другое прочее - все это сейчас интересует современных школьников мира. Этот и более сложные навыки для реализации интересов нужны компетенции. Не только знать и понимать, но и учиться и думать извлечение и анализ важны. Некая лаборатория по робототехнике физика, математика и информатика для создания работы или проекта требует знаний по предметам

[Дандибаев А.Т., 2017]. Ниже предлагается описание проектной работы «Создание электронного роботоустройства для взлета бумажного самолета». В проектной работе использованы элементы начертательной геометрий для получения модели бумажного самолета (рисунок 1), использованы навыки ручной работы для создания технического устройства для взлета бумажного самолета.

Использован конструкторский набор Arduino MKR1000 (рисунок 2) и компьютерные программы Arduino Uno R3 и Alexa для программирования взлета самолета. Целью создания роботоустройства является создания электронной модели технического устройства для реализации в области космической науки взлета беспилотных космических кораблей.

Причина выбора Arduino MKR1000 заключается в том, что она поддерживает Wi-Fi и обладает лучшими характеристиками по сравнению с другими версиями. Электроника для всей системы была получена от Adafruit, которая показывает, как управлять двигателями постоянного тока с помощью Arduino Uno R3. Эта схема отличается количеством двигателей

и в точности повторяет их. Пользовательский ввод и функции переменной скорости удалены при переходе программы, так как при работе с Alexa двигатели должны работать на полной скорости.

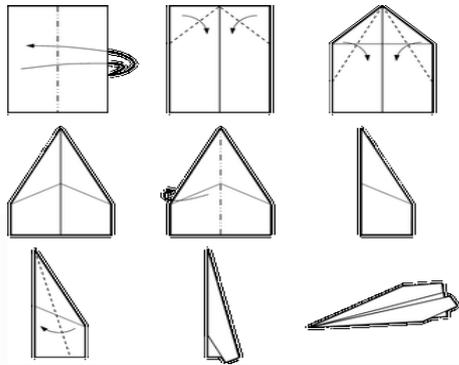

Рисунок 1.
Моделирование

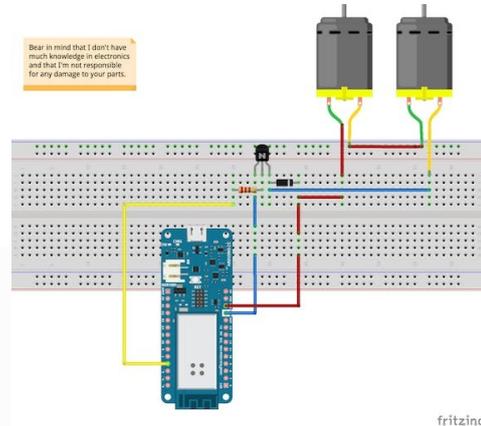

Рисунок 2. Схема Arduino
MKR1000

Программное обеспечение Arduino очень простое, поскольку оно действует как удаленный переключатель, который включается или выключается в зависимости от входящего сообщения. Вы можете видеть это здесь:

```
void messageReceived(String &topic, String &payload) {
  Serial.println("Received " + topic + ": " + payload);
  // Set value to 1 if we receive "ON". Set it to 0 otherwise
  int value = payload == "ON" ? HIGH : LOW;
  // Turn on/off built-in led
  digitalWrite(led, value);
  // Turn on/off motors
  int speed = 255 * value;
  analogWrite(motorPin, speed);
}
```

Вся конфигурация показана ниже

```
// MQTT Configuration
const char shiftrHostname[] = "broker.shiftr.io";
const char shiftrUsername[] = SECRET_SHIFTR_USERNAME;
const char shiftrPassword[] = SECRET_SHIFTR_PASSWORD;
const char shiftrClientId[] = "MKR1000";
const char shiftrTopic[] = "/launcher";
```

Использована аудио программа Alexa для включения/отключения программы запуска бумаги.

Необходимо создать учетную запись разработчика, создать навык умного дома и создать лямбду для редактирования директив. Следующие шаги помогут создать собственный серверный интерфейс.

1. Понимание, как работает API Smart Home Skills
2. Прежде чем развивать навыки умного дома, обязательно выполнение 5 шагов.
3. Прочтение об управлении обнаружением устройств для навыка Alexa Smart Home.
4. Добавление тестовых событий в лямбду.
5. Проверка своих навыков.

Предложены некоторые диаграммы (рисунок 3), чтобы лучше понять, как работают эти части. В этом случае голосовое общение пользователя очень простое, потому что используется навык

«умный дом» для управления пусковой установкой бумажных самолетов в качестве переключателя.

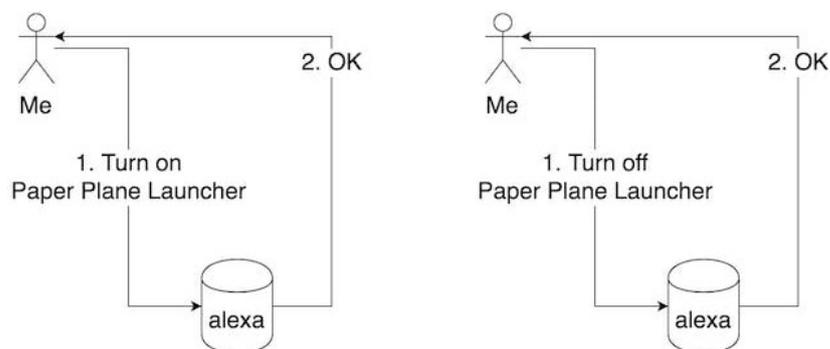

Рисунок 3. Диаграмма VUI

Заключение

Целью исследования является изучение формирования инженерно-технических навыков у детей посредством обучения робототехнике. Результаты показали, что обучение детей робототехнике может оказать положительное влияние на их развитие этих навыков, и что это влияние может быть усилено за счет использования совместного обучения и практических занятий. Исследование также выявило несколько проблем и барьеров на пути эффективного обучения робототехнике, таких как нехватка ресурсов и квалифицированных учителей, а также необходимость привлечения родителей и сообщества.

Результаты исследования подтверждают предыдущие исследования в этой области и дополняют наше понимание влияния обучения робототехнике на развитие инженерных и технических навыков у детей. Исследование подчеркивает необходимость дальнейших исследований для изучения влияния обучения робототехнике на различные группы детей и определения эффективных методов обучения для преодоления выявленных проблем и барьеров.

В заключение, результаты исследования свидетельствуют о том, что обучение робототехнике может играть важную роль в развитии инженерных и технических навыков у детей, и что это может иметь положительные последствия для их будущего академического и карьерного успеха. Полученные результаты подчеркивают необходимость инвестиций в образовательные программы по робототехнике и подготовку квалифицированных учителей, а также необходимость расширения сотрудничества между школами, родителями и сообществом. Рекомендуется, чтобы в будущих исследованиях изучалось влияние обучения робототехнике на различные группы детей и определялись эффективные методы обучения для преодоления выявленных проблем и барьеров. Это поможет обеспечить всем детям доступ к преимуществам обучения робототехнике и возможность развивать инженерные и технические навыки, необходимые им для достижения успеха в быстро меняющемся мире.

Инженерное мышление - это способность мозга мыслить творчески и технически одновременно. Главной задачей этого вида деятельности - поиск решения конкретных вопросов и целей с помощью технических средств. Инженерное мышление состоит не только из набора формул и знаний, а еще и от умения выстраивать алгоритм действий и последовательность процессов. Получается, она составляющая - это технические знания и навыки, а вторая - творческие способности. Инженерное мышление делится на: • Техническое мышление; • Конструктивное мышление; • Экономическое мышление; • Исследовательское мышление. Развитое инженерное мышление - это залог успеха на техническом производстве, физической и инженерной деятельности, и, безусловно, в робототехнике. Для приобретения

инженерного мышления необходимо развивать мелкую моторику, что так же можно сделать с помощью конструктора, мелких объектов и составных игрушек [Зарудня В.Ю., 2019].

Одним из приоритетных направлений развития технического творчества является внедрение образовательной робототехники в систему дополнительного образования учащихся начальных классов, как средства формирования комплексных знаний, способствующих развитию системности мышления детей, возрождению научно-технического творчества, повышению интереса к инженерному образованию. Рабочий курс по робототехнике в начальной школе должен быть нацелен на формирование научного мировоззрения, освоение методов научного познания мира, развитие исследовательских, прикладных, конструкторских способностей обучающихся, с наклонностями в области точных наук и технического творчества [Козлова Н.Н., 2019]. Также для развития инженерного мышления важно ставить детям задачу, которую они могут решить с помощью технических средств, что возможно сделать в рамках курса робототехники. Развивать инженерное мышление у младших школьников можно на уроках математики, окружающий мир, проектная деятельность и конечно технология. Используя на уроках конструкторы, создавать творческие проекты. Ведь начальная школа ставит перед собой задачи по развитию гармонично развитой личности у своих воспитанников, с креативным мышлением и способными ориентироваться в мире высоких технологий.

Список использованных источников

- Буеров А.С. (2017) Технология робототехники как средство формирования конструкторской компетенции студентов с особыми образовательными потребностями. *Наука и инновации XXI века*: Материалы IV Всероссийской конференции молодых ученых, Сургут, 2017, 52-55 [Электронный ресурс]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36640961_53543984.pdf (дата обращения: 06.01.2023).
- Monica Pivetti, Silvia Di Battista, Francesca Agatoli, Brunilda Simaku, Michele Moro, Emanuele Menegatti (2020) Educational Robotics for children with neuro developmental disorders: Asystematic review. *Heliyon journal*, 6, 1-11 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05160> (дата обращения: 06.01.2023).
- Laura Malinverni, Cristina Valero, Marie Monique, Schaper Isabel, Garciadela Cruz (2021) Educational Robotics as a boundary object: Toward sa research agenda. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 29, 1-13 [Электронный ресурс]: URL: <http://www.elsevier.com/locate/ijcci> (дата обращения: 07.01.2023).
- Daniel Tocháček Jakub, Lapeš Viktor Fuglik (2016) Developing technological knowledge and programming skills of secondary schools students through the educational robotics projects. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 217, 377 – 381 [Электронный ресурс]: URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> (дата обращения: 09.01.2023).
- Midhat Jdeed, Melanie Schranz, Wilfried Elmenreich (2020) A study using the low-cost swarm robotics platform spiderino in education. *Computers and Education Open*, 1, 1-9 [Электронный ресурс]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2020.100017> (дата обращения: 08.01.2023).
- Панкратова О.В. (2016) Реализация проекта Внедрение основ робототехники в школьный курс информатики. *NSPORTAL.RU*, 10 января [Электронный ресурс]: URL: <https://nsportal.ru/shkola/informatika-i-ikt/library/2016/01/10/realizatsiya-proekta-vnedrenie-osnov-robototehniki-v> (дата обращения: 08.01.2023).
- Anderson L.A., Shannon D.M. (2005) The role of robotics in education. *Journal of Technology Education*, 16(2), 5-17 [Электронный ресурс]: URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1130929.pdf> (дата обращения: 05.01.2023).
- Руководство по проведению интервью для научных работ* [Электронный ресурс]: URL: <https://www.abtipper.de/ru/transkription/interviewleitfaden/> (дата обращения: 08.01.2023).

- Исяндавлетова Э.Х. (2018) Роль робототехники в образовательном процессе. *Молодой ученый*, 8(194), 120-122 [Электронный ресурс]: URL: <https://moluch.ru/archive/194/48380/> (дата обращения: 07.01.2023).
- Куатбеков А., Тапалова О.Б. (2021) Использование цифровых медиа-ресурсов при подготовке будущих менеджеров образования. *Педагогика және психология*, № 2(47), 129-136 [Электронный ресурс]: URL: <https://doi.org/10.51889/2021-2.2077-6861.13> (дата обращения: 06.01.2023).
- Лукьянова Н.В. (2017) Развитие технических способностей обучающихся средствами виртуальной робототехники. *Педагогическое образование на Алтае*, 1, 88-91 [Электронный ресурс]: URL: <https://journals-altspu.ru/pedagogical-education/article/view/852> (дата обращения: 07.01.2023).
- Закиева А.Н., Седов С.А. (2019) Робототехника как средство внедрения ИКТ в образовательный процесс // *Сборник статей по материалам международной научно-практической конференции*, 239-243 [Электронный ресурс]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_39520491_67198617.pdf (дата обращения: 05.01.2023).
- Дандибаев А.Т., Габдрахманова Ш.Т. (2017) Мектепте STEM - білім беру парадигмасын жүзеге асыруда робот техникасы біліктілікті арттыру курсының маңызы. *Вестник ЗКГУ*, 4(68), 123-129 [Электронный ресурс]: URL: https://ojs.wku.edu.kz/files/nomera/2017/4_2017.pdf (дата обращения: 06.01.2023).
- Зарудняя В.Ю., Ишмухаметов Р.Э. (2019) Развитие инженерного мышления у младших школьников в курсе робототехники. *Известия института педагогики и психологии образования*, 1, 107-109 [Электронный ресурс]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_38226757_33352486.pdf (дата обращения: 05.01.2023).
- Козлова Н.Н. (2019) Формирование основ конструкторского мышления при реализации проекта «Калейдоскоп инженерной мысли». *Материалы IV Всероссийской научно-практической конференции с международным участием*, 25-26 апреля, 19-24 [Электронный ресурс]: URL: http://agpu.net/fakult/TEHFAK/Kaf_teh_i_OPD/nauch_deyat_kaf/Maket_sbornik_Robototekhnika_2019.pdf (дата обращения: 07.01.2023).

References

- Buerov A.S. (2017) Tekhnologiya robototekhniki kak sredstvo formirovaniya konstruktorskoj kompetencii studentov s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami. *Nauka i innovacii XXI veka: Materialy IV Vserossijskoj konferencii molodyh uchenyh*, Surgut, 2017, 52-55 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_36640961_53543984.pdf (data obrashcheniya: 06.01.2023).
- Monica Pivetti, Silvia Di Battista, Francesca Agatoli, Brunilda Simaku, Michele Moro, Emanuele Menegatti (2020) Educational Robotics for children with neuro developmental disorders: Asystematic review. *Heliyon journal*, 6, 1-11 [Elektronnyj resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05160> (data obrashcheniya: 06.01.2023).
- Laura Malinverni, Cristina Valero, Marie Monique, Schaper Isabel, Garciadela Cruz (2021) Educational Robotics as a boundary object: Toward a research agenda. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 29, 1-13 [Elektronnyj resurs]: URL: <http://www.elsevier.com/locate/ijcci> (data obrashcheniya: 07.01.2023).
- Daniel Tocháček Jakub, Lapeš Viktor Fuglik (2016) Developing technological knowledge and programming skills of secondary schools students through the educational robotics projects. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 217, 377 – 381 [Elektronnyj resurs]: URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> (data obrashcheniya: 09.01.2023).
- Midhat Jdeed, Melanie Schranz, Wilfried Elmenreich (2020) A study using the low-cost swarm robotics platform spiderino in education. *Computers and Education Open*, 1, 1-9 [Elektronnyj

- resurs]: URL: <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2020.100017> (data obrashcheniya: 08.01.2023).
- Pankratova O.V. (2016) Realizaciya proekta Vnedrenie osnov robototekhniki v shkol'nyj kurs informatiki. *NSPORTAL.RU*, 10 yanvarya [Elektronnyj resurs]: URL: <https://nsportal.ru/shkola/informatika-i-ikt/library/2016/01/10/realizatsiya-proekta-vnedrenie-osnov-robototekhniki-v> (data obrashcheniya: 08.01.2023).
- Anderson L.A., Shannon D.M. (2005) The role of robotics in education. *Journal of Technology Education*, 16(2), 5-17 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1130929.pdf> (data obrashcheniya: 05.01.2023).
- Rukovodstvo po provedeniyu interv'yu dlya nauchnyh rabot* [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.abtipper.de/ru/transkription/interviewleitfaden/> (data obrashcheniya: 08.01.2023).
- Isyandavletova E.H. (2018) Rol' robototekhniki v obrazovatel'nom processe. *Molodoj uchenyj*, 8(194), 120-122 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://moluch.ru/archive/194/48380/> (data obrashcheniya: 07.01.2023).
- Kuatbekov A., Tapalova O.B. (2021) Ispol'zovanie cifrovyyh media-resursov pri podgotovke budushchih menedzherov obrazovaniya. *Pedagogika zhane psihologiya*, № 2(47), 129-136 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://doi.org/10.51889/2021-2.2077-6861.13> (data obrashcheniya: 06.01.2023).
- Luk'yanova N.V. (2017) Razvitie tekhnicheskikh sposobnostej obuchayushchihsya sredstvami virtual'noj robototekhniki. *Pedagogicheskoe obrazovanie na Altae*, 1, 88-91 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://journals-altspu.ru/pedagogical-education/article/view/852> (data obrashcheniya: 07.01.2023).
- Zakieva A.N., Sedov S.A. (2019) Robototekhnika kak sredstvo vnedreniya IKT v obrazovatel'nyj process. *Sbornik statej po materialam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii*, 239-243 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_39520491_67198617.pdf (data obrashcheniya: 05.01.2023).
- Dandibaev A.T., Gabdrahmanova Sh.T. (2017) Mektepte STEM - bilim beru paradigmasyn zhuzege asyruda robot tekhnikasy biliktilikti arttyru kursynyn manyzy. *Vestnik ZKGU*, 4 (68), 123-129 [Elektronnyj resurs]: URL: https://ojs.wku.edu.kz/files/nomera/2017/4_2017.pdf (data obrashcheniya: 06.01.2023).
- Zarudnyaya V.Yu., Ishmuhametov R.E. (2019) Razvitie inzhenernogo myshleniya u mladshih shkol'nikov v kurse robototekhniki. *Izvestiya instituta pedagogiki i psihologii obrazovaniya*, 1, 107-109 [Elektronnyj resurs]: URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_38226757_33352486.pdf (data obrashcheniya: 05.01.2023).
- Kozlova N.N. (2019) Formirovanie osnov konstruktorskogo myshleniya pri realizacii proekta «Kalejdoskop inzhenernoj mysli». *Materialy IV Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem*, 25-26 aprelya, 19-24 [Elektronnyj resurs]: URL: http://agpu.net/fakult/TEHFAK/Kaf_teh_i_OPD/nauch_deyat_kaf/Maket_sbornik_Robototekhnika_2019.pdf (data obrashcheniya: 07.01.2023).

Робототехниканы оқытуда жобалық жұмыстарды жасау арқылы инженерлік-техникалық дағдыларды қалыптастыруды зерттеу

**¹ А.А.Тоқтамыс, ¹З.С.Ерсултанова*

¹Ахмет Байтұрсынов атындағы Қостанай аймақтық университеті (Қостанай, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада балаларды робототехникаға оқыту тақырыбы, зерттеу мақсаты мен зерттеу мәселесі, зерттеудің маңыздылығы туралы анықтамалық ақпарат сипатталған. Балаларға робототехниканы оқыту бойынша қазіргі зерттеулерге шолу, балаларға робототехниканы оқытудың артықшылықтарын талқылау, балаларға робототехниканы оқытудағы проблемалар мен кедергілерді талдау, сондай-ақ алдыңғы зерттеулер нәтижелерінің қысқаша мазмұны және оқылықтарды анықтау жасалады. Әдістемелер мен әдістерде жартылай құрылымдық сұхбат мәселені теориялық зерттеудің тиімді әдісі

ретінде ұсынылған. Қатысушылар, іріктеу, деректерді жинау және деректерді талдау әдістері де атап өтіледі. Нәтижелер мен талқылаулар зерттеу дизайнының сипаттамасын, зерттеу нәтижелерін, әдебиеттерді шолуға қатысты нәтижелерді талқылауды, нәтижелерді интерпретациялауды және тәжірибе үшін салдарды ұсынады. Қорытынды зерттеудің қысқаша мазмұнымен, тәжірибе және саясат бойынша ұсыныстармен аяқталады. Болашақ зерттеулердің салдары, сондай-ақ жоба әдісінің балалардың инженерлік-техникалық дағдыларына оң әсері және технологияға деген мотивация мен сенімнің артуы атап өтілді.

Түйін сөздер: білім беру робототехникасы; ұшқышсыз ғарыш аппараты; жартылай құрылымдалған сұхбаттар; электроника; механика; бағдарламалау.

By doing project work in robotics education study of formation of engineering and technical skills

**¹A.A.Toktamis, ¹Z.S.Yersultanova*

¹Akhmet Baitursynov Kostanay Regional University (Kostanay, Kazakhstan)

Abstract

The article describes background information on the topic of teaching children robotics, the purpose of the study and the research question, the significance of the study. A review of current research on teaching robotics to children, a discussion of the benefits of teaching robotics to children, an analysis of problems and barriers in teaching robotics to children, and a summary of the results of previous studies and the identification of gaps in the literature are made. In the methodologies and methods, semi-structured interviews are proposed as an effective method of theoretical research of the issue. Participants, sampling, and methods of data collection and data analysis are also noted. The results and discussions present a description of the study design, study results, discussion of the results in relation to the literature review, interpretation of the results, and implications for practice. The conclusion concludes with a summary of the study, recommendations for practice and policy. The implications for future research are noted, as well as the positive impact of the project method on the engineering and technical skills of children and increased motivation and confidence in technology.

Keywords: educational robotics; unmanned spacecraft; semi-structured interviews; electronics; mechanics; programming.

Поступила в редакцию: 10.02.2023

Одобрена: 13.03.2023

Первая публикация на сайте: 21.07.2023

Әлеуметтік және қоғамдық ғылымдар
Социальные и общественные науки
Social and Public Sciences

МРНТИ: 19.41.41

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.04>

СПИЧРАЙТИНГ- МЕДИАКОММУНИКАЦИЯНЫҢ МАҢЫЗДЫ САЛАСЫ

*¹Р.Қ.КЕМЕЛБЕК^{ORCID}, ¹Б.М.ТОКАБАЕВА^{ORCID}

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Астана, Қазақстан)

*kemelbek2022@mail.ru, tokabaeva74@mail.ru

Аңдатпа

Ғылыми мақалада заманауи медиакоммуникация мен саяси консалтингтің аса маңызды бөлігі болып табылатын спичрайтинг саласы туралы, оның бүгінгі Қазақстан Республикасының саяси өміріндегі орны мен өзектілігі тұрғысындағы дәйекті пайымдар айтылды. Ақпарат ғасыры тудырған сан түрлі кәсіптің бірі ретінде медиасала мамандарын қызықтырып қана қоймай, гаджеттер мен цифрлық сауаттылықтың үдерісінен шыға білуді талап ететін спичрайтерлердің қоғамға қаншалықты қажеттілігі қазақ мемлекетіндегі оның өткені мен ертеңі жайлы тұжырымдар қарастырылды. Мақалада блиц-сауал жүргізу арқылы алдындағы шенеуніктердің сөз сөйлеуі мен өз имиджі және беделіне байланысты оқырмандардың берген бағасы келтірілді. Сондай-ақ, студенттер арасында жүргізілген сауалнаманың негізінде, заманауи медиакоммуникация терминдері мен жаңа бағыттардың жастар арасындағы танымалдығы көрсетілді. Журналистика – қалам құдыреті арқылы халық пен билікті байланыстыратын мамандық болса, спичрайтер - сөз құдіретін қолдана білетін шебер. Дүниежүзі медиа саласының мамандары спичрайтинг саласын зерттеп бағыт-бағдарын танытуға күш салғанымен Орта Азия және посткеңестік мемлекеттерде бұл саланың дамуы мен зерттелуі тым төмен және дамуы да осыған сәйкес екені анық.

Түйін сөздер: медиакоммуникация, саяси PR, саяси коммуникация, мәтін, шешендік өнер, тенденция, спичрайтер, спичрайтинг.

Кіріспе

Ақпараттық-цифрлық әлеуеттің дамуы адамзат қоғамның тыныс-тіршілігімен тығыз байланысты болған бүгінгі күні әр сала мамандарының алдына барынша жаңа міндеттермен жаңа бағыттар туындапты. Өткен ғасырдың ортасында пайда болған «саяси коммуникация» ұғымы әлемдік саясаттағы ең беделді тіркестердің біріне айналды. Дәл осы арқылы саяси PR, саяси консалтинг, саяси коммуникация тәңірегіндегі зерттеулер шын мәнінде қай мемлекет болмасын саяси сахнасының кем-кетігі мен жетістігін анықтап берер еді. Алайда, «жаңа технологиялар мен гаджеттер уақыты» өз талабын әрбір минут сайын емес, секундтар сайын қойып отырады. Шын мәнінде біз осы бір дамудың тезінен шыға алдық па, оған ілесіп келеміз бе деген сұрақ бәрімізді де ойландыруы тиіс.

Бүгінгі мақалаға арқау болған негізгі мәселе – Қазақстандағы спичрайтинг және оның қазіргі жай-күйі мен даму барысы. Сондай-ақ, медиакоммуникацияның ең негізгі салаларының бірі ретінде спичрайтингті қарастыру, оның Қазақстанның саяси өмірінде алатын орнын, жалпы даму барысынды осы саланы өркендетудің маңызы біздің зерттеулеріміздің басты мақсаты екендігін айта кету керек.

Бүгінгі Қазақстанның саяси келбеті 70 жыл бойы Ресейдің тоталитарлық отарлау жүйесінің, одан кейінгі 30-жылда бір ғана басшының диктаторлық басқаруымен шынайы демократия мен өзіндік ұлттық даму жолына түсе алмай келе жатқан дамушы мемлекет екенін айғақтайды. Негізінен, саяси коммуникация – саяси жүйелер арасындағы ақпарат алмасудың басты құралы. Саясаттанушы Л.Пай: «Саяси коммуникация – өзіне саяси жүйеге әсер ете ететін дүниенің

барлығын қамтиды» деген пікір білдіреді [Шарков Ф.И., 2012]. Ал, саяси жүйеге әсер ете алатын ең негізгі элементтердің бірі – сөз. Ақпарат алмасудың индексі секундтарды құрайтын гаджеттердің жетекші рөлін кез келген саясаткер бекем бағамдай білуі шарт. Бір ауыз айтылған сөз, беделді басшының ертеңгі имиджі мен беделін не биікке көтеретін не биіктен құлататын үлкен күшке айналды. Басшының көпшілікке сөз арнауы, саяси ортадағы ой алмасуы мен беделі оның жәй ғана бір ауыз сөзі арқылы интернеттің жылдамдығы мен ақпараттардың жылдам таралуына тікелей байланысты болып отыр. Сондықтан да ел алдында айтылатын әрбір сөз сапалы әрі нәтижелі болуына себепкер бола алатын сала – спичрайтинг және спичрайтер .

Зерттеу әдістері

Спичрайтинг тарихын жазу пайда болған сонау ықылым замандармен үндес десек қателеспеспіз. Ежелгі Грекияда дәл осы кәсіппен айналысатындарды «мәтін жазушылар» деп атаған. Сол кездің шешендері қалтасы қалың адамдардың жұрт алдында сөйлейтін сөздерін ақыға жазып берген. Бәлкім, ол бүгінгідей кәсіби деңгейде емес шығар. Спичрайтинг кәсіп ретінде өз ауқымын, гректер білімділік пен даналық іліміне тереңдей бастаған кезде кеңейтті. Математикада теоремасымен белгілі Пифагор және сол кездің данагөйі Фалес, египеттіктерден әртүрлі фигуралардың ұзындықтарын есептеуді үйреніп, бұл іс-әрекеттерін «ақылдың күшімен» деген ұғымға тоғыстырды [Кьелдсен Й.Э., Киве А., Хансен Б.Д., 2019]. Кейіннен бұл ойды саясаттанушылар пайдаланды. Олар «Полис» деген жаңа ұғымды қалыптастырды. Бұл сөздің басты қаруы ретінде, Пьер Накэ-Видаль жазған «Қара аңшы» ұғымы қолданылды. «Қара аңшы» - көршілес мемлекеттердің саяси құрылымдары деген мағынаны білдіреді. Саясаттың дамуы, онымен айналысу өткір тілді болуды және жұрт алдында еркін сөйлеуді талап етті. Бұл талапқа ең бірінші назарын сопылар, содан соң Ежелгі Грекияның имиджмейкерлері және репетиторлары аударды. Репетиторлар саясатпен айналысатын адамдарды шешен сөйлеуге және терең ойлауға үйретті. Сонымен қатар, олар жеке сабақтарын беріп, оқу сыныптарын ұйымдастырып, жалпы көпшілікке түсіндірме жұмыстарын жүргізді. Бұл жұмыстар репетиторға деген сұранысты арттырды. Атақты Платон мен Аристотель сопыларды саудагерлік біліммен айналысуға үгіттеп, тіл өткірлігі арқылы билік пен ақша табуға болатындығына сендірді. Ежелгі Грекиядағы ең алғашқы атақты мәтін жазушылардың бірі ретінде V ғасырда өмір сүрген, Платонның басты қарсыласы, философ және ритор Исократты атап өту керек. Ол тарихтағы алғашқы сөз дайындаушының бірі [Мальколм Ш., 2019].

Спичрайтинг – классикалық үлгідегі ғылымдар риторика және шешен сөйлеу шеберлігімен байланысты. Дегенімен риторика ежелден келе жатқан сала. Оған арнап, көптеген ғылыми еңбектер жазылды. Ал спичрайтинг риториканың дәлелдемелеріне сүйенетін кәсіп. Кәсіби спичрайтердің тарихты және заңды жетік білуінің мәні осыда. Спичрайтинг саяси ғылымға керекті сала ретінде негізін XX ғасырдан алады. Ендігі қарастыратын сұрақ, спичрайтер деген кім? Ол жоғарыда айтылғандай жоғарғы қызмет атқаратын шенеуніктердің, мықты басшылардың сөзін дайындайтын маман. Барлығымызға белгілі, шенеуніктерге үнемі көпшіліктің алдында, жиындарда сөйлеу керек. Яғни, жұрт жадында мінсіз адам ретінде сақталу үшін, шенеуніктің айтқан сөзі дұрыс түрде құрастырылған болуы шарт. Дәл осы кезде көмекке спичрайтер келеді. Спичрайтер тек саяси мәтіндерді жазып қоймайды. Сонымен қатар, оның сараптамалық және басшының бейнесімен жұмыс жасайтын қырлары да бар [Байысбекова Т.Д., 2016].

Дәрежесі ең жоғары тапсырыс беруші, мемлекет басшысы – президент. Мысалы, өзімізге көршілес жатқан Ресей мемлекетінің президенті В.В.Путиннің қол астында жеке спичайтері және 40-қа жуық көмекшілері жұмыс істейді. Коммерциялық компанияларда спичрайтердің қызметін жауапты хатшы немесе PR-менеджер атқарады. Әлемде орын алған соңғы қағидаттар, яғни «COVID-19» салдарынан кейінгі өмір стилі әр мекеменің өзіне тән

медиакембелбетінің, медиа маманының және сөз шеберінің болуы қажет болатын талап қойды. Бүгінде кез келген компания басшылары бұрынғыдай шағын ұжымның алдында сөйлейтін сөзіне ат-үсті қарай алмайтын дәрежеге жетті. Ал саяси және мемлекеттік шенеуніктер сөйленетін сөз бәрін де шешетінін жақсы түсініп келеді. Спичрайтер қызметіне жүгіну - басшылар сауатты сөйлей алмайды немесе ойын дұрыс жеткізе алмайды деген сөз емес. Кәсіпкерлер өз бетінше бұның барлығын жасай алады. Десе де, керемет сауатты мәтін дайындауда, оны ары қарай жұртқа жеткізуде ерекше маман – спичрайтердің көмегі зор болмақ. Аталып отқан сала әлі толықтай қалыптасып біткен жоқ. Көптеген зерттеушілер мен ғалымдар, бұл саланы «қоғаммен байланыс» мамандығының бір бөлшегі деп санайды. Енді біреулері PR-дың бір түрі деп қана есептейді және оны саяси субъектілерді жарнамалаудың тәсілі деп қарастырады [Быкова Е.В., 2022]. Бірақ басқа тұрғыда қарайтын болсақ, спичрайтер тек мәтін жазып қана қоймай, PR-менде айналыса алады. Сондықтан оны қандай да бір дамыған мамандықтың бөлшегі деп санауға келмейді. Қуанышымызға орай, жұрт бүгінде спичрайтингты PR-дан бөліп қарастырып жүр. Неге десеңіз, спичрайтингтың маңызын түсіне бастаған азаматтар қатары көбейіп, кәсіпке деген сұраныс артты. Сұраныстың артуы, спичрайтерлер өзінің білім дәрежесін дамытпасада болады деген мағына емес. Керісінше, оларға қойылатын талап пен міндет күшейді. Негізгі талаптары:

1. Сөз қорының мол болуы. Маман тек әсерлі мәтін жазып қана қоймай, оны көркем түрде жеткізе алуы да қажет. Мықты спичрайтер бір тақырыпқа бірнеше мәтін, ой, шешім жаза алса, бұл оның шеберлігін көрсетеді. Сөздік қордың мол болуы, журналистке ешбір күмәнсіз бірнеше нұсқадағы мәтін жазуға септігін тигізеді.
2. Психологиядан хабардар болу. Спичрайтер өзі мәтін жазып отырған адамның мінезін, қалай сөйлейтінін, қандай ерекшеліктері бар екендігін білуі қажет. Оны білмеген жағдайда, адамның түрі мен сөзі бір-біріне сәйкес келмеу ықтималдығы жоғары. Адамның сөзі, оның ел алдындағы бейнесінің маңызды бөлшегі. Сондықтан да, тапсырыс берушінің психологиясын жетік білу – спичрайтердің сапалы жұмысының кепілі.
3. Қандай сала болмасын, терең білім қоры. Шенеуніктер, басшылар әртүрлі сала қызметкерлерінің алдында сөз сөйлейтіндіктен, кез келген саладан құлағдар болуы тиіс. Спичрайтер өз кезегінде басшының мәтінін дайындайтын маман болғандықтан, бұл талап ең бірінші соған жүктеледі. Ең керек салалар қатарына: саяси, тарихи ғылым және филология кіреді. Сондай-ақ, қоғаммен байланыстанда хабардар болғаны жөн.
4. Тәжірибе. Спичрайтерге тәжірибе жинау үшін, ең алдымен ірі компаниялардың PR бөлімдерінде жұмыс жасағаны дұрыс болады.
5. Шет тілдерді білу. Бұл спичрайтердің жұмыс жасайтын спикерінің жұмыс тіліне байланысты болып келеді.

Көп спичрайтерлер бұрын журналист болып жұмыс жасағандар. Бұл жерде жазу шеберлігінің дұрыс қалыптасуы өте маңызды. Адамда қабілет болмаса, спичрайтер болу мүмкін емес. Батыс елдерінде спичрайтер – PR саласының негізгі кәсібі. Спичрайтер – үнемі көлеңкеде жүреді. Неғұрлым байқалмаса, соғұрлым кәсіби мансабы биік болады. Сөз жоқ, спичрайтерлердің көмегінсіз-ақ өзін-өзі алып шығатын саясаткерлер бар. Оларға дайын мәтіннің, дайын ойдың қажеті жоқ. Мысалыға қызықты сұрақ: сөзіне шаң жұқпас шешен В.Жириновскийге қағаздан мәтін оқу керек пе? [Месеняшина Л.А., 2016] Адам – ақылды, анализ мықты жасайтын, өткір тілді болса да, өз ойын ашық жеткізе алмауы мүмкін. Осы кезде оған міндетті түрде спичрайтер керек болады.

Қазақстандағы спичрайтингты айтқан кезде, ойға бірден шешендік өнер мен сөз құдіреті түседі. Қазақ деген ұлт қалыптасқаннан бері, сөз қадірі жанама түрде бірге дамып келеді. Себебі, ұлт тарихында сөздің маңызы жоғары. Қазақтарда шешендік өнер деген түсінік бар. Ұлт рухының биік болып қалыптасуында, елде темірдей тәртіп сақталуында шешендік өнердің

алар орны ерекше. Оған дәлел ретінде орта ғасырда өмір сүрген билерді келтіруге болады. Төле, Қазыбек, Әйтеке сынды қазақтың біртуар тұлғалары үнемі таққа отырған ханнан кеңестерін аямай, халық мәселесін шешуге атсалысып отырған. «Қол бастау қиын ба? Жол бастау қиын ба? Сөз бастау қиын ба?» деген қазақ халқына шешен сөйлеу ешқашан жат болмаған. Тілдің тазалығы, сөздің әсемдігі бірінші орында тұратын ұлт күні бүгінгі дейін әлемге өзінің біртуар тұлғаларымен танымал. Билерден бөлек, кеше ғана өмір сүрген Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Смағұл Сәдуақасов және т.б. дарынды азаматтар қиын қыстау шақта өздерінің өткір тілімен халыққа қорған болғаны, ел арасындағы сауатты көтергендігі, заманын қан төкпей ұстағаны қазақтардың тамыры тіл ұлылығынан бастау алатындығының айқын дәлелі. «Біз сөзге тоқтаған халықпыз» деп өз толғаныстарын бастайтын осынау ұлттың тілінің әдемілігін құртып алуына, заман дамуымен пайда болған жаңа тенденциялар әсер етті. Сондай тенденциялардың бірі – көп тілді болу. Жастар өз тағдырында биік мінберге шығамыз деп, өз тілдерін әлемге танытудың орнына, өзгенің тілін өздерінің байланыс құралы етіп алды. Шешендік өнер деген ұғыммен егіз қозыдай үндесетін қазақтың аты қандай ғалымның еңбегінде болмасын, үлкен әріптермен жазылып тұр. Қазақ халқынан шыққан небір атақты көсемдер, ғылымның алпауыттары, жүрек жұтқан батырлар барлығы дерлік әсем сөздің бізбен бауырлас екендігін көрсетеді. Демек, шешен сөйлеу – қазақтың генетикасындағы негізгі кодтың бірі деген тұжырымға келуге болады. Сөзден шашалмайтын халықтың тарихындағы спичрайтингті 3 кезеңге бөліп қарастыруға болады:

1) Д.А.Қонаев тұсындағы спичрайтинг.

Тағдыры мен тарихы ортақ болған кеңестік кезеңді Қонаев заманының спичрайтингі деп жеке қарастыруға болады. Бұл кезеңнің саяси ерекшеліктері мен ұйымдастырушылық-құрылымдық әрі коммунистік ұстанымына сәйкес өзіндік қайталанбас белгілері бар. Орыс зерттеушісі А.Колесников: «Кеңес кезеңінде отандық спичрайтинг консультативті-референттік этиканың тәжірибесі мен негізгі технологиялық әдістері арқылы ерекшеленді» көрсеткендей, ол кезеңде КОКП Орталық комитеті Бас хатшысының тұлғалық беделі өте үлкен рөл ойнады. Постмодерндік уақытта қалып қойған мемлекеттерде сөз бен жазудың маңыздылығының артуы, алға жаңа міндеттерді қойды [Мельник Г.С., 2012]. И.Сталин, Г.Хрущев, Л.Брежнев кезеңіндегі спичрайтинг өзінің жалпылама жалған ұранымен, пафосты әсерлі сөздерімен жылдар бойы ел аузындағы жаттанды тіркестерге айналды. Коммунистік партияның белсенді референттерінің «Оқы, оқы және оқы», «Экономика үнемді болуы керек», «Отан Ана шақырады», «Барлық елдердің пролетарлары бірігіңдер!» деген лозунг сөздері, күні бүгінге дейін көпшіліктің есінде. Қонаев кабинетінің спичрайтерлері Орталық саяси бюроның, Бас хатшының референт-спичрайтерлерінен алыс кеткен жоқ. Республикалық деңгейдегі партия съездерінде сөйленетін ұзын-сонар баяндамаларымен қатар, әлеуметтік-мәдени, саяси, ресми іс-шаралардың барлығы ішкі саясат және партия хатшыларының жіті бақылауымен, қырағы көзімен зерттеліп, зерделеніп әзірленетін еді. Сондықтан да, ол жаттанды тіркестерден жалынды бесжылдықтар жетістігінен паш ететін үздіксіз қолдаулар мен қолпаштауларды қажет ететін бір сыдырғы мәтіндер болатын. Бір қызығы, Қонаев келбетінің халық арасында жоғары беделге ие болғаны соншалық, қазірге дейін оның айтқан сөздерінен гөрі, қарапайым халық жасаған ісін жиі еске алады. Кеңестік жалған ұран мен жалынды тіркестен халық өзі жақсы көретін тұлғаны бөлек қарастырады.

2) Н.Н.Назарбаев кезеңіндегі спичрайтинг.

Нұрсұлтан Назарбаев – ел басқарған 1991-2019 жылдар аралығындағы уақыт қазақ халқының саяси дамуындағы аса бір маңызды әрі спичрайтинг саласы үшінде тамаша ілгерілеудің үлгісін көрсеткен жарқын кезеңі болды. Көшбасшыға қажетті көрегендік, даналық, әділдік, өткір тіл сынды қазақ халқы ерекше бағалайтын қасиеттердің барлығы осы тұлғаның бойынан табылатын еді. Қазақ халқының ғана емес, әлемдік саяси аренада мінсіз көшбасшы ретінде тұлғалық имиджін қалыптастырған Назарбаев келбеті кімді болса да тәнті ететін. Өз

заманында оның халқына жыл сайын жолдайтын дәстүрлі жолдауы, электоратқа қаратып айталатын сөздері, халықаралық маңызды кездесулердегі мінсіз саяси пікірлері үнемі оң көзқарасқа ие болды. Саяси кеңесшісі әрі баспасөз хатшысы (спичрайтері) болып көп жылдар бойы қызмет еткен Ермұхамбет Ертісбаев «Қазақтан және Назарбаев: өзгеріс логикасы» атты кітабында: «Ол әңгімені өте байыпты жүргізетін. Егер әңгімелесушінің айтып отырғаны қызық болса, көзінен сол нәрсені тыңдауға деген от жанып тұратын. Егерде біреу жәй ғана назарын аударғысы келсе, мәдениетті түрде уақыты тығыз екендігін түсіндіретін». Болмысынан қызыл тілді көшбасшының қол астында қазаққа аты белгілі жазушылар спичрайтер болып, қызмет атқарды. Н.Назарбаев тұсында спичрайтинг туралы түсінік алғаш рет қолданыла бастады. Ол 2000-жылдардан былай қарай. Қазақстанның халық жазушысы және қоғам қайраткері – Әбіш Кекілбаев, Н.Назарбаевтың алғашқы спичрайтері деген пікірде бар. Оны нақты ешкім зерттеп, арнайы басып шығармады. Дегенімен, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар университетінің докторанты Жайлауов Бақтыбай Сәрсенбайұлы өзінің бір мақаласында Әбіш Кекілбаевты, Н.Назарбаевтың спичрайтері болған деген деректі келтіреді. Замандас екі тұлға бір-біріне өте жақсы қолдау көрсеткен деп жазып, докторант бұл сөзін дәлелдеу үшін мынадай ақпараттармен бөліседі [Жайлауов Б.С., 2022]. Ә. Кекілбаев 1995-2002 жылдар аралығында Тұңғыш Президенттің сөздерін жинақтап, «Таңдамалы сөздер» жинағын шығарған. Ол жерде президенттің жұрт алдында сөйлеген сөздері жазылып, мемлекеттік хатшының кестесінен үзінді жарияланған. Кестеде арнайы жазылған мәтіндердің айтылу уақыты жайында да ақпарат бар. Ал, мемлекеттік хатшы деп тұрғанымыз – Ә. Кекілбаев. Бұдан бөлек Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, жазушы Рахымжан Отарбаевта алғашқы президенттің спичрайтері болған.

3) Қ.-Ж.Тоқаев тұсындағы спичрайтинг.

2019 жылдан бастап, күні бүгінге дейін елімізді әлемдік саяси аренада танытып жүрген Қ.К.Тоқаевтың қол астында арнайы жұмыс жасайтын бір топ спичрайтерлер бар. Негізгі басқарушысы жазушы, профессор – Бауыржан Омаров. Президенттердің мінсіз сөйлеуінің артында спичрайтердің қыруар еңбегі жатқаны белгілі. Дәлел ретінде, Қ.К.Тоқаевтың соңғы кездерде үлкен жиындарда сөйлеген сөздерін келтіруге болады. Былтыр Ресейде өткен «25 Санкт-Петербург халықаралық экономикалық форумында» журналистің қойған сұрағына түсінікті әрі саяси тұрғыда нақты жауап берген Қ.К.Тоқаев әлемдік саяси сыншыларды таң қалдырды. Сонымен қатар, Ереванда өткен ҰҚШҰ-ның саммитінде, Беларусь мемлекетінің басшысы А.Лукашенконың қойған бас хатшылар туралы сұрағына да әзілмен, байыпты жауап беруі, президенттің қол астында мықты мамандар жұмыс жасайтындығын білдіреді.

Нәтижелер

Спичрайтер тек президентке қана емес, басқа да шенеуніктерге керек екендігін еске түсіргеніміз жөн. Басқа шенеуніктердің сөздеріне келер болсақ, кеткен қатеден көңіл көншімейді. Төменде берілген 1-кестеге назар аударсақ:

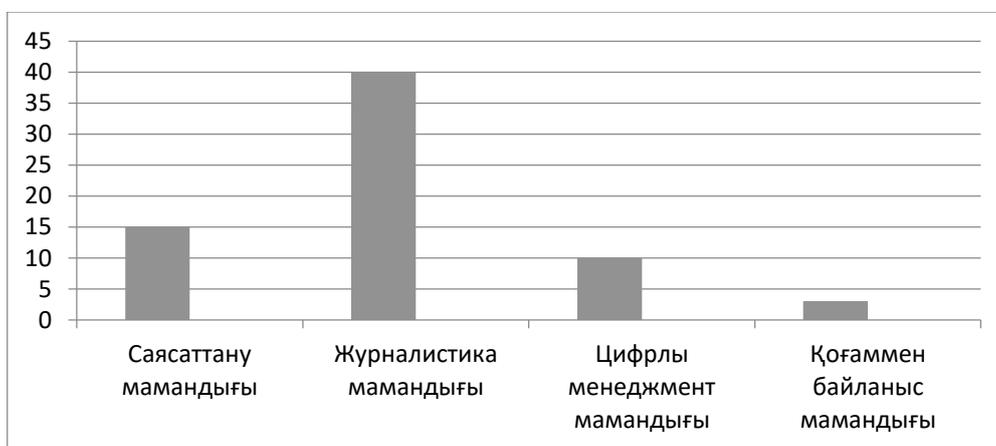
1-кесте

Лауазымды тұлғалардың қателіктері

№	Шенеуніктің аты-жөні, лауазымы, айтқан оғаш сөзі	Қателігінің салдары
1.	Жандарбек Бекшин – 2019-2020 жылдар аралығында бас санитарлық дәрігер қызметін атқарды. 2020 жылы елге коронавирус келгенде, «наконец-то» деп эмоция білдірді.	Дәл сол сөзінен кейін Жандарбек Бекшин қызметінен босатылды. Ел-жұрттың алдында абыройын жоғалтты. Өзі абайсызда болды деп ақталғанымен, билік оны кешірмеді.
2.	Бахыт Султанов – 2019-2022 жылдар аралығында сауда және интеграция министрі қызметін атқарды. 2022 жылы елде қант қымбатшылығы	Бұл сөз халық тарапына ауыр тиді. Себебі, қант алуға ақшасы болмай жүрген халық

	орын алған болатын. Сонда журналистің «Сіз шәйді қантпен ішесіз бе?» деген сұрағына «Жоқ, мен балл қосып ішемін» деп жауап береді.	балды қайдан алсын? Бұл министрде сол сөзінен соң қызметімен қош айтысты.
3.	Гульжан Карагусова – 2007-2021 жылдар аралығында Парламент мәжілісінің депутаты. 2001-2007 жылдары халықты әлеуметтік қорғау министрі де болды. Министр болып тұрған шағында, журналистің балалар жайлы қойған сұрағына, «бір бала жақсы, екінші бала өкінішке орай» деп жауап жазады. Содан кейін, депутат болып қызмет жасап жүрген кезінде, елдегі өндіріс жайлы сұраққа «Мынау біздікі, өзінікі, өндірісті, сапасы жайлы екен, қымбатта емес та, он алу керек» деп шала жансар жауап қайтарады.	Министр болған кезіндегі жауабы үшін жұмыстан босатылды. Себебі, балалардың туылуы ел демографиясын көтерудегі басты фактор. Депутат болған кездегі жауабы үшін, халықтың сынына қалған болатын. Сондай-ақ, көп уақыт жастар арасында мем ретінде қолданылып жүрді.
4.	Габидулла Абдрахимов – 2018-2019 жылдар аралығында Шымкент қаласының әкімі. Лондон қаласына барып, қазақтарға бейне-жолдау түсіріп жіберген. Жолдауында: «Қазақстанда тұр, әлемді арала» деп мақтану сөздерін айтады.	Дәл сол сөзден соң, әкім қызметінен айрылды. Қаланың мемлекет алдындағы қарызының көп екендігіне қарамастан, шетелде жүрген әкімді билік сынап тастады.

Кестеде өзіндік ізденіске құрылған мәліметтер берілген. Оқып отырғандарыңыздай, шенеуніктер көп жерде еш ойланбастан жауап берген. Бұдан бөлек, мінберде тұрып өз тілінде сөйлей алмайтын шенеуніктерде жетерлік. Барлық қате лауазымды тұлғалардың спичрайтер деген мамандық бар екендігін білмеуінен туындап отыр. Егер, олар осындай мамандардың қызметіне жүгінетін болса, мансаптары биіктей берер еді. Сонымен қатар, қарапайым студенттер арасында спичрайтер мамандығын білесіз бе деген сұрақ-жауап жүргізілді. 100 студент қатысқан сұрақ-жауап нәтижесі былай болды 1-сурет):

1-сурет. Студенттердің сала жайындағы түсінігі

Кестеде берілген деректерге сүйенсек, 100 студенттің ішінде саясаттану мамандығынан 15 студент, журналистика мамандығынан 40 студент, цифрлы менеджмент мамандығынан 10 студент, қоғаммен байланыс мамандығынан 3 студент қана осындай мамандықтың бар екендігінен хабардар екен. Журналистика мамандығының студенттері 2-курста арнайы пән ретінде оқығандықтан, біршама хабары бар болып шықты. Ал қалған топтарда көрсеткіш төмен. Студенттерден бөлек, оқытушылардың біршамасына сұрақ қойылды. Олардың бірең-сараңы ғана кішкене білеміз деп жауап берді.

Пікір алмасу

Қазақстан енді ғана дамып келе жатқан елдердің қатарында болғандықтан, спичрайтинг

мамандығы басқа елдерге қарағанда мұнда қаншалықты дамығанын немесе дамымағанын көрсету үшін анализ жасалды. Мысалыға, АҚШ-ты алып қарайтын болсақ, онда спичрайтерлер Уоррин Хардингтың кезінен бастап жұмыс жасай бастаған. Уоррин Хардинг 1921-1923 жылы АҚШ-ты басқарған 29-президент. Ол кезде олар спичрайтерлер емес, «әдеби жазушылар» деген атаумен жұмыс жасады. Джон Уелливер – АҚШ-тағы алғашқы кәсіби спичрайтер. Ол 1923-1929 жылдары 30-президент болған Кельвин Кулиджиудың спичрайтері. Кейіннен, АҚШ-тың 34-президенті Дуайт Эйзенхауэрдің тұсында спичрайтинг дамыды. Бұл кезең 1953 жылдарға тиесілі. Себебі, Эйзенхауэр телевидение мен радионың дамуына үлкен көңіл бөлді. Ал, олардың дамуы үшін сапалы мәтіндер керек болды. Сондықтан, спичрайтерлер арнайы маман ретінде жұмыс жасай бастады. «Уотергейт» оқиғасымен аты шыққан АҚШ-тың 37-президенті Ричард Никсонның спичрайтері Рэй Прайс өзінің терең ойлы мәтіндерімен танымал. Мысалы: Никсонның «бірінші уотергейттік мәтінінде» ол президенттің бұл жанжалға емес, әлемдік саяси оқиғаларды баяндауын бірінші орынға қояды. Ондай фактілер халықтың көңілін басқа жаққа аударуға жасалған, коммуникациялық тәсілдердің бірі болып есептеледі [Мухортов Д.С., 2018]. Качинос шығанағында жасырын операция жүргізіп, Куба басшысы Фидель Кастроны орнына алып тастамақшы болған 35-президент Джон Кеннедидің де тумысынан қабілетке ие болып, саяси салыстыруларды мықты жасайтын спичрайтерлері болған. Олар: Теодор Соренсен мен Дик Гудвин. Операция жүргізіліп жатқан уақытта президенттің кеңесшісі де, мәтінін дайындаушы да солар болды. Дегенімен, арнайы жасақтардың нашар болғанынан жеңіліспен аяқталған операция, кейіннен АҚШ тарихында дақ болып қалды [Лиссер Ф.Р., 2019].

Американдықтардың тарихындағы алғашқы қара нәсілді президент Барак Обама, үнемі өзінің әсерлі сөздерімен жұртты таң қалдыратын. Әсіресе оның БҰҰ-ның 64-ші сессиясында сөйлеген сөзі көпшіліктің есінде қалды. Ол елдер арасындағы қақтығыстар жақсылыққа алып келмейтінін тілге тиек етіп, мемлекеттердің бір-бірінің бостандығына қол сұғуы әлемдегі тепе-теңдікті бұзатынын айтқан болатын. Сондай-ақ, Ресейдің Украинаның суверенитетіне кедергі жасауы өте жаман қадам болғанын жұмсақ түрде жеткізді. Дәл осы мәселе кейін қайта қайталанып, бүгінде арты үлкен дауға айналғандығы барлығымызға белгілі. Бұл жылдары Барак Обаманың спичрайтері Джон Фавро болды. Обама бірнеше кітаптың авторы болғанымен, мәтінінің көп бөлігін өзі жазғанымен спичрайтері ауысқан соң, сөз сөйлеуі мүлде өзгерді. Кейінгі спичрайтері Коди Киннан [Нью Йорк Таймс]. Фавро көбінесе саяси оқиғаны тұтас көрсетсе, Киннан қарапайым адамдардың тарихын мәтініне арқау етті. Одан кейін, Дональд Трамп президент болып сайланды. Өз инаугурациясында спичрайтері Стивен Миллер жазған мәтінді оқыды. Әлемнің мықты саясаттанушылары Трамптың сөзі Обаманың инаугурация кезінде сөйлеген сөзіне қатты ұқсайтынын ұзақ уақыт айтып жүрді. АҚШ-тың қазіргі басшысы Джо Байденнің спичрайтерінің нақты аты белгісіз. Өзімізге көршілес жатқан Ресейдің спичрайтингке қатысты тарихы өте тереңде. Неге десеңіз, бұрын КСРО өмір сүрген уақытта бірнеше мемлекет одақ болып, басшысы біреу ғана болды. Ғалым П.С.Учиров Ресейдегі спичрайтингті 6 кезеңге бөліп қарастырады (2-кесте) [Учиров П.С., 2016].

Қазақтармен түбі бір Түркия мемлекетінің тарихында спичрайтерлер жайлы мүлдем айтылмаған. Еш жерде оған қатысты деректер жоқ. Тек Ердоғанның қол астында 8 жыл қызмет еткен спичрайтер бар екендігі ғана жазылған. Ол спичрайтердің есімі Айдын Юнал. Кейінгі кезде жаңалықтарда Беларусь, Өзбекстан елдері басшыларының да спичрайтерлері бар екендігі айтылып жүр. Десе де, ашық түрдегі ақпарат жоқ. Сонымен қатар, дамыған елдердің қатарына жататын Ұлыбританияның да тарихында спичрайтерлер жайлы көп сөз қозғалмаған. Кей зерттеулерде 1979-1990 жылдар аралығында Ұлыбританияның премьер-министрі Маргарет Тэтчердің бір топ спичрайтерлемен жұмыс жасағаны (Крис Паттен, Вудро Уайт, Ангус Мод, Адам Ридли, Ричард Райдер) және 1997-2007 жылдар аралығында премьер-министр болған Тони Блэрдің Джон Макернан есімді спичрайтері болғандығы айтылған. Маргарет Тэтчердің қол астында қызмет еткен танымал спичрайтерлердің бірі – Рональд

Миллер. Ол өзінің бір сөзінде: «Тэтчер ханымға арнайы сөзді ешкім жазбады. Барлық мәтін тек онымен бірге жазылатын» дейді [Т.Н.Павлова, 2014].

2-кесте

Ресей спичрайтингінің дамуы

№	Кезеңдер	Танымал спичрайтерлері	Ерекшелігі
1.	Хрущев-Брежнев кезеңіндегі спичрайтинг	Александр Боевин және Александр Мурзин	Бұл кезеңнің спичрайтерлері орталық газеттерде жұмыс жасайтын журналистер болды. Халықтың саяси сауаты төмен болғандықтан, спичрайтерлер өз мәтіндерін танымай қалған жағдайларды орын алды
2.	Горбачев тұсындағы спичрайтинг	Александр Яковлев және Алексей Пушкин	Спичрайтерлер тек жаңа идеяны тудырушы ретінде жұмыс жасады. Себебі, Горбачев ораторлық өнерді жетік меңгергендіктен, мәтіндерін өзі жазып отты
3.	Ельцин кезіндегі спичрайтинг	Олар 1-ші топ және 2-ші топ болып бөлінеді. 1-ші топқа: Людмила Пихоя, Александр Ильин, Константин Никифоров, Владимир Кадацкий, Геннадий Харин, Урманов Александр жатады. 2-ші топта Татьяна Юмашева, Андрей Шторх қызмет етті	Спичрайтер елге және президентке әсер ете алатын маман ретінде жұмыс жасады. Маңызды мәтіндерге өз түзетулерін жасай алатындай дәрежеге жетті. Одақ басшысының мәтінін толықтай өздері дайындап беруімен ерекшеленді
4.	Бірінші Путиндік кезеңдегі спичрайтинг (2000-2008 жылдар аралығы)	Джахан Поллыева, Андрей Вавра, Дмитрий Калимулин, Ярослав Шабанов және Лариса Мишустина	Спичрайтерлер бірден өз қызметтерін бәсеңдетті. Мемлекет басшысы өз мәтінін дайындауға қатысып тұрды
5.	Медведев тұсындағы спичрайтинг	Ева Василевская	Бұл кезең спичрайтерлердің жеке штатының болуымен, спичрайтердің әлсіз жұмысының нәтижесінде президенттің абыройының түсуімен ерекшеленді
6.	Екінші Путиндік кезеңдегі спичрайтинг (2012-ден, күні бүгінге дейін)	Дмитрий Калимулин, Екатерина Хуторская	Басшы сөзін өзі жазады. Спичрайтер мәтінді саяси өңдеуден өткізіп, өз түзетулерін қосты

Расында, тарихта «темір ханым» деген атаумен қалған Маргарет Тэтчердің шешен екендігін бүкіл әлем біледі. Қызық дерек, әлемге өзінің жасыл алқапты ормандарымен танымал Швеция тарихында спичрайтерлер көбіне экономика саласында жұмыс жасап, премьер министрлерге кеңес беріп, мәтінін дайындап отырған. Ең танымал спичрайтерлерінің бірі Клас Эклунд. Ол экономика саласында ұзақ жыл қызмет жасап, кейіннен мәтін жазумен айналысты. Спичрайтер болып қызмет етуі 1984 жылдан басталады [Андреас Б., 2022]. Анализден көріп отқандарыңыздай дамыған және дамушы елдердің арасындағы айырмашылық жер мен көктей. Америкада спичрайтинг сала ретінде Қазақстанға қарағанда 100 жыл бұрын қолданыла бастаса, Ұлыбританияда да шамамен 60 жылдай бұрын, ал, Ресейде 50 жылдай бұрын

қолданылды. Демек, бізге басқа елдермен терезе теңестіру үшін, әлі көптеген жұмыстар жасау керек.

Қорытынды

АҚШ-тың 41-ші президенті Джордж Буштың спичрайтері Майкл Герсон: «Президент сен жазған мәтінді оқымас бұрын өзінді әлемдегі ең маңызды адам ретінде сезінесің. Мәтінді оқып болған соң, сен жәй ғана спичрайтерсің. Сен алғашында президенттің жанындатұрасың, артынан дауға айналған нәрсе үшін жазаланасың. Сол кезде ол сенің кінәң деген ойға қаласың» деген екен [Хан П.Л., 2018]. Заман үнемі үздіксіз өзгеріске ұшырап отырса да спичрайтинг, спиндоктор, имиджелог әркезде маңызын жоғалтпайтын салалар болып қала бермек. Токсан ауыз сөздің тобықтай түйіні мемлекеттің әлемдік саяси аренада, компанияның нарықта өз орнын бекітіп ұстауына керек ең негізгі фактор - басшының тиянақты сөйлеген сөзі, көрсеткен эмоциясы мен жасаған әрекеті. Ал, оның мінсіз болып қалыптасуына көмек бере алатын жалғыз кәсіп– спичрайтинг.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Kjeldsen I.E., Kiewe A., Hansen B.D.(2019) The beginning of Speechwriting. *Speechwriting in Theory and Practice*, 15 March, 27-37 [Электрондық ресурс]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-03685-0_3 (өтінім берілген күні: 01.02.2023).
- Malcolm Schofield.(2019) Platon in his Time and Place. *The Oxford Handbook of Plato* (2nd edn), 04 October, 40-67 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.8> (өтінім берілген күні: 01.02.2023).
- Месеняшина Л.А.(2016) Проблема формирования спичрайтерской компетенции. *Вестник ЧелГУ*, 9(391) [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-formirovaniya-spichrayterskoy-kompetentsii> (өтінім берілген күні: 01.02.2023).
- Байысбекова Т.Д.(2016) Спичрайтинг PR-технология ретінде: теориялар мен тұжырымдамалар. *Вестник КазНУ. Серия журналистики*, 37, 2, 574-579 [Электрондық ресурс]: URL: <https://bulletin-journalism.kaznu.kz/index.php/1-journal/article/view/437> (өтінім берілген күні: 01.02.2023).
- Быкова Е.В. (2022) Медиалингвистические исследования PR-речи: отечественный опыт. *Медиалингвистика*, 9(2), 79-95 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu22.2022.201> (өтінім берілген күні: 02.02.2023)
- Шарков Ф.И.(2012) Политическая коммуникация в современном информационном обществе. *PolitBook*, 2, 121-130 [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-kommunikatsiya-v-sovremennom-informatsionnom-obschestve> (өтінім берілген күні: 03.02.2023)
- Мельник Г.С.(2012) Медиа́текст как объект лингвистических исследований. *Журналистский ежегодник*, 1, 27-27 [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatekst-kak-obekt-lingvisticheskikh-issledovaniy> (өтінім берілген күні: 03.02.2023)
- Жайлауов Б.С.(2022) Әбіш Кекілбайұлы – SPEECHWRITER. *Әдебиет порталы*, 08.04.2022 [Электрондық ресурс]: URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/abis-kekilbaiuly-speechwriter_23829 (өтінім берілген күні: 04.02.2023)
- Учиров П.С.(2016) Дискурсивные практики Президента РФ: историческая роль спичрайтеров. *Политическая лингвистика*, 5(59), 92-102 [Электрондық ресурс]: URL: <http://elar.uspu.ru/handle/uspu/4785>(өтінім берілген күні: 05.02.2023).
- Мухортов Д.С.(2018) О паралингвистических особенностях вербального поведения американского Президента Ричарда Никсона (на материале избранных речей). *Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*, 9, 1, 77-92 [Электрондық ресурс]: URL: <https://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/article/view/18269>(өтінім берілген күні: 05.02.2023).

- Lissner R.F.(2019) Process Learning in Foreign Policy: From the Bay of Pigs to the Berlin Crisis. *Political Science Quarterly*, 134,4,641-673 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1002/polq.12989> (өтінім берілген күні: 05.02.2023).
- Michael S. Schmidt (2015) State of the Union Speechwriter for Obama Draws on Various Inspirations. *The New York Times*, January, 19 [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.nytimes.com/2015/01/20/us/politics/cody-keenan-obamas-hemingway-draws-on-friends-empathy-and-a-little-whisky-for-state-of-the-union.html>(өтінім берілген күні: 05.02.2023).
- Павлова Т.Н.(2014) Роль спичрайтера в формировании языковой личности политического лидера. *Политическая лингвистика*, 1(47), 181-185 [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-spichraytera-v-formirovanii-yazykovoy-lichnosti-politicheskogo-lidera> (өтінім берілген күні: 06.02.2023).
- Andreas Bergh.(2022) An All Too Successful Reform? The 1997 Overhaul of the Swedish Budget Process. *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges*, September, 219-238 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192856296.003.0011> (өтінім берілген күні: 06.02.2023).
- Peter Hahn.(2019) The Authority of Academics in a Time of Turbulence. *Diplomatic History*, 43, 1, January, 1-30 [Электрондық ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1093/dh/dhy081> (өтінім берілген күні: 06.02.2023).

References

- Kjeldsen I.E., Kiewe A., Hansen B.D.(2019) The beginning of Speechwriting. *Speechwriting in Theory and Practice*, 15 March, 27-37 [Ehlektronnyj resurs]: URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-03685-0_3(data obrashcheniya: 01.02.2023).
- Malcolm Schofield (2019) Platon in his Time and Place. *The Oxford Handbook of Plato* (2nd edn), 04 October, 40-67 [Ehlektronnyj resurs]: DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.8> (data obrashcheniya: 01.02.2023).
- Mesenyashina L.A. (2016) Problema formirovaniya spichrayterskoy kompetentsii. *Vestnik ChelGu*, 9(391) [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-formirovaniya-spichrayterskoy-kompetentsii> (data obrashcheniya: 01.02.2023).
- Baiysbekova T.D. (2016) Speechriting PR tekhnologiya retinde: teoriyalar men tuzhyrymdamalar. *Vestnik KazNU. Seriya jurnalistiki*, 37, 2, 574-579 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://bulletin-journalism.kaznu.kz/index.php/1-journal/article/view/437> (data obrashcheniya: 01.02.2023).
- Bykova E.B. (2022) Medialingvisticheskoe issledovaniya PR rechi: otechestvenniy opyt. *Medialingvistika*, 9(2), 79-95 [Ehlektronnyj resurs]: DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu22.2022.201> (data obrashcheniya: 02.02.2023).
- Sharkov F.I. (2012) Politicheskaya kommunokatsia v sovremennom informatsionnom obshestve. *PolitBook*, 2, 121-130 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-kommunikatsiya-v-sovremennom-informatsionnom-obschestve>(data obrashcheniya: 03.02.2023).
- Mel'nik G.S. (2012) Mediatekst kak obekt lingvisticheskikh issledovaniy. *Jurnalitskii ezhegodnik*, 1, 27-27 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatekst-kak-obekt-lingvisticheskikh-issledovaniy>(data obrashcheniya: 03.02.2023).
- Zhailauov B.C. (2022) Abish Kekilbaiuly – SPEECHWRITER. *Adebiet portaly*, 08.04.2022 [Ehlektronnyj resurs]: URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/abis-kekilbaiuly-speechwriter_23829 (data obrashcheniya: 04.02.2023).
- Uchirov P.S.(2016) Diskursivnye praktiki Prezidenta RF: istoricheskaya rol spichrayterov. *Politicheskaya lingvistika*, 5(59), 92-102 [Ehlektronnyj resurs]: URL: <http://elar.uspu.ru/handle/uspu/4785> (data obrashcheniya: 05.02.2023).

- Mukhortov D.S.(2018) О прагматических особенностях вербального поведения американского президента Ричарда Никсона (на материале избранных речей). *Vestnik RUDN. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika*, 9, 1, 77-92 [Электронный ресурс]: URL: <https://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/article/view/18269> (accessed 5 February 2023).
- Lissner R.F.(2019) Process Learning in Foreign Policy: From the Bay of Pigs to the Berlin Crisis. *Political Science Quarterly*, 134,4,641-673 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1002/polq.12989> (data obrashcheniya: 05.02.2023).
- Michael S. Schmidt.(2015) State of the Union Speechwriter for Obama Draws on Various Inspirations. *The New York Times*, January, 19 [Электронный ресурс]: URL: <https://www.nytimes.com/2015/01/20/us/politics/cody-keen-an-obamas-hemingway-draws-on-friends-empathy-and-a-little-whisky-for-state-of-the-union.html> (data obrashcheniya: 05.02.2023).
- Pavlova T.N. (2014) Rol spichraytera v formirovaniy yazykovoy lichnosti politicheskogo lidera. *Politicheskaya lingvistika*, 1(47), 181-185 [Электронный ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-spichraytera-v-formirovaniy-yazykovoy-lichnosti-politicheskogo-lidera> (data obrashcheniya: 06.02.2023).
- Andreas Bergh.(2022) An All Too Successful Reform? The 1997 Overhaul of the Swedish Budget Process. *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges*, September, 219-238 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192856296.003.0011> (data obrashcheniya: 06.02.2023).
- Peter Hahn.(2019) The Authority of Academics in a Time of Turbulence. *Diplomatic History*, 43, 1, January, 1-30 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1093/dh/dhy081> (data obrashcheniya: 06.02.2023).

Спичрайтинг - важная отрасль медиакоммуникаций

*¹Р.К.Кемелбек, ¹Б.М.Токабаева

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Аннотация

В научной статье были высказаны последовательные мысли о сфере спичрайтинга, являющейся важнейшей частью современной медиакоммуникации и политического консалтинга, ее месте и актуальности в политической жизни Республики Казахстан сегодня. Были изучены ее истоки и рассмотрены перспективы ее будущего в казахском государстве в качестве одной из самых распространенных профессий, созданных веком информации. Спичрайтеры востребованы в современном обществе и как специалисты по медиаграмотности, владеющими цифровой компетентностью эффективного пользования технологиями. В статье приводятся результаты опроса читателей, связанные с оценкой выступлений должностных лиц, их имиджа и репутации. На основании проведенного опроса студентов была продемонстрирована популярность современных терминов медиакоммуникаций и новых направлений среди молодежи. Несмотря на то, что в мировой медиаиндустрии актуально научное изучение спичрайтинга, в Средней Азии и постсоветских государствах изучение этой отрасли медиакоммуникаций недостаточно актуально и требует соответствующего внимания.

Ключевые слова: медиакоммуникация, политический PR, политическая коммуникация, текст, ораторское искусство, тенденции, спичрайтер, спичрайтинг.

Speechwriting as the most important area of media communication

*¹R.K.Kemelbek, ¹B.M.Tokabayeva

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)

Abstract

The article is concerned with the sphere of speech writing that is particularly relevant to modern media communication and political consulting, and outlines its importance to and influence on the political life of the

Republic of Kazakhstan. The origins speech writing and the potential of digitally and technologically equipped speechwriters regarding the future of Kazakhstan are considered alongside this modern profession's utility in the media landscape. The evaluation regarding the speech and image of the state officials by readers as a result of a quiz is presented. Additionally, the results of a survey of students are included to represent the awareness of modern media communication terms and spheres among the youth. While journalism is a profession that connects the people and the authorities via writing, speech writing in Central Asia and post-Soviet states has not yet been fully studied and developed despite the past efforts.

Keywords: media communication, political PR, political communication, text, rhetoric, trend, speechwriter, speech writing.

Поступила в редакцию: 06.02.2023

Одобрена: 07.03.2023

Первая публикация на сайте: 19.07.2023

MPHTI: 14.35.07

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.05>

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНА ДАЙЫНДАУ

*¹М.Б.ҚАБИ^{ORCID}, ¹Г.Г.ЖУСУПБЕКОВА^{ORCID}, ²М.Д.КЕНЖЕГАЛИЕВА^{ORCID}

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
(Көкшетау, Қазақстан)

²Лейпциг университеті (Лейпциг, Германия)

*qabimb@gmail.com, uk.gulsara74@mail.ru, kenshegalijewa@uni-leipzig.de

Аңдатпа

Мақалада студенттердің кәсіби дайындық процесінде зерттеу мәдениетін дамыту қажеттілігі қарастырылады, оны игеру болашақ бастауыш сынып мұғаліміне рефлексиялық-зерттеу тәсілінде қойылған мәселелерді оңай болжауға, зерттеу өзектілігін тануға, зерттеу объектісін бақылауға, зерттеуге дауындалуға және шешуге мүмкіндік береді. «Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің зерттеу мәдениеті» ұғымы нақтыланды, басқа ғалымдардың ойлары мен түсінігі жазылады. Кәсіби дайындық процесінде болашақ бастауыш сынып мұғалімінде зерттеу мәдениетін дамытуының маңыздылығы анықталынады. Мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің арасында кішігірім зерттеу сауалнама арқылы жүргізіледі. Сауалнама нәтижесі бойынша болашақ педагогтардың зерттеу мәдениетін жоғарлатуын қажет етеді, себебі ол келешектегі дипломдық жұмыстарында, мақала немесе жоба жұмыстарын жазу кезінде, кәсіби педагогикалық тәжірибеден өту уақытында және болашақта жұмыс орында істердің орындалуына негіз болады.

Түйін сөздер: зерттеу мәдениеті, білімді мұғалім, бастауыш сынып, әдіснама, зерттеу қызметі.

Кіріспе

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің өзін-өзі жетілдіруге жүзеге асыруының заманауи перспективалары жоғары оқу орындарының алдында болашақ маманды зерттеу қызметіне даярлау міндетін өзектендіреді. Бүгінгі таңда өте күрделі міндеттерді шешуге, проблемаларды алға жылжытуға, білім беруді реформалаудың өзгермелі жағдайында түбегейлі жаңа зерттеу шешімдерін табуға қабілетті мұғалім сұранысқа ие.

Зерттеушілік мәдениет кез-келген ғылыми жұмыстардың аясында сәттілікке жету жолы екені сөзсіз анық. Студенттерді зерттеу жұмыстарына тарту оларға жаңа заттар ойлап табуға, түсінуге және игеруге, өз ойларын білдіруге, шешім қабылдауға, қызығушылықтарын тұжырымдауға, сонымен қатар мүмкіндіктерді түсініп үйренуге, сонымен қатар әлемдегі өзекті мәселелерді шешу білу мүмкіндік береді. Бұл мәселе Қазақстан Болон процесіне қосылғаннан бері іргелі мағынаға ие болды. Оның мәні бастауыш сынып мұғалімдерін

даярлаудың үш деңгейлі жүйесі арқылы мамандарды даярлаумен байланысты, дәлірек айтқанда, бұл бакалавриат - магистратура - докторантура. Қазақстан Республикасының Президенті Тоқаев Қасым-Жомарт Кемелұлы «Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына кіру стратегиясы» атты баяндамасында әлеуметтік саланы жаңғырту, білім және ғылым жүйесін дамыту, сондай-ақ жоғары білікті оқытушылар құрамын даярлау аса маңызды бағыттардың бірі болып табылатынын нақты түсіндірді [Қ.К.Тоқаев, 2019].

Мақаланың ғылыми маңыздалығына тоқталып өтсек, заман талабына сай оқу эволюциясының талабында «Білімді мұғалім» парадигмасын «Өмірге бейімді мұғалім», «Әрекет ете алатын мұғалім» парадигмасына алмастыруға әкеледі. Ғылыми зерттеуде бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби қызметінде жаңа сапаға қол жеткізуді зерттеушілік мәдениетімен байланысты, сондықтан қазіргі таңда бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық қызметі маңызды орын алып, сұранысқа ие болып келеді, демек, ғылыми негізде педагогикалық процесті жобалауды және іске асыруда жаңа білімді қалыптастыруды талап етеді.

Тарихи шолуларға назар аударсақ, мұғалімдердің трансформациялық қызметіне ерекше назар аударғандар: Ы.Алтынсарин, Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, П.П.Блонский, М.Жұмабаев, Н.К.Крупская, А.В.Луначарский, А.С.Макаренко, С.Т.Шацкий, В.А.Сухомлинский [Таубаева Ш., 2016: 8 б.] және т.б., олар өз еңбектерінде шебер мұғалімнің ғылыми-зерттеу мәдениеті болуы керек екенін атап өтті.

Негізгі бөлім

Зерттеу мәдениеті – зерттеу қызметінің әдістері мен тәсілдері, зерттеу заңдылықтары туралы білімді қамтиды. Ол зерттеу қызметінде көрсетіледі, сонымен қатар белсенді іздеу қажеттілігімен, зерттеу саласындағы білімдер жиынтығымен, дағдыларымен, зерттеудегі өнімділігімен және зерттеу қабілеттерімен сипатталады. И.Ф.Исаев, В.А.Сластенин, Е.Н.Шиянов және т.б. ғалымдар «мәдениет» және «кәсіби педагогикалық мәдениет» арақатынасын жақын ұғымдар ретінде қарастырады. Кәсіби-педагогикалық мәдениетке тән функцияларға байланысты оның түрлерін, соның ішінде, зерттеу мәдениетін бөліп көрсетеді [Шолпанқұлова Г.К., 2020]. «Үлкен теориялық мәселелерді шынымен көру – оларды өмірдің нақты сұрақтарына сәйкес көру», – деп жазады С.Л. Рубинштейн [В.Ф. Исаев: 2002, 19 б.]. Бұл зерттеу мәдениетінің басты қасиеті, яғни зерттеу аясындағы материалды бағалауға және сәйкесінше түсіндіруге, феноменологиялық сипаттамадан ғылыми теорияны дұрыс құруын жазады С.Л.Рубинштейн.

Педагогтың зерттеу мәдениеті түсінігі шығармашылыққа сәйкес екендігін көздейді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің зерттеу жұмыстарында педагогикалық мәселелерді шешілетін, зерттеу міндеттерінің мәнін жақсы түсінуге, зерттеудегі педагогикалық дағдыларды жетілдіруге, тәжірибенің нәтижелерін және жетістіктерін белсенді меңгеруге, шығармашылық ойды жақсартуға, зерттеу мақсаттарына қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімнің кәсіби дайындығы көптеген аспектілерді қамтиды. Олардың бірі - студенттердің оқу жүйесіндегі ғылыми-әдістемелік білімдердің, дағдылардың белгілі бір жиынтығын игеруі және оқытудың барлық жылдарында педагогикалық практиканы дұрыс ұйымдастыруы. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінде зерттеу мәдениетін қалыптастыру кезінде объектілер мен ғылыми жұмыстарды зерттеу тек сыртқы жақтар мен белгілерді сипаттаумен шектелмеуі керек. Студенттер жалпы педагогикалық білімнің сапасы, атап айтқанда ғылыми-зерттеу мәдениеті тәуелді болатын олардың маңызды терең сипаттамаларын түсінуге үйренуі дұрыс болып есептеледі. Үлкен көлемдегі ақпаратпен жұмыс жасау студенттерге көптеген қиындықтар тудыратынына назар аудару керек. Ақпараттық кедергілер, яғни ақпарат көп болған кезде немесе мүлдем жеткіліксіз болған жағдайда, өзекті ақпаратты маңызды емес ақпараттан бөліп, таңдалған ақпараттан тұтастай құрылымдау және қалыптастыру, сондай-ақ жаңа мәтіндік, символдық және символдық форманы табу қажет болған жағдайда пайда болады.

Американдық педагог Эдгар Дейлдің мазмұнды ассимиляциялау немесе деректерді талдау құрылымын «Тәжірибе конусы» арқылы астыңғы сурет бойыншат қарастырайық (1-сурет).

Үстінгі суреттегі Американдық педагог Эдгар Дейлдің «Тәжірибе конусы» білім берудің неше түрлі нәтижелеріне қол жекізуге болатындығын атап өтеді [Болтовнин И., 2018].

Алынған ақпараттың максималды мөлшерін 90%-ға дейін болашақ бастауыш сынып мұғалімдері практикалық тапсырмалар мен басқа зерттеулерді өздері қатысып және орындау барысында игереді. Бұл жағдайда студенттер педагогикалық зерттеулерді талдауды, әртүрлі модельдерді әзірлеуді, зерттеу салдарын бағалауды үйренеді. Педагогикалық ақпараттың 70%-на дейін ғылыми пікірталастарға белсенді қатысатын, ғылыми семинарлар мен конференцияларда баяндама жасайтын студенттер игереді. Педагогикалық университетте болашақ бастауыш сынып оқушыларын даярлау және олардың ғылыми-зерттеу мәдениетін қалыптастыру кезінде көрнекі әдістер маңызды: педагогикалық процестерді бақылау, әдістемелік құралдарды қарау, оларды пайдалана білу. Бұл жағдайда естігендердің және көргендердің 50%-на дейін сіңіріледі. Ғылыми әдебиеттерді зерттеу және дәрістерге, семинарларға қатысу оқу материалының 20%-на дейін игеруге мүмкіндік береді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдері анықтау, санау, сипаттау және түсіндіру дағдыларын меңгереді және нығайтады. Оқыту процесі кез-келген педагогикалық әдістердің іргетасын іргетастан алып тастауға болмайтын күрделі процесс екенін ескеру қажет, өйткені бұл, сайып келгенде, педагогикалық ғылымдардың алдында тұрған заманауи мәселелерді шеше алмайтын жетілмеген маманның қалыптасуына әкеліп соғуы мүмкін. Сонымен қатар, қазіргі маман тек жақсы тәжірибеші болуға ғана емес, сонымен қатар педагогиканың үнемі туындайтын теориялық мәселелерін түсінуге де, шешуге де міндетті.

1-сурет. Тәжірибе конусы

Бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық шығармашылығының маңызды элементі, жоғары жауапкершіліктің, әртүрлі қабілеттер мен таланттардың көрсеткіші – мұғалімнің зерттеу мәдениеті болып табылады.

Педагогикалық зерттеу бағдарламасы әдетте бірқатар кезеңдерді қамтиды. Алғашқылардың бірі – зерттеу мәселесімен танысу. Зерттеудің өзектілігін, даму деңгейін және зерттеу объектісі мен тақырыбын анықтау. Зерттеу мақсатын және мақсатпен байланысты міндеттерді тұжырымдау. Педагогикалық зерттеу арнайы зерттеуге бөлінген мәселені анықтаудан

басталады. Мәселе зерттеу тақырыбында көрініс табуы керек. Тақырып – зерттеу мәселесінің қысқаша тұжырымыболып есептеледі. Тақырыпты тұжырымдау оңай істердің бірі емес. Оны ғылым қол жеткізгеннен жаңа, белгісізге дейінгі қозғалыс көрініс табатындай етіп белгілеу керек [Загвязинский В.И., 2010: 22 б.].

Тақырыпты таңдағанда оның өзектілігін және ғылым мен практиканың талаптарына сәйкестігін білу керек. Өзекті зерттеулер қазіргі уақытта ең өткір сұрақтарға жауап береді, қоғамның педагогика ғылымына әлеуметтік сұранысын көрсетеді, тәжірибеде орын алатын маңызды қайшылықтарды анықтайды. Келесі кезекте зерттеудің мақсатын анықтап алуымыз жөн. Мақсат – зерттеудің мәні, зерттеу нәтижесінде керекті ғылыми нәтижеге жетуін көздейді. Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаттары әртүрлі болуы мүмкін: факторлар арасындағы тәуелділіктерді анықтау, құбылыстар арасындағы байланыстарды анықтау, кемшіліктерді жою үшін жағдай жасау, процесті жетілдіру үшін мүмкіндіктерін ашу, жағдайларды сипаттау және т.б. мақсат зерттеу объектісін таңдауды талап етеді. Зерттеу нысанын анықтаған кезде сұраққа жауап беру керек: зерттеуде не қарастырылып жатыр? Бұл педагогикалық процесс, педагогикалық шындықтың саласы немесе қайшылықты қамтитын кез-келген педагогикалық қатынас болуы да мүмкін. Басқаша айтқанда, объект айқын немесе жанама түрде қайшылықты қамтитын және проблемалық жағдайды тудыратын кез келген нәрсе бола алады. Нысан – бұл таным процесіне бағытталған нәрсе. Зерттеу пәні – объектінің бөлігі, жағы. Бұл тікелей зерттеуге жататын объектінің практикалық немесе теориялық тұрғыдан маңызды қасиеттері, жақтары, ерекшеліктері. Зерттеу пәні жүргізіп жатқан зерттеуде объектінің қалай қарастырылатындығы туралы түсінік береді. Зерттеу мақсатына, объектісіне және тақырыбына сәйкес зерттеу міндеттері анықталады. Тапсырмалар зерттеу мақсатын нақтылайды. Олар зерттеу қандай бағытта жүруі керек екендігі туралы түсінік береді, сонымен қатар мақсатқа жету үшін не істеу керек. Тапсырмаларды тұжырымдай отырып, ғалым осылайша өзінің зерттеу логикасын белгілейді, ортақ мақсатты жүзеге асыру үшін орындалуы қажет бірқатар аралық мақсаттар қояды [Крившенко Л.П., 2006: 61 б.].

Екінші кезең. Әдістемені таңдау: бастапқы тұжырымдама, тірек теориялық ережелер, таным әдістері, зерттеудің барысы мен болжамды нәтижелерін анықтайтын бірыңғай дизайн болады. Қазіргі педагогикалық зерттеулерде әртүрлі зерттеу тәсілдері жүзеге асырылады. Мысалы: жүйелік – объектінің тұтастығын ашу, оның ішкі байланыстары мен қатынастарын анықтау; кешенді – құбылыстар тобын жиынтықта қарау; тұтас – объектінің тұтас көрінісі, ал бүтін бөліктердің қарапайым қосындысына дейін азаймайды; жеке – тәрбиеленушіге жеке тұлға ретінде, өзіндік дамудың тәуелсіз субъектісі ретінде және тәрбиелік өзара әрекеттесу субъектісі ретінде қарау; іс – әрекет – психика мен іс-әрекеттің бірлігін, ішкі және сыртқы іс-әрекеттің бірлігін, тұлғааралық қатынастардың белсенді делдалдығын тану; тарихи – зерттеу объектісінің нақты тарихи генезисі мен дамуын зерттеу; сапалық – зерттелетін құбылыстың өзіндік ерекшелігін анықта; сандық – сандық шамалар мен сандардағы құбылыстар мен процестерді талдау және бағалау; феноменологиялық – дыбыстық құбылыстың сыртқы байқалатын сипаттамаларын сипаттау; маңызды – зерттелетін құбылыстың тұрақты сипаттамаларын, ішкі байланыстарын, механизмдері мен қозғаушы күштерін анықтау. Ғылыми-педагогикалық зерттеулер тәжірибесінде басқа да зерттеу тәсілдері бар.

Үшінші кезең. Зерттеу гипотезасын құру. Зерттеу гипотезасы – бұл әрі қарай эксперименттік және теориялық тексеруді қажет ететін ғылыми негізделген болжам. Гипотеза автор зерттеп жатқан нәрсеге жаңа көзқарас немесе түсінік беретіндей етіп тұжырымдалған. Гипотезаны құру – зерттеу жұмысындағы шығармашылық кезең, зерттеуші зерттелетін құбылыстар арасындағы ықтимал байланыстар туралы түсінік қалыптастыратын ойлау нәтижесі. Гипотеза ғылыми жұмыста қажет, өйткені ол зерттеу қызметінің белгілі бір бағытын береді; зерттеушінің ойларын бағыттайды және жұмыс үшін қандай материалдар қажет екенін анықтайды. Гипотезаны дұрыс құру үшін зерттелетін проблема саласында кең ой-өріске ие болу керек, мәселенің ғылыми тарихы мен әдістемесімен жақсы таныс болу керек.

Гипотезалар екі санатқа бөлінеді: а) индуктивті; б) дедуктивті. Индуктивті гипотезада олар жеке факторларды бақылаудан туындайды, олардың негізінде жалпылама тұжырымдар жасалады, олар осы түрдің барлық құбылыстарына қатысты жарамды болуы керек. Гипотезаның дұрыстығын зерттеуші эксперимент арқылы тексеріп, дәлелдеуі керек. Дедуктивті гипотезаның негізі кез-келген жалпы ереже болып табылады, оның негізінде жеке құбылыстар арасындағы байланыстар туралы қорытынды жасалады. Педагогикалық зерттеуде индуктивті гипотеза жиі қолданылады. Дедуктивті гипотеза бақылау процесінде көптеген материалдар жиналған кезде жұмыстың кейінгі кезеңінде пайда болуы мүмкін.

Төртінші кезең. Зерттеу әдістерін таңдау. Зерттеу пәнінің бастапқы күйін анықтау үшін анықтаушы эксперимент жүргізу керек. Зерттеудің ғылыми әдістері, оларды қолдану принциптері жоғарыда айтылған. Айта кету керек, педагогикалық процеске, оның нәтижелеріне бір уақытта көптеген факторлар әсер етеді. Бұл әртүрлі қосымша зерттеу әдістері мен тәсілдерін қолдануды талап етеді. Анықтау эксперименті барысында фактілерді жинақтау және талдау жүргізіледі, трансформациялық эксперимент жүргізілгенге дейін зерттеу пәнінің бастапқы күйі жан-жақты зерттеледі.

Бесінші кезең. Трансформациялық экспериментті ұйымдастыру және жүргізу. Бұл зерттеудің негізгі кезеңі. Эксперимент – нақты ескерілген жағдайларда педагогикалық шындықты өзгертудің ғылыми тәжірибесі. Трансформациялық эксперимент барысында өзгерістер педагогикалық процестің мазмұны мен барысына енгізіледі, гипотезада келтірілген ережелердің дұрыстығы тексеріледі.

Алтыншы кезең. Зерттеу нәтижелерін талдау, түсіндіру және ресімдеу. Бақылаулар мен эксперименттердің нәтижелері өңделеді. Нәтижелерді математикалық, статистикалық әдістерді қолдана отырып салыстыру инновацияның тиімділік дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Тұжырымдар жасалады, теория жасалады. Теория әр түрлі жағдайларда қолданылатын кез-келген дәлелденген гипотезаға айналады (егер ол жеке емес, жалпы, іргелі мәселелерге қатысты болса). Осы кезде зерттеудің тиімділігі бағаланады. Өздеріңіз білетіндей, зерттеулер іргелі, қолданбалы және әзірлемелерге бөлінеді. Іргелі зерттеулер үшін олардың тиімділігінің негізгі сипаттамасы теориялық өзектілік, жаңалық, тұжырымдамалық және дәлелділік, перспективалық және нәтижелерді практикаға енгізу мүмкіндігі болып табылады. Қолданбалы зерттеулерді қарау кезінде, ең алдымен, олардың практикалық өзектілігі мен маңыздылығын, практикаға енгізу мүмкіндігін бағалау қажет. Әзірлемелер үшін жаңалығы, өзектілігі мен тиімділігі, адресатқа сәйкестік дәрежесі, презентацияның анықтығы құнды болады.

Жетінші кезең. Практикалық ұсыныстар әзірлеу. Бұл зерттеудің негізгі кезеңдері. Зерттеу жұмысының объективті нәтижелері мен ғылыми еңбекті жобалаудың сәттілігі зерттеудің жекелеген кезеңдерінің дұрыс реттілігіне және олардың өзара байланысына байланысты [Мусс Г.Н., 2019: 111 б.].

Зерттеу қызметі - адам қызметінің ерекше түрі. Зерттеу (ғылыми) жеке адамның - ғалымның, зерттеушінің немесе олардың тобының, ұжымның жаңа ғылыми білім алуының субъективті процесі ретінде қарастырылады. Ғылыми таным жеке тұлғалардың танымдық іс-әрекетінен тыс болмайды, бірақ соңғысы ғалымдардың бір ұрпағынан екіншісіне берілетін ұжымдық дамыған, объективті білім жүйесін игергендіктен ғана біле алады, зерттей алады [Шашенкова Е.А., 2002].

Әдістер

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу мәдениетінің деңгейін бағалау үшін сауалнама жасалды. Сауалнама 2 бөлімнен тұрады: зерттеу қызметіндегі білімді бағалау; зерттеу қызметіндегі жеке қасиеттер. 1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша бағаланды.

Нәтижелер

Сауалнама 2 бөлім арқылы жасалған. Барлық сұрақтар саны 15. Кішігірім зерттеу 1-4 курстар аралығында өткізілді. 1-бөлімнің сұрақтары:

1. Сіздің зерттеу дағдыларыңыз қандай деңгейде?
2. Мақала, реферат немесе ғылыми жұмыс (дипломдық жұмыс, диссертация және т. б.) жазу дағдыларыңызды қаншалықты жоғары бағалайсыз?
3. Сіз зерттелетін мәселенің өзектілігін, мақсатын, зерттеу міндеттерін қаншалықты нақты тұжырымдай аласыз?
4. Қажетті ақпаратты алу үшін ғылыми журналдармен, жинақтармен немесе кітаптармен жұмыс істеу қабілетіңіз қандай деңгейде?
5. Сіз педагогикалық экспериментті қаншалықты жоспарлай аласыз?
6. Әдістемелік деректерді тәжірибеде қаншалықты қолдана аласыз?
7. Сауалнаманы немесе тестті өз бетіңізше жасау қабілетіңізді қаншалықты жоғары бағалайсыз?
8. Сіз ғылыми конференцияларда немесе семинарларда баяндама қорғай аласыз ба?

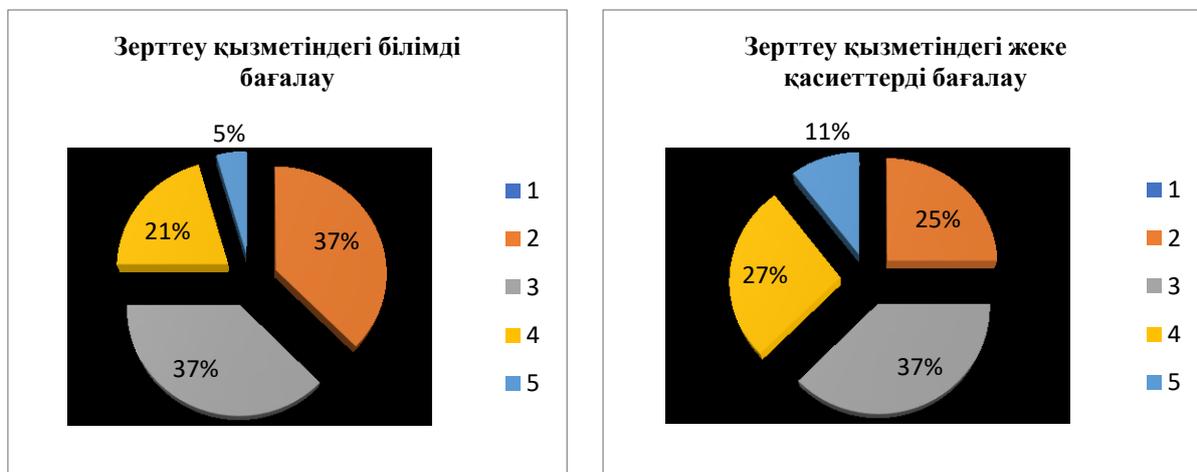
2-бөлімнің жеке қасиеттер сұрақтары:

1. Іске шығармашылық көзқарас
2. Креативтілік
3. Танымдық белсенділік
4. Бақылау
5. Алға қойылған мақсаттарға жетудегі табандылық
6. Ойлау, жұмыс стилін қорғауға батылдық
7. Бастама

Нәтижелерге келетін болсақ. Астыңғы диаграммаға назар аударайық (2-сурет).

Сонымен, кішігірім зерттеу жүргізген нәтижесін талқыласақ, зерттеу қызметіндегі білімді бағалау бакалавр студенттері 1-0% , 2 – 37,5%; 3 – 37,5%; 4 – 21%, ал жоғары деңгейде, яғни 5 – 4,5% ғана бағалаған еді. Зерттеу қызметіндегі жеке қасиеттерді бағалаудың бакалавр студенттері 1 – 0%; 2 – 25%; 3 – 37,5%; 4 – 27%; 5 – 11% бағалаған.

Зерттеу мәдениетінің білімі тек қана оқу пәндерінде ғана жоғары нәтижеге автоматты түрде қалыптаспайды. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу қызметіндегі дағдысын жетілдіру, тиімді нәтижеге қол жеткізу, керекті әдістер мен тәсілдерді пайдаланып, әр түрлі конференцияларға, семинарларға немесе конкурстарға қатысып, жүйелі түрде үлкен жұмысты талап етеді.

2-сурет. Сауалнама бойынша көрсеткіштер

Қорытынды

Қорыта келе, зерттеу мәдениеті болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің оқу-зерттеу жұмыстарына, сонын ішінде дипломдық жұмыстарында, мақала немесе жоба жұмыстарын жазу кезінде, кәсіби педагогикалық тәжірибеден өту уақытында және болашақта жұмыс орында істердің орындалуына негіз болады.

Зерттеу қызметіндегі дағдылар болашақ бастауыш сынып мұғалімнің жан-жақты, шығармашылық ойлауға, алға қойылған мақсаттарға жетудегі табандылық, бақылау, танымдық, өз көзқарасын ашық айту қасиеттері арқасында бейім тұлға ретінде қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» *Әлеуметтік жаңғырудың жаңа кезеңі*. Нұрсұлтан, 2019 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (өтінім берілген күні: 20.01.2023).
- Таубаева Ш.Т. (2016) Исследовательская культура учителя: от теории к практике: *Монография*. – Алматы: Қазақ университеті, 8 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.researchgate.net/profile/Sharkul-Taubayeva/publication/323726524_Issledovatel'skaa_kultura_ucitela_ot_teorii_k_praktike/links/5aa7bc00a6fdcc9576d54e1a/Issledovatel'skaa-kultura-ucitela-ot-teorii-k-praktike.pdf (өтінім берілген күні: 23.01.2023).
- Шолпанқұлова Г.К. Жалғасова А.А. (2020) Болашақ мамандардың зерттеу мәдениетін қалыптастырудың қағидалары. *Абай атындағы ҚазҰПУ-ң хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы*, 1(65), 80-81 [Электрондық ресурс]: URL: <https://bulletin-pedagogy.kaznpu.kz/index.php/ped/issue/view/1> (өтінім берілген күні: 6.02.2023).
- Исаев И.Ф. (2002) *Профессионально-педагогическая культура преподавателя*. М: Академия [Электрондық ресурс]: URL: http://library.lgaki.info:404/2019/%D0%98%D1%81%D0%B0D0%B5%D0%B2_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84-%D0%BF%D0%B5%D0%B4.%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf (өтінім берілген күні: 4.02.2023).
- Болтовнин И. (2018) *Конус обучения Эдгара Дейла: как сделать обучение более эффективным?* [Электрондық ресурс]: URL: <https://4brain.ru/blog/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83%D1%81-%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B0/> (өтінім берілген күні: 8.02.2023).
- Загвязинский В.И. (2010) *Учитель как исследователь*. М.: Академия, 22 [Электрондық ресурс]: URL: https://academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_17317.pdf (өтінім берілген күні: 28.01.2023).
- Крившенко Л.П. (2002) *Педагогика: Учебник*. М., 61 [Электрондық ресурс]: URL: https://litgid.com/read/pedagogika_uchebnik_2_e_izdanie/page-4.php (өтінім берілген күні: 28.01.2023).
- Мусс Г.Н. (2019) *Научное исследование в педагогике: методология, теория, практика: Учебно-методическое пособие*, 110-111 <http://elib.osu.ru/bitstream/123456789/10393/1/%D0%9C%D1%83%D1%81%D1%81.pdf> (өтінім берілген күні: 28.01.2023).
- Шашенкова Е.А. (2002) *Задача как средство обучения исследовательской деятельности студентов колледжа: дис. канд.пед. наук*. М. [Электрондық ресурс]: URL: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/zadacha-kak-sredstvo-obucheniya-issledovatel'skoj-deyatelnosti-studentov-kolledzha.html> (өтінім берілген күні: 8.02.2023).
- Ахметова Г.К., Пфейфер Н.Э., Бурдина Е.И. (2003) *Азбука для начинающего учителя*.

- Павлодар: ПГУ, 10 [Электрондық ресурс]: URL: <https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b3275.pdf> (өтінім берілген күні: 7.02.2023).
- Мынбаева А.К. (2010) История, теория и технология научной деятельности высшей школы.- Алматы [Электрондық ресурс]: URL: https://www.researchgate.net/profile/Aigerim-Mynbayeva/publication/313839665_Istoria_teorii_i_tehnologii_naucnoj_deatelnosti_vyssej_skoly_History_theory_and_technology_of_scientific_activity_of_higher_school_the_Monography/links/58a95990a6fdcc0e07912e0c/Istoria-teoria-i-tehnologii-naucnoj-deatelnosti-vyssej-skoly-History-theory-and-technology-of-scientific-activity-of-higher-school-the-Monography.pdf (өтінім берілген күні: 9.02.2023).
- Сыздықбаева А.Д. (2016) *Формирование исследовательской компетентности будущего учителя начальных классов* [Электрондық ресурс]: URL: <https://kaznpu.kz/docs/doc1/doc/asas1212.pdf> (өтінім берілген күні: 7.02.2023).
- Мұханбетжанова Ә. (2011) *Педагогиканы оқыту әдістемесі*: Оқулық, 41 [Электрондық ресурс]: URL: <http://rmebrk.kz/bilim/association/muhanbetjanova-pedagogikany-okytu.pdf> (өтінім берілген күні: 9.02.2023).
- Nunan D. (1992) *Research Methods in Language Learning*. Cambridge: CUP, 249 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.academia.edu/31150928/David_Nunan_Research_Methods_in_Language_Learning (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Кирсанова К.А., Ворончихина Л.И. (2009) Формирование навыков научно- исследовательской работы студентов. *Современные проблемы науки и образования*, 6-1 [Электрондық ресурс]: URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=1321> (өтінім берілген күні: 2.02.2023).

References

- Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti К.К.Токаевтын Kazakctan хalkyna zholdaуy «Syndarly kogamdyk dialog – kazakstannyn turaktylygy men orkendeuiniң negizi» Aleumettik zhangyrudyn zhana kezni. Nursultan, 2019 [Elektronдық resurs]: URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (otinin berilgen kuni: 20.01.2023).
- Taubayeva Sh.T. (2016) Issledovatel'skaya kul'tura uchitelya: ot teorii k praktike: Monografiya. – Алматы: Kazak universiteti, 8 [Elektronдық resurs]: URL: https://www.researchgate.net/profile/Sharkul-Taubayeva/publication/323726524_Issledovatel'skaa_kultura_ucitela_ot_teorii_k_praktike/links/5aa7bc00a6fdcc9576d54e1a/Issledovatel'skaa-kultura-ucitela-ot-teorii-k-praktike.pdf (otinin berilgen kuni: 23.01.2023).
- Sholpankulova G.K., Zhalgasova A.A. (2020) Bolashak mamandardyn zertteu madenietin kalyptastyrudyn kagidalary. Abaj atyndagy KazUPU-n habarshysy. Pedagogika gylymdary seriyasy, 1(65), 80-81 [Elektronдық resurs]: URL: <https://bulletin-pedagogy.kaznpu.kz/index.php/ped/issue/view/1> (otinin berilgen kuni: 6.02.2023).
- Isaev I.F. (2002) Professional'no-pedagogicheskaya kul'tura prepodavatelya. M: Akademiya [Elektronдық resurs]: URL: http://library.lgaki.info:404/2019/%D0%98%D1%81%D0%B0%D0%B5%D0%B2_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84.-%D0%BF%D0%B5%D0%B4._%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.pdf (otinin berilgen kuni: 4.02.2023).
- Boltovnin I. (2018) Konus obucheniya Edgara Dejla: kak sdelat' obuchenie bolee effektivnym? [Elektronдық resurs]: URL: <https://4brain.ru/blog/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83%D1%81-%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B0/> (otinin berilgen kuni: 8.02.2023).
- Zagvyazinskij V.I. (2010) Uchitel' kak issledovatel'. M.: Akademiya, 22 [Elektronдық resurs]: URL: https://academia-moscow.ru/ftp_share/books/fragments/fragment_17317.pdf (otinin berilgen kuni: 28.01.2023).

- Krivshenko L.P. (2002) Pedagogika: Uchebnik. M., 61 [Elektronnyk resurs]: URL: https://litgid.com/read/pedagogika_uchebnik_2_e_izdanie/page-4.php (otnim berilgen kuni: 28.01.2023).
- Muss G.N. (2019) Nauchnoe issledovanie v pedagogike: metodologiya, teoriya, praktika: Uchebno-metodicheskoe posobie, 110-111 [Elektronnyk resurs]: URL: <http://elib.osu.ru/bitstream/123456789/10393/1/%D0%9C%D1%83%D1%81%D1%81.pdf> (otnim berilgen kuni: 28.01.2023).
- SHashenkova E.A. (2002) Zadacha kak sredstvo obucheniya issledovatel'skoj deyatelnosti studentov kolledzha: dis. kand.ped. nauk. M. [Elektronnyk resurs]: URL: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/zadacha-kak-sredstvo-obucheniya-issledovatel'skoj-deyatelnosti-studentov-kolledzha.html> (otnim berilgen kuni: 8.02.2023).
- Ahmetova G.K., Pfejfer N.E., Burdina E.I. (2003) Azbuka dlya nachinayushchego uchitelya. Pavlodar: PGU, 10 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b3275.pdf> (otnim berilgen kuni: 7.02.2023).
- Mynbaeva A.K. (2010) Istoriya, teoriya i tekhnologiya nauchnoj deyatelnosti vysshej shkoly.- Almaty [Elektronnyk resurs]: URL: https://www.researchgate.net/profile/Aigerim-Mynbayeva/publication/313839665_Istoria-teoria-i-tehnologii-naucnoj-deatelnosti-vyssej-skoly-History-theory-and-technology-of-scientific-activity-of-higher-school-the-Monography/links/58a95990a6fdcc0e07912e0c/Istoria-teoria-i-tehnologii-naucnoj-deatelnosti-vyssej-skoly-History-theory-and-technology-of-scientific-activity-of-higher-school-the-Monography.pdf (otnim berilgen kuni: 9.02.2023).
- Syzdykbaeva A.D. (2016) Formirovanie issledovatel'skoj kompetentnosti budushchego uchitelya nachal'nyh klassov [Elektronnyk resurs]: URL: <https://kaznpu.kz/docs/doc1/doc/asas1212.pdf> (otnim berilgen kuni: 7.02.2023).
- Muhanbetzhanova A. (2011) Pedagogikany okytu adistemesi: Okulyk, 41 [Elektronnyk resurs]: URL: <http://rmebrk.kz/bilim/association/muhanbetjanova-pedagogikany-okytu.pdf> (otnim berilgen kuni: 9.02.2023).
- Nunan D. (1992) Research Methods in Language Learning. Cambridge: CUP, 249 [Elektronnyk resurs]: URL: https://www.academia.edu/31150928/David_Nunan_Research_Methods_in_Language_Learning (otnim berilgen kuni: 31.01.2023).
- Kirsanova K.A., Voronchihina L.I. (2009) Formirovanie navykov nauchno- issledovatel'skoj raboty studentov. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya, 6-1 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=1321> (otnim berilgen kuni: 2.02.2023).

Подготовка будущих учителей начальных классов к исследовательской культуре

*¹М.Б.Қаби, ¹Г.Г.Жусупбекова, ²М.Д.Кенжегалиева

¹Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова (Кокшетау, Казахстан)

²Лейпцигский университет (Лейпциг, Германия)

Аннотация

В статье рассматривается необходимость развития исследовательской культуры учащихся в процессе профессиональной подготовки, овладение которой позволяет будущему учителю начальных классов легко прогнозировать, прогнозировать и решать поставленные в рефлексивно-исследовательском подходе проблемы. Уточнено понятие «исследовательская культура будущего учителя начальных классов». В статье рассматриваются принципы организации исследовательской работы. В процессе профессиональной подготовки определяется развитие исследовательской культуры у будущего учителя начальных классов. В статье проводится небольшое исследование среди будущих учителей начальных классов. Результаты исследования требуют повышения исследовательской культуры, так как требуют навыков исследовательской деятельности при написании будущей дипломной работы, статьи, различных научно-исследовательских проектов, диссертаций, при выступлении на различных форумах, конференциях. Таким образом навыки в исследовательской культуре формирует у студентов

качество личности, которое в свою очередь характеризует отношение к исследовательской культуре, а точнее к творческому мышлению, четко и ясно сформулировать проблему, так же решить ее, настойчивость в достижении поставленных целей, наблюдательность и активность.

Ключевые слова: исследовательская культура, образованный учитель, начальный класс, методология, исследовательская деятельность.

Preparing future primary school teachers for research culture

*¹M.Kabi, ¹G.G.Zhussupbekova, ²M.D.Kenzhegaliyeva
¹Sh.Ualikhanov Kokshetau University (Kokshetau, Kazakhstan)
²Leipzig University (Leipzig, Germany)

Abstract

The article discusses the need to develop a research culture in the process of professional training of students, the assimilation of which will allow the future primary school teacher to easily predict, predict and solve the problems posed in a reflective-research approach. The concept of "research culture of the future primary school teacher" has been clarified. In the process of professional training, the development of a research culture in a future primary school teacher is determined. The article will conduct a small study among future primary school teachers. The results of the study require an increase in the culture of research, as it requires skills in research activities when writing a future thesis, article.

Keywords: research culture, educated teacher, primary school, methodology, research activities.

Поступила в редакцию: 22.02.2023

Одобрена: 21.05.2023

Первая публикация на сайте: 25.07.2023

МРНТИ: 14.35.01

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.06>

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЛИЧНОСТНОМУ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

*¹Д.С.СЫЗДЫКБАЕВА^{id}, ¹У.Б.АРКАБАЕВ^{id}

¹Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова
(Караганда, Казахстан)

*Dikow-1290@mail.ru, Usen_0496@mail.ru

Аннотация

Система высшего образования в настоящее время изменчива и, помимо удовлетворения растущих требований и потребностей, делает поворот к интеграции отечественной сферы образования в мировое образовательное пространство. Это предполагает повышение качества системы образования на основе повышения уровня государственной системы образования в соответствии с лучшей мировой моделью, изучения образовательных и духовных потребностей, возможностей личности. В этом направлении реализуется фундаментальная работа на государственном уровне. В настоящее время в системе высшего профессионального образования сформирован четкий социальный заказ на подготовку специалиста с высоким уровнем квалификации, который должен быть коммуникативным лидером, обладающим организаторскими навыками, внутренним стремлением к социальной активности, эмоциональными, волевыми, интеллектуальными и физическими усилиями для достижения своих целей, способным выдвигать креативные уникальные идеи и уметь приобщать к себе окружающих.

Ключевые слова: учеба, высшее образование, студент, преподаватель, качественное образование.

Введение

Неоспоримо, что социальные изменения оказывают существенное влияние на сложившуюся в

настоящее время систему образования, профессиональная ориентация и профессия студентов вносят вклад в социальное и экономическое развитие страны. В то время как почти десять лет назад в системе обучения университетов были предприняты усилия по преподаванию фундаментальных наук и дисциплин конкретной специальности со стороны специальности, в настоящее время таких требований недостаточно. Динамичное развитие рыночных отношений и развитие технико-информационно-цифровых систем по всей стране обуславливает необходимость наличия отличий и в сфере высшего образования. Указывает на необходимость специалистов, способных легко и легко адаптироваться к таким новым социальным и экономическим формированиям и продемонстрировать свой профессиональный уровень.

Основная часть

Современный молодой специалист-выпускник должен уметь мыслить критически, самостоятельно принимать решения, быть активным, склонным к быстрым, стремительным изменениям. Кроме того, по мнению некоторых авторов [Шеретов С.Г., 2019; Трухан И.А., 2018], современным молодым специалистам, помимо вышеизложенного, важно поднять на высокий уровень общую культуру своей личности. То есть молодой специалист сегодняшнего дня должен быть не только мастером своей профессии, но и всесторонне образованным, обученным, непредубежденным развивающимся человеком, столь необходимым современному обществу. Именно в соответствии с такими требованиями можно говорить о высокой профессиональной культуре и творческой активности молодого специалиста. Высшие учебные заведения предоставляют и формируют все необходимые условия для достижения такой степени молодым специалистом. Термин «технология обучения», который ее реализует. Качественно разработанная и эффективная технология обучения, несомненно, станет успешным источником образования для студентов.

Педагогические методы и приемы особенно важны в системе высшего образования в развитии творческой деятельности обучающихся. Технология обучения позволяет будущим молодым специалистам овладеть компетенциями, способными противостоять любым соревнованиям в современных условиях. Перед преподавателем-преподавателем в такой ситуации возникают новые задачи, то есть подготовка студентов в соответствии с программой обучения и создание условий для максимального использования потенциальных возможностей для будущей профессиональной деятельности.

Всестороннее полное становление будущего специалиста будет зависеть от профессионального уровня выпускника и личностного развития. Показатели личностного развития: - интеграция в учебный процесс в целом;-адаптация к коллективу (студенческим группам и профессорско-преподавательскому составу); - адаптация к студенческой деятельности;-интеграция в профессиональную деятельность в пределах вуза; - адаптация к реальной профессиональной деятельности [Трухан И.А., 2018; Аманжол I.A., 2017]. Поскольку студент является главным участником реализации обучающих программ, в качественной организации учебного процесса в первую очередь рассматриваются проблемы студента и процесс обучения считается адаптированным к студенту. В процессе обучения учитываются такие личностные характеристики студента, как личностные способности, стремление к свободе (свободе), профессиональный и личностный рост (развитие), свобода, способность к самоуважению. Учет потребностей и уважение к личности студентов в процессе адаптированного к студенту обучения обеспечивается формами обучения, формируемыми самостоятельной траекторией обучения, собственной активностью студента (круглые столы, самостоятельное творчество, научные работы, экскурсии, коммуникативные игры, тренинги вмешательства).

Методы

Основная идея процесса обучения, адаптированного к студенту, заключается в формировании

самостоятельной позиции студентов в процессе обучения, что достигается посредством различных методик обучения. с момента поступления в вуз студент формирует свою индивидуальную учебную траекторию. Формируются способности, позволяющие находить пути в потоке информации: уметь находить и систематизировать различные источники информации по определенным критериям; важным будет использование рациональных способов получения, переработки, систематизации и хранения информации, их актуализации в интеллектуально-познавательной деятельности в необходимых условиях; а также компьютерная грамотность, владение новыми информационными и мультимедийными технологиями, умение критически оценивать информацию.

Главной задачей преподавателей является подготовка будущих специалистов, способных к нестандартным, гибким и своевременным изменениям, способным адаптироваться к ним и непрерывно повышать квалификацию. Поэтому для подготовки студентов к будущей профессиональной деятельности в стенах университета наряду с традиционными формами обучения используются инновационные подходы к обучению. Педагогическая подготовка обеспечивает комплексное обучение студентов способам освоения возможностей человека, способам развития творческого потенциала личности, способам воспитания, социальной коммуникации, межкультурного общения, управления, эффективным моделям и технологиям познания и образования, способам самосовершенствования [Аманжол I.A., 2017; Елемес А.С., 2018]. Обучение, построенное на рефлексивно-деятельностных основах, использование активных форм различных методик являются способами формирования у студентов коммуникативных, организационных, рефлексивных и проектных форм практики. Организация педагогической подготовки, основанной на традиционных университетских ценностях, обеспечивает фундаментальную предметную подготовку и научно-исследовательскую направленность учебного процесса. поэтому комплексное использование различных подходов и методов обучения позволяет подготовить молодых специалистов нового типа, освоивших различные плановые компетенции, которые будут служить основой и опорой на пути дальнейшего самосовершенствования в их профессиональной деятельности.

С целью развития профессиональных и личностных способностей студентов рассмотрим педагогические подходы и методы, применяемые в настоящее время в вузах:

- использование активных методов обучения, развивающих профессиональную компетентность студентов и формирующих опыт самостоятельного решения сложных ситуаций и социальных проблем в профессиональной деятельности. К ним относится участие студентов в организации учебного процесса, оценке его качества, студенческом самоуправлении;
- углубленное изучение иностранных языков также окажет существенное влияние на становление будущих специалистов. С этой целью в процессе обучения активно ведется использование иностранных печатных и электронных учебников по всем дисциплинам;
- в настоящее время важно, чтобы студенты обучались в интерактивном режиме, закрепляли его на семинарских и практических занятиях. Основными видами интерактивных технологий и методов обучения, применяемых при подготовке будущих специалистов в процессе обучения в вузах, являются: Case-study (анализ реальных ситуаций), модульное обучение, развитие критического мышления, проблемное обучение, самостоятельное обучение, междисциплинарное обучение;
- активное использование информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе в различных формах позволяет учащимся легко получить доступ к различной информации. К ним относятся: онлайн - тестирование, курсы электронного обучения, онлайн-курсы, аудио-и видеоматериалы.

Таким образом, педагогическая подготовка студентов в вузах, основанная на их компетентностном подходе, считается эффективным инструментом их профессионального и личностного развития. В результате использования таких подходов обеспечивается

повышение качества профессиональной подготовки современных будущих специалистов, формируется компетентность во всех аспектах их будущей профессиональной деятельности.

Образование – единый целенаправленный процесс воспитания и обучения, являющийся общественно значимым благом и осуществляемый в интересах человека, семьи, общества и государства, а также совокупность приобретаемых знаний, умений, навыков, ценностных установок, опыта деятельности и компетенции определенных объема и сложности в целях интеллектуального, духовно-нравственного, творческого, физического и (или) профессионального развития человека, удовлетворения его образовательных потребностей и интересов [Бэйдашева Е.Н., 2006]. В процессе нормального функционирования и развития общества исключительно важную роль играет социальный институт образования. Ведь все знания, навыки, материальные и духовные ценности, которые наши предки получали, необходимо передать новому поколению людей. Существенным компонентом процесса социализации индивидов выступает образование - обучение человека с целью передачи накопленных знаний и культурных ценностей. Институт образования призван обеспечивать социальную стабильность и интеграцию общества, а его функционирование связано с удовлетворением двух типов взаимосвязанных фундаментальных потребностей общества - социализации его членов и подготовку их к различным социальным ролям, занятию определенных социальных позиций в обществе.

Социальный институт образования предоставляет постоянства и определенности общественным отношениям в отношении накопления и передачи знаний, социального опыта, воспроизводства и развития культуры, целенаправленного формирования личности, интеллектуального потенциала общества [ҚР ББ 2005-2010 бағдарлама, 2004].

Исследуя образование как социальный институт, социология изучает его роль, в государственной жизни общества исходя из проблем социализации личности, определение места образования в системе культурных ценностей, социальных ориентаций. Ведущей является проблема поведения человека в образовательном пространстве, отношение к институту образования, мотивации образования и т.д. В изучении самого процесса образования предметом социологического анализа является взаимодействие его субъектов и механизмы этого взаимодействия. Такими субъектами являются социальные группы учащихся, преподавателей, научных работников, учебно-вспомогательных звеньев, управленцев среднего и высшего звена. Они различаются по своим интересам и отношением к учебному процессу.

Характерным является то, что образовательные функции не только способствуют воспроизводству общества, его социальной стабильности и интеграции, но вместе с этим обеспечивают его социальные изменения и развитие. Поэтому социальный институт образования рассматривается социологами во взаимосвязи с другими институтами - экономики, семьи, политики, религии и др.

Вуз признается социально-ответственным субъектом, который обязан отдавать отчет обществу в своих действиях и поступках, при этом прибыль становится необходимым условием функционирования, но не конечной целью. Основой повышения конкурентоспособности вуза является обеспечение условий для удовлетворения потребностей граждан, общества и рынка труда в качественном образовании [Омарова Л.Т., 2013].

Высшее учебное заведение – это важный социальный институт, в котором создаются общественные блага (образовательные услуги) и нормативы, образцы поведения, взаимоотношений в коллективе и с внешней средой с заинтересованными сторонами (внешними партнерами, клиентами, органами власти и т.п.). Здесь осуществляется комплекс совместных с органами власти долгосрочных программ по развитию социальной инфраструктуры, сохранению региональной социокультурной идентичности и т.д., во многом

определяющих социально-экономическое устройство регионального общества и страны в целом. Таким образом, вуз обладает следующими свойствами социального института:

- устойчивостью формы организации совместной деятельности людей;
- способностью интегрироваться с социально-политической, идеологической и ценностной структурой региона;
- направленностью образовательных услуг вуза на обслуживание и развитие человека;
- наличием материальных средств и условий, обеспечивающим успешное осуществление социальных функций;
- является генератором социальных норм поведения, осуществляющий социальный контроль их соблюдения.

Функционирование вуза как социального института проявляется в «организационном поведении» на трех уровнях: индивидуального поведения сотрудников; коллективного поведения формальных и неформальных групп в рамках вуза; стратегии поведения вуза в обществе. Стратегия поведения вуза в соответствии с его предназначением как социального института должна носить социально-ответственный характер.

Воспитание одно из ведущих понятий в педагогике. В ходе исторического развития общества и педагогики определились различные подходы к пониманию этой категории. Прежде всего, различают воспитание в широком и узком смысле этого слова. Воспитание в широком смысле представляется как «совокупность формирующего воздействия всех общественных институтов, обеспечивающих передачу из поколения в поколение накопленного социально-культурного опыта, нравственных норм и ценностей». В этом значении воспитание отождествляется с социализацией. Воспитание в узком смысле рассматривается как специально-организованная деятельность педагогов и воспитанников для реализации целей образования в условиях педагогического прогресса [Таубаева Ш.Т., 2011].

Цель воспитательной работы – создание условий для активной жизнедеятельности студентов и аспирантов, для гражданского самоопределения и самореализации, для максимального удовлетворения их потребностей в интеллектуальном, культурном и нравственном развитии.

Достижение поставленной цели возможно при условии успешного решения следующих задач:

- формирование мировоззрения и системы базовых ценностей личности;
- приобщение студенчества к общечеловеческим нормам морали, национальным устоям и академическим традициям, воспитание студентов и аспирантов в духе университетского корпоративизма и солидарности, профессиональной чести и научной этики;
- обеспечение развития личности и ее социально-психологической поддержки, формирование личностных качеств, необходимых для эффективной профессиональной деятельности;
- воспитание внутренней потребности личности в здоровом образе жизни, ответственного отношения к природной и социокультурной среде.

Цель воспитательной работы – создание условий для активной жизнедеятельности студентов и аспирантов, для гражданского самоопределения и самореализации, для максимального удовлетворения их потребностей в интеллектуальном, культурном и нравственном развитии.

Достижение поставленной цели возможно при условии успешного решения следующих задач:

- формирование мировоззрения и системы базовых ценностей личности;
- приобщение студенчества к общечеловеческим нормам морали, национальным устоям и академическим традициям, воспитание студентов и аспирантов в духе университетского корпоративизма и солидарности, профессиональной чести и научной этики;
- обеспечение развития личности и ее социально-психологической поддержки, формирование личностных качеств, необходимых для эффективной профессиональной деятельности;
- воспитание внутренней потребности личности в здоровом образе жизни, ответственного отношения к природной и социокультурной среде обитания.

Успешное решение поставленных задач позволяет обеспечить условия для становления и самореализации студента, будущего специалиста, обладающего мировоззренческим потенциалом, высокой культурой и гражданской ответственностью, владеющего способностями к профессиональному, интеллектуальному и социальному творчеству [Ожегов С.И., 2010].

Под формами организации воспитательной работы мы понимаем различные варианты организации конкретного воспитательного процесса, в котором объединены и сочетаются цель, задачи, принципы, закономерности, методы и приемы воспитания.

В настоящее время существует огромное множество классификаций форм организации воспитательной работы. Рассмотрим некоторые из них.

Форма организации воспитательной работы – это система организации воспитательной работы, которая задаёт логику взаимодействий участников воспитательного процесса как коллективной деятельности, взаимодействия его участников [Ниязова Г.Ж., 2010].

В качестве негативных тенденций современного этапа развития воспитательной деятельности в вузах является снижение роли самоуправления как формы организации воспитательной работы. В то же время участие студентов в общественных организациях является одним из факторов социализации молодежи, важнейшим инструментом, позволяющим эффективно решать сложные педагогические задачи [Назарбаев Н.Ә., 2007].

В высшем учебном заведении выбор форм воспитания определяется на основе научных принципов в зависимости от следующих факторов: цель воспитания, содержание и направленности воспитательных задач, курс обучения; уровень воспитанности и личный социальный опыт, особенности академической группы как коллектива с его традициями; особенности и традиции региона, технические и материальные возможности вуза (института, кафедры), уровень профессионализма преподавателей – организаторов воспитательного процесса [Назарбаев Н.Ә., 2007].

В современных условиях выбор форм воспитания студентов вуза определяется также на основе внешних факторов, которые, безусловно, следует принимать во внимание.

Во-первых, проблемы и изменения, существующие в высшем образовании. Уменьшение функций воспитания в государственных образовательных стандартах привело к утрате опыта общественной деятельности у молодых и активных людей и опыта в организации этой деятельности у профессорско-преподавательского состава. Лишь недавнее внедрение ФГОС ВПО определило требование организации воспитательного процесса со студентами в вузе посредством формирования социокультурной среды, способствующей формированию общекультурных компетенций. В условиях реализации ФГОС ВПО нового поколения студент должен иметь больше возможностей для обучения, в том числе в зарубежном вузе.

Во-вторых, изменение социокультурной ситуации в стране, связанное новыми требованиями к личности человека: он призван быть инициативным, мобильным, самостоятельно принимать решения, обладать чувством ответственности за судьбу страны, за ее процветание, жить в гражданском и правовом государстве.

В-третьих, изменение личности молодых людей, появление новых ценностей, развитие эгоцентрических позиций и настроений.

Следует подчеркнуть, что это лишь часть факторов, влияющих на выбор оптимальных и результативных форм организации воспитательной работы студентов в вузе [Кенжебеков Б.Т., 2001].

Высшие учебные заведения работают на перспективу. Их выпускники призваны утверждать общечеловеческие и национальные морально-духовные ценности. Они должны осознавать,

что научные знания, новейшие производственные технологии имеют смысл только при условии, когда они будут опираться на высокий уровень, заранее предусматривать, в какой мере новые научные открытия, технологии будут способствовать человеческому развитию. Поэтому важными направлениями эффективной деятельности высших учебных заведений – демократизация, гуманизация и гуманитаризация учебно-воспитательного процесса, органическое сочетание в нем национального и общечеловеческого начал. От уровня образования напрямую зависит качество подготовки трудовых ресурсов, а, следовательно, и состояние экономики в целом. Социальный институт образования – это организация деятельности и социальных взаимодействий, осуществляемая посредством взаимосогласованной системы целесообразно ориентированных стандартов поведения, возникновение и группировка которых в систему обусловлены необходимостью развития способностей и социализации индивидов, передачи им накопленных знаний, умений и навыков с целью приумножения последних в интересах сохранения общества, его развития, совершенствования и гармонизации.

Компетентность характеризует уровень, на котором обучающийся может ее реализовать, совокупность характеристик, касающихся как знаний, так и их применения, навыков, позиций, ответственности.

Компетентность представляется как комплексная личностная характеристика, основой которой являются компетенции. Компетентность – это комплексный индивидуальный ресурс, обеспечивающий возможность взаимодействия с определенной сферой окружающего мира и зависящий от требуемых для этого соответствующих компетенций [Білім әлемінде, 2007].

Под компетентностным подходом значительная часть исследователей понимает подход, в котором акцент делается на образовательном результате, где результатом является способность человека профессионально действовать в различных проблемных ситуациях.

В процессе обучения мы имеем дело с предметными компетенциями, которые функционально понимаются как потенциальная возможность осуществления индивидом деятельности в соответствии с требованиями, установленными в определенной предметной области и формируемыми в процессе изучения соответствующего учебного предмета или группы дисциплин. Эти компетенции основаны на усвоенной системе знаний, умений и навыков, опыте творческой деятельности и применении норм эмоционально-нравственной оценки.

В условиях принятия федеральных государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования компетентностного типа компетентностный подход следует рассматривать как универсальную составляющую профессиональной подготовки любого специалиста [Кенжебеков Б.Т., 2001].

Под компетентностным подходом значительная часть исследователей понимает подход, в котором акцент делается на образовательном результате, где результатом является способность человека профессионально действовать в различных проблемных ситуациях.

Данный подход выступает как практико-ориентированный на освоение приемов деятельности, предполагающий творческое воплощение усвоенных знаний в умении действовать в нестандартных ситуациях и решать практические задачи. Это метод моделирования целей и результатов образования как его норм качества, представление образовательного результата в целостном виде как системы признаков готовности выпускника к осуществлению определенной деятельности. Компетентностный подход усиливает практическую ориентацию образования, его предметно-профессиональный аспект, подчеркивает роль опыта, способность к практической реализации знаний, решению задач [Таубаева Ш.Т., 2011].

Для обеспечения необходимого качества подготовки специалиста необходимо создать условия (организационные, технологические, информационные, социальные, кадровые,

материально-технические и др.), направленные на формирование необходимых и достаточных качеств личности, ее знаний и умений [Ожегов С.И., 2010].

Важным «регулятором» качества профессионального образования является производство. Взаимодействие между высшей профессиональной школой и производством обеспечивает точный компетентностный подход. Реализация данного подхода позволит соответствовать существующему социальному заказу.

Образование специалистов, прошедших подготовку в вузе, должно быть на высшем уровне. В конце концов, это требование должно определять содержание образования по каждой специальности как относительно единую область знаний. Основной задачей при усвоении сложного содержания образования, реализации современных принципов организации учебно-воспитательного процесса является педагогический процесс, т. е. взаимосвязанное и согласованное взаимодействие преподавателей и студентов. Поэтому перед современным высшим образованием стоит вопрос реализации видов и методов работы студентов и преподавателей [Трухан И.А., 2018].

«В соответствии с изменениями в политической, экономической, культурной, общественной жизни страны высшие учебные заведения, осознавая большую ответственность, стремятся подготовить квалифицированного, мастера своего дела, конкурентоспособного, масштабного, всесторонне развитого специалиста, в совершенстве владеют своим делом в связи с изменением содержания и характера своего социально-экономического и духовного развития и повышением требований к качеству труда, требуются профессионалы с большим профессионализмом» [Елемес А.С., 2018].

Считаем, что высшая цель педагогического образования-непрерывное общее и профессиональное развитие учителя нового типа. При реализации этой цели должна быть возобновлена разорванная связь между специалистом-человеком, гражданином и его профессиональными знаниями, умениями и навыками. Целесообразно осуществлять интеграцию личностной позиции будущего специалиста, его профессиональных знаний и умений. Это объединение может быть не общей суммой, а качественно новой структурой, цельностью и внутренней структурой которой можно поставить цель подготовки и формирования учителя нового типа. Цель педагогического образования, инвариантные, идеализированные показатели личности и профессиональной деятельности учителя раскрываются в профессиограмме, которая закладывается в основу квалификационной характеристики. Квалификационная характеристика строится в виде системы типовых профессионально-педагогических задач и формирует общие требования к личности и профессиональной компетентности учителя.

В вузе образование имеет две тесно взаимосвязанные стороны: личную и профессиональную. Что касается индивидуальной составляющей воспитания в вузе, то следует отметить, что в последнее время в новых общественно-политических и экономических условиях начинает формироваться национальная концепция образования. Это воспитание культурного человека, стремящегося к взаимопониманию со своим народом и с ним, способного и готового к осуществлению межличностных и межкультурных отношений, уважительному отношению к духовным ценностям других культур, впитавшего в себя богатство культурного наследия народов других стран. Под личностно-ориентированным воспитанием мы понимаем организованный процесс развития человеческого потенциала, важнейших человеческих сил. Он включает в себя следующие компоненты: физический, умственный, социальный и культурный потенциал. Следовательно, на основе этих потенциалов можно определить основные направления воспитательной работы в университете.

Другая сторона воспитательной работы в вузе-профессиональное воспитание. Цель высшего образования в современных условиях-формирование качественно нового субъекта

педагогической деятельности, обладающего новым мышлением, исследовательским подходом к профессиональной деятельности, владеющего новыми технологиями труда, видящего проблемы своей деятельности в широком контексте мировоззренческого, гуманитарного и методологического знания.

Профессиональное образование в вузе - это специально организованный процесс включения личности в профессиональную деятельность в процессе профессиональной подготовки как субъекта данной деятельности. Она предполагает формирование у студентов профессиональной направленности, профессиональных компетенций и профессионального мастерства. Профессиональная направленность личности будущего специалиста включает в себя интерес к выбранной профессии, понимание социальной и личностной значимости педагогической деятельности, осознанное и творческое отношение к выбранной профессии. Профессиональную компетентность можно определить, как критерий соответствия профессиональных и личностных качеств уровню и сложности решаемых профессиональных задач. Она включает в себя способности к профессиональной адаптации и мобильности, самостоятельному творческому росту, связана с наличием необходимых профессиональных знаний, умений и навыков, что в конечном итоге отражается на развитии мышлении, реальном, профессиональном поведении, профессиональной этике.

Таким образом, профессиональная компетентность-это способность к эффективной реализации специальных, профессиональных знаний, умений, навыков и ценностных ориентаций в педагогической деятельности, обусловленная личностными качествами и компетенциями.

Профессионализм во многом определяется качеством его профессионального мышления, что является важным показателем компетентности и качества труда будущего специалиста. Профессиональное мышление мы рассматриваем как способность субъекта профессиональной деятельности глубоко и всесторонне отражать происходящие явления, работать с необходимыми профессиональными категориями, повышать полученные знания и творчески подходить к решению поставленных профессиональных задач.

Профессиональное мышление должно основываться на высокой теоретико-методологической и мировоззренческой культуре. Теоретическая культура подразумевает целостное, систематическое усвоение современной научной картины мира, способность свободно ориентироваться в системе естественнонаучных и гуманитарных знаний. Методологическая культура основана на усвоении философских знаний, логики и методологии научного познания. Мировоззренческая культура включает представления о ценностях человеческого бытия: потребностях, интересах, целях, идеалах, месте человека в мире, смысле жизни, путях достижения свободы и счастья; уметь отличать один тип мировоззрения от другого, знать закономерности его формирования. Характер теоретической, методологической и мировоззренческой подготовки напрямую влияет на ее понимание сущности образования, путей формирования и развития личности, качества ее профессиональной деятельности.

Современные тенденции в развитии профессионального мышления обусловлены: формированием инновационного стиля мышления; повышением теоретической, методологической и мировоззренческой культуры субъекта труда; необходимостью пересмотра представлений о профессионализме на основе современных требований общества.

Список использованных источников

Шеретов С.Г. (2019) Дистанционные образовательные технологии: казахстанский опыт.

Дистанционное обучение в высшем образовании: опыт, проблемы и перспективы развития. Санкт-Петербург: СПбГУП [Электронный ресурс]: URL:

<https://na5ballov.pro/lib/azia/6884-sheretov-sg-kurmanova-ms-sost-sovremennaya-istoriya->

- kazhstana-sbornik-dokumentov-i-materialov-1985-2017-gg.html (дата обращения: 08.02.2023).
- Трухан И.А., Трухан Д.А. (2018) Визуализация учебной информации в обучении математике, ее значение и роль. *Успехи современного естествознания*, 10 [Электронный ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/korreksiya-narusheniy-pischevareniya-pri-hronicheskom-biliarnom-pankreatite> (дата обращения: 10.02.2023).
- Аманжол І.А., Жусипов Т.С., Сеитов Е.Т., Хайдарбеков Б (2017) «Туған жер» бағдарламасын оқу процесінде тәрбиелік мәнде пайдалану тиімділігі. *Вестник КГИУ*, 4(19) [Электронный ресурс]: URL: <https://ttu.edu.kz/ru> (дата обращения: 10.02.2023).
- Елемес А.С., Аманжол І.А (2018) Организационные условия развития трехязычия в системе повышения квалификации педагогических кадров. *Вестник КГИУ*, 2(21), страницы [Электронный ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru> (дата обращения: 10.02.2023).
- Бәйдашева Е.Н. (2006) ЖОО-дағы студенттерді тұлғалық-кәсіптік тәрбиелеу. *Ғылым мен білім берудің заманауи мәселелері*, 1 [Электронный ресурс]: URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=34> (дата обращения: 08.02.2023).
- «Қазақстан-2050»: Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: *Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы* (2012). Астана, 14 желтоқсан [Электронный ресурс]: URL: <https://www.akorda.kz> (дата обращения: 11.02.2023).
- Ниязова Г.Ж. (2010) Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану–кәсіптік білім мамандығы студенттерінің кәсіби құзырлығын қалыптастырудың маңызды элементі: *Педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы*. Алматы [Электронный ресурс]: URL: <http://www.rusnauka.com> (дата обращения: 11.02.2023).
- Кенжебеков Б.Т. (2001) Университет студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы: *Монография*. Астана, 275 [Электронный ресурс]: URL: <http://www.rusnauka.com> (дата обращения: 11.02.2023).
- Омарова Л.Т. (2013) Студенттердің кәсіби құзіреттілігі мен педагогикалық шеберлігін қалыптастыру. *Аспирант. Докторант. Гуманитарлы-әлеуметтік зерттеулер* [Электронный ресурс]: URL: <http://www.rusnauka.com> (дата обращения: 14.02.2023).
- Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты: Білім беру нәтижелері ретіндегі құзіреттіліктер (2007). *Білім әлемінде*, 3 [Электронный ресурс]: URL: <https://astanacontrol.gov.kz> (дата обращения: 14.02.2023).
- Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан: *Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы* (2007). Астана, 28 ақпан [Электронный ресурс]: URL: <https://www.akorda.kz> (дата обращения: 14.02.2023).
- Қазақстан Республикасында білім беруді 2005-2010 жылға дейін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы* (2004). Астана [Электронный ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 14.02.2023).
- Кенжебеков Б.Т. (2010) *Университет студенттерінің кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы*. Астана: Л.Н.Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, 275 [Электронный ресурс]: URL: <https://www.kaznpu.kz> (дата обращения: 14.02.2023).
- Ожегов С.И. (2010) Толковый словарь Ожегова [Электронный ресурс]: URL: <https://slovarozhegova.ru> (дата обращения: 14.02.2023).
- Таубаева Ш.Т. (2011) Государственные общеобязательные стандарты высшего профессионального образования: методология, теория и технология проектирования в компетентностном формате. *В мире образования*, 1-3 [Электронный ресурс]: URL: <https://elibrary.kaznu.kz> (дата обращения: 14.02.2023).

References

- Sheretov S.G. (2019) Distancionnye obrazovatel'nye tekhnologii: kazhstanskij opyt. *Distancionnoe obuchenie v vysshem obrazovanii: opyt, problemy i perspektivy razvitiya*. Sankt-Peterburg: SPbGUP [Elektronnyj resurs]: URL: <https://na5ballov.pro/lib/azia/6884-sheretov-sg-kurmanova-ms-sost-sovremennaya-istoriya-kazahstana-sbornik-dokumentov-i-materialov-1985-2017-gg.html> (data obrashcheniya: 08.02.2023).
- Truhan I.A., Truhan D.A. (2018) Vizualizaciya uchebnoj informacii v obuchenii matematike, ee znachenie i rol'. *Uspekhi sovremennogo estestvoznaniya*, 10 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/korreksiya-narusheniy-pischevareniya-pri-hronicheskom-biliarnom-pankreatite> (data obrashcheniya: 10.02.2023).
- Amanzhol I.A., Zhusipov T.S., Seitov E.T., Hajdarbekov B (2017) «Tugan zher» bagdarlamasy nu procesinde tarbielik mande pajdalanu tiimdiligi. *Vestnik KGIU*, 4(19) [Elektronnyj resurs]: URL: <https://ttu.edu.kz/ru> (data obrashcheniya: 10.02.2023).
- Elemes A.S., Amanzhol I.A (2018) Organizacionnye usloviya razvitiya trekh'yazychiya v sisteme povysheniya kvalifikacii pedagogicheskikh kadrov. *Vestnik KGIU*, 2(21), stranicy [Elektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru> (data obrashcheniya: 10.02.2023).
- Bajdasheva E.N. (2006) ZhOO-dagy studentterdi tulgalyk-kasiptik tarbieleu. *Gylym men bilim berudin zamanai maseleleri*, 1 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=34> (otinin berilgen kuni: 08.02.2023).
- «Kazakstan-2050»: *Strategiyasy kalyptaskan memlekettin zhana sayasi bagyty: Kazakstan Respublikasy Prezidenti N.A.Nazarbaevtyñ Kazakstan halkyna Zholdauy* (2012). Astana, 14 zheltoksan [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.akorda.kz> (data obrashcheniya: 11.02.2023).
- Niyazova G.Zh. (2010) Akparattyk-kommunikaciya tekhnologiyalary pajdalanu-kasiptik bilim mamandygy studentterinin kasibi kuzyrlylygyn kalyptastyrudyn manyzdy elementi: *Pedagogika gylymdarynyn kandidaty gylymi darezhesin alu ushin dajyndalghan dissertaciya*. Almaty [Elektronnyj resurs]: URL: <http://www.rusnauka.com> (data obrashcheniya: 11.02.2023).
- Kenzhebekov B.T. (2001) Universitet studentterinin kasibi kuzyrettiligin kalyptastyrudyn teoriyasy men praktikasy: *Monografiya*. Astana, 275 [Elektronnyj resurs]: URL: <http://www.rusnauka.com> (data obrashcheniya: 11.02.2023).
- Omarova L.T. (2013) Studentterdin kasibi kuziretiligi men pedagogikalyk sheberligin kalyptastyru. *Aspirant. Doktorant. Gumanitary-aleumettik zertteuler* [Elektronnyj resurs]: URL: <http://www.rusnauka.com> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Kazakstan Respublikasynyn memlekettik zhalpyga mindetti bilim beru standarty: Bilim beru natizheleri retindegi kuziretilikter (2007). *Bilim aleminde*, 3 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://astanacontrol.gov.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Zhana alemdegi zhana Kazakstan: *Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N.A.Nazarbaevtyñ Kazakstan halkyna Zholdauy* (2007). Astana, 28 akpan [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.akorda.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Kazakstan Respublikasynda bilim berudi 2005-2010 zhyлга dejin damytudyn memlekettik bagdarlamasy* (2004). Astana [Elektronnyj resurs]: URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Kenzhebekov B.T. (2010) *Universitet studentterinik kasibi kuziretiligin kalyptastyrudyn teoriyasy men praktikasy*. Astana: L.N.Gumilev atyndagy Evraziya ul'tyik universiteti, 275 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.kaznpu.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Ozhegov S.I. (2010) *Tolkovyj slovar' Ozhegova* [Elektronnyj resurs]: URL: <https://slovarozhegova.ru> (data obrashcheniya: 14.02.2023).
- Taubaeva Sh.T. (2011) Gosudarstvennye obshcheobyazatel'nye standarty vysshego professional'nogo obrazovaniya: metodologiya, teoriya i tekhnologiya proektirovaniya v

kompetentnostnom formate. *V mire obrazovaniya*, 1-3 [Elektronnyj resurs]: URL: <https://elibrary.kaznu.kz> (data obrashcheniya: 14.02.2023).

Жоғарғы оқу орындары студенттерінің тұлғалық және кәсіби дамуының қазіргі кездегі педагогикалық тәсілдері

*¹Д.С.Сыздықбаева, ¹У.Б.Арқабаев

¹Абылқас Сагинов атындағы Қарағанды техникалық университеті (Қарағанды, Қазақстан)

Аңдатпа

Жоғарғы білім беру жүйесі қазіргі уақытта өзгермелі және өсіп келе жатқан талаптар мен қажеттіліктерді қанағаттандырумен қатар, отандық білім беру саласын әлемдік білім беру кеңістігіне біріктіруге бет бұруда. Бұл үздік әлемдік модельге сәйкес мемлекеттік білім беру жүйесінің деңгейін арттыру, білім беру және рухани қажеттіліктерді, жеке тұлғаның мүмкіндіктерін зерттеу негізінде білім беру жүйесінің сапасын арттыруды көздейді. Бұл бағытта мемлекеттік деңгейде іргелі жұмыстар жүзеге асырылуда. Қазіргі уақытта жоғарғы кәсіптік білім беру жүйесінде біліктілігі жоғары маман даярлауға нақты әлеуметтік тапсырыс қалыптастырылды, ол ұйымдастырушылық дағдылары, әлеуметтік белсенділікке ішкі ұмтылысы, эмоционалды, ерік-жігері, интеллектуалды және физикалық күш-жігері бар, өз мақсаттарына жету үшін коммуникативті көшбасшы болуы керек, шығармашылық бірегей идеяларды ұсына алады және айналасындағыларды өзіне тарта алады.

Түйін сөздер: оқу, жоғарғы білім, студент, оқытушы, сапалы білім.

Modern pedagogical approaches to the personal and professional development of university students

*¹D.S.Syzdykbayeva, ¹U.B.Arkabayev

¹Abylkas Saginov Karaganda Technical University (Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

The system of higher education is currently changing and, in addition to meeting the growing demands and needs, makes a turn towards the integration of the domestic sphere of education into the world educational space. This involves improving the quality of the education system on the basis of increasing the level of public education system in accordance with the best world model, the study of educational and spiritual needs and capabilities of the individual. In this direction is implemented fundamental work at the state level. Currently, the system of higher professional education has a clear social order for training a specialist with a high level of qualification, who should be a communicative leader with organizational skills, internal desire for social activity, emotional, volitional, intellectual and physical effort to achieve their goals, able to put forward creative unique ideas and be able to engage others.

Keywords: study, higher education, student, teacher, quality education.

Поступила в редакцию: 11.02.2023

Одобрена: 07.03.2023

Первая публикация на сайте: 25.07.2023

MPHTI: 15.41.49

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.07>

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*¹Ә.ЖУСУПЕКОВА^{id}, ¹Т.М.ЕСИМГАЛИЕВА^{id}

¹Каспий университеті

(Алматы, Қазақстан)

*aselzhusupenkova@mail.ru, tlekshi_86@mail.ru

Аңдамна

Қазіргі заманғы отбасылардың көпшілігі үшін балалардың ең аз санына назар аудару тән. Бұл материалдық, тұрғын үй, тұрмыстық қиындықтармен, неке серіктесіне деген сенімсіздікпен және т.б. байланысты көптеген мәселелердің болуымен түсіндіріледі. Мұнда біртүрлі үлгі бар: отбасы неғұрлым кедей болса, оның екі-үш балалы болуға деген ұмтылысы соғұрлым жоғары болады; отбасы неғұрлым бай болса, соғұрлым оның өзін бір балаға арнап, оған жақсы білім мен материалдық мазмұн беруге деген ұмтылысы артады. Әрине, мұндай бағыт қоғам үшін, ең алдымен, демографиялық тұрғыдан маңызды мәселе болып табылады. Мақалада көп балалы отбасылардың түрлері мен олардың пайда болу себептері, көп балалы отбасылардағы балалардың психологиялық ерекшеліктері, олардың ата-аналарының мінез-құлқы, отбасындағы психологиялық климат, әлеуметтік-психологиялық және басқа факторларының ерекшеліктері қарастырылады. Көп балалы отбасылар халқымызда ежелден табылған. Дегенмен, отбасы мүшелері көп балалы болу барысында психологиялық қысымға ұшырайды, бұл дәстүрге айналған. Сол себепті қоғамда көп балалы отбасы еліміздің негізі болып табылады.

Түйін сөздер: отбасы, көп балалы отбасы, ерлі-зайыптылар, көп балалы ата-аналар.

Кіріспе

Қазақстандағы қазіргі қоғам тез өзгертін жағдайлары бар орасан зор әлемдік жүйенің құрамдас бөлігі болып табылады. Дағдарыстық құбылыстарға байланысты қоғамда шиеленіс күшейіп, әлеуметтік-экономикалық проблемалар күшейіп, ертеңгі күннің белгісіздігі мен сенімсіздігі демографиялық жағдайға және жалпы отбасының жағдайына әсер етеді.

Қазіргі заманғы отбасылардың көпшілігі үшін балалардың ең аз санына назар аудару тән. Жоғарыда айтылғандай, бұл материалдық, тұрғын үй, тұрмыстық қиындықтармен, неке серіктесіне деген сенімсіздікпен және т.б. байланысты көптеген мәселелердің болуымен түсіндіріледі. Мұнда біртүрлі үлгі бар: отбасы неғұрлым кедей болса, оның екі-үш балалы болуға деген ұмтылысы соғұрлым жоғары болады; отбасы неғұрлым бай болса, соғұрлым оның өзін бір балаға арнап, оған жақсы білім мен материалдық мазмұн беруге деген ұмтылысы артады. Әрине, мұндай бағыт қоғам үшін, ең алдымен, демографиялық тұрғыдан маңызды мәселе болып табылады.

Негізгі бөлім

Отбасы - күрделі әлеуметтік құрылым. Зерттеушілер оны ерлі-зайыптылар арасындағы, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынастардың тарихи ерекше жүйесі, мүшелері неке немесе туыстық, ортақ өмір және өзара моральдық жауапкершілік арқылы байланысқан шағын топ ретінде, әлеуметтік қажеттілік ретінде анықтайды, бұл қажеттіліктен туындайды.

Отбасының құрамына қарай отбасы түрлері:

- ядролық – ата-аналар мен балалар (ең таралған түрі);
- ұзартылған – ата-аналар, балалар және басқа да туыстар;
- толық – ана-анасының екеуінің де қатысуы;
- толық емес – ата-анасының біреуі жок.

Әлеуметтануда отбасы шағын әлеуметтік топ ретінде де, маңызды әлеуметтік институт ретінде де қарастырылады. Әлеуметтік институт ретінде отбасы бірнеше кезеңдерден өтеді, олардың бірізділігі отбасының өмірлік цикліне айналады. Отбасын зерттеушілер әдетте бұл циклдің келесі фазаларын ажыратады:

- бірінші некеге тұру – отбасын құру;
- бала туудың басталуы – бірінші баланың туылуы;
- бала туудың аяқталуы – соңғы баланың туылуы;
- «бос ұя» - соңғы баланың ата-анасының отбасынан некеге тұруы және бөлінуі;
- отбасының өмір сүруінің тоқтатылуы – ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы.

Әрбір кезеңде отбасының өзіне тән әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктері болады. Отбасы құрылымы деп оның сандық толықтығы ғана емес, сонымен бірге оның мүшелері арасындағы

рухани-адамгершілік және психологиялық қарым-қатынастардың, соның ішінде билік пен халық қатынасының жиынтығы түсініледі. Отбасының құрылымы өмір сүру тәртібі, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерімен, басқа отбасылармен және жалпы қоғаммен қарым-қатынасымен тығыз байланысты.

Қазіргі заманғы отбасы атқаратын барлық функциялардың жиынтығын келесідей қысқартуға болады:

- репродуктивті (бала көтеру) – ұрпақты көбейту – отбасының негізгі қызметі;
- тәрбиелік – балаларды алғашқы әлеуметтендіру, оларды тәрбиелеу, мәдени құндылықтарды жаңғыртуды қамтамасыз ету;
- үй шаруашылығы – үй шаруашылығын жүргізу, балалар мен қарт отбасы мүшелерін күту.

Зерттеушілер арасында көп балалы отбасы ұғымының анықтамасы бойынша ортақ пікір жоқ. Сонымен әлеуметтануда көп балалы отбасы бес немесе одан да көп балалы отбасы болып табылады. Әлеуметтік-психологиялық жұмыс тәжірибесінде көп балалы отбасылар әдетте 18 жасқа толмаған үш және одан да көп балалары бар деп есептеледі, бұл федералды және аймақтық деңгейде қабылданған құқықтық құжаттарда да көрсетіледі [Андреева Т.Н., 2010].

Барлық көп балалы отбасыларды үш санатқа бөлуге болады:

- көп балалы отбасылар жоспарланатын отбасылар;
- жаңа балалар туатын ананың (сирек – әке) екінші және одан кейінгі некеге тұруы нәтижесінде құрылған отбасылар;
- ата-аналардың жауапсыз мінез-құлқы нәтижесінде, кейде интеллектуалдық және психикалық құлдырау, маскүнемдік, қоғамға жат өмір салты фонында қалыптасқан дисфункционалды көп балалы отбасылар [Бойко В.В., 2008].

Көп балалы отбасы әрбір отбасына тән табиғи проблемалармен де, тек осы санаттағы отбасыларға тән нақты мәселелермен де кездеседі. Көп балалы отбасының әлеуметтік мәселелерінің көпшілігі оның материалдық жағдайынан туындайды. Бұл денсаулық сақтау, сапалы білім беру, тұрғын үй, психологиялық-педагогикалық және т.б. проблемалар. Көп балалы отбасылар тұрмысы төмен, отбасы мүшелеріне шаққандағы орташа айлық табысы төмен, өйткені әрбір бала туылған сайын отбасының табысы төмендейді [Бойко В.В., 2011].

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыстың мақсаты – оның әл-ауқатын жақсарту және оның қоғам мүддесі үшін жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Осы санаттағы отбасылармен әлеуметтік жұмыс мыналарды қамтиды: материалдық қамтамасыз ету; тәуелді өмірлік көзқарастарды жеңуге, кәсіптік бағдар беруге және отбасы мүшелерін жұмысқа орналастыруға, қызмет көрсету әдістерін меңгеруге көмектесу; құқықтық сауаттылық деңгейін арттыру, жарияланған жәрдемақыларды алу үшін құқықтық құжаттардың мазмұнымен таныстыру; жалғыздық, ұмытшақтық, ұқсамаушылық сезімдерін азайту; отбасы ішілік өмірді ұйымдастыру бойынша тәжірибе алмасу; қарым-қатынас шеңберін кеңейту; психологиялық-педагогикалық білім беру.

Зерттеудің теориялық әдістері

Көптеген зерттеулер отбасында тұратын балалар саны мен отбасы мүшелеріне шаққандағы табыс арасындағы тығыз байланысты көрсетеді. Мұндай жанұяларда азық-түлік өнімдеріне жұмсалатын қаржының үлесі жоғары, ал тамақтану құрылымы әртүрлі. Отбасылық бюджеттің шамамен 70% азық-түлікке жұмсалады, бұл халықтың әлеуметтік жағынан қорғалмаған, әлеуметтік жағынан аз қамтылған санаттарына тән. Қиын қаржылық жағдайға байланысты көп балалы отбасылар үшін қиын мәселе демалыс кезінде балалардың демалысын ұйымдастыру болып табылады. Алайда соңғы уақытта бұл мәселеде өзгерістер болды. Үкімет жазғы демалысқа көбірек қаржы бөлуде, жергілікті билік еңбек және демалыс лагерлерін, ойын алаңдарын ұйымдастырып, жасы ұлғайған оқушылардың жұмыс істеуіне жағдай жасауда.

Мұның барлығы аз қамтылған, оның ішінде көп балалы отбасы балаларының едәуір бөлігінің денсаулығын жақсартуға ықпал етеді.

Қазіргі заманғы көп балалы отбасылардың көпшілігі, соның ішінде жасөспірімдерді қоса алғанда, қосымша табыс арқылы жеке бастамашылық арқылы өз кірістерін арттыруға мәжбүр. Статистикаға сүйенсек, мұндай отбасылардың 50 пайызында өсіп келе жатқан балалар отбасына табыс әкеледі.

Біздің елімізде, әсіресе, көп балалы отбасылар үшін әрқашан өткір болып табылатын тұрғын үй мәселесі қазіргі уақытта бірінші кезектегі маңыздылыққа айналды, өйткені тұрғын үй жағдайлары стандарттарға сәйкес келмейді және муниципалды тұрғын үй есебінен жақсарту мүмкін емес.

Сонымен қатар, тұрғын үй мәселесі көп балалы отбасында тәрбиеленген баланың денсаулығына тікелей ғана емес, жанама да әсер етеді. Біріншіден, мұндай жанұялардағы адамдардың көптігінен балалар қарапайым отбасыларға қарағанда жиі ауырады. Екіншіден, статистика көрсеткендей, өмірдің бірінші жылындағы тұрғын үй жағдайы мен бала өлімі арасында тікелей байланыс бар. Осылайша, бір жасқа толмаған баласын жоғалтқан әйелдердің 60%-дан астамы оның өлімінің ең маңызды себебі ретінде нашар өмір сүру жағдайларын санайды.

Осының бәрі көп балалы отбасының келесі әлеуметтік мәселесін атап өтуге мүмкіндік береді - денсаулығы мен оның санитарлық мәдениетінің төмен деңгейі. Әлеуметтік жұмыс тәжірибесі көрсеткендей, көп балалы отбасылардағы балалар басқа отбасыларға қарағанда объективті себептермен жиі ауырады. Бала денсаулығының ата-ананың денсаулығына тікелей тәуелділігін байқауға болады. Балаларды жүйелі бақылаудың төмен деңгейі, ауырған жағдайда кеш жіберу, өзін-өзі емдеу, клиникалық тексеруден өту және басқа мамандармен «қамту» нашар, санаториялық-курорттық емделудің жеткіліксіздігі байқалады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша балалардың аурушандығы мен баланың туылуының реттік саны арасында байланыс бар. 4-ші баладан бастап жалпы аурушандық деңгейі жоғарылайды, өйткені алғашқы 3 рет туылған балалар диета мен жалпы тамақтану сапасының бұзылуына қарамастан ұзақ уақыт бойы емшек сүтімен қоректенеді. Көп балалы отбасы балаларының аурушандық құрылымында респираторлық аурулар (ЖРВИ) 1 орында, зат алмасуының бұзылуы 2 орында, жүйке жүйесі мен көру мүшелерінің аурулары 3 орында. Сонымен қатар, жоғары дәрежелі балаларда орталық жүйке жүйесі ауруларының жоғары деңгейі, жүйке-психикалық дамуының тежелуі, әртүрлі невроздар бар. Мұндай отбасылардағы балалар дұрыс тамақтанбайды, ашық ауада спортпен айналысуға мүмкіндіктері жоқ, ал ата-аналар қажетті дәрі-дәрмектерді әрқашан сатып ала алмайды, науқас балаға күтім жасау үшін физикалық мүмкіндіктер әлдеқайда аз. Көп балалы отбасыларда азық-түлік шығындарының үлесі жоғары, ал тамақтану құрылымы азырақ ұтымды, бұл барлық отбасы мүшелерінің денсаулығына әсер етпеуі мүмкін емес.

Көп балалы отбасының маңызды проблемасы - балаларды лайықты тәрбиелеудегі психологиялық-педагогикалық қиындықтар. Мұндай отбасыларда ата-аналардың, әсіресе аналардың жүктемесіне байланысты балаларға көп көңіл бөлінбейді және тәрбиелік ықпалы аз болады, өйткені көп балалы отбасындағы әрбір бала үшін «білім беру ресурстары» аз. Отбасылық әйелдердің үй жұмысына жұмсайтын уақыты жалпы жылдық жұмыс уақыты қорының шамамен 50-80% құрайды. Бұл шығындар отбасындағы балалардың санына және олардың жасына тікелей байланысты. Сонымен, нәрестелі аналар үшін олар жылына 232 шартты жұмыс күніне дейін жетеді, мектеп жасына дейінгілер үшін - 163-ке дейін, мектеп оқушылары - 135. Салыстыру үшін, баласыз әйелдер үй шаруасына небәрі 88 шартты жұмыс күнін жұмсайды.

Көп балалы отбасылардағы балалардың көп болуы үлкен балалардың әлеуметтік жасының

төмендеуіне әкеледі. Олар ерте жетіледі және ата-аналарымен тығыз байланыста болмайды. Мұндай отбасыларда әрбір бала үшін аумақтық шекара жоқ, бұл көбінесе балалар арасындағы ұзаққа созылған жанжалдарға әкеледі. Көп балалы отбасылардан шыққан балалар көбінесе сабаққа келмеумен және сабақ үлгерімі нашарлайды. Олар әдетте үй шаруасына ерте араласады және көбінесе мектепке бармайды. Әңгіме бұл балалардың қабілетінің төмендігінде емес, олардың ата-анасы, тәрбиешілері, кейінірек ұстаздары баланы ерте жастан бастап бағып-қағатын, табысы жоғары отбасылардағы балалар сияқты тәрбие мен білім алуға мүмкіндігінің жоқтығында [Бенкова О.А., 2011].

Отбасының бұл санаты, әдетте, қиын психологиялық климатпен сипатталады: ересектер мен балалар арасындағы өзара түсіністіктің төмен деңгейі соңғысының ата-анасының назарына қажеттілігінің жоғарылауымен үйлеседі. Көп балалы отбасылар бос уақытты бірлескен іс-шараларды ұйымдастыруға аз уақыт бөле отырып, өздерінің әлеуметтік шеңберін құруды жөн көреді.

Сондай-ақ, көп балалы отбасылардың әлеуметтік мәселелерінің ауырлығы олардың тұрғылықты жеріне: қала немесе ауылға, еліміздің аймағына және туу көрсеткішіне байланысты екенін атап өткен жөн. Сондықтан әлеуметтік көмек жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып берілуі керек.

Көп балалы отбасылармен жұмыс тәжірибесі жергілікті әлеуметтік қызметтер бұл жерде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді, өйткені белгілі бір көп балалы отбасының ерекшеліктерін білу мұндай отбасымен тікелей және тұрақты байланыс негізінде мүмкін болады. Көп балалы отбасылармен әлеуметтік жұмыстың оң нәтижесіне жету үшін бірқатар шарттарды орындау қажет: көп балалы отбасылармен өзара әрекеттесетін әлеуметтік қызмет мамандарының құзыреттілігін арттыру; көп балалы отбасыларды әмбебап аттестациялауды жүргізу; мұндай отбасылардың барлық мүшелерімен (әсіресе проблемалық) тұрақты байланыс орнату; белгілі бір отбасының барлық ерекшеліктерін ескере отырып, әрбір көп балалы отбасымен жеке жұмыс жоспарын анықтау.

Көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыста жеке және топтық жұмыс түрлері қолданылады. Жұмыстың жеке түрлеріне сенім телефоны, консультативтік хат алмасу, жеке әңгімелесу жатады. Топтық жұмыс түрлеріне – кеңес беру, патронаж, ата-аналарға арналған оқыту семинарлары, отбасылық семинарлар, лекциялар, тренингтер, рөлдік ойындар. Жалпы, көп балалы отбасымен әлеуметтік жұмыстың ерекшеліктері: көп балалы отбасыларды анықтау және есепке алу; жалпы отбасының да, оның әрбір мүшесінің де қажеттіліктері мен қиындықтарын жеке анықтау; мұндай отбасының әлеуметтік мәселелерін шешуге әртүрлі ұйымдар мен қызметтерді тарту, олардың қызметін үйлестіру; нақты көп балалы отбасына атаулы көмек.

Нәтижелер

Жақында Астана қаласында телефон арқылы «Отбасы және жеке өмір» тақырыбында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға 300 адам қатысты. Сауалнамада көп балалы болу туралы сұрақтар қойылды. Сауалнаманың нәтижесі мынандай:

- егер ата-аналардың көптеген балаларды асырауға мүмкіндігі болса, көзқарасым оң – 31 адам;
- отбасы бір-біріне көмектесу үшін үлкен болуы керек – 20 адам;
- көпбалалы отбасы елдегі демографиялық жағдайды жақсартады – 7 адам;
- бейтарап – 18 адам;
- теріс, егер ата-ана көп баланы асырай алмаса, қажеті жоқ – 15 адам;
- үлкен отбасында әр балаға тиісті көңіл бөлінбейді – 4 адам;
- көп балалы болу көбінесе әртүрлі алыпсатарлық пен моральдық бопсалауға себеп болады – 2 адам;
- жауап беруге қиналамын – 100 адам.

Сонымен қатар, жүргізілген сауалнамада отбасылардың жалпы күн көріс деңгейі де сөз болған. Зерттеулерге сәйкес шамамен 150 мың теңгеден астам қаражат алып, күнкөрісіме жетеді дегендері 6%, жалақысы 200 мың теңгеден асатыны - 4%; Отбасылардың қалған 90% кедейлерге жатады.

Отбасылардағы негізгі табыс көзі – ата – аналардың жалақысы (100% жауап), ал балаларға арналған жәрдемақы - 80%, басқа жағдайларда туыстарынан көмек - 28%.

Көп балалы отбасының психологиялық зерттеулерінде тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктерін зерттеуге белгілі бір көңіл бөлінеді. Қатынастардың құрылымын зерттеу кезінде келесі ережелер қарастырылады:

- 1) мөлшері әртүрлі отбасылардағы тұлғааралық қатынастардың өзіндік ерекшелігі болады;
- 2) сиблинг ұстанымы және оның жаңа баланың пайда болуына байланысты өзгеруі сиблингтің отбасының басқа мүшелерімен өзара іс-қимылының ерекшеліктерін айқындайды;
- 3) отбасы мөлшері тұлғааралық қатынастар көрсеткіштерінің балалардың когнитивтік және тұлғалық сипаттамаларымен байланысына делдал болады. Жұмыстарда ата-ана мен бала қарым-қатынасы; ата-аналардың балалардың жеке ерекшеліктерін қабылдауы; ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас; сиблингтер арасындағы қарым-қатынас; балалардың отбасындағы қарым-қатынасты қабылдауы сияқты отбасылық сипаттамалар ерекшеленеді.

Зерттеушілер көп балалы отбасының негізгі сипаттамаларын отбасына назар аудару, бірлік пен отбасының бірлігі деп атайды. Отбасы көлемінің ұлғаюымен оның мүшелері арасындағы қарым-қатынас өзгереді, рөлдік құрылым «бала-бала» типіндегі әр түрлі жастағы қатынастарға байланысты кеңейеді. Ата-аналармен қарым-қатынастың төмендеуі сиблингтермен өзара әрекеттесудің артуымен өтеледі. Балалардың қарым-қатынасы балалардың психикалық дамуында ерекше рөл атқарады, бірақ ол ата-аналармен байытылған (ауызша және интеллектуалды) қарым-қатынастың жетіспеушілігін өтей алмайды. Өз балаларын қабылдаумен және үлкен отбасылардағы Әкелер мен аналардың қолдауымен қатар, ата-аналардың әртүрлі балалармен қарым-қатынасында қаттылық пен авторитаризм, формальдылық пен монотондылық күшейеді.

Баланың киблинг позициясы ата-аналармен қарым-қатынастың ерекше сипатын анықтайды. Ата-аналар тұңғыштардың жеке ерекшеліктерін көбірек байқайды: олар көбірек көңіл, қамқорлық пен сүйіспеншілікке ие болады. Бірінші балада оның интеллектуалды ерекшеліктеріне әсер ететін ата-аналық сипаттамалардың (даму предикаттарының) кең жүйесі бар. Л.Л.Баландин көп балалы отбасылардағы балалардың келесі ерекшеліктерін анықтады [Баландин Л.Л., 2010].

Танымдық ерекшеліктері. Когнитивті сипаттамаларды салыстыру әдебиетте отбасы мөлшерінің балалардың танымдық ерекшеліктеріне әсері туралы белгілі деректерді растады. Негізінен, көп балалы отбасылардан шыққан балалар интеллект деңгейінің төмендеуін анықтады. Бірақ бұл заңдылық бастауыш мектеп жасында ғана айқын көрінеді - көп балалы отбасылардан шыққан екінші сынып оқушылары вербальды және вербалды емес дамуда отбасындағы жалғыз балалардан төмен. Жалғыз балалардың ауызша интеллектінің артықшылығы барлық мектеп жасында сақталады, ал жоғары мектеп жасындағы вербалды емес интеллект көп балалы отбасылардағы балаларда жоғары болады.

Жеке ерекшеліктері. Көп балалы және бір балалы отбасылардағы балалардың әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларының ерекшелігі оқушылардың тұлғааралық қатынастарын қабылдау ерекшелігінде көрініс тапты. Көп балалы отбасыларда оның мүшелерінің бірлігі байқалады. Мұндай отбасылардың балалары, ең алдымен, отбасы мүшелерімен қарым-қатынас жасауға тырысады; олар қоршаған ортаға кіретін басқа адамдарды: ересектерді, туыстарды, достарды, мұғалімдерді жақын шеңберден шығарады. Жоғары сынып оқушыларының отбасыларында ата-аналар тәрбие процесіне бірдей қосылады, олардың тәрбиелік тәжірибелері бір-бірімен байланысты және бір-біріне әсер етеді. Жалғыз балалар

отбасынан тыс адамдармен белсенді қарым-қатынас іздейді. Жоғары сынып оқушыларының бір балалы отбасыларында ата-аналық стильдер бір-бірімен байланысты емес.

Тұлғааралық қатынастардың ерекшеліктері. Үлкен отбасыларда кішкентай отбасылармен салыстырғанда балаларға деген көзқарас онша қолайлы емес. Екінші сынып оқушылары мен алтыншы сынып оқушыларында әке мен ананың ата-аналық мінез-құлқының өлшенетін факторлары орташа ауырлық дәрежесіне ие болғанымен, олар бір балалы отбасыларға қарағанда едәуір жоғары және білім беру практикасындағы жағымсыз тенденцияларды көрсетеді.

Қазіргі уақытта он сегіз жасқа дейінгі үш және одан да көп баласы бар отбасы көп балалы болып саналады. Е.Ф.Ачильдиеваның классификациясына сәйкес көп балалы отбасылардың келесі түрлері бөлінеді:

1. Ата-аналары балаларын жақсы көретін және оларды әдейі алғысы келетін отбасылар. Бұл отбасыларда бала өмірлік құндылықтардың бірі ретінде әрекет етеді, ал ата-аналар балаларының жақсы өмір сүруі үшін оларға тәуелді нәрсені жасайды.
2. Ата-аналары саналы түрде көп балалы болуға ұмтылмаған отбасылар. Үшінші және одан кейінгі балалар, негізінен, отбасын жоспарлаудың болмауына байланысты пайда болуы мүмкін. Мұндай отбасыларда жүктілікті тоқтатудан қорқу, ананың денсаулығына байланысты түсік жасатуға дәрігердің тыйым салуы, түсік жасатудан бас тарту және діни сенімдерге байланысты контрацепция құралдарының салдарынан егіз немесе үшемнің туылуы нәтижесінде пайда болуы мүмкін.
3. Екі толық емес отбасының бірігуі нәтижесінде пайда болған отбасылар, олардың әрқайсысында балалар болған.
4. Көптеген балалардың дүниеге келуін қолайсыздықтың көрінісі деп санауға болатын отбасылар. Мұндағы балалар көбінесе әртүрлі жеңілдіктер алу құралы болып табылады.

Сонымен қатар, көп жағдайда мұндай отбасыларда балалар жыныстық қатынастың бұзылуынан, алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде туады, ал ата - аналардың әдеттегі психологиялық көзқарасы-олардың негізгі міндеті-баланы дүниеге әкелу және оның тағдыры мемлекеттің қамқорлығына айналуы керек деген сенім [Ачильдиева Е.Ф., 2009].

Көп балалы ата-аналардың айрықша ерекшелігі - олар қазіргі қоғамның қысымымен ата-ана мәртебесін қарқынды сақтауға мәжбүр, бұл көбінесе көп балалы болуды шамадан тыс жүктеме, кейде рұқсат етілмеген қателік ретінде қарастырады. Үлкен отбасын құратын адамдар кейбір аспектілерде күшті, жауапкершілікті арттырады. Көп балалы отбасындағы ата-аналар әдетте күшті психологиялық тұрақтылықпен ерекшеленеді. Олар стрессті сәтті жеңе алады, өмірдегі қиындықтарды оңай жеңе алады, өйткені олар құндылықтарға басымдық беріп, ең қымбаты - балаларының пайдасына өз таңдауларын жасады. Көп балалы отбасылардағы ата-аналарда өз бетінше шешім қабылдауда белгілі бір батылдық бар, бұл олардың ерекше қасиеттері.

С.В.Ковалевтің пікірінше, көп балалы отбасылардың ата-аналарының тәрбиелік ерекшеліктері келесідей:

- 1) көп балалы отбасыларда ата-аналар балаларды тәрбиелеу кезінде негізінен түйсігі мен стереотиптеріне сүйенеді, олардың білмеуіне байланысты ересектер туудың әртүрлі реттік позицияларындағы балалармен өзара әрекеттесу процесін сауатты құра алмайды;
- 2) балалардың көптігі көп балалы отбасының әр баласына тән ерекше мүмкіндіктердің әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты көрінуіне кедергі болып табылады;
- 3) көп балалы отбасында балаларды тәрбиелеу проблемаларының пайда болуының басты себебі-ата-аналардың көпшілігі саналы немесе бейсаналық түрде ұстанатын «біртекшілік курсы» [Ковалев С.В., 2009].

С.К.Витек көп балалы отбасылардың балалары басқалармен салыстырғанда табысты, олар өмірде басқаларға қарағанда көбірек жетістікке жетеді, өйткені олар көпшіл. Бұл қасиет көп балалы отбасындағы ата-аналарға арнайы дамудың қажеті жоқ-ол өздігінен тәрбиеленеді, өйткені баланың сөйлесетін адамы бар. Ол бала кезінен бастап бауырларымен сөйлесуге, компьютерлік ойындар емес, рөлдік ойындар ойнауға дағдыланады, ал ересек өмірде қарым-қатынас сәттіліктің басты құрамдас бөлігі болып табылады [Витек С.К. 2009].

Балалар ерлі-зайыптыларды күштірек біріктіреді, олар олардың сүйіспеншілігінің нәтижесі. Таңқаларлық емес, көп балалы отбасыларда ажырасулар әлдеқайда аз. Әрбір келесі баланың дүниеге келуі ата-аналар үшін жаңа алаңдаушылықты ғана емес, сонымен бірге бір-бірімен қарым-қатынастың жаңа деңгейін білдіреді. Сезімдер күшейе түседі, бір-біріне жауапкершілік артады. Мұндай ерлі-зайыптылар көбінесе қартайғанға дейін бір-біріне ғашық болады, олардың бірге жоғалтатын нәрселері бар, олар ажырасу ең алдымен балаларына әсер ететінін түсінеді, сондықтан олар бір-біріне мойынсұнып, бағалай алады.

И.С.Демина атап өткендей, көп балалы отбасы баланың даралығын дамытудағы әртүрлі факторлардың (экономикалық, биологиялық, психологиялық) рөлін зерттеуге мүмкіндік беретін ерекше модель ретінде әрекет етеді. Көпбалалы отбасылардың психологиялық зерттеулерінде сипатталған факторлардың ішінде ерекше назар аударылады:

- конфигурация параметрлері (отбасы мөлшері, туу тәртібі, балалардың туу аралықтары);
- дамудың қоршаған орта жағдайларының ерекшеліктері (отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, ақыл-ойы, ата-аналардың білімі, мәдени айырмашылықтар, тұлғааралық қатынастар);
- отбасы мүшелерінің жеке ерекшеліктері (балалар мен ата-аналардың жасы, жынысы) [Демина С.И., 2009].

Көп балалы отбасы үшін ажырасу қазірдің өзінде өте сирек кездеседі, ал егер кейде орын алса, күйеуінің экономикалық немесе моральдық-психологиялық сәтсіздігіне байланысты. Е.В.Фотееваның пікірінше, бұл табиғи нәрсе, өйткені бұл отбасы басынан бастап ерлі-зайыптылардың бір-біріне, отбасылық болашағына деген сенімділігімен ерекшеленді және бұл оған көп балалы болу мүмкіндігін берді. Ал көп балалар өз кезегінде отбасына әсер етті. Көпбалалы отбасы балалар арасында, үлкендер мен кішілер арасында, бауырлар арасында әртүрлі қатынастарға бай. Бұл жеке тұлғаны қалыптастыру үшін және өскелең ұрпақты әлеуметтік қызметке, оның ішінде ерлі-зайыптылық және ата-аналық рөлдерді орындауға дайындау үшін үлкен маңызға ие [Фотеева Е.В., 2009].

Көп балалы отбасындағы ата-аналар әдетте күшті психологиялық тұрақтылықпен ерекшеленеді. Олар стрессті сәтті жеңе алады, өмірдегі қиындықтарды оңай жеңе алады, өйткені олар құндылықтарға басымдық беріп, ең қымбаты - балаларының пайдасына өз таңдауларын жасады. Әдетте көп балалы отбасылардағы ата-аналар шешім қабылдауда батылдық танытатын қасиетке ие болады.

Зерттеу жұмысымыздың тақырыбына сай көпбалалы отбасын Я.А.Арцимович [Арцимович Я.А., 2008], Н.Г.Марковская [Марковская Н.Г., 2008], Л.И.Савинов [Савинов Л.И., 2008], З.А.Янкова [Янкова З.А., 2012], Л. Ян Гозман [Гозман Л. Ян, 2011] еңбектерінен де көруімізге болады.

Көп балалы отбасылар көп балалы болу шарттарымен ерекшеленеді, олар саналы түрде көп балалы болуды шешкен отбасылар. Біріккен толық емес отбасылар, көп балалы отбасылар болуы мүмкін. Көп балалы отбасылардағы балалардың дамуына отбасы мүшелерінің саны, өмір сүру жағдайлары, жеке қасиеттері сияқты факторлар әсер етеді. Көпбалалы отбасылардың проблемалары материалдық-тұрмыстық жағдайдың кемшіліктерімен, жұмысқа орналасудың мүмкін еместігімен, тұрғын үйдің болмауымен байланысты болуы мүмкін. Көпбалалы отбасының психологиялық қиындықтары балаларға ата-аналардың назарының жетіспеушілігі, үлкен балалардың әлеуметтік жасынан асып кетуі, психологиялық климатқа

байланысты қиындықтар және өмір сүру деңгейінің төмендігі болуы мүмкін. Көп балалы отбасылардың ата-аналары белгілі бір ата-аналық мәртебеге ұмтылу, стресске психологиялық төзімділік, бірліктің жоғары деңгейі, тәрбиелік қасиеттердің төмен деңгейі сияқты психологиялық айырмашылықтармен сипатталады. Көп балалы ата-аналардың өмірлік құндылықтары Өке мен Ана рөліндегі өзін-өзі растаудың көрінісімен, жақын қарым-қатынас қажеттілігімен және тұрақтылықтың жоғары маңыздылығымен, сондай-ақ қарым-қатынас пен материалдық қауіпсіздікпен байланысты.

Қорытынды

Көп балалы отбасылардың ата-аналарының жеке ерекшеліктеріне олардың ата-аналық мәртебесін сақтауға деген ұмтылыс, стресске психологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейі, отбасы мүшелерінің бірлігі, тәрбиелік ерекшеліктері (тәрбиенің интуитивтілігі мен стереотипі), әр балаға қатысты тәрбиенің бірегейлігінің болмауы, тәрбиелік сипаттағы білімнің болмауы жатады.

Көп балалы отбасылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу келесі тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді. Көпбалалы отбасы - он сегіз жастан аспайтын асырап алынған үш немесе одан да көп баланы тәрбиелейтін отбасы. Көп балалы отбасылар бір-бірінен көп балалы болу жағдайларымен ерекшеленеді: көп балалы болу туралы саналы түрде шешім қабылдаған отбасылар, отбасын жоспарламау нәтижесінде көп балалы болған отбасылар, екі толық емес отбасы мен көп балалы отбасылардың бірігуі нәтижесінде көп балалы болған отбасылар. Олардың қолайсыздығымен байланысты. Көп балалы отбасылардағы балалардың дамуы факторларға байланысты: отбасы параметрлері, әлеуметтік-тұрмыстық жағдайлар, ата-аналар мен балалардың жеке ерекшеліктері. Көпбалалы отбасылардың проблемаларына ата-аналарды жұмысқа орналастырумен байланысты материалдық-тұрмыстық, тұрғын үй жатады. Психологиялық проблемалар ата-аналардың балаларға назар аударуының жетіспеушілігімен, балалардың әлеуметтік жасымен, күрделі психологиялық климатпен, өмір сүру мен денсаулықтың төмен деңгейімен байланысты.

Көп балалы отбасылардың ата-аналары өздерінің ата-аналық мәртебесін сақтауға деген ұмтылысымен, стресске, ұйымшылдыққа, тәрбиелік қасиеттерге психологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Отбасындағы адамның өмірлік құндылықтарының ерекшелігі өке мен ананың өзін-өзі растау мүмкіндігімен, жақын қарым-қатынас пен тұрақтылық қажеттіліктерін қанағаттандырумен, сондай-ақ қарым-қатынас пен материалдық қауіпсіздікпен байланысты. Көп балалы отбасы мүшелері үшін құндылықтар ерлі-зайыптылықпен, ата-анамен және туыстық қатынастармен байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Андреева Т.Н. (2010) *Когнитивные и личностные характеристики членов многодетной семьи*. Москва: Проспект, 304 [Электрондық ресурс]: URL: <http://persev.ru/thesis/kognitivnye-i-lichnostnye-harakteristiki-detey-v-mnogodetnoy-seme?language=en> (өтінім берілген күні: 14.12.2022).
- Бойко В.В. (2008) *Многодетная семья*. Москва: Мысль, 237 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (өтінім берілген күні: 16.12.2022).
- Бойко В.В. (2011) *Структура и особенности многодетной семьи*. Москва: Класс, 118 [Электрондық ресурс]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (өтінім берілген күні: 17.12.2022).
- Бенкова О.А. (2011) *Отношения родителей и детей в многодетных семьях*. Материалы международной заочной научно-практической конференции «Личность, семья, общество: вопросы современной психологии: 30 января [Электрондық ресурс]: URL: http://sibac.info/files/2011_01_30_Psihologiya/Ben%27kova.pdf (өтінім берілген күні: 18.12.2022).

- Баландина Л.Л., Силина Е.А. (2010). Особенности взаимоотношений с сиблингами и сверстниками у детей из многодетных и однопородных семей. *Психологические исследования: электронный научный журнал*, 4 (12) [Электрондык ресурс]: URL: <http://www.psystudy> (өтінім берілген күні: 25.12.2022).
- Ачильдиева Е.Ф. (2009) *Городская многодетная семья*. Москва: Магистр-пресс, 236. [Электрондык ресурс]: URL: https://studwood.net/913861/psihologiya/spisok_ispolzuemoy_literatury (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Ковалев С.В. (2008) *Психология современной семьи*, 208 [Электрондык ресурс]: URL: <https://psy-in.ru/teachers/kovalev-sergej-viktorovich> (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Витек С.К. (2008) *Проблемы супружеского благополучия*. 138 [Электрондык ресурс]: URL: https://spisok-literaturi.ru/details/problemyi-supruzheskogo-blagopoluchiya_26587.html (өтінім берілген күні: 02.01.2023).
- Дёмина И.С. (2009) *Личностные факторы и жизнедеятельность в многодетной семье*. Психология. 10, 5-6 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-otnosheniya-mnogodetnykh-roditelei-k-seme> (өтінім берілген күні: 05.01.2023).
- Фотева, Е.В. (2009) *Межличностные отношения супругов и число детей в семье*. 2, 31-32 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (өтінім берілген күні: 07.01.2023).
- Арцимович Я.А. (2008) *Современная семья*. 178 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (өтінім берілген күні: 07.01.2023).
- Марковская Н.Г. (2008) *Семья в системе ценностей личности*. 8, 7-9 [Электрондык ресурс]: URL: <https://cheloveknauka.com/mesto-semi-v-sisteme-tsennostnyh-orientatsiy-lichnosti> (өтінім берілген күні: 13.01.2023).
- Савинов Л.И. (2008) *Образ жизни семьи и ценностные установки супругов*. 3, 15-16 [Электрондык ресурс]: URL: https://bstudy.net/800022/sotsiologiya/osnovnye_podhody_izucheniya_semeynyh_tsennostey (өтінім берілген күні: 15.01.2023).
- Янкова З.А. (2012) *Мужчина и женщина в семье*, 180 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.libex.ru/detail/book539449.html> (өтінім берілген күні: 15.01.2023).
- Гозман Л. Ян (2011) *Психологические проблемы многодетной семьи*, 2, 32-33 [Электрондык ресурс]: URL: <https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1168813027/2%D0%A1%D0%B8%D0%942017%20.pdf> (өтінім берілген күні: 15.01.2023).

References

- Andreeva T.N. (2010) *Kognitivnye i lichnostnye harakteristiki chlenov mnogodetnoj sem'i*. Moskva: Prospekt, 304 [Elektronnyy resurs]: URL: <http://persev.ru/thesis/kognitivnye-i-lichnostnye-harakteristiki-detey-v-mnogodetnoy-seme?language=en> (otinin berilgen kuni: 14.12.2022).
- Boyko V.V. (2008) *Mnogodetnaya sem'ya*. Moskva: Mysl', 237 [Elektronnyy resurs]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (otinin berilgen kuni: 16.12.2022).
- Boyko V.V. (2011) *Struktura i osobennosti mnogodetnoj sem'i*. Moskva: Klass, 118 [Elektronnyy resurs]: URL: https://www.koob.ru/boyko_v_v/ (otinin berilgen kuni: 17.12.2022).
- Benkova O.A. (2011) *Otnosheniya roditelej i detej v mnogodetnyh sem'yah*. Materialy mezhdunarodnoj zaochnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Lichnost', sem'ya, obshchestvo: voprosy sovremennoj psihologii»: 30.01. [Elektronnyy resurs]: URL: https://sibac.info/files/2011_01_30_Psihologiya/Ben%27kova.pdf (otinin berilgen kuni: 18.12.2022).
- Balandina L.L., Silina E.A. (2010). *Osobennosti vzaimootnoshenij s siblingami i sverstnikami u detej iz mnogodetnyh i odnodetnyh semej*. Psihologicheskie issledovaniya: elektronnyy nauchnyy zhurnal. 4 (12) [Elektronnyy resurs]: URL: <https://www.psystudy> (otinin berilgen kuni: 25.12.2022).
- Achil'dieva E.F. (2009) *Gorodskaya mnogodetnaya sem'ya*. Moskva: Magistr-press 236. [Elektronnyy resurs]: URL: https://studwood.net/913861/psihologiya/spisok_ispolzuemoy_literatury (otinin berilgen kuni: 02.01.2023).

- Kovalev S.V. (2008) Psihologiya sovremennoj sem'i. 208 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://psy-in.ru/teachers/kovalev-sergej-viktorovich> (otnim berilgen kuni: 02.01.2023).
- Vitek S.K. (2008) Problemy supruzheskogo blagopoluchiya. 138 [Elektronnyk resurs]: URL: https://spisok-literaturi.ru/details/problemyi-supruzheskogo-blagopoluchiya_26587.html (otnim berilgen kuni: 02.01.2023).
- Dyomina I.S. (2009) Lichnostnye faktory i zhiznedeyatel'nost' v mnogodetnoj sem'e. Psihologiya. 10, 5-6 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.dissercat.com/content/osobennosti-otnosheniya-mnogodetnykh-roditelei-k-seme> (otnim berilgen kuni: 05.01.2023).
- Foteeva, E.V. (2009) Mezhlichnostnye otnosheniya suprugov i chislo detej v sem'e. 2, 31-32 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (otnim berilgen kuni: 07.01.2023).
- Arcimovich Ya.A. (2008) Sovremennaya sem'ya. 178 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.ya-roditel.ru> (otnim berilgen kuni: 07.01.2023).
- Markovskaya N.G. (2008) Sem'ya v sisteme cennostej lichnosti. 8, 7-9 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://cheloveknauka.com/mesto-semi-v-sisteme-tsennostnyh-orientatsiy-lichnosti> (otnim berilgen kuni: 13.01.2023).
- Savinov L.I. (2008) Obraz zhizni sem'i i cennostnye ustanovki suprugov. 3, 15-16 [Elektronnyk resurs]: URL: https://bstudy.net/800022/sotsiologiya/osnovnye_podhody_izucheniyu_semeinyh_tsennostey (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).
- Yankova Z.A. (2012) Muzhchina i zhenshchina v sem'e. 180 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.libex.ru/detail/book539449.html> (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).
- Gozman L.YA. (2011) Psihologicheskie problemy mnogodetnoj sem'i. 2, 32-33 [Elektronnyk resurs]: URL: <https://www.hse.ru/data/2018/04/06/1168813027/2%D0%A1%D0%B8%D0%942017%20.pdf> (otnim berilgen kuni: 15.01.2023).

Психологические особенности многодетной семьи

*¹Ә.Жусупекова, ¹Т.М.Есимғалиева

¹Каспийский университет (Алматы, Қазақстан)

Аннотация

Для большинства современных семей характерно обращать внимание на минимальное количество детей. Объясняется это наличием большого количества проблем, связанных с материальными, жилищными, бытовыми трудностями, недоверием к брачному партнеру и т.д. Вот странная закономерность: чем беднее семья, тем выше ее желание иметь двух или трех детей; чем богаче семья, тем больше у нее желания посвятить себя одному ребенку и дать ему лучшее образование и материальное содержание. Конечно, такое направление является для общества, прежде всего, демографически значимым вопросом. В статье рассматриваются типы многодетных семей и причины их возникновения, психологические особенности детей в многодетных семьях, поведение их родителей. Многодетные семьи в большом количестве встречаются в нашем народе с древних времен. Однако члены семьи испытывают психологическое давление в процессе многодетности, что продолжается как традиция. Поэтому в обществе многодетная семья является основой нашей страны.
Ключевые слова: семья, многодетная семья, супруги, многодетные родители.

Psychological features of a large family

*¹A.Zhusupekova, ¹T.M.Yessimgaliyeva

¹Caspian University (Almaty, Kazakhstan)

Abstract

For most modern families, it is characteristic to pay attention to the minimum number of children. This is explained by the presence of a large number of problems associated with material, housing, domestic difficulties, distrust of the marriage partner, etc. There is a strange pattern here: the poorer the family, the higher his desire to have two or three children; the richer the family, the Greater his desire to devote himself

to one child and give him a good education and material content. Of course, such a course is an important issue for society, first of all, from a demographic point of view. The article discusses the types of large families and the reasons for their occurrence, the psychological characteristics of children in large families, the behavior of their parents. Large families have been found in our people since ancient times. However, family members experience psychological pressure in the process of having many children, which continues as a tradition. For this reason, a large family is the basis of our country in society.

Keywords: family, large family, spouses, parents with many children.

Поступила в редакцию: 05.02.2023

Одобрена: 14.03.2023

Первая публикация на сайте: 19.07.2023

MPHTI: 15.41.25

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.08>

БАЛАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНДЕГІ ОЙЫНДАР ЖӘНЕ ОЙЫНШЫҚТАРДЫҢ ОРНЫ МЕН МАҢЫЗЫ

*¹А.К.ХУМАР^{ID}, ¹А.А.БЕЙСЕНОВА^{ID}

¹академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
(Қарағанды, Қазақстан)

*khumar2002@mail.ru, aika.amanzhanova@mail.ru

Аңдатпа

Бұл мақалада баланың әлеуметтенуіндегі ойыншықтар мен ойындардың орны мен маңызы талқыланады. Бұл зерттеудің мақсаты қаншалықты ересек адамның қандай тұлға болып қалыптасқаны, бала кездегі дамуы мен әлеуметтенуі процесінің қалай жүргендігімен байланысты екенін талдау болып табылады. Бір жағынан, мәдениет адамның жеке басының негізгі ерекшеліктерін анықтаса, екінші жағынан, адамның өзі оның мәдениетіне әсер етеді. Өз кезегінде, балалық шақтағы заманауи мәдениетті құрайтын әртүрлі мәдени тәжірибелер балаға олардың объектісі де, субъектісі де болу мүмкіндігін береді. Әлеуметтену – бала мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің күрделі диалектикалық процесі. Көбінесе заманауи бала өзінің алдында тұрған мәселелерді өз бетінше шешуге ұмтылады, оның шешімі көбінесе ойын әрекетінде, құрдастарымен қарым-қатынаста, ойын қарым-қатынас процесінде ойыншықтармен кездеседі. Зерттеуде қолданған әдіс көмегімен, ата-ананың балаға деген көзқарасы мен қарым-қатынасын анықтау болып саналады.

Түйін сөздер: әлеуметтену, ойыншық, тәрбие, бейімделу, гендер, даму.

Кіріспе

Мәселенің өзектілігі: Баланың туғаннан дерлік ойыншықтары болуы керек. Бұл оның дамуына өте пайдалы болады. Бұл әсіресе сезім мүшелеріне қатысты. Көру және есту. Кез келген ойыншық балаға үлкен қуаныш пен жақсы көңіл-күй сыйлайды. Айналадағы дүниені танып өседі әрі тәжірибе жинақтайды.

Жақында Ұлыбританияда шығуы тиіс зерттеудің авторлары осындай тұжырымдар туралы айтады. Сондықтан ерте балалық шақтағы гендерлік стереотиптердің әсері туралы зерттеу авторлары ата-аналарға, оқу орындары мен дүкендерге ұсыныстар береді. Зерттеушілер сонымен қатар ойыншық өндірушілерді гендерлік стереотиптерді қолдамауға шақырады. Есеп деректері британдық ата-аналардың 41%-ы (аналардың 45%-ы және әкелердің 36%-ы) гендерлік бейтарап ретінде сатылатын ойыншықтарды сатып алуды қалайтынын көрсетеді. Ер балаларға немесе қыздарға арналған ойыншықтарды ұнататындар саны әлдеқайда аз (26%).

NPD Group ойыншық индустриясының талдаушысы Фредерик Татт былай деп түсіндіреді: «Өндірушілер өздерінің орауыштарын гендерлік бейтарап ету үшін жұмыс істейді. Қазіргі уақытта фотосуретте ұл мен қыз бар ғылыми жинақты көру өте жиі кездеседі және ойыншық

ас үй жиынтықтарымен бірдей». Дегенмен, Татттың айтуынша, қуыршақ сатылымының 86%-ы қыздарға, ал ойыншық көліктердің 90%-ы ұлдарға арналған.

Зерттеу объектісі: балалардың әлеуметтену процесі. Зерттеу пәні: ойыншық балаларды әлеуметтендіру құралы ретінде. Зерттеудің мақсаты: ойыншықтардың тәрбиелік мүмкіндіктерін балалардың әлеуметтену процесі жағдайында қарастыру.

Зерттеудің міндеттері:

1. «Әлеуметтену» түсінігін кеңейту.
2. Ойыншықтардың бала өміріне жағымсыз және жағымды әсерін талдау әрі саралау.
3. Балалардың әлеуметтенуінің дамуына ойыншықтардың әсерін анықтау.
4. Баланың әлеуметтенуіндегі ойыншықтың маңызды рөлін пайымдау.

Зерттеу гипотезалары: Қазіргі кезде ойыншық таңдарда, адамдар баланың жынысын білсе болғаны, тез арада қалыптасқан стереотиптерге сүйене отырып таңдау жасайды. Баланың қалауына мән бермейді десек те болады. Ойыншықтардағы гендерлік стереотиптер балалардың ересек жасында кездесетін проблемаларын анықтайды: мысалы, қыздардың кәсіп таңдауы шектеулі, ал ұлдар эмоцияларын білдіруде қиналады. Бұл мәселе бойынша психологтардың пікірлері баланы шектеудің қажеті жоқ екеніне сәйкес келеді: үйлесімді даму үшін ойыншықтардың екеуі де маңызды, ересектердің пікірінше, қарама-қарсы жынысқа арналған ойыншықтардан саналы түрде айырудың немесе ойнауға тыйым салудың қажеті жоқ. Сіз әртүрлі ойыншықтарды ұсынып, баланың не нәрсеге көбірек қызығатынын көруіңіз керек. Егер бала қуыршақты ұйықтатса немесе тамақтандырса, бұл оның шүберек болып өсетінін білдірмейді - керісінше, бұл ойындар оны болашақта отбасына деген қамқорлықпен қарауға дайындайды. Сондай-ақ, егер қыз қаруды немесе көлікті жақсы көретін болса, бұл оның томбала болып өсуіне мүлде зиян тигізбейді.

Негізгі ұғымдардың операциялизациясы мен интерпретациясы:

Гендер - бұл әйелдер мен ерлердің әлеуметтік рөліне негізделген анықтамасы. Бұл жыныстық қатынасқа да, әйелге де бірдей емес. Гендер әйелдер мен еркектерге олардың қоғамдық және жеке өмірінде қоғам жүктеген міндеттер, функциялар мен рөлдер ұғымымен анықталады.

Стереотип - бұл стереотиптік мінез-құлық арқылы көрінетін адамда бұрын қалыптасқан нәрсені психикалық бағалау. Стереотип теріс де, оң да болуы мүмкін, сондықтан тек теріс болуы мүмкін стереотип пен немісқұрайлылықты ажырата білу керек.

Әлеуметтену - жеке тұлғаның әлеуметтік жүйеге енуі, оның әлеуметтік нормаларын, ережелері мен құндылықтарын, оның қоғамда табысты қызмет етуіне мүмкіндік беретін білім, дағдыларды меңгеру арқылы әлеуметтік ортаға ену процесі. Әлеуметтену – жеке тұлғаның қоршаған ортаға бейімделу процесі.

Ойыншық - баланың көңіл көтеруі үшін арнайы жасалған қуаныш көзі ғана емес, сонымен бірге сәбиді ойын түрінде дамытуға, тәрбиелеуге мүмкіндік беретін оқу құралы.

Іріктеудің көлемі 100 адам. Зерттеудің эмпирикалық негізін сауалнама нәтижелері құрайды. Сауалнамаға ата-ана, тәрбиеші және күтушілер қатысты. Сауалнама өткізу аралығы: қараша 2022 ж.

Негізгі бөлім

Әлеуметтануда әлеуметтенуді талдауға Г.Зиммель, Э.Дюркгейм, Т.Парсонс, Н.Смельсер, Г.Тард көп көңіл бөлді. Атап айтқанда, Н.Смельсердің пікірінше, әлеуметтену – бұл олардың әлеуметтік рөлдеріне сәйкес келетін жеке тұлғалардың дағдылары мен әлеуметтік көзқарастарының қалыптасу процесі. Г.Тард үшін қоғам – адамдардың әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды және көзқарастарды беру және ассимиляциялау арқылы жеке

саналардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі, оның негізі, автордың пікірінше, «еліктеу» [Иванченко О.С., 2015; Тард Г., 2007].

Қазіргі психологияда «әлеуметтену» терминінің бір мәнді түсіндірмесі жоқ. Жеке тұлғаның белсенділік дәрежесіне байланысты әлеуметтенуді анықтаудың екі позициясы бар.

Сонымен, бір жағынан әлеуметтену – бұл әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды, ережелерді, рөлдерді ассимиляциялаудың бір жақты процесі. «Әлеуметтену» барлық әлеуметтік процестердің жиынтығы ретінде, соның арқасында жеке тұлға қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қызмет етуге мүмкіндік беретін белгілі бір білім жүйесін, нормалары мен құндылық бағдарларын алады. Сонымен бірге тұлға бұл процеске белсенді түрде қатыспайды, әлеуметтену оған сыртқы әсер ету жүйесі ретінде пайда болады [Менщикова И.А., 2015; Шумская Л.И., 2003].

В.П.Зинченко мен Б.Г.Мещеряков әлеуметтенуді индивидтің әлеуметтік тәжірибені, әлеуметтік байланыстар мен қатынастар жүйесін ассимиляциялау процесі ретінде анықтайды. Әлеуметтену адамның өзінің адамдар арасындағы қарым-қатынас мәдениетін дамытуға, белгілі бір әлеуметтік нормаларды, рөлдер мен функцияларды қалыптастыруға белсенді қатысуын, оларды табысты жүзеге асыру үшін қажетті дағдыларды меңгеруді көздейді. Авторлар әлеуметтену процесінің екі жақты белсенділігіне назар аударады: бір жағынан, қоршаған орта жеке тұлғаға өзінің тәжірибесі мен құндылықтарын береді, екінші жағынан, оларды белсенді шығармашылық қабылдау, ал жеке тұлғада қоршаған ортамен трансформациялық әрекетке түседі [Выготский Л.С., 1981].

Беларусь социологы Е.М.Бабосов үшін, әлеуметтену процесінің екі жақты болуы маңызды, онда бір жағынан, жеке тұлға идеалдарды, мәдени нормаларды және әлеуметтік тәжірибені басқа индивидтермен өзара әрекеттесудің әлеуметтік жүйесіне интеграциялау арқылы игереді, екінші жағынан, әлеуметтену процесінің екі жақты болуы маңызды, нормативтік құндылықтар мен мінез-құлық стандарттарын жаңғыртудың белсенді процесі әлеуметтік тәжірибені өңдеу және шығармашылық түрлендіру арқылы іске қосылады. Анықталғандай, Е.М.Бабосов жеке адам әлеуметтік тәжірибені игеріп қана қоймайды, оны саналы түрде өзінің көзқарасына, құндылықтарына, бағдарларына т.б. түрлендіреді [Иванченко О.С., 2015].

Әлеуметтену концепциясын қарастыру контекстінде Л.С.Выготскийдің мәдени-тарихи тұжырымдамасын бөліп көрсету керек. Ол өзінің теориясының бөлігі ретінде әлеуметтік ортаның сипаттамаларын және қалыптасып келе жатқан тұлғаның ондағы позициясын органикалық бірлікте қарастыру қажеттілігін білдіретін «дамудың әлеуметтік жағдайы» идеясын енгізеді [Выготский Л.С., 1981]. Л.С.Выготскийдің пікірінше, тұлға мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің ажырамас бірлігі бар, ол оның «дамудың әлеуметтік жағдайында» көрінеді. Жеке адам сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу кезінде белгілі бір қарым-қатынас жүйесін дамытады, оның мазмұны қоршаған ортаның әлеуметтік-мәдени әсерінің сыртқы факторларымен де, оның ерекшеліктерін көрсететін жеке тұлғаның ішкі ерекшеліктерімен де анықталады [Шумская Л.И., 2003]. Әлеуметтік орта белсенділіктің тасымалдаушысы ретінде әрекет ете отырып, оны әлеуметтену арқылы жеке тұлғаға береді. Осылайша, жеке адам әртүрлі әлеуметтік ортаға ену арқылы қоғамның тәжірибесін, құндылықтары мен нормаларын игереді, оларды шығармашылықпен қабылдайды, белсенді әрекет және қоршаған ортамен трансформациялық өзара әрекеттесу арқылы әлеуметтік қатынастар жүйесін жаңғыртады. Іс-әрекет процесінде тұлғалық және әлеуметтік даму нәтижесінде жеке адам өз өмірінің белсенді әлеуметтік субъектісі позициясына ие болады [Менщикова И.А., 2015].

Жеке тұлғаның қоғаммен белсенді әрекеттестігінсіз әлеуметтену мүмкін еместігі сөзсіз, оның барысында адамның тұлғалық қалыптасуы мен дамуы оның өмірінің нақты тарихи жағдайында рухани және материалдық мәдениеттің дамуы арқылы жүзеге асады. Қоғамның жеке адамға әсер етуінің мақсатты сипатын атап өтейік, соның арқасында соңғысы әлеуметтік

ережелерді, құндылықтарды, нормаларды, жалпы әлеуметтік тәжірибені меңгереді [Иванченко О.С., 2015].

Әлеуметтену үдерісін қарастырудың қолданыстағы теориялары мен тәсілдерінің көптігі бұл мәселенің пәнаралық сипатта болуымен түсіндіріледі. Әлеуметтену көптеген гуманитарлық ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады, олар әлеуметтену концепциясы шеңберінде жеке тұлғаның әлеуметтік әсер ету объектісі және қоғамдық қатынастардың субъектісі ретінде қалыптасуы мен қызметін анықтайтын құбылыстар мен процестерді түсіндіреді.

Әлеуметтенуді зерттеуде маңызды рөл әлеуметтанудың негізін салушылардың бірі Эмиль Дюркгеймге тиесілі. Оның әлеуметтену концепциясының негізі моральдың философиялық-социологиялық теориясы болып табылады. Огюст Конттың «социализмі» негізінен көрсететін Э.Дюркгеймнің социализмі екі түйінді сөзбен жинақталған: ұйымдастыру және моральдық. Әлеуметтік мәселе, Эмиль Дюркгеймнің пікірінше, «ең алдымен экономикалық мәселе емес, ол негізінен консенсус мәселесі, яғни жеке адамдарға тән ортақ сезімдер, соның арқасында қақтығыстар жұмсарады, өзімшілдік басылады және бейбітшілік сақталады. Әлеуметтік мәселе – әлеуметтену мәселесі [Дюркгейм Э.Д., 1900].

Жеке адамды ұжымның мүшесі етіп, онсыз ұжымдық өмір мүмкін емес императивтерге, тыйымдарға және парызға құрметпен қарауға баулу қажет. Социализм, Дюркгеймнің пікірінше, ұжымдық өмірдің жақсырақ, саналы ұйымы, оның мақсаты мен салдары - адамгершілік беделі бар, сондықтан тәрбиелік функцияны орындауға қабілетті әлеуметтік шеңберлер немесе қауымдастықтар аясындағы индивидтердің бірігуі [Арон Р., 1992].

Тәрбие – жеке адамдардың әлеуметтенуінен тұратын әлеуметтік құбылыс. Әлеуметтенудің негізгі қызметі – қоғамның біртектілігі мен тұтастығын орнату. Тұлға, Дюркгейм бойынша, егер ол қоғам атынан жеке мүдделерді басу мүмкіндігімен қамтамасыз етілсе, әлеуметтенген деп танылады.

Әлеуметтену үдерісіне мүлдем басқа көзқарас символдық интеракционизмді ұсынды. Джордж Мид көзқарасы бойынша әлеуметтену адамның ойлау қабілетін дамытуға, оны адамға тән түрде дамытуға мүмкіндік беретін динамикалық процесс. Оның үстіне, әлеуметтену – бұл жеке адамның ақпарат алу процесі ғана емес, ақпаратты өзінің қажеттіліктеріне қарай қалыптастыру және бейімдеу процесі [Мид Дж.Г., 2009].

Әлеуметтенуді талдауға ұқсас көзқарас 19 ғасырдың аяғы мен 20 ғасырдың басында Макс Вебер тұжырымдаған социологияны түсінудің теориялық және әдіснамалық принциптеріне негізделген. Әлеуметтенген индивид Макс Вебер ұсынған типологияға сәйкес екі негізде жіктеледі: ұтымдылық және саналылық. Жеке тұлғаның әлеуметтенуі ондағы рационалды-саналы компоненттердің көріну дәрежесіне байланысты жасалады, ол тұлғаның түрін анықтайды [Вебер М., 1990].

Адамның мәнін барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретінде қарастырған Карл Маркс теориясы әлеуметтену теорияларының дамуына орасан зор әсер етті. Тұлғаны қалыптастыратын әлеуметтік орта оның іс-әрекетінің әрі шарты, әрі нәтижесі [Маркс К., 1954]. Адамның әлеуметтенуінің кейбір аспектілері басқа да көптеген әлеуметтану ғылымының классиктерінің еңбектерінде көрініс тапқан. Дегенмен, көп жағынан әлеуметтену зерттеулерінің одан әрі дамуы дәл Франклин Гиддинг, Эмиль Дюркгейм және Макс Вебер белгілеген принциптермен анықталды.

Парсонс әлеуметтену процесі қоғамдағы әлеуметтік процестердің сипатымен және жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктерімен анықталады, олар арқылы интериоризация да, экстериоризация да жүреді деп тұжырымдады. Жеке адам белгілі бір әлеуметтік рөлдерді орындау арқылы әлеуметтік өмірге тек «жартылай қатысуды» жүзеге асырады. Мінез-

құлықтың рөлдік орындалуы жеке тұлғаның статусының функциясы, ал статус-рөлдік жүйе қоғамның әлеуметтік құрылымының матрицасы болып табылады [Парсонс Т., 2005].

Жастардың табысты әлеуметтенуінің белгілері олардың рөлдік мінез-құлық пен мәртебенің ересектер әлеміне өтуін тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін әлеуметтік құзыреттілік пен тұлғаны меңгеруі; әлеуметтік белсенділіктің, қоғамға кірігуге ұмтылудың және мүмкіндіктерінің көрінісі. Интеграцияның жалпы нәтижесі – оны жүзеге асыруға немесе нормативтік жүйені мәдени заңдастыруға қатысатын тұлғалардың қанағаттануын тудыратын күтулердің жиынтығы. Әлеуметтену және әлеуметтік бақылау әлеуметтік жүйенің тепе-теңдігін сақтауға мүмкіндік беретін негізгі механизмдер болып табылады.

П.Бергер мен Т.Лукман адам қоғам мүшесі болып тумайды, тек әлеуметтілікке бейімділікпен туады деп есептеді. Ол ұзақ әлеуметтену процесі барысында ғана қоғам мүшесі болады. Ғалымдар әлеуметтенуді «жеке адамның қоғамның объективті әлеміне немесе оның жекелеген бөлігіне жан-жақты және дәйекті енуі» деп анықтайды [Бергер П., 2002].

Бұл процесс барысында индивид балалық шағында басынан өткеріп, нәтижесінде қоғам мүшесіне айналатын алғашқы әлеуметтенуді және екіншілік әлеуметтенуді ажырату керек. Соңғысының арқасында қазірдің өзінде әлеуметтенген жеке тұлға «қоғамның объективті әлемінің жаңа секторларына» кіреді. Бастапқы әлеуметтенуді әлеуметтанушылар «когнитивті оқытудан әлдеқайда көп» деп санайды. Оның шешуші кезеңі жеке адамның санасында жалпылама басқа бейнесінің қалыптасуы болып табылады. Бұл кристалдану әлеуметтенудің ең маңызды бөлігі және ең маңызды құралы болып табылатын тілдің интернационализациясымен бірге жүреді. Алғашқы әлеуметтену процесінің мақсаты – ерекше тұрақтылық қасиеті бар жеке тұлғаның бірінші дүниесін құру. П.Бергер мен Т.Лукман «алғашқы әлеуметтену барысында ішкіландырылған дүние екінші реттік әлеуметтену процесінде құрылған дүниелерге қарағанда санада берік орын алады» дейді [Бергер П., 2002].

Білімнің рөлі мен орны әлеуметтену процесін анықтайды. Жеке тұлғаның әлеуметтік әлемде тиімді жұмыс істеуі үшін оған өзінің тәжірибесінен алынған немесе басқа адамдардан алынған осы дүние туралы білім қажет.

Білім әлеуметтануының негізін салушылардың бірі Карл Мангейм әлеуметтену процестерін зерттей отырып, ұрпақ тәжірибесіне, зерттелетін ұрпақ өсіп-өнетін әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-саяси жағдайларға назар аударады. Материалдық және рухани тәжірибені беру мен игерудің өзекті қажеттілігі жаңа ұрпақтарды адамзат мәдениетінің феноменімен үнемі бетпе-бет келеді. Жастарды өркениет жетістіктерімен таныстырудың бұл үздіксіз үдерісі қоғам үшін үлкен маңызға ие, өйткені ол алынған мәдени жүкті қайта бағалауға, қозғалысты жаңа бағытқа қайта бағдарлауға жол ашады [Мангейм К., 1994].

Гендерлік әлеуметтену - бұл жеке тұлғаның өзі тұратын қоғамның гендерлік мәдени жүйесін ассимиляциялау процесі, жыныстар арасындағы ерекшеліктердің әлеуметтік құрылысының түрі.

Гендерлік әлеуметтену өзара байланысты екі аспектіні қамтиды:

- а) ерлер мен әйелдердің мінез-құлқының, көзқарастарының, нормаларының, құндылықтарының және гендерлік стереотиптердің қабылданған үлгілерін меңгеру;
- б) ерлер мен әйелдер үшін қоғамға қолайлы белгілі бір мінез-құлық нормаларын сіңіру үшін қоғамның, әлеуметтік ортаның жеке адамға әсері.

Гендерлік бірегейлік - бұл адамның (индивидтің) ерлер немесе әйелдер тобына жататындығы тұрғысынан және ең маңыздысы, адамның өзін қалай жіктейтінін сипаттайтын әлеуметтік сәйкестендірудің негізгі құрылымы.

Әлеуметтену өмір бойы жалғасады. Бастапқыда ассимиляция бейсаналық және пассивті түрде жүреді, ал кейінірек - әлдеқайда саналы және шығармашылық негізде. Гендерлік бірегейлік

адамның бүкіл өмірінде өзі өмір сүретін қоғамның гендерлік мәдени жүйесін индивидтің ассимиляциялау барысында – гендерлік әлеуметтену барысында жасалады. Гендерлік әлеуметтенудің мазмұны қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму деңгейімен, мәдениеттің ерекшеліктерімен және тұлғаның нақты өмір салтымен анықталады.

Тұлғаның гендерлік дамуы өмір бойы және әртүрлі әлеуметтік топтарда (әлеуметтену институттарында) жүреді. Олардың ішіндегі ең ықпалдысы – отбасы. Баланың жеке басының қалыптасуы отбасының түрімен, құрамымен, құрылымымен, балалардың туу тәртібімен, ата-аналардың кәсіби рөлдерімен, неке және ата-ана мен бала қарым-қатынасының сипатымен анықталады. Отбасындағы гендерлік әлеуметтенудің маңызды агенттері ата-аналардың жеке және гендерлік ерекшеліктері, оның ішінде олардың жеке басы мен үлгілері, дүниеге келген баланың жынысы және осы жыныстағы баланың қандай болуы керектігі туралы ата-аналардың идеялары болып табылады.

Ұл немесе қыз тәрбиелегенде ата-ана неге сүйенеді? Ең алдымен, ер адам қандай болуы керек және әйел қандай болуы керек туралы өз ойлары бойынша. Көп жағдайда бұл идеялар әртүрлі адамдар үшін ұқсас. Бұл гендерлік стереотиптер, олардың балаларға гендерлік-рөлдік қасиеттерді берудегі рөлі өте үлкен. Біздің мәдениетімізде ер адамға белсенділік, жетістікке бағдарлану, үстемдік пен агрессивтілік, байсалдылық пен ұстамдылық, ең алдымен, ол әлеуметтік жетістіктермен бағаланады, ал әйел, танымал идеяларға сәйкес, жұмсақ, пассивті, тәуелді болуы керек.

Гендерлік бірегейлік гендерлік сәйкестілік деп аталатын процестің бөлігі болып табылады – өзін белгілі бір жыныспен сәйкестендіретін және сәйкес гендерлік рөлдің талаптарын басшылыққа алатын жеке тұлғаның мінез-құлқы мен өзіндік санасының бірлігі. Р.В.Овчарова гендерлік бірегейлікті қалыптастырудың үш деңгейінің келесі моделін ұсынады:

1. Қоғамның деңгейі: бұған әлеуметтік факторлардың әсері жатады.
2. Өз отбасының деңгейі: отбасылық жағдайлардың әсерін қамтиды.
3. Жеке деңгей: тұлғаның ықпалы [Мид М., 2005].

Гендерлік бірегейлікке әртүрлі әлеуметтік аспектілер, соның ішінде адамдардың этникалық топтары, жұмыс жағдайы, діні және отбасы әсер етуі мүмкін. Гендерлік бірегейлікті қалыптастыру процесі отбасында жүреді, бұл балаға әсер етудің бірінші және маңызды әлеуметтік факторы болып табылатын отбасы.

Баланың жеке тұлға болып қалыптасуы үшін отбасында салауатты психологиялық ахуал қажет екені сөзсіз. Оның болмауы жеке тұлғаның қалыптасуына, атап айтқанда, баланың жыныстық сәйкестендіруіне өте қолайсыз әсер етеді. Ата-ананың тұлғалық қасиеттері, дүниетанымы, өмірлік ұстанымдары да маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ толық отбасы бар баланың болуы. Оның өмірінде толыққанды әке мен ананың болуы.

Гендерлік бірегейлік – бұл бағытталған әлеуметтік әсерлер мен белгілі бір биологиялық әсерлердің нәтижелерінің «қорытпасы» болып табылатын тығыз өзара әрекеттесу процесіне негізделген қасиеттер мен сапалардың күрделі, интегративті жиынтығы [Перегудина В.А., 2011].

Адамдарда гендерлік идентификация процесі әлеуметтік тұрғыдан шартталған. Әлеуметтік сәйкестендіру баланың жынысын анықтау және жынысты бекіту сәтінен басталады, ол балаға есім беруден тұрады (ер немесе әйел). Осы сәттен бастап бала қоғамға кіреді және балаға гендерлік рөлді үйрету процесі осы қоғамның мәдени ерекшеліктеріне сәйкес және белгілі бір стереотиптердің тікелей әсерінен басталады. Осылайша, еркек немесе әйел болу белгілі бір анатомиясы бар адам болуды ғана емес, сонымен бірге қоғам адамға жүктейтін белгілі бір әлеуметтік және мәдени үміттерді қанағаттандыруды білдіреді. Психосексуалдық даму –

күрделі биоәлеуметтік процесс, онда «табиғи» және «әлеуметтік» факторлар өзара байланысты, оларды бір-біріне түсіну мүмкін емес.

Әдеби шолу

Рөлге бейімділік балада өте ерте қалыптасады. Өмірдің бірінші жылының соңында жыныстық ерекше мінез-құлық байқалуы мүмкін. Жыныстық стереотиптердегі артықшылықтардың ерте көрінісі ата-аналар мен балаға жақын басқа адамдар тарапынан күшейту жүйесіне байланысты.

Гендерлік рөл - бұл ерлер мен әйелдердің күтілетін мінез-құлық үлгілерінің жиынтығы. Әйелдердің мінез-құлық тұлғааралық қарым-қатынастарды орнатуға бағытталған, ал ерлердің мінез-құлық жеке өсуге, эго дамытуға бағытталған, «бірлескен қызмет және ондағы жеке табыс» мақсаты ұлдар үшін жеке жанашырлықтың болуынан гөрі маңыздырақ деген пікір бар. Ұлдар жетістікке, өзін-өзі бекітуге, бәсекелестікке бағытталған. «Қыздардың қарым-қатынасы анағұрлым пассивті, бірақ мейірімді және таңдаулы болып көрінеді». Пассив сөзі астенизм – белсенділіктің жоқтығын білдірмейді. Бұл ер балалардың мінез-құлықпен салыстырғанда бастаманың төмен деңгейін көрсетеді. Гендерлік рөлдер тақырыбы аясында біз тек ұлдар мен қыздарды емес, олардың биологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін мінез-құлықты айтамыз. Басқаша айтқанда, біз шартты түрде ұлдар еркек сияқты, ал қыздар әйелдер сияқты әрекет етеді деп есептейміз.

Әйел рөлі қамқорлықпен, жанашырлықпен, нәзіктік пен сүйіспеншіліктің көрінісімен, жанашырлық және эмпатиямен, яғни эмпатиялық сезіммен, конфликттердің ішкі көрінісімен байланысты. Қыздың, әйелдің қорғаныш мінез-құлық теріске шығару және оқшаулау механизмдеріне негізделген және, мүмкін, жалпы алғанда, «ерлер психологиялық қорғаныс жүйесіне» қарағанда әлсіз.

Еркек рөлі белсенді, мақсатты, агрессивті мінез-құлықпен, тәуекелге бейімділікпен, жанжалдың сыртқы көрінісімен, тәуелсіздікпен, стихиялықпен және батылдықпен байланысты. Кейбір жағдайларда еркек рөлі «құзыреттілік», «саналылық», «ақыл» және «тапқырлық» терминдерімен сипатталады. Ұл баланың, жас жігіттің, ер адамның қорғаныштық мінез-құлық проекция мен интеллектуализацияның өзектіленуінен көрінеді.

Жасөспірімдік шақта гендерлік рөлдерді қабылдау жай ғана керек емес, сонымен қатар қажет, өйткені жасөспірімдік кезеңде жыныстық қалаулар және жыныстық мінез-құлық (бірқатар басқа факторлармен бірге) тұлғааралық қарым-қатынастарды орнатудағы табысты анықтайды. Гендерлік рөлдер, жоғарыда айтқанымыздай, әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерінен қалыптасады, сондықтан гендерлік рөлдерге қатаң түрде тағайындалмайды. Биологиялық әйел әйелдің де, еркектің де рөлін ала алады. Бұл биологиялық еркекке де қатысты. Бірқатар зерттеулер еркектік-әйелдік және этномәдени гендерлік-рөлдік дәстүрлер арасындағы байланысты, гендерлік-рөлдік әлеуметтенудің жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына оң және теріс әсер ету сипатын, «ана диалогының» изоморфизмін көрсетті», яғни онтогенездің бастапқы кезеңдеріндегі ана мен бала арасындағы диалог және өзіндік санадағы ішкі диалогтың негіздері.

Еркек рөлін және оған сәйкес мінез-құлық стилін таңдаған адам еркектіктің жоғары көрсеткіштерімен (батылдық, аналитикалық ақыл, тәуелсіздік және т.б.) және әйелдіктің төмен көрсеткіштерімен (нәзіктік, әлсіздік, ұялшақтық) сипатталатын еркектік тұлға типіне және т.б. жатады. Әйел рөлін және белгілі бір мінез-құлық стилін таңдаған адам еркектіктің төмен көрсеткіштерімен және әйелдіктің жоғары көрсеткіштерімен сипатталатын әйелдік типке жатады. Еркектік пен әйелдік үшін жоғары ұпайлар андрогиндік типке жататынын анықтайды, ал дифференциацияланбаған немесе диффузиялық тип үшін төмен ұпайлар.

Мектепке дейінгі балалық шақ – бала өмірінің ұзақ кезеңі. Қазіргі уақытта өмір сүру жағдайлары тез кеңейеді. Бала адамдық қарым-қатынастар әлемін, адамдардың әртүрлі

әрекеттері мен әлеуметтік функцияларын ашады. Оның осы ересек өмірге қосылуға, оған белсенді қатысуға деген ұмтылысы күшті, бұл, әрине, оған әлі қол жетімді емес. Сонымен қатар, ол тәуелсіздікке ұмтылады. Осы қайшылықтан рөлдік ойын туады - ересектердің өмірін модельдейтін балалардың дербес әрекеті.

Рөлдік ойын немесе оны кейде шығармашылық ойын деп те атайды, мектепке дейінгі жаста пайда болады. Бұл балалар ересектердің рөлдерін қабылдайтын және жалпыланған түрде, ойын жағдайында ересектердің іс-әрекетін және олардың арасындағы қарым-қатынасты қайта шығаратын әрекет. Бала белгілі бір рөлді таңдап, орындай отырып, сәйкес имиджге ие болады - ана, дәрігер, жүргізуші және оның әрекетінің үлгілері. Ойынның қиялдық жоспары соншалықты маңызды, ойын онсыз өмір сүре алмайды. Бірақ ойындағы өмір идеялар түрінде өткенімен, ол эмоционалды түрде қаныққан және бала үшін оның шынайы өміріне айналады.

Ойын шығу тегі жағынан да, мазмұны жағынан да әлеуметтік. Ол ересектермен жиі толыққанды қарым-қатынассыз және қоршаған әлемнен бала ересектердің арқасында алатын әртүрлі әсерлерсіз дами алмайды. Сондай-ақ балаға әртүрлі ойыншықтар қажет, оның ішінде нақты қызметі жоқ бейресми заттар, ол басқаларды алмастыратын ретінде оңай пайдалана алады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың ойын және мотивациялық сферасын дамыту. Мектеп жасына дейінгі балалардың мотивациялық сферасының қалыптасуы ойын әрекетімен байланысты. Ойын барысында балада мотивтердің бағыныштылығы – ситуациялық мотивтердің анағұрлым жалпы және жоғарырақ мотивтерге бағынуы дамиды, сонымен қатар баланың өзіне алған міндеттерін орындауымен байланысты жоғары типтегі мотивтердің қалыптасуы жүреді.

Ойын барысында балада өткінші тілектер көп болады, бірақ бала негізгі мотивтің пайдасына осы кездейсоқ қалаулардан бас тартуға мәжбүр болады. Ойын әрекет ретінде әрекет етеді, оның шеңберінде мотивтердің бағынуы ғана емес, сонымен бірге олар жаңа әлеуметтік, атап айтқанда адами мазмұнмен қаныққан.

Ұжымдық рөлдік ойында әлеуметтік нормаларды сіңіру, моральдық пайымдаулар мен ынтымақтастықты қалыптастыру жүзеге асады, бұл балада альтруизм, өзара көмек сияқты просоциалды мотивтердің қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі заманғы шетелдік және отандық зерттеулерді талдау мектепке дейінгі жастағы ұлдар мен қыздардың ойын әрекетінің ерекшеліктерін көрсетуге мүмкіндік береді. Ойыншықтарды таңдауда гендерлік артықшылықтар өте ерте пайда болады. Бір жарым-екі жаста, ойыншықтарды еркін таңдау жағдайында балалар өздерінің жынысына тән ойыншықтарды жақсы көреді. Ұлдар көліктерді, қару-жарақтарды, конструкторларды жақсы көреді, ал қыздар қуыршақ пен ойыншық ыдыс-аяқтарды жақсы көреді. Балалардың гендерлік ойыншықтарға деген қызығушылығы мектепке дейінгі жаста сақталады.

Қазіргі уақытта ұлдар мен қыздарға арналған дәстүрлі ойыншықтар тізімінде қазіргі өмірдің ерекшеліктеріне, бұқаралық ақпарат құралдарының ықпалына байланысты кейбір өзгерістер бар. Ұлдар мен қыздардың рөлдік ойындарындағы айырмашылықтар ойын тақырыптарында, ұнаған ойын сюжеттерінде және таңдалған рөлдерде көрінеді. Мектеп жасына дейінгі ұлдар ерлердің кәсіптерін бейнелейтін ойындарға, әртүрлі көлік құралдарымен ойындарға: «Гараж», «Ұшқыштар», «Пойыз», құрылыс ойындарына, сондай-ақ әскери шытырман оқиғалы және батырлық тақырыптарға арналған ойындарға үлкен қызығушылық танытады. Қыздар отбасылық және тұрмыстық тақырыптағы ойындарға тартылады: «Аналар мен қыздар», «Аурухана», «Сұлулық салоны», «Дүкен».

Рөлдік ойындарда рөлдерді таңдау шынайы өмірдегі дәстүрлі ерлер мен әйелдер рөлдеріне сәйкес келеді. Ұлдар басқаларға қарағанда көбінесе әскери қызметшілер, жүргізуші рөлдерін

таңдайды; қыздар – ананың, мұғалімнің, дәрігердің рөлі. Рөлдерді таңдау ұлдардың әлеуметтік рөлдерге, ал қыздардың отбасылық рөлдерге көбірек бағдарлануын көрсетеді.

Ойын серіктестігіндегі ең таңғаларлық гендерлік теру өмірдің бесінші және алтыншы жылы арасында көрінеді, ал қыздарда бұл процесс 5 жасқа дейін, ал ұлдарда 5 жастан кейін пайда болады. Қыздардың бірігуі олардың бір-біріне деген қарым-қатынасына негізделсе, ұлдар үшін олардың ойын мазмұнына, ойындағы серіктестерінің идеяларына деген қызығушылықтары негізделеді.

Ойын әрекетінде ұлдар тәуелсіздікке, өзінің даралығын бекітуге ұмтылады. Қыздар өзара тәуелділікке, әлеуметтік байланыстарды орнатуға көбірек көңіл бөледі. Қыздардың ойындарында агрессивтілік аз, керісінше өзара жылы қарым-қатынас, сенім байқалады.

Ұлдар мен қыздар топтық ойын ережесіне бірдей қатысты емес. Ұлдар жалпы ережелерді сақтауға көбірек мән береді, ал қыздар үшін ережелерден гөрі жеке көзқарас маңызды.

Ойыншықтар кез келген адамның өмірінің белгілі бір бөлігі болып табылады. Тіпті ересек адамның сүйікті ойыншығы бар, ол оны жылулықпен және қорқынышпен еске алады. Дегенмен, бұл тек ойын-сауық емес. Ойыншық баланы әлеуметтендіру құралы ретінде әрекет етеді, өйткені ол адамдар жинақтаған әлеуметтік тәжірибені қамтиды. Ойын әрекеті процесінде бала бұл тәжірибені меңгереді.

Әртүрлі ұрпақтардың балаларында айтарлықтай әртүрлі ойыншықтар бар. Ойын барысында балалар қазіргі қоғамда өздеріне қабылданған түрлі әлеуметтік үлгілерді, идеяларды және дағдыларды меңгереді. Қазіргі қоғамда, мәдениетте болып жатқан өзгерістер балалар ойыншықтарынан көрініс табады.

Балалар өз ойынында мультфильмдердің, фильмдердің, сериалдардың, телешоулардың тақырыптары мен сюжеттерін жиі қайталайды, олардың кейіпкерлеріне еліктейді. Киноиндустриядағы өзгеріс бірден балалар ойыншықтарының кейіпкерлерінен көрінеді. Егер жақын уақытта әр балада Чебурашка болса, қазір сүйікті ойыншық «Батыл жүрек», «Рапунцель», «Миньондар», «Моана», «Бастық сәби» мультфильміндегі кейіпкер. Ондаған жылдар бойы блокбастер кейіпкерлері ұлдардың сүйікті ойыншықтары болды: Өрмекші адам, Мегатрон (немесе басқа Трансформерлердің кейіпкерлері), Бэтмен, Халк және т.б.

Кейбір психологтардың бақылаулары қыздардың бұрынғыдай қуыршақпен ойнағанды ұнататынын көрсетеді. Дегенмен, заманауи тенденциялардан кейін қуыршақтың сыртқы түрі өзгерді. Мысалы, танымал Барби қуыршағы көпұлтты болды. Барбилер төрт дене түрімен, жеті тері реңімен, 22 көз түсімен және 24 шаш үлгісімен келеді. Танымал мультфильмдердің кейіпкерлері бейнеленген қуыршақтар сериясы бар: «Винкс», «Менің кішкентай пониім», «Невы жұлдыз қуыршақтары» және т.б. Балалар дүкендерінің сөрелерінде тері түсі қара қуыршақтарды таба аласыз. Бұл құбылысты подиумда көптеген азиялық және қара түсті сән үлгілерінің пайда болуымен түсіндіруге болады.

Сәбилерге еліктейтін қуыршақтар тартымды болып қалады. Дегенмен, соңғы онжылдықта олардың сыртқы түрі айтарлықтай өзгерді: өндіріс материалдары, жаңа туған нәрестелерге анатомиялық ұқсастық, нәресте қуыршақтарының «мінез-құлқы»: олар ішеді, дәретханаға барады, жылайды, сөйлеседі, назар аударуды талап етеді. Бұл санаттағы нағыз сенсацияны Baby Born жасады. Оның сұранысы қазіргі қоғамдағы ата-ана болуға деген қызығушылықтың артуымен байланысты деп болжауға болады.

Қазіргі мәдениет мистицизмге қызығушылықтың жоғарылауымен сипатталады. Бұл тенденция ойыншықтар әлемінде де көрінді: қыздар арасында өте танымал Monster High қуыршақ және ұлдарға арналған Monster Flex пайда болды.

Көліктер мен қару-жарақ дәстүрлі түрде балаларды қуантады және ойыншықтар болып табылады. Компьютерлік технологияның дамуы, робототехникадағы, электроникадағы

инновациялар бұл ойыншықтарды дерлік шынайы ойыншықтарға айналдырды. «Мачоға», жеңілмейтін жауынгерлерге, суперқаһармандарға және басқа да ер архетиптерге еліктеу ұл бала үшін табиғи және оның өсуіне, гендерлік сәйкестігіне қажет. Зорлық-зомбылық ойындары ойыншықтармен емес, мінез-құлық пен этикалық стереотиптермен, отбасында қабылданған нормалар мен құндылықтармен қоздыратын шиеленіс, стресс, қорқыныш, шамадан тыс агрессия көрініс беретін арнаға айналғанда проблемалар басталады.

Ойын балалардың дербес әрекеті ретінде баланы тәрбиелеу мен оқыту барысында қалыптасады, адамның іс-әрекет тәжірибесін дамытуға ықпал етеді. Ойыншық бұл жағдайда сол заттардың эталоны ретінде әрекет етеді, оның мақсаты - анықтау және бала танысу керек болатын әртүрлі әрекеттерді меңгеру. Ойын балалар өмірін ұйымдастырудың бір түрі ретінде маңызды, себебі ол баланың психологиясына және оның жеке басына қызмет етеді. Дұрыс таңдалған ойыншықтар балалардың психикалық дамуына ықпал етеді. Көптеген бейнелі және дидактикалық ойыншықтар балаларды сөйлеу әрекетіне баулиды және сөздік қорын байыту үшін қолданылады. Жиналмалы ойыншықтар, әр түрлі дизайнерлер, балаларды талдау, синтездеу және жалпылау жаттығулары. Түрлі мозаика зейіннің шоғырлануы мен тұрақтылығын дамытуға ықпал етеді.

Бастапқы, яғни балалардың әлеуметтену процестері тұлғаның одан әрі қалыптасуы үшін негізгі және маңызды болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балаларда бұл процестердің жүру ерекшелігі неде? Ғылымда бастапқы әлеуметтену процесінде ең маңыздысы отбасы екендігі жалпы қабылданған. Балалардың табысты әлеуметтенуі агенттер жақын ересектер болса және әлеуметтік қолайлы нормаларға сәйкес келсе ғана мүмкін болады.

Бүгінгі ойыншықтардың таңдауы таңқаларлық. Кез келген ойыншық дүкенінің ассортиментін қарау керек, бұл кішкентайларға, қыздар мен ұлдарға арналған ойыншықтар, интерактивті және электрленген ойыншықтар, түрлендіретін роботтар мен қуыршақтар, ашық ауада және үстел ойындарына арналған ойыншықтар. Мұның бәрі жарқын, ән айту, тірі дерлік. Барлық ойыншықтарды функционалдық жүктемені көтеретін және балаларды мәдениет пен рухани үлгілердің жағымды құндылықтарына бағыттайтын, сондай-ақ зұлымдық пен зорлық-зомбылыққа құштарлықты оятатын ойыншықтарға қарсы позитивті ойыншықтарға бөлуге болады.

Әдістер

Қазіргі таңда ойыншықтың бала өміріндегі маңызын зерттеуге арналған, ата-аналардың пікірлерін білу мақсатында әртүрлі жастағы әке мен ананың арасында социологиялық зерттеу жүргізілді. Зерттеуге жалпы 100 респондент қатысты. Оның ішінде 67% - еркек, 33% - әйел. Жас аралықтары бойынша айтатын болсақ, 30% - 41 одан жоғары, 27% - 18-25, 24% - 34-41, 19% - 26-33 жас. Отбасылық жағдайы бойынша, 77% - некеде, 15% - ажырасқан, қалған 4% - жесір және тіркелмеген некеде екен. Әлеуметтік статусы жайлы айтар болсақ, 34% - бюджеттік салада, 30% - жұмыскер, 26% - жұмыссыз, ал қалған 10% - кәсіпкер екен.

Нәтижелер

Сауалнама сұрақтары мен жауаптарына тоқтала кетсек:

1. Сіздің пікіріңізше баланың қалыптасуында немесе дамуында ойыншық маңызды ма? 66% - өте маңызды, 24% - маңызды емес, ал 10% - маңызы жоқ деп жауап берген екен.
2. Сіз әдетте ойыншық таңдау барысында баланың жынысына баса назар аударасыз ба? 68% - иә, 20% - жоққа қарағанда иә, 11% - жоқ, қалған 1% - иәға қарағанда жоқ деп жауап берді.
3. Сіз жылына қанша рет балаңызға ойыншық алып бересіз? 28% - бала сұраса ғана, 26% - 1-3 рет, 16% - 8-одан көп, қалған 15% - 4-7 рет және апта сайын алып беремін деген жауапты таңдады.

4. Сіз соңғы рет балаңызға қандай ойыншық сатып алдыңыз? 15% - қуыршақ, 14% - жұмсақ ойыншық және көлік, 13% - үстел ойынын, 11% - леги, 9% - дәрігер жабдығын, 7-8% - интерактивті жануар және пазл, ал қалған 4-5% - тапанша және ыдыс-аяқ сатып алған екен.
5. Сіз қыз бала-қуыршақ, жұмсақ ойыншықпен, ал ұл бала - көлік, тапанша секілдімен ойнаған жөн деп санайсыз ба? 61% - иә, 20% - жоққа қарағанда иә, 13% - жоқ, 6% - иәға қарағанда жоқ деп жауап берді.
6. Ойыншық таңдарда алдымен неге жүгінесіз? 40% - бала қалауына, 28% - бала жасына, 21% - қаржылық мүмкіндіктерге, ал қалған 11% - бала жынысына назар аударытыны байқалды.
7. Сіз бала кезде қай ойыншықпен көбірек ойнадыңыз? 55% - дала ойындарын, 15% - қуыршақпен, 12% - көліктермен, 10% - компьютерде, ал қалған 3-5% - жұмсақ ойыншықпен және тапаншамен ойнаған екен.

Пікір алмасу

Қорытындылай келе, ата-аналардың жартысынан көбі ойыншықтың бала өміріндегі маңызы бар екенін мойындайды және соған сай бала қалауына жетік назар аударады екен. Бала әлеуметтенуінде ойыншықтан бөлек, ата-ана, яғни отбасының маңызы зор. Егер, жас ата-ана болсын, 40-қа келген ата-ана болсын, баласының қоғамда орнын дұрыс табуына тілектес болса, барынша кішкентай кезінен түрлі амал-тәсілдер жасайтыны анық. Ешбір ойыншық баланы ойнауға үйретіп, оның қабілеттерін дамыта алмайды. Ойыншық тек нақты баланың ойынына көмектесе алады немесе оған кедергі келтіреді, ойынды автоматты манипуляцияларға айналдырады. Бірақ егер бала ойнауды білмесе, оның қиялы, ойлауға, түрлендіруге және жаңа бейнелер мен сюжеттер жасауға деген ынта-жігері болмаса, ешқандай ойыншық көмектеспейді. Ойын ойнауды білетін үлкен серіктестің қолында ғана ойыншық жанды, қажет болады, қиялды ынталандырады, сондықтан пайдалы болады.

Қорытынды

Бала тәрбиесінде ойыншықтардың маңызы зор. Ойыншық – балалық шақтың таптырмас серігі, ойынның ең маңызды құралы. Ойыншықтардың жіктелуі бар, онда бөлу әртүрлі ойын түрлерінде пайдалану негізінде пайда болады. Қазір дүкендерде ойыншықтардың алуан түрі болғандықтан, көптеген ғалымдар, психологтар мен педагогтар ойыншықтардың баланың психикалық дамуына әсері, қазір мектеп жасына дейінгі балаларға арналған ойыншықтар дұрыс таңдалып жатыр ма деген сұрақтар қояды.

Бірінші тараудың бірінші бөлімінің барысында жалпы әлеуметтену ұғымына түсінік беріліп, кеңінен талданды. Әлеуметтену – әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды, ережелерді, рөлдерді ассимиляциялаудың бір жақты процесі. «Әлеуметтену» барлық әлеуметтік процестердің жиынтығы ретінде, соның арқасында жеке тұлға қоғамның толыққанды мүшесі ретінде қызмет етуге мүмкіндік беретін белгілі бір білім жүйесін, нормалары мен құндылық бағдарларын алады. Сонымен бірге тұлға бұл процеске белсенді түрде қатыспайды, әлеуметтену оған сыртқы әсер ету жүйесі ретінде пайда болатыны анықталынды.

Ал, екінші бөлімінде гендерлік әлеуметтену - жеке тұлғаның өзі тұратын қоғамның гендерлік мәдени жүйесін ассимиляциялау процесі, жыныстар арасындағы ерекшеліктердің әлеуметтік құрылысының түрі екені және гендерлік бірегейлік гендерлік-рөлдік сәйкестендіруге қарағанда кеңірек ұғым, себебі гендер тек рөлдік аспектіні ғана емес, сонымен қатар, мысалы, жалпы адамның бейнесін қамтитыны жайлы анықтамалар берілді.

Үшінші бөлімінде, гендерлік бірегейліктің қалыптасу процесі назарға алынды. Адамдарда гендерлік идентификация процесі әлеуметтік тұрғыдан шартталған. Әлеуметтік сәйкестендіру баланың жынысын анықтау және жынысты бекіту сәтінен басталады, ол балаға есім беруден тұрады (ер немесе әйел). Осы сәттен бастап бала қоғамға кіреді және балаға гендерлік рөлді үйрету процесі осы қоғамның мәдени ерекшеліктеріне сәйкес және белгілі бір стереотиптердің тікелей әсерінен басталады. Осылайша, еркек немесе әйел болу белгілі бір анатомиясы бар

адам болуды ғана емес, сонымен бірге қоғам адамға жүктейтін белгілі бір әлеуметтік және мәдени үміттерді қанағаттандыруды білдіретіні белгілі болды.

Екінші тарауда жалпы таңдалған тақырыпқа сәйкес, ең алдымен бірінші бөлімінде ер мен қыз балалардың ойындарға деген көзқарастарының ерекшеліктері жайлы деректер келтірілді. Ал, екінші бөлімінде қазіргі балалардың әлеуметтенуіндегі ойыншықтардың рөлі мен маңызы талданып, зерттеу нәтижелері көрсетілді.

Теориялық бөлімді зерттеу мынаны көрсетті:

- ойыншықтар балалардың жеке қажеттіліктері мен қызығушылықтарын қанағаттандыру үшін әртүрлі ойын түрлерін дамытуға ықпал етуі керек;
- оларды бірге ойнауға шақырыңыз;
- ойыншықтарды таңдау балалардың физикалық, психикалық, адамгершілік және эстетикалық тәрбиесіне ықпал етуі керек;
- ойыншықтардың барлық түрлері барлық талаптарға, сондай-ақ балалардың жас ерекшеліктеріне сай болуы керек;
- ойыншықтар өзінің функционалдығы бойынша баланың қол жеткізген даму деңгейінен біршама асып түсуі керек, яғни оны ойыншықты меңгеру қиындықтарынан келесі даму деңгейіне апаруы керек;
- ойыншық өзінің жоғары дидактикалық қасиеттері мен көркемдік-бейнелі қасиеттеріне қарамастан, ересек адамның белсенді қатысуынсыз өздігінен баланы тәрбиелей алмайды.

Ойын ортасын уақтылы өзгерту, ойыншықтар мен ойын материалдарын таңдау, баланы ойын мәселелерін дербес, шығармашылық шешуге бағыттау, ойында шындықты жаңғыртудың әртүрлі тәсілдерін ынталандыру.

Сонымен, ойыншықтар балалардың дамуына, тәрбиесіне, білім алуына әсер етеді. Ойыншықтардың көмегімен балаларда достық, сүйіспеншілік, мейірімділік сезімдері қалыптасады, мінез-құлық қасиеттері қалыптасады. Балалар ойында әртүрлі кейіпкерлерді, бастаманы және көркем әдебиетті бейнелейтіндіктен, сөйлеу байытады.

Баламен бірлескен ойындар мен іс-шараларға уақытты аямаңыз, әсіресе балаға оның жоспарын жүзеге асыруға көмектесу қажет болғанда. Бірақ, ең бастысы, балаңыздың әр күнін және өз өміріңіздің әрбір күнін бағалаңыз, құрметтеңіз және жақсы көріңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Иванченко О.С. (2015) *Профессиональная социализация молодых ученых в современном российском обществе*. Новочеркасск, 28, [Электрондық ресурс]: URL: <https://new-disser.ru/aytoreferats/01008070937.pdf> (өтінім берілген күні: 16.09.2015).

Тард Г. (2012) *Законы подражания*. М.: Книга по Требованию, 404 [Электрондық ресурс]: URL: <https://archive.org/details/lawsofimitation00tard/page/n5/mode/2up/> (өтінім берілген күні: 12.07.2007).

Менщикова И.А. *Мотивационно-смысловое содержание профессиональной направленности личности студентов в процессе социализации в вузе*. Ярославль, 26, [Электрондық ресурс]: URL: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_2015/F0000441.pdf (өтінім берілген күні: 03.03.2015).

Шумская Л.И. *Личностно-профессиональное становление студентов в процессе вузовской социализации*. Минск, 364, [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.dissercat.com/content/lichnostno-professionalnoe-stanovlenie-studentov-v-protssesse-vuzovskoi-sotsializatsii/> (өтінім берілген күні: 21.03.2003).

Выготский Л.С. *Психология развития как феномен культуры*. Под.ред. М.Г. Ярошевского.- М.: Институт Практической Психологии, 486, [Электрондық ресурс]: URL:

- <https://www.marxists.org/russkij/vygotsky/cw/pdf/vol1.pdf/> (өтінім берілген күні: 25.12.1981).
- Дюркгейм Э.Д. *О разделении общественного труда*. 177, [Электрондық ресурс]: URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003692202?page=1&rotate=0&theme=white/ (өтінім берілген күні: 03.10.1900).
- Арон Р. *Этапы развития социологической мысли*. 606, [Электрондық ресурс]: URL: <https://djvu.online/file/H0E0OeTcYAtWb/> (өтінім берілген күні: 24.11.1992).
- Мид Дж.Г. Избранное: Сб. переводов. - М.: РАН. ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. Исследований, 290, [Электрондық ресурс]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhordzh-gerbert-mid-izbrannoe-sbornik-perevodov/> (өтінім берілген күні: 12.03.2009).
- Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии: *Избранные произведения*: Пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденок: Прогресс, 808, [Электрондық ресурс]: URL: https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page=807&*=g1nRhxD6Twb9HZbS0BWpjz9f8J7InVybcI6InlhLWRpc2steHVibGjOi8vbTQvMEo5eDdnTVdxV0MyYnB2cnQwL0JXdUhXZnNZaVhRS2l6cUwrMmZZeHJiek1QY044VytLcnNjSXVGUkZOK3EvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PSIsInRpdGxlIjoid2ViZXItaXpicmFu bnllLXByb2l6dmVkJW5paWEtMTk5MC5kanZ1Iiwibm9pZnJhbWUiOmZhbHNILCJ1aWQ iOiIiwidHMioJE2NzY4MzA4MDcwNDgsInl1IjoiMjI0NTQxMzQwMTU0MjgxDQxOS J9/ (өтінім берілген күні: 20.03.1990).
- Маркс К., Энгельс Ф. *Сочинения: в 50 т.* 2-е изд. М.: Издательство политической литературы, 723, [Электрондық ресурс]: URL: <http://marx-engels.su/1.pdf/> (өтінім берілген күні: 19.12.1954).
- Парсонс Т. *О структуре социального действия*. Под общ. ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. 2-е изд.. М.: Академический проект, 880, [Электрондық ресурс]: URL: <https://reallib.org/reader?file=785163&pg=5/> (өтінім берілген күні: 19.09.2005).
- Бергер П., Лукман Т. *Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания*. М.: Медиум, 124, [Электрондық ресурс]: URL: https://skepdic.ru/wp-content/uploads/2013/05/Berger_Lukman_-_Sotcialnoe_konstruirovanie_realnosti_Skepdic.ru_.pdf/ (өтінім берілген күні: 27.02.2002).
- Мангейм К. Проблема молодежи в современном обществе. *Диагноз нашего времени: очерки военного времени, написанные социологом*. Пер. с немец. С.В. Карпушиной М.: Юрист, 703, [Электрондық ресурс]: URL: file:///C:/Users/Пользователь/Downloads/mankheim_karl_diagnoz_nashego_vremeni.pdf/ (өтінім берілген күні: 03.02.1994).
- Мид М. *Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире: научно-популярная литература*. Москва: РОССПЭН, 412, [Электрондық ресурс]: URL: https://archive.org/details/malefemalestudy0000mead_m3b1/page/n9/mode/2up/ (өтінім берілген күні: 11.05.2005).
- Перегудина В.А., Шурова Н.В. Гендерная идентичность и ее структура: концепции и модели. *Психология и педагогика: проблемы современной науки и практики*. Материалы всероссийской научно-практической конференции, 20-21 сентября. Челябинск: ООО МАТРИЦА, 24, [Электрондық ресурс]: URL: <https://bsuedu.ru/upload/iblock/f34/peregudina.pdf/> (өтінім берілген күні: 21.11.2011).

References

- Ivanchenko O.S. (2015) *Professional'naya socializaciya molodyh uchenyh v sovremennom rossijskom obshchestve*. Novocheerkassk, 28, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://new-disser.ru/avtoreferats/01008070937.pdf/> (data obrashcheniya: 16.09.2015).
- Tard G. (2012) *Zakony podrazhaniya*. М.: Книга по Требованию, 404, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://archive.org/details/lawsOfimitation00tard/page/n5/mode/2up/> (data obrashcheniya: 12.07.2007).

- Menshchikova I.A. *Motivacionno-smyslovoe sodержanie professional'noj napravlenosti lichnosti studentov v processe socializacii v vuze*. Yaroslavl', 26, [Elektronnyj resurs]: URL: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_2015/F0000441.pdf/ (data obrashcheniya: 03.03.2015).
- Shumskaya L.I. *Lichnostno-professional'noe stanovlenie studentov v processe vuzovskoj socializacii*. Minsk, 364, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.dissercat.com/content/lichnostno-professionalnoe-stanovlenie-studentov-v-protssesse-vuzovskoi-sotsializatsii/> (data obrashcheniya: 21.03.2003).
- Vygotskij L.S. *Psihologiya razvitiya kak fenomen kul'tury*. Pod.red. M.G.Yaroshevskogo. M.: Institut Prakticheskoy Psihologii, 486, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://www.marxists.org/russkij/vygotsky/cw/pdf/vol1.pdf/> (data obrashcheniya: 25.12.1981).
- Dyurkgejm E.D. *O razdelenii obshchestvennogo truda*. 177, [Elektronnyj resurs]: URL: https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003692202?page=1&rotate=0&theme=white/ (data obrashcheniya: 03.10.1900).
- Aron R. *Etapy razvitiya sociologicheskoy mysli*. 606, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://djvu.online/file/H0E0OeTcYAtWb/> (data obrashcheniya: 24.11.1992).
- Mid Dzh.G. Izbrannoe: *Sb. perevodov*. - M.: RAN. INION. Centr social. nauchn.-inform. Issledovanij, 290, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/dzhordzh-gerbert-mid-izbrannoe-sbornik-perevodov/> (data obrashcheniya: 12.03.2009).
- Veber M. O nekotoryh kategoriyah ponimayushchej sociologii: *Izbrannye proizvedeniya*: Per. s nem. Sost., obshch. red. i poslesl. Yu.N.Davydova; Predisl. P.P.Gajdenko: Progress, 808, [Elektronnyj resurs]: URL: https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page=807&*=g1nRhxD6Twb9HZbS0BWPjz9f8J7InVybcI6InlhLWRpc2stcHVibGljOi8vbTQvMEo5eDdnTVdxV0M yYnB2cnQwL0JXdUhXZnNZaVhRS2l6cUwrMmZZeHJiek1QY044VytLenNjSXVGUkZO K3EvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PSIsInRpdGxlljoid2ViZXItaXpicmFubnllLXB yb2l6dmVkJW5paWEtMTk5MC5kanZ1Iiwibm9pZnJhbWUiOmZhbnNlLCJ1aWQiOiIwIiwidWidHMiojE2NzY4MzA4MDcwNDgsInl1IjoiMjI0NTQxMzQwMTU0Mjg5NDQxOSJ9/ (data obrashcheniya: 20.03.1990).
- Marks K., Engel's F. *Sochineniya*: v 50 t. 2-e izd. M.: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 723, [Elektronnyj resurs]: URL: <http://marx-engels.su/1.pdf/> (data obrashcheniya: 19.12.1954).
- Parsons T. *O strukture social'nogo dejstviya*. Pod obshch. red. V.F, Chesnokovoj, S.A. Belanovskogo. 2-e izd.. M.: Akademicheskij proekt, 880, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://reallib.org/reader?file=785163&pg=5/> (data obrashcheniya: 19.09.2005).
- Berger P., Lukman T. *Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya*. M.: Medium, 124, [Elektronnyj resurs]: URL: https://skepdic.ru/wp-content/uploads/2013/05/Berger_Lukman_-_Sotcialnoe_konstruirovaniye_realnosti_Skepdic.ru_.pdf/ (data obrashcheniya: 27.02.2002).
- Mangejm K. Problema molodezhi v sovremennom obshchestve. *Diagnoz nashego vremeni: ocherki voennogo vremeni, napisannye sociologom*. Per. s nemec. S.V.Karpushinoy M.: Yurist, 703, [Elektronnyj resurs]: URL: file:///C:/Users/Pol'zovatel/Downloads/mankheim_karl_diagnoz_nashego_vremeni.pdf/ (data obrashcheniya: 03.02.1994).
- Mid M. *Muzhskoe i zhenskoe. Issledovanie polovogo voprosa v menyayushchemsya mire: nauchno-populyarnaya literatura*. Moskva: ROSSPEN, 412, [Elektronnyj resurs]: URL: https://archive.org/details/malefemalestudy0000mead_m3b1/page/n9/mode/2up/ (data obrashcheniya: 11.05.2005).
- Peregudina V.A., Shurova N.V. Gendernaya identichnost' i ee struktura: koncepcii i modeli. *Psihologiya i pedagogika: problemy sovremennoj nauki i praktiki*. Materialy vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii, 20-21 sentyabrya. Chelyabinsk: OOO MATRICA, 24, [Elektronnyj resurs]: URL: <https://bsuedu.ru/upload/iblock/f34/peregudina.pdf/> (data obrashcheniya: 21.11.2011).

Место и значение игр и игрушек в социализации ребенка

*¹А.К.Хумар, ¹А.А.Бейсенова

¹Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова (Караганда, Казахстан)

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и значение игрушек и игр в социализации ребенка. Целью данного исследования является анализ того, как личность взрослого человека связана с процессом развития и социализации в детстве. С одной стороны, культура определяет основные черты личности человека, с другой стороны, человек сам влияет на свою культуру. В свою очередь, различные культурные переживания, составляющие культуру современного детства, дают ребенку возможность быть и их объектом, и их субъектом. Социализация представляет собой сложный диалектический процесс взаимодействия ребенка с окружающей средой. Нередко современный ребенок пытается решить стоящие перед ним задачи самостоятельно, и его решение нередко находит в игровой деятельности, отношениях со сверстниками, игрушках в процессе игрового общения. С помощью используемого в исследовании метода предполагается определить отношение родителей к ребенку.

Ключевые слова: социализация, игра, воспитание, адаптация, гендер, развитие.

The place and importance of games and toys in the socialization of the child

*¹A.K. Khumar, ¹A.A. Beysenova

¹academician E.A.Buketov Karaganda University (Karaganda, Kazakhstan)

Abstract

This article discusses the role and importance of toys and games in the socialization of the child. The purpose of this study is to analyze how the personality of an adult is related to the process of development and socialization in childhood. On the one hand, culture determines the main features of a person's personality, on the other hand, a person himself influences his culture. In turn, the various cultural experiences that make up the culture of modern childhood give the child the opportunity to be both their object and their subject. Socialization is a complex dialectical process of the child's interaction with the environment. Often, a modern child tries to solve the problems facing him on his own, and often finds his solution in play activities, relationships with peers, toys in the process of playing communication. Using the method used in the study, it is supposed to determine the attitude of parents to the child.

Keywords: socialization, game, education, adaptation, gender, development.

Поступила в редакцию: 16.02.2023

Одобрена: 10.03.2023

Первая публикация на сайте: 25.07.2023

MPHTI: 14.35.07

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.09>

BUILDING STEAM COMPETENCE AMONG STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALITIES

*¹M.O.MYNBAYEVA^{id}, ¹Sh.M.MAIGELDIYEVA^{id}

¹Korkyt Ata Kyzylorda University

(Kyzylorda, Kazakhstan)

*mynbayeva.marta@korkyt.kz, Sharban56@mail.ru

Abstract

The article analyzes the prerequisites for the emergence of the STEAM approach in education that deals with the training of future educators in higher education to prepare them to work in STEAM education conditions by focusing on the necessity of building STEAM competence among students of pedagogical specialties. In training future educators, the STEAM approach is considered to be effective. STEAM practice in teaching and

learning is of great interest to scientists. We analyzed foreign researchers' existing STEM/STEAM competence models and tried to describe components like STEAM literacy, STEAM skills, STEAM competence, and mastery concept. We identified the factors affecting STEAM competence building among students of pedagogical specialties and developed STEAM competence structure. The article aims to theoretically justify and organize the content of STEAM competence of future educators. We referred to international articles and reports on the competency-based approach in education and articles regarding STEAM competence. We gave the examples of STEAM education and competence research in Kazakhstan's higher education institutions. We used analytical, comparative, and generalizing research methods and presented the survey results with the teachers and students at Korkyt Ata Kyzylorda University.

Keywords: STEM, STEAM competence, STEM literacy, STEAM skills, future teachers.

Introduction

For the last few decades, humanity has been experiencing global changes like the technological revolution and the digital transformation in all spheres from the economy to education, which resulted in the disappearance of several professions and the emergence of new ones. Students have to self-educate and self-develop in order to ensure good job opportunities, be competitive in their future workplace and be successful in their careers. These days the job market seeks young people who are not just well-educated but also have 21st-century skills. The educational system of countries around the world is facing new challenges. It has to prepare students for an unpredictable future. On the one hand, this future promises the rapid development of information technology and digitalization. On the other hand, global threats and challenges as climate change, environmental pollution, and the very recent experience of humanity with COVID-19. To address these issues, educational leaders from all over the world are concerned about their education system, working on its modernization and educating the professionals who can proactively and creatively solve social problems. STEAM (science, technology, engineering, art, and mathematics) education, which is a new educational paradigm in the 21st century, has come to help. STEAM approach prepares young people for contemporary life who have integrated powerful and convergent knowledge, capable of dealing with complex situations, and develops students' critical and creative thinking skills. It is increasingly important to improve STEAM teaching and learning practices, critical and scientific thinking, the ability to solve various problems innovatively, and research skills so that they can change life practices [Anisimova T., 2020; Morze T., 2021; Kurup P.M., 2021; Kim B.-H., 2016]. The term Art, which (A) is STEAM is added to the classical STEM teaching (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) to enrich science classrooms with creative interventions and to make science learning more attractive, involving, easy and engaging. With the integration of arts and creativity, STEM curricula may benefit because students can make up creative solutions in lessons [Conradty C., 2020].

Recently emerged STEAM education has to enhance the student's understanding and interest in subjects such as science, technology, engineering, and mathematics, and develop problem-solving skills based on science and technology. STEAM education has been implemented in most countries' curricula to enhance the scientific literacy of youth so that they can contribute to the environment, country, and world. For example, Indonesian education works using the National Curriculum of 2013 that aims to prepare creative, productive, innovative, and effective Indonesians. A goal of this curriculum is similar to STEAM education. Shidiq, Rochintaniawati, and Sanjaya describe the term "mastery concept" as the student's ability to understand the meaning of learning and apply it in their daily life, Anderson and Krathwohl state that mastery concept is crucial in the learning process because it makes it meaningful and it can improve students' intellectual and problem-solving skills [Wandari G.A, 2018; Shidiq A., 2017; Anderson L.W., 2001]. South-Korean educational reforms operate on the following definition of STEAM: "education for increasing students' interest and understanding in scientific technology and for growing STEAM literacy based on scientific technology and the ability to solve problems in the real world" [Kofac, 2023, P.3]. This approach

introduces the following two key terms: 1. Education based on scientific technology, and 2. Ability to solve problems in the real world [Kofac, 2023]. A group of scientists thinks it is worth teaching STEAM because STEAM learners get motivated when they work in an authentic environment with hands-on activities. Abstract thinking abilities of students can be activated while learning mathematics in an informal, out-of-school setting with the elements of autonomy, creativity, and personal inquiries [Thuneberga H.M., 2018].

Science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education has got internationally recognized as underpinning economic growth and training students who possess 21st-century skills and competencies, deal with the challenges of a highly technological society, and meet current requirements such as ensuring sufficient and sustainable energy, efficient healthcare and technology development. STEM is recognized as a powerful sector in education that prepares qualified STEM professionals for the global market that requires employees to be STEM-aware and better educated in one or more of its disciplines. STEM jobs are considered as the jobs of the future in the 2013 report from the U.S. Committee on STEM Education. Thus, STEM competencies are in employers' requirements [English L.D., 2017]. The Malaysian government is aware of the significance of STEM fields. The practice shows that STEM specialists create ideas and applications that become commercialized, and generate new patents that enter the marketplace. The prosperity and secure economy of the country rely on the development of STEM education, students' involvement, and proficiency in STEM-related subjects. The results of the 2012 Program for International Student Assessment (PISA) showed that Malaysia was in 39th place out of 65 participating countries, which is below the international Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) average [Shahali, 2016].

Policymakers meet the challenges in the 21st century and make STEM literacy an educational priority in higher education so that students deal with every situation they encounter in their lifetime and professional life and apply content knowledge and practices in STEM disciplines. Higher education has to prepare teachers to be STEM literate and gain STEM skills. Consequently, content knowledge and understanding of STEM affect students' achievement at school. To achieve goals and make STEM teaching effective, teachers must have content knowledge, namely four disciplines of STEM, pedagogical content knowledge of STEM content, STEM teaching ability, pedagogical strategies, practical knowledge, and different approaches to STEM teaching. Even though there are similarities between STEM literacy and STEM competencies, there are differences between them. STEM competencies focus more on future career skills whereas STEM literacy is more comprehensive and content-related knowledge [Huang X., 2022]. All students should be STEM-literate, aware of the nature of science, technology, engineering, and mathematics and be familiar with some of the fundamental concepts from each discipline. Through an integrated STEM curriculum STEM learning become more relevant, less fragmented, and more stimulating. Thus, student's interest in STEM and motivation towards STEM has been improved, which can lead to increasing numbers of STEM professionals. There are difficulties solving real-world problems while teaching separate disciplines at school. People need skills to solve these problems. Studies have shown that students involved in an integrated curriculum outperform their peers in traditional instruction with separate disciplines [Thibaut L., 2018]. Practical training is not that effective if there is no creativity and innovative thinking in the learning process at the university. For this reason, Spanish scholars have tried to find a new learning model that combines STEM areas with STEAM competences and focuses on the disciplines essential for the future where students can enhance their flexible thinking and creativity [Santamarina-Campos V., 2020].

The Ministry of Education in Korea has stated the importance of STEAM education in raising talents with convergent knowledge and creative skills, who cross over various STEM areas and can strengthen science, technology, engineering, arts, and mathematics (STEAM) education in primary and secondary schools. Accordingly, the Korean government presented an educational plan to achieve the goals. In the United States, science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education

teacher training programs are not enough that may enrich teachers' professional knowledge in STEM areas and methodologic knowledge simultaneously. In this respect, it is necessary to consider teacher training courses to develop teachers' competency. Teaching competency is an integration of the knowledge, skill, and attitude required for the successful implementation of subjects in education. It is a necessary part of professional teaching in class. Previous studies prove that identical factors of teaching competency cannot be applied to various educational activities with different learning environments, methods, and subjects and therefore teaching competency has to be enhanced [Kim B.H., 2016].

In our society, digital technologies are embedded as working and learning tools, and teachers' and students' digital competencies are at various educational levels and have to be developed. In the COVID-19 era educational organizations experienced not only students' vulnerability in these aspects but also teachers who showed lower technological competence and shortcomings in this field. The digital transformation of education is developing increasingly fast. The reason for that is making education available in a distance learning form. Throughout the pandemic period learning distantly was possible through the effective use of appropriate educational electronic resources, digital tools, and sites. Improving the level of digital competence of students, teachers, educators, and parents has become a priority of the government [Leoste J., 2022].

In Kazakhstan scholars has been doing a research on STEAM education and researchers from Karaganda Technical University implementing the project "Capacity Development of Innovative Training of Engineers through STEAM-education" which was approved by priority "Research in Education and Science" for 2021-2023 with the financial support of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science. Through this project the authors create the conditions to build the scientific knowledge and practical skills base of the engineers through innovative training technology and develop the potential for innovativeness and creativity in technical vocational training programs. The application of STEAM-education methodology in training technology will contribute to the development of key competencies of creative industry, namely creativity, cooperation, creative communication and critical thinking. They emphasized the importance of building "hard skills" and "soft skills" in professional training [Jantassova D.D., 2021].

A group of scientists from Kazakhstan believe that the development of psychological and pedagogical skills of pedagogical students is one of the most important aspects of improving the quality of professional training and the critical thinking development in students cannot be improved in traditional training. Critical thinking can be developed when it is trained constantly. They introduced the experimental course into the educational process and it proved the effectiveness of using STEAM for critical thinking development in professional training of future teachers. After the course, experimental group students improved their skills in systematization and generalization of knowledge, in making good decisions and solving problems on their own. [Zharylgassova P., 2021].

Methods

To indicate and substantiate the issues of the article, we used such methods as theoretical analysis of foreign literature on the problem of research; study and synthesis of advanced pedagogical experience; description and comparison; pedagogical observation.

Results and discussion

Regarding the STEM competencies, we consider the study conducted by the Global STEM Alliance (the New York Academy of Science) [STEM education framework, 2018] to be best categorized and described for future STEM specialists. Two clusters of competencies - Essential Skills and Supporting Attributes are presented in the following table.

Table 1

Two main clusters of STEM competence

№	Skills	Brief description
Essential Skills		
1	Critical Thinking	Skill to evaluate multiple sources of information, evidence, and primary material; select appropriate material to support arguments; critique the work of others; and differentiate evidence from inference and opinion
2	Problem Solving	Skills to develop their ability to generate solutions to a range of STEM-based problems and scenarios, including organizing ideas, defining goals and milestones, and executing plans. Materials support the use and evaluation of a range of approaches to problem solving, including the scientific method and design thinking
3	Creativity	Skill to approach problems from many different perspectives, including own. Novel approaches or solutions are explicitly valued
4	Communication	Frequent and varied opportunities to practice and demonstrate ability to communicate clearly, accurately, and/or persuasively about STEM topics to multiple audiences, both formal and informal
5	Collaboration	Frequent opportunities to engage in group work. Teacher and/or student supports are included to help students work together to plan, organize, and execute activities.
6	Data Literacy	Skill to engage with qualitative and quantitative data as part of analytical tasks such as problem solving, investigation, and design
7	Digital Literacy and Computer Science	Computer science concepts are integrated into STEM content when appropriate (e.g., as part of problem solving, critical thinking, and logic-based reasoning). Skill of technology tools usage, the digital literacy skills needed to use the tools
Supporting Attributes		
8	STEM Mindset	Skill to approach problems with an open mind, consider a range of solutions, seek innovation, and express their ideas in a variety of modes. (e.g., empiricism, design thinking, mathematical proof) and productive STEM dispositions (e.g., curiosity, objectivity, flexibility)
9	Agency and Persistence	Possibility to allow adequate time for exploration of problem-solving approaches, setbacks, and adoption of new approaches as obstacles are encountered
10	Social and Cultural Awareness	Skills to use cultural perspectives and address the value of social and cultural awareness, sensitivity, and empathy in STEM professional work and in society, especially as related to global citizenship and global STEM challenges
11	Leadership	Possibility to get leadership roles and practice leadership skills. Skills such as taking initiative, building consensus, and communicating effectively in groups are needed
12	Ethics	Knowledge of ethics as part of STEM professional work and its application

There is an alternative classification of STEM competencies designed by the International Society for Technology in Education (ISTE) [Standards for students, 2007]. The following standards focus on technological skills, which are crucial qualities for any STEM professional:

- Creativity and innovation;
- Communication and Collaboration;
- Research and information fluency;
- Critical thinking, problem-solving, and decision making;
- Digital citizenship;
- Technology operations and concepts.

Apart from that, the Common Core State Standards for Mathematics [Common Core State Standards for Mathematics, 2015] and offer a view on what constitutes the main competencies in the sphere of STEM:

1. Make sense of problems and persevere in solving them.
2. Reason abstractly and quantitatively.
3. Construct viable arguments and critique the reasoning of others.
4. A model with mathematics.

5. Use appropriate tools strategically.
6. Attend to precision.
7. Look for and make use of structure.
8. Look for and express regularity in repeated reasoning.

Standards for Technological Literacy (International Technology Education Association) [Standards for Technological Literacy: Content for the Study of Technology, 2007] are organized into five major categories:

1. The Nature of Technology.
2. Technology and Society.
3. Design.
4. Abilities for a Technological World.
5. The Designed World.

STEAM competences which are relevant for future professionals are presented in "The Future of Jobs Report 2020". Top 10 skills and 4 type of skills for 2025 are listed below in Table 2 and Figure 1 [The Future of Jobs Report, 2020].

Table 2

Top 10 skills for 2025

№	Type of skill	Top skills
1		Analytical thinking and innovation
2		Active learning and learning strategies
3		Complex problem-solving
4		Critical thinking and analysis
5		Creativity, originality and initiative
6		Leadership and social influence
7		Technology use, monitoring and control
8		Technology design and programming
9		Resilience, stress tolerance and flexibility
10		Reasoning, problem-solving and ideation

The knowledge component of STEAM competence is based on the academic knowledge of future teachers acquired in secondary schools and higher education institutions. During secondary education, learners acknowledge about various scientific ideas and laws. In higher education students expand their competencies in varied STEAM disciplines, master the methods of implementing interdisciplinary links and integrating STEAM disciplines and study natural sciences, socio-humanities, general professional and special topics, and elective courses.

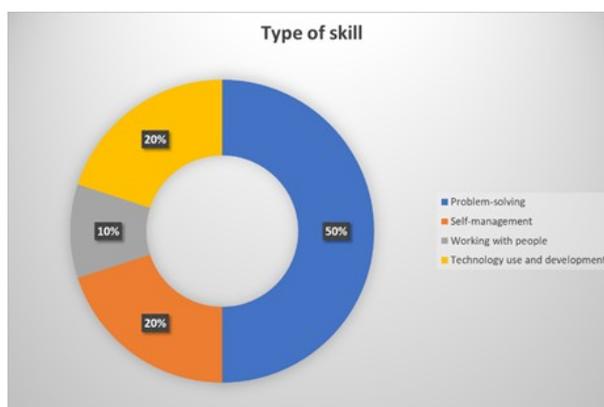

Figure 1. Type skill

The ability to understand the integrated subjects and the role of STEAM education in training future professionals depends on the degree of development of the knowledge component. Future teachers learn the main principles of organization of teaching and methodological work on the implementation of interdisciplinary links, project, and problem-based learning, and integration of STEM disciplines in educational content while studying academic subjects such as "Methods of teaching chemistry"; "Methods of teaching biology"; "Methods of teaching geography"; the study of the basis of professional skills, which are all provided by the educational standard of higher education.

The "Skills" component is formed and developed during the lifetime and based on the main activities and approaches in STEAM education:

- integrative approach;
- practice-oriented approach;
- the problem-based approach;
- project activity;
- research activity;
- personal activity approach;
- experimental activity;
- scientific research activities;
- the use of information and communication technologies in education;
- engineering design [Sologub N.S, 2022].

Analyzing the components of the above structures and models of STEM/STEAM competence, it should be noted that each of them (in addition to the knowledge, skills and abilities in the field of STEM/STEAM) contains activity and/or value-motivational components. Based on the analysis of the above structures and models of STEM/STEAM competence, the experience of implementing STEAM education of foreign scientists and practitioners, we developed the following STEAM competence structure in Figure 2:

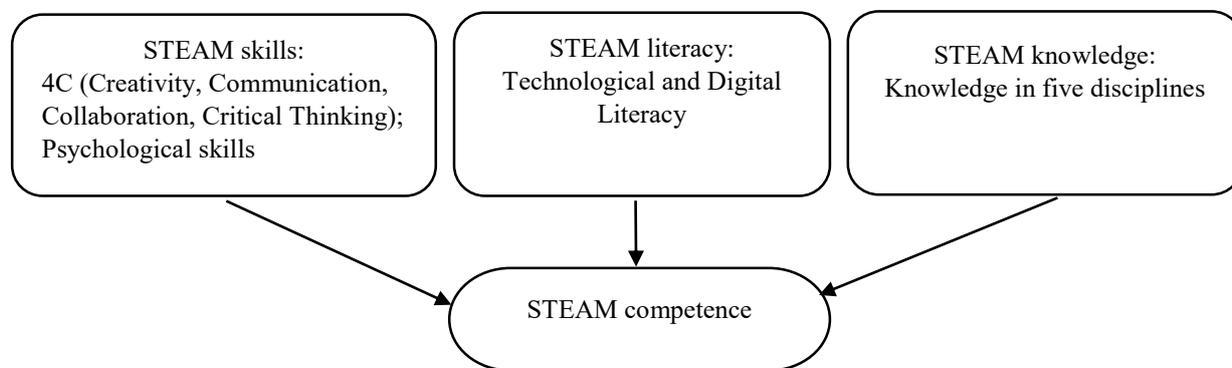

Figure 2. STEAM competence structure

To build STEAM competence among students of pedagogical specialties at Korkyt Ata Kyzylorda University, we planned to implement a task practically in the following areas:

1. Training of students studying in pedagogical specialties (Chemistry, Biology, Physics, Mathematics) to work in STEAM education.
2. Advanced training of University teachers on the methodology of STEAM teaching.
3. Retraining and advanced training of teachers of schools, school educational institutions on STEAM education.

The first direction is to be implemented through the inclusion of elective disciplines as "Basics of STEAM education" and "Tutoring in STEAM education" in the working curricula of educational programs, which aims to form future teachers' STEAM competencies and to prepare them for STEAM education. The second direction is aimed at an in-depth understanding of the methodology

of STEAM teaching to University teachers. The purpose of the third one is to introduce school teachers and trainers of educational institutions to a wide variety of STEAM activities.

The study of these disciplines provides:

- knowledge and skills formation of students regarding STEAM education;
- systematization, analysis, and specification of educational material;
- enriching teachers' lessons with STEAM activities

We surveyed students and university teachers to find out if they have ever heard of or know about STEAM education. The number of respondents is 66 students. The results of the survey are shown in Figure 3.

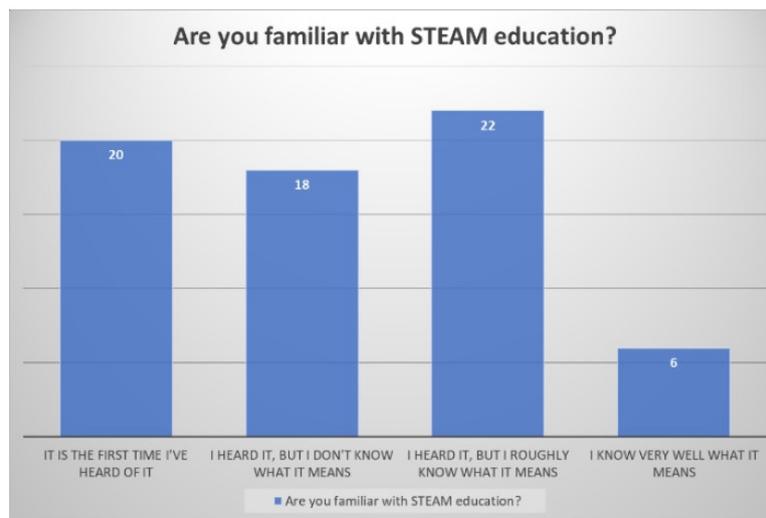

Figure 3. STEAM awareness

The survey results showed that almost all students are not aware of STEAM education, only a few of them know well what it means. Twenty students said that it was the first time they had heard of STEAM, eighteen students heard of it, but they do not know what meaning this approach has. Twenty-two students have heard of this approach, but they roughly know what this method means.

It confirms that future teachers have a shortage of knowledge in STEAM knowledge and the need for professional training of STEAM teachers. We can draw the following conclusion: the readiness of future STEAM teachers largely depends on the level of STEAM teaching programs by providing them with a set of necessary pedagogical conditions.

In this regard, we planned to develop a program to enhance awareness regarding the STEAM approach and to improve STEAM literacy and skills of students of pedagogical specialties. The program includes such events as a discussion on "STEAM education is the basis of economic growth"; a workshop "Creative STEAM projects through the use of art and design"; a training seminar on "The specifics of teaching in a STEAM environment"; discussion "STEAM professionals. Why do the country need them?", watching a social video "Lava Lamp Extravaganza" and training seminar "I want to know more about STEAM" and others. Another form of work on developing STEAM competencies among future teachers will be design and research projects and activities. Students gain experience by collaborating with their peers in groups. Students make significant progress by working together in a STEAM environment. Many competitions for STEAM projects are held all over the country every year. It is an immense opportunity for students to show up and present their unique ideas and work. These events should expand students' knowledge and develop skills about STEAM education, reveal the essence of STEAM education and its value, and teach them to analyze and evaluate chances and conditions for successful learning.

Conclusion

STEAM literacy and STEAM skills play a crucial role in a future teacher. If the students of pedagogical specialties gain knowledge and skills in the time of the 4-year period at the educational institutions they will become more comfortable and confident with the process and teaching STEAM at school. Building STEAM competence among future teachers should be comprehensive and include the following areas:

- inclusion of specialized elective disciplines in the working curricula of educational programs;
- advanced training of university teachers on the methodology of teaching students with STEAM education;
- development of retraining and advanced training programs for teachers of schools and educational institutions. Such training of future teachers solves the problem of the lack of professional competencies in the field of STEAM education.

References

- Anisimova T., Sabirova F., Shatunova O. (2020) Formation of Design and Research Competencies in. *International Journal of Emerging technologies in learning*, 15, 2, 204-217 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i02.11537> (data of access: 16.01.2023).
- Morze N., Strutynska O. (2021). STEAM competence for teachers: features of model development. *E-learning*, 13, 187-198 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.34916/el.2021.13.16> (data of access: 17.01.2023).
- Kurup P.M., Yang Y., Li X., Dong Y. (2021) Interdisciplinary and Integrated STEM. *Encyclopedia*, 1, 4, 1192–1199 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.3390/encyclopedia1040090> (data of access: 18.01.2023).
- Kim B-H., Kim J. (2016) Development and Validation of Evaluation Indicators for Teaching Competency in STEAM Education in Korea. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 12, 7, 1909-1924 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2016.1537a>. (data of access: 19.01.2023).
- Conradty C., Bogner F.X. (2020) STEAM teaching professional development works: effects on students' creativity and motivation. *Smart Learning Environments*, 7, 1, 26-46 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-020-00132-9>. (data of access: 20.01.2023).
- Wandari G.A., Wijaya A.F.Ch., Agustin R.R. (2018) The Effect of STEAM-based Learning on Students' Concept Mastery and Creativity in Learning Light and Optics. *Journal of Science Learning*, 2, 1, 26-32 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.17509/jsl.v2i1.12878>. (data of access: 21.01.2023).
- Shidiq A., Rochintaniawati D., & Sanjaya Y. (2017) The Use of Self Construction Animation Learning Software to Improve the Students Concept Mastery on Structure and Functions of Plants. *Pancaran Pendidikan*, 6, 3 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.25037/pancaran.v6i3.31> (data of access: 22.01.2023).
- Anderson L.W., Krathwohl D.R. (2001) *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. United States: Addison Wesley Longan, 333. [Electronic resource]: URL: <https://www.uky.edu/~rsand1/china2018/texts/Anderson-Krathwohl%20-%20A%20taxonomy%20for%20learning%20teaching%20and%20assessing.pdf> (data of access: 23.01.2023).
- Kofac (2023) *Concept and definition of STEAM*. Seoul: The Korea Foundation for the Advancement of Science and Creativity - KOFAC. [Electronic resource]: URL: https://steam.kofac.re.kr/?page_id=11269. (data of access: 24.01.2023).
- Thuneberga H.M., Salmia H.S., Bogner F.X. (2018) How creativity, autonomy and visual reasoning contribute to cognitive learning in a STEAM hands-on inquiry-based math module. *Thinking Skills and Creativity*, 49, 153-160 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2018.07.003>. (data of access: 25.01.2023).

- English L.D., King D., Smeed J. (2017) Advancing integrated STEM learning through engineering design: Sixth-grade students' design and construction of earthquake resistant buildings. *The Journal of Educational Research*, 110, 3, 255-271 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1080/00220671.2016.1264053>. (data of access: 26.01.2023).
- Shahali E.H.M., Halim L., Rasul S.M., Osman K., Zulkifeli M.A. (2016) STEM Learning through Engineering Design: Impact on Middle Secondary Students' Interest towards STEM. *Eurasia Journal of Mathematics Science and Technology Education*, 16, 5, 1189-1211 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2017.00667a> (data of access: 27.01.2023).
- Huang X., Erduran S., Zhang P., Luo K., Li Ch. (2022) Enhancing teachers' STEM understanding through observation, discussion and reflection. *Journal of Education for Teaching*, 48, 5, 576-591 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1080/02607476.2021.2006571> (data of access: 28.01.2023).
- Thibaut L., Ceuppens S., De Loof H. De Meester J., Goovaerts L., Struyf A., Boeve-de Pauw J., Dehaene W., Deprez J., De Cock M., Hellinckx L., Knipprath H., Langie G., Struyven K., Van de Velde D., Van Petegem P., Depaeppe, F. (2018) Integrated STEM Education: A Systematic Review of Instructional Practices in Secondary Education. *European Journal of STEM Education*, 3(1), 2 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.20897/ejsteme/85525>. (data of access: 29.01.2023).
- Santamarina-Campos V., de-Miguel-Molina M., de-Miguel-Molina B., Carabal-Montagud M.A. (2020) Art thinking as a catalyst for STEAM strategies. Towards a divergent thinking. *14th International Technology, Education and Development Conference (INTED)*, 766-774 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.21125/inted.2020.0288>. (data of access: 30.01.2023).
- Kim B.H., Kim J. (2016) Development and Validation of Evaluation Indicators for Teaching Competency in STEAM Education in Korea. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12, 7, 1909-1924 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2016.1537a> (data of access: 31.01.2023).
- Leoste J., Lavicza Z., Fenyvesi K., Tuul M., Õun T. (2022) Enhancing Digital Skills of Early Childhood Teachers Through Online Science, Technology, Engineering, Art, Math Training Programs in Estonia. *Frontiers in Education*, 7, Article 894142 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.894142>. (data of access: 01.02.2023).
- Jantassova D.D., Ahmetova D.R. (2021) Innovative training of engineers by integrating Art component in a STEM university. *Pedagogy*, 104, 4, 45-50 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.31489/2021Ped4/45-50>. (data of access: 02.02.2023).
- Zharylgassova P., Assilbayeva F., Saidakhmetova L., Arenova A. (2021) Psychological and pedagogical foundations of practice-oriented learning of future STEAM teachers. *Thinking Skills and Creativity*, 41, Article 100886 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100886>. (data of access: 03.02.2023).
- STEM education framework (2018) Global STEM Alliance. *The New York Academy of Sciences*, 30 [Electronic resource]: URL: https://www.nyas.org/media/13051/gsa_stem_education_framework_dec2016.pdf (data of access: 04.02.2023).
- Standards for students (2007) *International Society for Technology in Education ISTE*, 21 [Electronic resource]: URL: <https://www.pobschools.org/cms/lib/NY01001456/Centricity/Domain/45/Ed%20Tech%20Resources/ISTENETS.pdf> (data of access: 05.02.2023).
- Common Core State Standards for Mathematics (2015) *Common Core State Standards Initiative*, 6-8 [Electronic resource]: URL: https://www.k12.wa.us/sites/default/files/public/mathematics/pubdocs/ccssi_mathstandards.pdf (data of access: 06.02.2023).

- Standards for Technological Literacy: Content for the Study of Technology (2007) *The International Technology Education Association*, 13 [Electronic resource]: URL: <https://www.iteea.org/File.aspx?id=67767> (data of access: 07.02.2023).
- The Future of Jobs Report (2020) *World Economic Forum*. 36 Retrieved 29 January 2023 [Electronic resource]: URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (data of access: 08.02.2023).
- Sologub N.S., Arshansky E.Y. (2022) STEAM-competence as an integrative quality of a modern teacher. *Vitebsk State University Journal*, 114, 1, 54-65 [Electronic resource]: URL: <https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/31965/1/54-65.pdf?ysclid=le0ztggvm7442703045> (data of access: 09.02.2023).

Педагогикалық мамандықта оқитын студенттердің STEAM құзыреттілігін қалыптастыру

*¹М.Ө.Мыңбаева, ¹Ш.М.Майгельдиева
Қорқыт Ата Қызылорда университеті (Қазақстан, Қызылорда қ.)

Аңдатпа

Мақалада жоғары мектепте болашақ педагогтарды STEAM білім беру жағдайында жұмыс істеуге дайындауда білім берудегі STEAM тәсілінің пайда болу алғышарттары талданады және педагогикалық мамандықтағы студенттердің STEAM-құзыреттілігін қалыптастыру қажеттілігіне назар аударады. Болашақ педагогтарды дайындауда STEAM тәсілі тиімді болып саналады. STEAM-дің оқыту мен оқудағы тәжірибесі ғалымдар үшін үлкен қызығушылық тудырады. Біз шетелдік зерттеушілердің қолданыстағы STEM/STEAM құзыреттілік модельдерін талдадық және STEAM сауаттылығы, STEAM дағдылары, STEAM құзыреттілігі және шеберлік тұжырымдамасы сияқты компоненттерді сипаттауға тырыстық. Біз педагогикалық мамандықтар студенттерінің STEAM құзыреттілігін қалыптастыруға әсер ететін факторларды анықтадық және STEAM құзыреттілік құрылымын әзірледік. Мақаланың мақсаты - болашақ мұғалімдердің STEAM құзыреттілігі мазмұнын теориялық тұрғыдан негіздеу және жүйелеу. Біз білім берудегі құзыреттілік тәсіл туралы халықаралық мақалалар мен баяндамаларға және STEAM құзыреттілігі жайында жазылған академиялық мақалаларға жүгіндік. Қазақстанның жоғары мектептеріндегі STEAM білімі мен құзыреттілігін зерттеу мысалдары келтірілді. Біз зерттеудің аналитикалық, салыстырмалы және жалпылама әдістерін қолдандық және Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің оқытушылары мен студенттерінен алынған сауалнама нәтижелерін ұсындық.

Түйін сөздер: STEM, STEAM-құзыреттілігі, STEM сауаттылығы, STEAM дағдылары, болашақ мұғалімдер.

Формирование STEAM компетенции студентов педагогических специальностей

*¹М.О.Мынбаева, ¹Ш.М.Майгельдиева
Кызылординский университет имени Коркыт Ата (Кызылорда, Казахстан)

Аннотация

В статье анализируются предпосылки возникновения STEAM-подхода в образовании, который касается подготовки в высшей школе будущих педагогов к работе в условиях STEAM-образования, акцентируя внимание на необходимости формирования STEAM-компетентности у студентов педагогических специальностей. В подготовке будущих педагогов подход STEAM считается эффективным. Практика STEAM в преподавании и обучении представляет большой интерес для ученых. Мы проанализировали существующие модели STEM/STEAM компетентности зарубежных исследователей и попытались описать такие компоненты, как STEAM грамотность, STEAM навыки, STEAM компетентность и концепция мастерства. Мы выявили факторы, влияющие на формирование STEAM-компетентности у студентов педагогических специальностей, и разработали структуру STEAM компетентности. Цель статьи - теоретически обосновать и систематизировать содержание STEAM компетентности будущих педагогов. Мы обратились к международным статьям и отчетам о компетентностном подходе в образовании и академическим статьям, посвященным компетенции STEAM. Приводятся примеры исследования STEAM образования и компетентности в высших школах

Казахстана. Мы использовали аналитический, сравнительный и обобщающий методы исследования и представили результаты опроса преподавателей и студентов Кызылординского университета имени Коркыт Ата.

Ключевые слова: STEM, STEAM-компетенции, STEM-грамотность, STEAM-навыки, будущие учителя.

Поступила в редакцию: 09.02.2023

Одобрена: 10.03.2023

Первая публикация на сайте: 21.07.2023

MPHTI: 14.35.07

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.10>

КОММЕРЦИАЛИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В ВУЗЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЕ АКТИВНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

*¹Р.Р.ОРЫНБАЕВА¹, ¹Л.К.ШИЛЬДЕБАЕВА¹

¹Кызылординский университет имени Коркыт Ата
(Кызылорда, Республика Казахстан)

*raushann3003@gmail.com, lyazzatk.sh.2007@mail.ru

Аннотация

Сегодня в Казахстане не так много примеров успешной коммерциализации технологий, связанное с тем, что у участников коммерциализации технологий не совсем правильные представления о механизмах использования текущего рынка объектов интеллектуальной собственности и возможности их использования. Поэтому целью данной статьи является использование в процессе обучения основ коммерциализации технологий как фактора повышения активности и развития познавательной деятельности обучающихся вуза. В работе представлены некоторые проблемы и вопросы, с которыми сталкиваются организации в процессе коммерциализации технологий. Двигаясь за мировым уровнем и преодолевая все встречающиеся препятствия на пути коммерциализации технологий, у казахстанской высшей школы в процессе обучения молодежи основам этого направления, имеет неплохое начало. Но в то же время необходимо студентам, магистрантам, докторантам, а также ученым университета налаживать сотрудничество с бизнесом и коммерциализировать свои научные достижения, проявлять себя в вопросах лицензирования интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: коммерциализации технологий, обучающиеся вуза, анкетирование, интеллектуальная собственность, повышение активности.

Введение

В настоящее время при изменении названия министерств в Республике Казахстан (разделение на два министерства: МНиВО РК и МП РК) требуются преобразования в казахстанской науке, которые в первую очередь связаны с изменениями в системе управления и схемах финансирования исследований [Заседание Правительства Республики Казахстан, 14.02.2023]. Кроме того, наука в стране по-прежнему считается государственной - организация в значительной степени принадлежит ему и платит заработную плату ее служащим. Если говорить о западных странах, то в большинстве их значительная доля научных исследований и разработок проводится в лабораториях и исследовательских центрах, имеющих частную форму собственности [Tu Yibo, 2023].

А связанные с этим вопросы задаются самими иностранными экспертами на встречах с представителями офисов трансферта и коммерциализации технологий казахстанских научно-исследовательских институтов и учебных заведений. Как отметили зарубежные эксперты - частные инвесторы готовы спонсировать научные проекты только в случае гарантированной последующей прибыли. Более того, если частные инвестиции [Hsu D.H., 2023],

финансирующие права интеллектуальной собственности в науке, рассматривают это как приобретение или сам продукт, который имеет определенную коммерческую прибыль и в будущем способен приносить значительные выгоды. Поэтому работа должна быть подготовлена с учетом обоснованных бизнес-планов, мониторинга всех финансовых и рыночных рисков, а также экономических и технологических преимуществ.

Коммерциализация технологий означает процесс инвестирования в перспективные научные разработки. Но в современном Казахстане, в силу причин фрагментации бизнеса и науки, продвижение технологий по-прежнему осуществляется без учета специфических потребностей рынка и производства [Смайылов Э., 2023]. К сожалению, сегодня в Казахстане не так много примеров успешной коммерциализации технологий. Это связано с тем, что у соотечественников участников коммерциализации технологий не совсем правильные представления о механизмах использования текущего рынка объектов интеллектуальной собственности и возможности их использования. Особенно это заметно среди разработчиков различных проектов, которые понимают коммерциализацию своих разработок как возможность найти спонсирующие финансовые организации или частных лиц для реализации своих разработок и, следовательно, довольно легко относятся к проблемам оценки окупаемости научных исследований. Кроме того, авторы проектов недооценивают важность учета интересов и инвесторов. Все эти последствия, безусловно, усложняют деятельность и возможности разработчиков перспективных технологий для последующего применения их идей в Казахстане.

Создателем же дальнейших стратегических планов республики и внедрения идей в производственный процесс является молодежь, являющаяся основным компонентом сегодняшнего учебного процесса. Поэтому одним из главных требований к качеству образовательного процесса вузов является повышение познавательной активности студентов с использованием путей основ коммерциализации технологий, что является хорошим вдохновляющим мотивом, основанным на естественном качестве молодых людей узнавать что-то новое. К тому рыночные отношения при масштабировании бизнеса диктуют свои условия для реализации выпускников учебных заведений, когда молодой специалист сталкивается с малознакомыми и жесткими требованиями к коммерциализации всех видов деятельности. В этом случае присутствие познавательной деятельности является одним из важных условий качественного проведения учебного процесса в современных вузах, направленных на развитие научных идей и предпринимательства. Поэтому активность обучающего есть наиболее общая основа для разработки и внедрения различных методов обучения. Целью данной статьи является использование в процессе обучения основ коммерциализации технологий как фактора повышения активности и развития познавательной деятельности обучающихся вуза.

Обзор литературы

Интеллектуальную собственность часто называют «законной монополией», которая должна стимулировать инновационную активность авторов и изобретателей [Morozov A.N., 2022]. В такой формулировке усиление антимонопольного регулирования всегда должно иметь негативное влияние на инновационную отрасль, так как оно направлено на снижение прибыли компаний, а значит, при прочих равных условиях на снижение стимулов к инновациям. В работе выявлены условия, при которых это утверждение может быть верным, и при которых, наоборот, усиление антимонопольного регулирования приводит к увеличению инновационной продукции. Получена эмпирическая оценка взаимного влияния эффективности антимонопольного регулирования и степени защиты прав интеллектуальной собственности на эффективность инновационного сектора и экономики. В качестве показателя относительной эффективности рассматривается близость к границе производственных возможностей, определяемой методом стохастического граничного анализа. В результате подтверждается гипотеза о комплементарном характере влияния обеих

политик: усиление одной дает положительный результат только тогда, когда сильна другая. Дополняющий характер политики может быть связан со следующими аспектами. В условиях слабой защиты прав интеллектуальной собственности правообладатели широко используют альтернативные механизмы спецификации прав собственности, в том числе деловую практику, спорную с антимонопольной точки зрения. В таком случае, ужесточение антимонопольного регулирования увеличивает издержки такой практики и в конечном итоге снижает эффективность защиты интеллектуальной собственности, снижая объемы производства в инновационной отрасли. Этот результат обосновывает наличие исключений для владельцев интеллектуальной собственности, которые могли бы присутствовать в антимонопольном законодательстве в странах с низким уровнем защиты прав. Но по мере усиления эффективности защиты прав такие исключения могут быть отменены. Этот результат также показывает, что понятие интеллектуальной собственности как «законной монополии» является чрезмерно упрощенным и может привести к риску правоприменительных ошибок типа I (наказание невиновных).

Запатентованная инновация - явление преимущественно локальное [Wagner G.A., 2020]. Это также показатель экономического роста. Используя данные по статистическим агломерациям мегаполисов США, можно изучить долгосрочное влияние экономической свободы и каждого из трех ее компонентов на местную патентную деятельность. Используя метод инструментальных переменных для идентификации, авторы обнаружили, что увеличение государственных расходов связано со снижением индивидуальной патентной активности, хотя этот эффект невелик. Самые что ни на есть убедительные результаты показывают, что расширение экономической свободы значительно снижает патентную концентрацию как в собственности, так и в типах продуктов. Это означает, что экономическая свобода создает среду, благоприятствующую разнообразным и рассредоточенным инновациям, и может стать жизнеспособной альтернативой местным стратегиям экономического развития. Эти результаты устойчивы к анализу инструментальных переменных квантильной регрессии.

Увеличение числа нарушений прав интеллектуальной собственности бросает вызов современному обществу и его правовым институтам [Kur A., 2019]. Современному развитию способствует цифровизация, следование по стопам формирующегося информационного общества и простота и удобство совместного использования прав интеллектуальной собственности. Тот факт, что совместное использование является деятельностью без ограничений, сделал крайне важным поиск решений растущего числа трансграничных споров. Развитие идет по двум направлениям: расширение правовых инициатив в отношении материальной защиты интеллектуальной собственности и повышение интереса к международному частному праву. В этой статье это развитие обсуждается с особым акцентом на вопросы выбора права, которые возникают в случаях трансграничных нарушений.

Межфирменные альянсы требуют эффективных механизмов, облегчающих интеграцию соответствующих знаний между независимыми фирмами. В этой статье исследуется влияние информационной среды фирмы для улучшения результата совместной работы [Gao F., 2023]. Используя большую группу фирм, участвующих в глобальном сотрудничестве в области исследований и разработок, авторы обнаружили, что фирмы с лучшей информационной средой связаны с более высоким уровнем совместных результатов и более широким охватом сетей сотрудничества. Улучшение результатов сотрудничества становится более заметным, когда партнеры по альянсу больше полагаются на неформальные отношения, а не на формальные контракты. Дальнейший анализ показывает, что лучшая информационная среда способствует более прочным отношениям между партнерами. Наконец, анализ путей показывает, что содействие сотрудничеству между фирмами является одним из основных каналов, с помощью которых прозрачность повышает инновационную производительность фирмы. В целом, наши результаты показывают, что качество информационной среды фирмы

играет решающую роль в поддержании эффективных реляционных контрактов в межфирменных альянсах.

Это исследование экспериментально фиксирует последствия реформирования интеллектуальной собственности и измеряет, может ли отмена снизить творческий потенциал самых талантливых новаторов. Субъекты начинают с исходной установки интеллектуальной собственности, а затем переходят ко второй необъявленной фазе, в которой она отменяется или не отменяется. При обработке информации непосредственно перед голосованием испытуемым сообщается, что предыдущий эксперимент, в котором использовался тот же дизайн [Benslimane I., 2023], показал, что режим без интеллектуальной собственности значительно увеличивает выигрыш игроков. Вопреки предварительно зарегистрированным ожиданиям, результаты показывают, что прохождение голосования не снижает общего творчества. На самом деле самые талантливые новаторы голосуют не за интеллектуальную собственность, скорее, субъекты, голосующие за это, получают относительно большую выгоду от роялти. Удивительно, но корреляции между этими двумя популяциями не обнаружено: интеллектуальная собственность в этом эксперименте, по-видимому, не вознаграждает лучших игроков, но игроки, выбравшие стратегию «управляемой интеллектуальной собственности», сосредоточившись на более растяжимых словах, одновременно полагаясь на свои собственные творения, отказываются от совместного обогащения с другими игроками. Это относительно низкоквалифицированные игроки, которые выбирают стратегию погони за рентой, которая максимизирует прибыль от самой системы интеллектуальной собственности. Есть правдоподобные аргументы в пользу того, что этот результат, по крайней мере, частично справедлив в реальном мире, особенно для сложных и очень последовательных инноваций, где доказана важность патентных троллей и антиконкурентных стратегий.

Искусственный интеллект играет важную роль в цифровой трансформации во всем мире, в том числе в Индонезии [Ramli T.S., 2023]. Сам по себе искусственный интеллект - это имитация человеческого интеллекта, который смоделирован в машинах и запрограммирован на то, чтобы мыслить как люди. В то время, когда искусственный интеллект и Интернет вещей подключены, он, в принципе, может воздействовать на данные без необходимости вмешательства человека. Искусственный интеллект изначально был создан людьми в результате масштабной цифровой революции. В последнее время искусственный интеллект также быстро развивался, чтобы выполнять функции, подобные человеческим, и даже создавать произведения интеллектуальной собственности, подобные человеческим, такие как создание песен, новых изобретений, промышленных образцов и так далее. Таким образом, возникает вопрос, может ли искусственный интеллект быть квалифицирован как юридический объект создателя, изобретателя или дизайнера, а затем зарегистрирован в качестве интеллектуальной собственности. Это исследование отвечает на этот вопрос с точки зрения индонезийского законодательства, основанного на Законе об авторском праве, патентном праве, законе о промышленных образцах, а также законе о товарных знаках и географических указаниях в качестве существующих индонезийских законов.

Сегодня технологии искусственного интеллекта используют методы, известные как машинное обучение и глубокое обучение, которые применяют наборы данных к подходящему математическому или статистическому методу, известному как алгоритм [Khong D.W.K., 2023]. Это, в свою очередь, создает модель, которую можно использовать для прогнозирования результата с учетом нового набора данных, который ранее не рассматривался моделью. Принцип общего наследия человечества, зародившийся в XIX веке, продвигает концепцию о том, что человечество в целом имеет права и обязанности в отношении территорий или космического пространства. Это исследование направлено на продвижение концепции обращения с компонентами искусственного интеллекта как с интеллектуальным достоянием в форме общего наследия человечества, чтобы способствовать

открытию и разработке более новых приложений искусственного интеллекта на благо людей во всем мире. В этой работе используется сочетание правовых доктринальных исследований, связанных с правом интеллектуальной собственности, и концептуальных теоретических дискуссий. Обсуждается потенциальное применение открытого доступа и лицензирования открытых данных. Рассматривается история общего наследия человечества и исследуется потенциальная выгода от признания основных компонентов искусственного интеллекта общим наследием человечества. Наконец, предлагается новый метод реализации этой идеи. Эта работа важна для продвижения метода освобождения определенных технологий искусственного интеллекта от защиты прав интеллектуальной собственности, чтобы способствовать большему экспериментированию и разработке приложений искусственного интеллекта на благо человечества.

Несмотря на использование цифровых технологий, существует высокая степень неопределенности и подвижности границ цифровых продуктов [Tang H., 2023]. Это связано с тем, что добавление распределенных инновационных объектов влияет на объем и масштаб инноваций цифровых продуктов. Это исследование направлено на построение теоретической модели, включающей распределенные инновации, реорганизацию знаний и эффективность инноваций в цифровых продуктах, а также на обсуждение регулирующей роли защиты интеллектуальной собственности и деятельности по обмену знаниями. Используя выборку из 362 китайских научно-технических предприятий, структура и гипотезы стипендии были протестированы с использованием регрессионного и бутстрап-анализа. Результаты подтверждают, что распределенные инновации положительно влияют на эффективность инновационных цифровых продуктов предприятий; реорганизация знаний играет отчасти посредническую роль в увязке между распределенными инновациями и эффективностью инноваций цифровых продуктов; а деятельность по защите интеллектуальной собственности и обмену знаниями негативно и позитивно смягчает посредническую роль реорганизации знаний среди распределенных инноваций и производительности инноваций цифровых продуктов соответственно. Таким образом исследуется механизм влияния защиты интеллектуальной собственности, деятельности по обмену знаниями и реорганизации знаний на связь между распределенными инновациями и эффективностью инноваций в цифровых продуктах.

Предыдущие исследования свидетельствуют о том, что университеты обладают уникальной силой, позволяющей им играть значительную роль в инновационном процессе коммерциализации [Addo S., 2022]. Коммерциализация инноваций стремится трансформировать продукты или услуги из лаборатории в рынок или конечному пользователю. Количество коммерциализированных инноваций колледжами и университетами для исторически чернокожих, изначально созданными в основном как учебные и торговые учреждения для обучения афроамериканцев, значительно ниже, чем их коллеги, не входящие в них (в частности, преимущественно белые учреждения). Во многом это связано с тем, что они традиционно не обслуживались и не имели достаточных ресурсов. Чтобы восполнить этот пробел, эти учебные заведения продвигают обучение предпринимательству и мышление посредством изменений в программах инженерного образования и учебных планах. Например, программы, финансируемые из федерального бюджета, такие как Центр передового опыта Национального научного фонда (NSF) в области науки и технологии (CREST) и NSF I-Corps способствуют обучению и подготовке новаторов в области коммерциализации и инноваций в учреждениях для афроамериканцев.

Было проведено небольшое исследование для изучения уровня осведомленности выпускников технических вузов, студентов этих учебных заведений. Целью данного исследования является оценка уровня информированности выпускников технических вузов, студентов об инновациях и коммерциализациях. В этом исследовании был проведен опрос с использованием метода

сбора данных на основе анкеты, который был ориентирован только на выпускников инженерных специальностей и студентов университета округа Колумбия. Авторы использовали как двоичную, так и порядковую шкалы, где сначала задавали вопросы, используя двоичную шкалу, так что если ответ «Да», то задавался другой вопрос, используя порядковую шкалу, то есть является ли уровень осведомленности низким, средним или высоким. Исследуемая группа, представляющая интерес, включает выпускников инженерных специальностей и студентов учреждения. Результаты этого исследования были проанализированы с использованием ответов участников на анкету и обобщения этих ответов для выявления закономерностей. Результаты показали общий низкий уровень осведомленности и понимания «инновации», «коммерциализация». Эти данные будут подробно обсуждаться, чтобы осветить уровень осведомленности об инновациях и коммерциализациях в учреждениях для афроамериканцев. Авторы используют результаты этого исследования, чтобы предоставить полезные рекомендации и основу для руководства учебных заведений, чтобы инициировать программы по продвижению инноваций и коммерциализации, особенно для инженеров-новаторов. Авторы намерены провести дополнительные опросы в рамках другого исследования, чтобы охватить студентов инженерных специальностей, а затем преподавателей и административный персонал учебных заведений для афроамериканцев, чтобы оценить их уровень осведомленности об понятиях «инновация» и «коммерциализация».

В справочной информации других авторов [Cullen M.D.M., 2020] исследовательские университеты в Южной Африке являются общепризнанными источниками новых знаний, и их вклад в инновации проявляется в создании, передаче и коммерциализации новых технологий, полученных в результате академических исследований. Научное сотрудничество между университетами, промышленностью и обществом предлагает различные преимущества, включая финансирование студентов и исследователей, и поток доходов для университетов. Кроме того, отрасль может получить доступ к новым технологиям для включения в улучшенные продукты и услуги. Целью данного исследования было выявить факторы, побуждающие академических исследователей к участию в технологии коммерциализации. Следовательно, рост в университете технологии по коммерциализации в Южной Африке может быть связана с правами на интеллектуальную собственность в соответствии с Законом об исследованиях и разработках, финансируемых государством. Создание технологий в офисах коммерциализаций в университетах по всей Южной Африке направлены на вовлечение исследователей, поддержку применения инноваций в университетах и продвижение их от концепции до применения в обществе. Исследование проводилось в соответствии с позитивистской исследовательской философией и дедуктивным подходом. Исследователи (n=38) на двух факультетах университета Нельсона Манделы приняли участие в этом предварительном исследовании и прошли онлайн-опрос. Респонденты отбирались путем целенаправленной выборки. Результаты и полученные данные показали, что необходимо сочетание стимулов для обеспечения и поощрения участия исследователей в коммерциализации исследований. Был предложен набор рекомендаций, основанных на выводах и предложениях по реализации. Следовательно, для обеспечения участия ученых в деятельности по коммерциализации требовалось использование денежных и неденежных стимулов.

Методы

Современный век - это не только век открытий глобализации, но и век эпохи образования, играющую особенно важную роль в обеспечении экономического развития и безопасности государства, а также в повышении качества и уровня жизни населения, тенденцию экономических изменения и определяя его место на мировом рынке, в мировом сообществе. Воспитание гражданина с интеллектуальным, здоровым, высокоразвитым мышлением, конкурентоспособным образованием в соответствии с международным уровнем всегда была

важнейшей стратегией государства. Поэтому, наряду с ранее сложившимися правилами, внедрение новых тенденций, новшеств в сферу образования является высоким требованием времени.

Таким образом, отметим следующее обоснование формирования готовности вуза к использованию научно - практических основ коммерциализации технологий в профессиональной подготовке обучающихся: развитие и саморазвитие обучающихся как объекта инновационного педагогического процесса, совершенствование педагогического процесса как объекта инновационной деятельности студента, построение модели деятельности технологии обучения коммерциализации технологий как субъекта педагогического процесса в саморазвитии с развитием личности студента, подготовка методики формирования готовности обучающихся вузов к коммерциализации технологии в системе непрерывного образования.

Для распознавания знаний, выявления активности молодежи и использования данных в процессе обучения их основ коммерциализации технологий нами разработана анкета среди обучающихся образовательных программ (ОП) бакалавра 6В01409 - Профессиональное обучение (Художественный труд и специальные дисциплины); 6В01408 - Изобразительное искусство и черчение (визуальное искусство, художественный труд, графика и дизайн), 6В02132 - Графический дизайн, 6В02133 - Дизайн костюма, 6В02131 - Декоративно-прикладное искусство и магистратуры 7М01409 - Профессиональное обучение (Художественный труд и специальные дисциплины), 6В07260 - Технология пищевых продуктов кафедры «Дизайн и технологии» Кызылординского университета имени Коркыт Ата.

Результаты

Итого в процессе анкетирования задействовано более 127 обучающихся студентов и магистрантов. Из них возраст обучающихся: 20-21 год составляет 33,9%, 18-19 лет - 50,4%, 16-17 лет - 11,8%, старше 22 лет - 3,9% (рисунок 1).

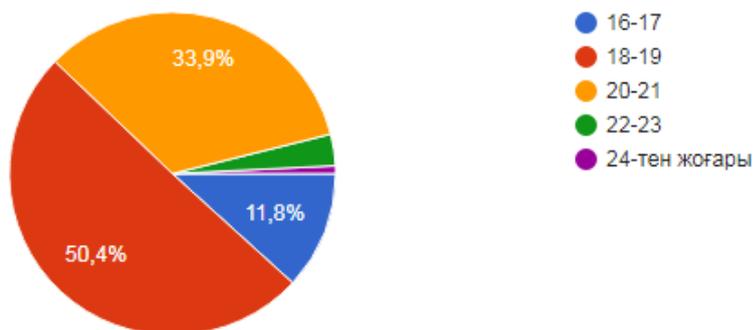

Рисунок 1. Возраст респондентов, участвующих в опросе

Диаграмма показала долю участия в опросе обучающихся по всем образовательным программам кафедры «Дизайн и технологии» (рисунок 2): по 17,3% составляют студенты ОП 6В01409 - Профессиональное обучение (Художественный труд и специальные дисциплины) и 6В01408 - Изобразительное искусство и черчение (визуальное искусство, художественный труд, графика и дизайн), 22,0% - студенты ОП 6В02132 - Графический дизайн, 16,5% - студенты ОП 6В02133 - Дизайн костюма, 9,4% - студенты ОП 6В02131 - Декоративно-прикладное искусство, остальные 17,5% - магистранты специальности 7М01409 - Профессиональное обучение (Художественный труд и специальные дисциплины) и студенты специальности 6В07260 - Технология пищевых продуктов.

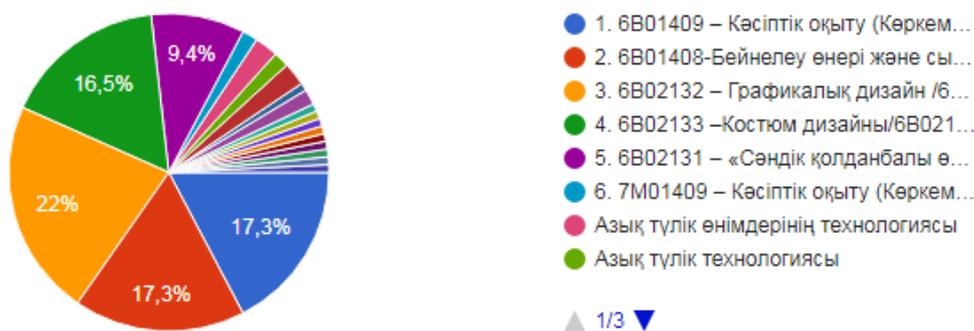

Рисунок 2. Участие обучающихся образовательных программ кафедры в опросе

На вопрос - слышали ли раньше про коммерциализацию технологий- 57,8% респондентов ответили, что не слышали, а 34,9 % слышали. Остальные обучающиеся вообще затруднялись ответить (рисунок 3).

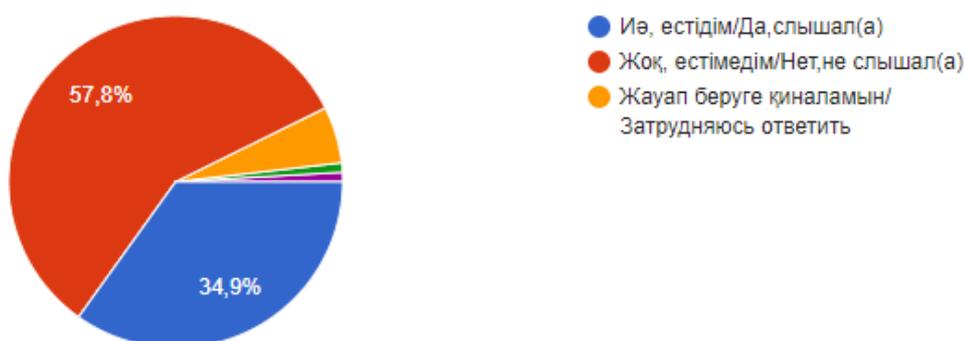

Рисунок 3. Осведомленность опрошенных обучающихся про коммерциализацию технологий

А на вопрос «Считаете ли Вы себя финансово грамотным человеком? Дайте оценку своим знаниям» 54,3% обучающихся ответили: «У меня есть достаточные знания», а 20,5% - «Очень хорошо знаю». К сожалению, 11% молодых респондентов признались, что у них нет знаний и умений по финансовой грамотности, а 13,4% опрошенных вообще затруднялись ответить на этот вопрос (рисунок 4).

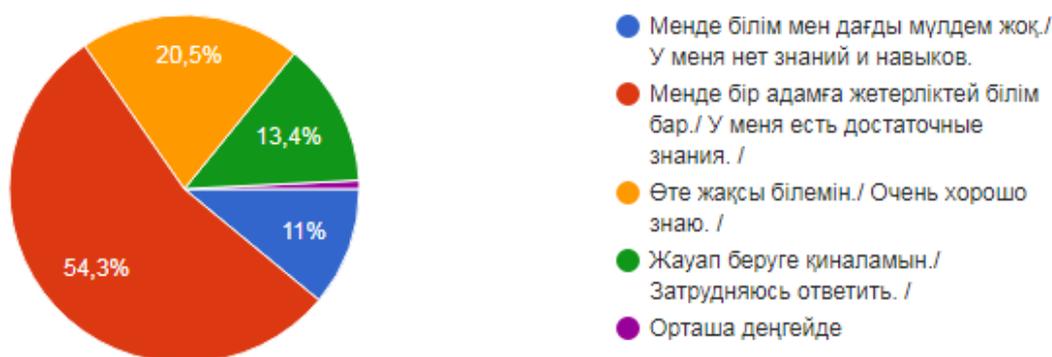

Рисунок 4. Мнение обучающихся о своей финансовой грамотности

Обсуждение

Поэтому, основываясь на результаты анкеты и на собственный опыт активной деятельности в Офисе коммерциализации технологий Кызылординского университета имени Коркыт Ата, представляем некоторые проблемы и реалии, с которыми сталкиваются организации по коммерциализации технологий.

Для этого определим, кто является основными участниками-разработчиками и инвесторами - при коммерциализации технологий в образовательном учреждении.

Встречающиеся категории разработчиков проектов делится на:

- научные направления и научно-исследовательские направления с уже имеющимися источниками финансирования;
- научные организации без спонсирующих инвесторов, но с хорошим потенциалом по их поиску;
- малые инновационные компании без оборотных средств;
- выбывшие по различным причинам из организаций одиночки, но с риском для себя патентующих идеи.

Но время показало, что требуется сплоченный коллектив или организация для решения вопросов по коммерциализации технологий.

Лицо, занимающееся наукой, ищет инвесторов, обращаясь в такие организации, как АО «Фонд науки», АО «НУХ «Байтерек», АО «Национальное агентство по развитию инноваций «QazInnovations» (ранее АО «Центр инжиниринга и трансферта технологий»), АО «ФРП ДАМУ» и другие международные, венчурные фонды, определенные компании, спонсирующие НИР для собственных нужд. Авторы считают, что каждый обучающийся должен знать эти организации для нахождения путей реализации творческих и исследовательских начинаний.

Если говорить о проблемах коммерциализации казахстанских технологий, то они возникают у ученых при исследовании технологий, и заканчиваются внедрением их в производство и реализацию. К ним можно отнести:

- при поиске исследования трудности выбора из многоотраслевой области науки конкретного направления;
- недостатки в коммерческих оценках отечественных проектов, то есть коммерциализации запатентованных изобретений и идей авторов;
- недостатки и недоработки при создании экспериментального образца;
- слабый уровень юридических вопросов среди разработчиков по трансферу технологий.

Следовательно, имеются проблемы недоверия изобретателей самим инвесторам.

Если говорить об особенностях же коммерциализации технологий в Республике Казахстан [Sevost'yanov M.A., 2021], то сюда можно отнести имеющееся преимущество свободной ниши для деятельности в области коммерциализации местных технологий, благодаря этому наличие нераскрытых потенциалов казахстанских ученых и, следовательно, существование у них большой базы неиспользованных идей. Следующей особенностью является доступность технологий для зарубежных стран вследствие их низкой стоимости и недорогих цен на лицензирование изобретений и ноу-хау.

В настоящее время для заинтересованности в инновационной активности молодых обучающихся, что является большим потенциалом для развития экономики в республике, соблюдается ряд законов и постановлений правительства, что позволяет не только зрелым ученым, но и студента, магистрантам, докторантам пользоваться инструментами господдержки новых идей.

Выводы

В заключение необходимо указать, что, двигаясь за мировым уровнем и преодолевая все встречающиеся препятствия на пути коммерциализации технологий у казахстанской высшей школы в процессе обучения молодежи основам этого направления, имеет неплохое начало. Тем не менее, поскольку проведенное исследование является междисциплинарной

проблемой, невозможно адекватно охватить все ее направления в рамках одного исследования. Наша работа раскрывает только один аспект этого очень сложного процесса. Уместно отметить, что в образовательном процессе высшей школы актуальна проблема, требующая всестороннего изучения коммерциализации технологий в вузе как фактора повышения активности обучающихся.

Сегодня в Казахстане не так много примеров успешной коммерциализации технологий, связанное с тем, что у участников коммерциализации технологий не совсем правильные представления о механизмах использования текущего рынка объектов интеллектуальной собственности и возможности их использования. Но в то же время необходимо студентам, магистрантам, докторантам, а так же ученым университета налаживать сотрудничество с бизнесом и коммерциализировать свои научные достижения, проявлять себя в вопросах лицензирования интеллектуальной собственности. Требуется дальнейшие исследования и поддержка обучающихся, а также самих преподавателей и ученых, особенно в вопросах использования изобретателями интеллектуальной собственности относительно молодой Республики Казахстана, подающих большие надежды на будущее.

Список использованных источников

- Заседание Правительства Республики Казахстан (14.02.2023) [Электронный ресурс]: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BYDzdJ8G8tw> (дата обращения: 14.02.2023).
- TuY., YeJ., YangG., ZangY., ZhangL., WangY., YanW (2023) Slot-die coating fabrication of perovskite solar cells toward commercialization. *Journal of Alloys and Compounds*, 942 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2023.169104> (дата обращения: 17.02.2023).
- Hsu D.H., Kuhn J.M. (2023) Academic stars and licensing experience in university technology commercialization. *Strategic Management Journal*, 44(3), 887-905 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1002/smj.3458> (дата обращения: 17.02.2023).
- Смайылов Ә. Қазақстанда отандық ғылыми жобаларды экономикада қолдану кеңейтіледі (14.02.2023) [Электронный ресурс]: URL: <https://primeminister.kz/kz/news/azastanda-otandy-ylymi-zhobalardy-ekonomikada-oldanu-keeytiledi-23033> (дата обращения: 17.02.2023).
- Morozov A.N. (2022) Effect of antitrust on innovative development with a different degree of intellectual property protection. *Voprosy Ekonomiki*, 9, 93-108 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2022-9-93-108>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-5137483620&doi=10.32609%2f0042-8736-2022-9-93-108&partnerID=40&md5=9d6fe1ec66b050d113468e28e94dbc97> (дата обращения: 27.02.2023)
- Wagner G.A., Bologna Pavlik J. (2020) Patent intensity and concentration: The effect of institutional quality on MSA patent activity. *Papers in Regional Science*, 99 (4), 857-898 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1111/pirs.12515>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85081752055&doi=10.1111%2fpirs.12515&partnerID=40&md5=6a50c8eaeb718f4bc60a6ec766ed72f4> (дата обращения: 27.02.2023).
- Kur A., Maunsbach U. (2019) Choice of law and intellectual property rights. *Oslo Law Review*, 6(1), 43-61 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.2387-3299-2019-01-07>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85071888416&doi=10.18261%2fissn.2387-3299-2019-01-07&partnerID=40&md5=9bccb6e5aa6270d8799fc0fec4a5470d> (дата обращения: 27.02.2023).
- Gao F., Zhong R. (2023) Information environment and interfirm alliance. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 60(2), 643-677 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11156-022-01105-4>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85139211321&doi=10.1007%2fs11156-022-01105-4&partnerID=40&md5=4fd83823d8d4daacd9acd4c4dd00b7f1> (дата обращения: 27.02.2023).

- Benslimane I., Crosetto P., Magni-Berton R., Varaine S. (2023) Intellectual property reform in the laboratory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 206, 204-221: [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.12.005>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85144764585&doi=10.1016%2fj.jebo.2022.12.005&partnerID=40&md5=c2d7165a4527e9a213f263737d7f6a65> (дата обращения: 27.02.2023).
- Ramli T.S., Ramli A.M., Mayana R.F., Ramadayanti E., Fauzi R. (2023) Artificial intelligence as object of intellectual property in Indonesian law. *Journal of World Intellectual Property* [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1111/jwip.12264>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85148017315&doi=10.1111%2fjwip.12264&partnerID=40&md5=0293ad803d13f6cddc553aea4ff58aa7> (дата обращения: 27.02.2023).
- Khong D.W.K., Mon S.W. (2023) Artificial intelligence as a common heritage of mankind. *UUM Journal of Legal Studies*, 14(1), 113-139 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.32890/uumjls2023.14.1.5>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85148242257&doi=10.32890%2fuumjls2023.14.1.5&partnerID=40&md5=a5d42d4aa76c8cf94c9bd4dff75dff42> (дата обращения: 27.02.2023).
- Tang H., Xie Y., Liu Y., Boadu F. (2023) Distributed innovation, knowledge re-orchestration, and digital product innovation performance: the moderated mediation roles of intellectual property protection and knowledge exchange activities. *Journal of Knowledge Management*. [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1108/JKM-07-2022-0592>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85147516171&doi=10.1108%2fJKM-07-2022-0592&partnerID=40&md5=73f9e745a3b1285de214f6de9b5180a6> (дата обращения: 27.02.2023).
- Addo S., Tyagi P., Mutunga E. (2022) Assessing Awareness level of Engineering Graduate Students about Innovation Commercialization at Historically Black Colleges and Universities. *ASEE Annual Conference and Exposition, Conference Proceedings* [Электронный ресурс]: URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138259071&partnerID=40&md5=c88a0495882a4e3af9c458d9083f39e6> (дата обращения: 27.02.2023).
- Cullen M.D.M., Calitz A.P., Chetty M.-A. (2020) Factors affecting researcher participation in technology commercialisation: A South African university case study. *Southern African Journal of Entrepreneurship and Small Business Management*, 12(1), 1-12 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.4102/SAJESBM.V12I1.329>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099004203&doi=10.4102%2fSAJESBM.V12I1.329&partnerID=40&md5=832120765b118a6867aa647b422a2e04> (дата обращения: 27.02.2023).
- Sevost'yanov M.A., Lysenkov A.S. (2021) New materials and advanced technologies: Sixth interdisciplinary scientific forum. *Russian Journal of Inorganic Chemistry*, 66(8), 1055-1056 [Электронный ресурс]: DOI: <https://doi.org/10.1134/S0036023621080258> (дата обращения: 14.02.2023).

References

- Meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan (14.02.2023) [Electronic resource]: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BYDzdJ8G8tw> (date of access: 14.03.2023).
- TuY., YeJ., YangG., ZangY., ZhangL., WangY., YanW (2023) Manufacturing of coatings from perovskite solar cells by slot stamping on the way to commercialization. *Journal of Alloys and Compounds*, 942 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jallcom.2023.169104> (date of access: 17.02.2023).
- Hsu D.H., Kuhn J.M. (2023) Academic titles and experience in licensing commercialization of university technologies. *Journal of Strategic Management*, 44(3), 887-905 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1002/smj.3458> (date of access: 17.02.2023).

- Smayylov A. Kazakhstan otandyk gylym zhobalardy ekonomikada koldan keneitiledi (2023) [Electronic resource]: URL: <https://primeminister.kz/kz/news/azastanda-otandy-ilymi-zhobalardy-ekonomikada-oldanu-keeytiledi-23033> (date of access: 17.02.2023).
- Morozova. N. (2022) The impact of antimonopoly legislation on innovative development with varying degrees of intellectual property protection. *Questions of Economics*, 9, 93-108 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2022-9-93-108>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-5137483620&doi=10.32609%2f0042-8736-2022-9-93-108&partnerID=40&md5=9d6fe1ec66b050d113468e28e94dbc97> (date of access: 27.02.2023).
- Wagner G.A., Bologna Pavlik J. (2020) Intensity and concentration of patents: the impact of institutional quality on the patent activity of MSA. *Papers in Regional Science*, 99(4), 857-898 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1111/pirs.12515>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85081752055&doi=10.1111%2fpirs.12515&partnerID=40&md5=6a50c8eae718f4bc60a6ec766ed72f4> (date of access: 27.02.2023).
- Kur A., Mounsbach U. (2019) Choice of Law and Intellectual Property Rights. *Oslo Law Review*, 6(1), 43-61 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.2387-3299-2019-01-07>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85071888416&doi=10.18261%2fissn.2387-3299-2019-01-07&partnerID=40&md5=9bccb6e5aa6270d8799fc0fec4a5470d> (date of access: 27.02.2023).
- Gao F., Zhong R. (2023) Information environment and inter-firm alliance. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 60(2), 643-677 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1007/s11156-022-01105-4>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85139211321&doi=10.1007%2fs11156-022-01105-4&partnerID=40&md5=4fd83823d8d4daacd9acd4c4dd00b7f1> (date of access: 27.02.2023).
- Bensliman I., Crosetto P., Magni-Burton R., Varane S. (2023) Intellectual Property reform in the Laboratory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 206, 204-221 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2022.12.005>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85144764585&doi=10.1016%2fj.jebo.2022.12.005&partnerID=40&md5=c2d7165a4527e9a213f263737d7f6a65> (date of access: 27.02.2023).
- Ramli T.S., Ramli A.M., Mayana R.F., Ramadayanti E., Fawzi R. (2023) Artificial intelligence as an object of intellectual property in Indonesian legislation. *Journal of World Intellectual Property* [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1111/jwip.12264>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85148017315&doi=10.1111%2fjwip.12264&partnerID=40&md5=0293ad803d13f6cddc553aea4ff58aa7> (date of access: 27.02.2023).
- Khong D.V.K., Mon S.V. (2023) Artificial intelligence as a common heritage of mankind. *UUM Journal of Legal Studies*, 14(1), 113-139 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.32890/uumjls2023.14.1.5>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85148242257&doi=10.32890%2fuumjls2023.14.1.5&partnerID=40&md5=a5d42d4aa76c8cf94c9bd4dff75dff42> (date of access: 27.02.2023).
- Tang H., Xie Yu., Liu Yu., Boado F. (2023) Distributed innovation, knowledge reorganization, and the effectiveness of digital Product Innovation: Moderate Intermediary roles in intellectual property protection and knowledge sharing activities. *Knowledge Management Journal*. [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1108/JKM-07-2022-0592>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85147516171&doi=10.1108%2fJKM-07-2022-0592&partnerID=40&md5=73f9e745a3b1285de214f6de9b5180a6> (date of access: 27.02.2023).
- Addo S., Tyagi P., Mutunga E. (2022) Assessment of the level of awareness of engineering graduate students about the commercialization of innovations in historically black colleges and universities. *ASEE Annual Conference and Exposition, Conference Materials* [Electronic

resource]: [URL:https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138259071&partnerID=40&md5=c88a0495882a4e3af9c458d9083f39e6](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138259071&partnerID=40&md5=c88a0495882a4e3af9c458d9083f39e6) (date of access: 27.02.2023).

Cullen M.D.M., Kalitz A.P., Chetti M.-A. (2020) Factors influencing the participation of researchers in the commercialization of technologies: a case study of the University of South Africa. *South African Journal of Entrepreneurship and Small Business Management*, 12(1), 1-12 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.4102/SAJESBM.V12I1.329>. URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85099004203&doi=10.4102%2fSAJESBM.V12I1.329&partnerID=40&md5=832120765b118a6867aa647b422a2e04> (date of access: 27.02.2023).

Sevostyanov M.A., Lysenkova S.S. (2021) New materials and advanced technologies: The Sixth Interdisciplinary Scientific Forum. *Russian Journal of Inorganic Chemistry*, 66(8), 1055-1056 [Electronic resource]: DOI: <https://doi.org/10.1134/S0036023621080258> (date of access: 14.02.2023).

Жоғары оқу орнындағы технологияларды коммерцияландыру білім алушылардың белсенділігін арттыру факторы ретінде

**¹R.P.Орынбаева, ¹Л.К.Шильдебаета*

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті (Қызылорда, Қазақстан)

Аңдатпа

Бүгінгі таңда Қазақстанда технологияларды коммерцияландыруға қатысушылардың зияткерлік меншік объектілерінің ағымдағы нарығын пайдалану тетіктері және оларды пайдалану мүмкіндіктері туралы дұрыс түсініктері болмауына байланысты технологияларды табысты коммерцияландырудың көптеген мысалдары жоқ. Сондықтан, осы мақаланың мақсаты оқыту процесінде технологияларды коммерцияландыру негіздерін университет студенттерінің белсенділігін арттыру және танымдық қызметін дамыту факторы ретінде пайдалану болып табылады. Жұмыста технологияларды коммерцияландыру процесінде ұйымдар кездесетін кейбір мәселелер мен мәселелер келтірілген. Әлемдік деңгейде жүріп, технологияларды коммерцияландыру жолындағы барлық кедергілерді еңсере отырып, қазақстандық жоғары мектепте жастарды осы бағыттың негіздеріне оқыту процесінде жақсы бастама бар. Бірақ сонымен бірге студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, сондай-ақ университет ғалымдарына бизнеспен ынтымақтастық орнату және өздерінің ғылыми жетістіктерін коммерцияландыру, зияткерлік меншікті лицензиялау мәселелерінде өзін көрсету қажет.

Түйін сөздер: технологияларды коммерцияландыру, ЖОО білім алушылары, сауалнама, зияткерлік меншік, белсенділікті арттыру.

Commercialization of technologies in higher education as a factor in increasing the activity of students

**¹R.Orynbayeva, ¹L.Shildebayeva*

¹Korkyt Ata Kyzylorda University (Kyzylorda, Kazakhstan)

Abstract

There are not so many examples of successful commercialization of technologies in Kazakhstan today, due to the fact that the participants in the commercialization of technologies have not quite the right ideas about the mechanisms of using the current market of intellectual property objects and the possibility of their use. Therefore, the purpose of this article is to use the basics of technology commercialization in the educational process as a factor in increasing the activity and development of cognitive activity of university students. The document presents some of the challenges faced by organizations in the process of technology commercialization. Moving beyond the world level and overcoming all the obstacles encountered on the way to commercialization of technologies, Kazakhstan higher school in the process of teaching young people the basics of this direction has a good start. But at the same time, students, undergraduates, doctoral students, as well as university scientists need to establish cooperation with business and commercialize their scientific achievements, prove themselves in matters of intellectual property licensing.

Keywords: commercialization of technologies, university students, questionnaires, intellectual property, increased activity.

Поступила в редакцию: 26.03.2023

Одобрена: 24.05.2023

Первая публикация на сайте: 25.07.2023

МРНТИ: 14.35.07

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.11>

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП ПЕДАГОГТЕРІНІҢ КӘСІБИ-БАҒДАРЛЫ МЕДИАБІЛІМДЕРІН ДАМУЫ

*¹Г.БЕКБОЛАТ^{ORCID}, ¹Қ.Б.ЖАНАДИЛОВА^{ORCID}

Ш.Уәлиханов Көкшетау университеті

(Көкшетау, Қазақстан)

*Ernar30062011@mail.ru, jdairova@yandex.ru

Аңдатпа

Бұл мақалада «медиабілім беру» ұғымының қазіргі қоғамдағы маңыздылығы мен өзектілігі жөнінде ақпарат ұсыналады. Шет ел ғалымдарының тұжырымдамалары қарастырылады. Болашақ бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби-бағдарлы медиабілімдерін дамытудың маңызы жөнінде айтылады. Сондай-ақ, болашақ бастауыш сынып педагогтерінің медиабілімдерін дамыту міндеттері мен бастауыш мектеп оқушыларының бұқаралық ақпараттарды қабылдауда оны түсінуге, оның оқушы психикасына кері ықпалы мен әсерін, ақпаратты анализдеуге оған сыни көзқараспен қарауға, техникалық құралдар мен ақпараттық технологиялар арқылы вербальды емес (үнсіз байланыс, ымишара) үлгісіндегі қарым-қатынас ету әдістері мен тәсілдерін үйретуді көздейді. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы ақпараттар оқушылардың жас ерекшелігі мен психологиялық тұрғыдан қабылдауына лайықталмағандықтан, болашақ бастауыш сынып педагогтері оқушыларды мағлұматтарды дұрыс қабылдай білудің маңыздылығы жөнінде түсіндіріледі.

Түйін сөздер: бастауыш сынып педагогтері; медиабілім; кәсіби-бағдарлы медиабілім; медиа сауаттылық; медиабілімді дамыту.

Кіріспе

Еліміздегі болып жатқан ғылым болсын, мәдениет болсын, қай бағытты қарастырсақ та, жасалып жатқан шаралардың негізгі мақсаты- өсіп келе жатқан жас ұрпаққа тәрбие мен білім беру процесінде жоғары деңгейге жетуге түрткі болу. Бәсекеге қабілетті ұрпақты тәрбиелеу үшін ең бірінші кезекте білім сапасын көтеру қажет. Ол үшін болашақ педагогтер ақпараттық мәдениетті толық меңгерген болуы шарт. Ақпараттық біліктілігі жоғары санатта дамыса ғана, білім де соғұрлым сапалы болмақ. ХХІ ғасыр ақпараттық ғасыр болғандықтан қазіргі жоғарғы оқу орындарының алдында тұрған міндеттің бірі – болашақ бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби бағдарлы медиабілімдерін дамыту. Білімалушылардың ақпараттық технологияларды дұрыс пайдалануыларымен қатар, медиабілімін жоғарлату жолында медиа сауаттылықты да талап етеді. Бұл заңды құбылыс, яғни педагогтердің медиабілімдерін дамыту – ғылыми тұрғыдан зерделеуді де қажет ететіні сөзсіз. Еліміздің Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» – атты Қазақстан еліне Жолдауында Қазақстан азаматтарының сауаттылығын және цифрлық біліктілігін жақсарту мақсатында Үкіметке Үздіксіз білім беру тұжырымдамасын әзірлеуді бұйырды және онда өз еркімен өз бетінше оқу нәтижелері және кәсіби дағды мәселелерін қарастыру қажеттігі туралы айтылған [Тоқаев Қ., 2020]. Бұл өз кезегінде, медиабілімнің зерттелуі маңызды екенін көрсетеді. Және оның дамуына мән беруді басшылыққа алуды қажет етеді. Ендеше, «медиабілім» ұғымының мағынасына шолу жасасақ.

«Медиабілім беру» түсінігіне анықтама беруде кездесетін екі қате тұжырымдама: біріншіден, медиабілім беру бұл ақпараттандырумен байланысты, сондықтан оның негізгі мақсаты - қазіргі заманғы компьютерлерді, басқа да бағдарламалар мен сандық құрылғыларды пайдалануды үйрету деп санайды. Екіншіден, медиабілім беру бұл - ақпарат құралдарының әрекет жасау тетіктерін және мүмкіндіктерін білу және оның қоғамға әсер етуінің салдары деп қарастырады. Осы орайда, ресейлік ғалым А.В.Федоровтың еңбектеріндегі медиабілім түсінігінің мазмұнына тоқталсақ: «Медиабілім - бұл тұлғаның БАҚ көмегімен даму үдерісі. Оның мақсаты ретінде: медиамен әрекет жасаудың әлеует-мәдениетін, шығармашылығын, сонымен қоса, коммуникативтік қабілеттерді, сыни тұрғыдан ойлаудың қалыптасуын реттеу. Медиамәтінді толық түсініп қабылдау, интерпретациялау. Оны талдау және бағалай білу дағдылары мен медиатехника арқылы өзін-өзі танып білудің әртүрлі үлгілерін меңгерту», - деп, тұжырымдалған. Ал Батыс Еуропалық, ресей ішілік медиапедагогтардың жұмыстарын қарастыратын болсақ, «Білім алушылардың ақпараттық мәдениетін медиабілім беру арқылы қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері» деген ғылыми-зерттеу жұмысын талдасақ. «Медиабілім» түсінігіне келесідей анықтама ұсынған: «Медиабілім – білімалушылардың коммуникация заңдылықтарын оқуын қолдайтын, сондай-ақ қазіргі бұқаралық коммуникация құралдарын игеру мақсатындағы теориялық білім мен практикалық дағдыларды меңгертуге бағытталған педагогикадағы бағыт» деп атаған [Абдиркенова А.К., 2018] .

Негізгі бөлім

Медиабілім (ағылшын тілінен аударғанда, media – ақпарат құралы, education - білім) – бұқаралық ақпарат коммуникацияның тұжырымдамаларын және қағидасын оқытады. Ұтымды медиақұралдарды іріктеп алуға, медиамәтінді сыни талдауды үйретеді. Кез келген ақпараттарды талдаудың эстетикалық талғаммен мүмкіндіктерін дамытуды көздейтін, өзіндік жеке дара медиамәтін жасау дағдысын игертетін педагогика ғылымының аса маңызды саласы. Осыдан шығатын қорытынды, медиабілім беру ол - алған ақпаратты талдау, саралау, анализ жасау. Бұқаралық ақпарат құралдарынан тәуелсіз болуды қол жеткізу. Қазіргі қоғамдағы коммуникациялық процесстерде білімалушыларды жауапты қатысушыларға айналдыру болып табылады. Болашақ бастауыш сынып педагогтерінің медиабілімдерін дамыту міндеттеріне: педагог бастауыш мектеп оқушыларының бұқаралық ақпараттарды қабылдауда оны түсінуге, оның оқушы психикасына кері ықпалы мен әсірін, ақпаратты анализдеуге оған сыни көзқараспен қарауға, техникалық құралдар мен ақпараттық технологиялардың есебінен вербальды емес (ымишара) түріндегі қарым-қатынас жасаудың әдіс-тәсілдерін үйретуді көздейді. Соның нәтижесінде медиасауатты тұлғалардың қалыптасуына жол ашамыз.

Медиасауатты адам дегеніміз-медиамаәтіндерді қабылдау, талдау, бағалау және құру, қазіргі әлемдегі БАҚ қызметінің әлеуметтік-мәдени және саяси контекстін жүйелі түсіну қабілеті дамыған адамды атаймыз [Федоров А.В., 2003]. Жас ұрпақтың медиасауаттылығы, олардың көзі ашық, көкірегі ояу екендігінің көрсеткіші. Себебі медиасауатты адам ғана, өзін бұқаралық ақпарат құралдарының манипуляциясынан қорғай алады. Ақпараттық ағым қоғамында өзін бағдарлай алады. Ал ақпаратты дұрыс қабылдауға үйренбеген адам, әртүрлі ақпаратты толық түсініп, талдай алмайды. Сәйкесінше, ақпараттар легінің манипуляциясына қарсы тұра алмайды. Өз ойын, өз сезімін өздігінен жеткізе алмайды. Ондай адамның жақсы нәтижеге жетуі күмәнді.

Осы орайда, әлемдік медиабілім берудің медиапедагогтардың бірігейі Л.Мастерманның табысты медиабілім беру жүруі үшін, келесідей шарттар орындалуы қажет деп атап көрсеткен:

- педагог оқытудың мақсатын жіті түсінуі керек;
- білімалушылардың жеке ойларын есепке ала отырып, жету керек мақсаттарды талқылау;
- ұйымдастырылатын сабақтардың мақсаттарын, жүйелілігін тексеріп отыру және талдаудың маңызды екенін айтқан.

Сондай-ақ, Л.Мастерман медиабілім берудің 18 принциптерін атап көрсетеді:

- 1) медиабілім беру – демократиялық қоғамның көптеген әлеуметтік құрылымдарымен байланысты маңызды және маңызды саласы ретінде;
- 2) медиабілім берудің орталық концепциясы қайта ойлау/көрсету болып табылады. БАҚ шындықты көрсетпейді, бірақ белгілер мен белгілер жүйесін пайдалана отырып, оны қайта түсіндіреді/көрсетеді. Осы принципсіз медиабілім беруді елестету қиын;
- 3) медиабілім беру – адаммен өмір бойы жүретін процесс, бірақ медиабілім беруде білімалушылардың білім алу әрекеті аудитория түрінде басым болып табылуы қажет;
- 4) медиабілім берудің мақсаттары сыни ойлауды ғана емес, сонымен қатар сыни дербестікті дамыту болып табылады;
- 5) медиабілім беру – зерттеу процесін ретінде;
- 6) медиабілім өзекті және уақытылы, тарихи өткен және қазіргі кезеңдерді де қамтиды;
- 7) медиабілім берудің негізгі тұжырымдамалары балама мазмұнға қарағанда аналитикалық құралдар болып табылады;
- 8) медиабілім берудегі мазмұн ауыспалы аналитикалық құралдарды әзірлеуді білдіреді;
- 9) медиабілім берудің тиімділігін екі критерий бойынша бағалауға болады: білімалушылардың сыни тұрғыдан ойлауын жаңа жағдайларда қолдана алу қабілеті және олар көрсеткен міндеттеме мен мотивацияның көлемі ретінде.
- 10) дұрысы, білімалушылардың медиабілімін бағалау олардың өзін-өзі бағалауы болып табылады;
- 11) медиабілім беру педагог пен білімалушылардың арасындағы қарым-қатынасты өзгертуге тырысады, оларға рефлексия мен диалог жүргізуге мүмкіндік береді;
- 12) медиабілім – бұл пікірталасқа қарағанда диалог құруға жәрдемдеседі;
- 13) медиабілім беру негізінен белсенді және ашық және демократиялық педагогтерді дамытуға арналған. Қорыта айтқанда, медиабілім беру - бұл әртүрлі жаңа әдістерді жасау және оларды жаңа салаларда қолдану;
- 14) медиабілім бірлескен, негізінен топтық, оқытуға бағытталған;
- 15) медиабілім беру «практикалық сын» және «сыни тәжірибеден» тұрады;
- 16) медиабілім беру ата-аналар, БАҚ мамандары және педагогтер арасындағы қарым-қатынасты қамтиды;
- 17) медиабілім беру үздіксіз өзгерістер принципімен байланысты;
- 18) медиабілім беру ерекше сала болып табылады. Себебі қолданыстағы білімді педагогтер жай ғана жеткізбейді, білімалушылар бірге сыни талқылап, қарым-қатынасқа түседі [Мастерман Л., 1985].

Бельгиялық мектептерде медиабілім беруді, жоғары оқу орындарындағы медиабілім берусіз елестету қиын. Жоғары оқу орындарында білім алушылар лекция сабақтарында медиабілім беруді арнайы курс ретінде оқытады. Жоғары оқыту орындарындағы лекциялар мен практикалық сабақтарда бельгиялық студенттер, соның ішінде болашақ педагогтер, медиа мәдениеттің теориясы мен тарихын, медиабілім берудің негізгі тұжырымдамаларын зерттейді, медиамәтіндерді (газеттер мен интернеттегі мақалалар, бейнелер, радио/теледидар бағдарламалары, т.б.) талдайды. Осы арқылы медиа мәтіндерді талдауға, анализ жасауға жаттығады.

Болашақ педагогтердің кәсіби біліктерді меңгерумен қатар, шектен тыс көп ақпараттың ішінен қажеттісін тауып, оны талдап, тұжырымдап, өз тәжірибесінде жаңаша жүйеде қолдана білуі, медиабілімін дамыту басты мақсат болып табылады. Қазіргі білім беру жүйесінде медиақұралдарды пайдалана отырып, медиабілімді дамыту ақыл-ой белсенділігі, сын тұрғысынан ойлау және коммуникативтік қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады. Уақыт өте келе цифрлық әлемде медиабілім беру оқу бағдарламасының дәстүрлі аспектілерін оқыту құралы түрінде ғана, сонымен бірге сауаттылықтың негізгі құрамдас бөлігі ретінде сапалы оқытудың маңызды бөлігі болып табылуда.

Бүгінгі күні цифрландырудың әсерін, маңыздылығын, медиабілім және медиақұзыреттілігін, цифрландыруды пайдаланудың сауаттылығын кеңінен айтуға болады. Өйткені, қазір ақпарат, құжаттар, кітаптар мен журналдар электронды ортаға жүктеледі. Осылайша, ақпаратқа қол жеткізу әртүрлі болады және қолжетімділік шектеулері жойылады. Жаһандану кезеңіндегі келіп түсіп жатқан ақпараттар БАҚ ұсынған үлгіде ғана қабылданып, адам санасында оны талдау жүргізіп үлгермеуде. Себебі ақпараттар легі толассыз. Бұл өз кезегінде тұлға дамуына кері әсер етеді. Әсіресе, кіші мектеп жасындағы балалар үшін ақпараттар жас ерекшелігіне және оқушының сезімталдығына сай болмайды. Сәйкесінше, болашақ бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби-бағдарлы медиабілімдерін дамытуда цифрландыру үдерісі басты маңызға ие. Цифрландыру - адам болмысының және күнделікті өмірінің барлық диалектикалық элементтерін толықтырады. Уақыт, кеңістік, сәйкестік, өзіндік, байланыс, тұтыну, өндірістік процестер мен құбылыстар енді тәуелсіз құндылықтар болып табылмайды. Олар цифрландыру арқылы қайта құрылуда. Барлық портативті, стационарлық және алып жүретін технологиялар күнделікті өмірдің элементтерінде көрінуде. Бұл көрнекілік нақты формацияларды жүзеге асыруда да, әлеуметтік-психологиялық қызметте де көрінеді. Ақпарат пен коммуникацияға негізделген желілер күнделікті өмірді ұйымдасқан жүйеге айналуға. Бүгінгі таңда медиабілім беру білім беру мақсатында БАҚ мүмкіндіктерін дұрыс және саналы түрде пайдалануға мүмкіндік беретін жеке немесе біріктірілген пән ретінде қарастырылады. Медиабілім беру арқылы адамдар медиа мәдениетті жақсы түсініп, сыни тұрғыдан ойлап, айла-шарғыға және манипуляция іс-әрекетіне төзімді бола алады.

Күнделікті өмірде ақпараттық цифрландыру мемлекеттік және жеке мекемелердің, үйде жұмыс істеу, денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызметтер, ойын-сауық секторы мен күнделікті өмірдің жұмыс істеу тетіктерінің жұмысында көбірек көрініс тауып отыр.

Әдістер

Адамзат үшін ХХІ ғасыр – технологиялық өзгерістердің жылдамдайтын ғасыры. Компьютерлер мен интернеттің пайда болуымен ақпаратқа қол жеткізу жеңілдеп, технологиялық қолданбалар күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналды. Осы процестің арқасында сандық медиа – дәуірдің жаңа медиасы – біздің өмірімізге дәл осындай жылдамдықпен енді. Бүгінгі таңда цифрландыру феномені адамдарды білім беруге немесе әртүрлі платформаларға тартады. Сонымен қатар, цифрландыру көптеген адамдарға ыңғайлы болумен қатар, қолжетімділік пен байланыс сияқты салаларда қолайлылық әкелді. Осылайша, бұл жағдай білім беру мен оқытудағы мүмкіндіктерді тудырды [Федоров А.В., 2005]. Яғни, медиабілім – БАҚ және медианы, өзге де ақпарат көздерін ұтымды пайдалануда өмір бойы оқу дағдыларын дамытады, бұлар болашақ педагогтердің әлеуметтенуі үшін аса қажетті дағдылардың бірі екендігін дәлелдеп отыр. Жиырма бірінші ғасырда өсіп келе жатқан қазіргі ұрпақ ақпарат пен ойын-сауық көздерін, сондай-ақ қарым-қатынас пен пікір алмасу құралдарын қоса алғанда, ақпарат құралдарының толық спектрін түсінуі керек. Оқушыларға түсіндіру, сіңіру жұмысын жүзеге асырушы болашақ бастауыш сынып педагогтері бұл қызметті оқушыларға жеткізе білуі тиіс.

«Медиатеоретиктердің бірегейі ең беделді Л.Мастерман қазіргі әлемдегі медиабілімнің басымдығы мен аса маңыздылығын анықтайтын 7 себепті анықтады:

Бірінші - медианы қолданудың жоғарғы деңгейі және қазіргі күнделікті өмірде БАҚ-ның шамадан тыс көптігі.

Екінші - медианың идеологиялық тұрғыдан басымдылығының болуы. Өнеркәсіптің саласы ретінде аудиторияның санасына әсері.

Үшінші - медиаақпарат санының аса жылдамдықпен өсуі. Медиаақпаратты басқару және тарату тетіктерінің ұлғаюы.

Төртінші - медианың ену интенсивтілігі, әсіресе негізгі демократиялық процестерден көрініс табуы. Медиабілімді шыңдаудағы кітаптың әсері .

Бесінші - кез келген салада, визуалды коммуникация болсын, ақпараттардың маңызды болуының арта түсуі.

Алтыншы - қазіргі талаптарға сай білімалушыларға бағдарланған оқытудың қажеттілігінің туындауы.

Жетінші - ұлттық және халықаралық түрде ақпаратты жекешелендіру процестерінің артуы » [Қойлыбай Ә.Ә., 2019] деп жіктеп көрсеткен.

Сондықтан қазіргі даму үстіндегі білім беру процесінде медиабілім бұрын сонды болмаған үлкен сұранысқа ие болып отыр. Медиабілім беру-мұғалімдер дайындаудың тиімділігі мен сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде мұғалімнің білім беруде жаңа бағытпен жұмыс жасауы қажет екенін көрсетеді. Ғылыми басылымдар мен педагогикалық тәжірибелерді талдау нәтижесінде ақпараттық қоғамда болашақ педагогтердің медиабілімін дамыту қажеттілігі мен білім беру саласындағы педагогтердің тәжірибелік дайындығының нақты жағдайы арасында сәйкессіздік бар екенін көрсетеді. Болашақ педагогтерге медиабілім беруді қалыптастыру үдерісін тиімді ұйымдастырудың ғылыми негізделген педагогикалық шарттарын анықтауды және сынауды талап ететін бұл қайшылықты шешу жолдарын табу қажеттігі тұр.

Осы тұста, К.Бээлгэттің пікірі бойынша, медиабілім берудің дамуын шектейтін 5 факторды ескеруіміз керек. Олар:

- медиабілім беру барлық педагогтерге емес, энтузиастарға сүйенеді;
- медиабілім беруде жеткен жетістіктердің айқын, анық еместігі;
- медиабілім беруді оқытуда ұсынылған идеялардың сан алуандығы;
- бұқаралық ақпарат құралдарындағы педагогтер мен практиктердің арасындағы алшақтықтың болуы;
- сауатты талқылаулар мен зерттеудің олқылықтарының болуы [Федоров А.В., 2003].

Бұдан шығатын қорытынды, медиабілім беруді зерттеген ғалымдардың медиабілім берудегі мақсаттары мен міндеттерінің әртүрлі екенін байқаймыз. Жетекші британдық медиапедагогтердің ұсынған әдістеріне жүгіну орынды болады. Олар педагогтерге арнап, медиабілімді дамытушы 8 негізгі тәсілді ұсынған:

1. «Кадрды мұздату».
2. «Дыбыс және кескін».
3. «Орын және кадр».
4. «Басы және соңы».
5. «Көгерменді тарту».
6. « Түрлердің түрленуі».
7. «БАҚ мәтіндерін салыстыру».
8. «Еліктеу».

«Кадрды мұздату» әдістемесі мұғалімнің «Стоп» түймесін пайдаланып, бейне таспаның кескінін қатыруды қамтиды. Ал оқушылар кадрдағы композицияны, жарықты, түсті, бұрышты және т.б. элементтерге анализ жасауы керек. Осылайша, келесі педагогикалық мақсатқа қол жеткізіледі: оқушылар көрнекі бейненің әрбір элементінің өзіндік мәні бар екенін түсінеді.

«Дыбыс және кескін» кезеңінің әдістемесі мұғалімнің монитор экранын жабады. Ал оқушылар медиамәтіннің тек аудио жолын еститініне негізделген. Осыдан кейін олар ұсынылған фрагменттің мазмұнын, жанрын, стилін болжап, осы медиамәтіндегі музыкалық және шуыл сүйемелдеудің басқа нұсқалары қандай болуы мүмкін екендігі туралы ойлануға тырысады. Мұнда білімалушылар фильмнің немесе телешоудың дыбыстық безендірілуінің маңыздылығы мен ерекшеліктерін іс жүзінде түсінеді.

«Орын және кадр» әдістемесі білімалушыларға әр кадрдың өзінде белгілі бір ақпарат бар екенін түсінуін көздейді. Және кадрларды өңдеудің ырғағы болатынын түсінуі керек. Бұл арқылы БАҚ тілін түсінууді үйренеді.

«Басы және соңы» әдістемесі білімалушыларға шығарманың басын, негізгі бөлігін, маңызды кадрларды және соңын көрсету арқылы ой толғау жүргізіп, сыни тұрғыдан ойландырады. Нәтижесінде шығарманың жанрын, авторын табуға тырысулары керек.

«Көрсеткішті тарту» тетіктерін зерделеу әдістемесі білімалушылардың медиамәдениет туралы әртүрлі ақпараттар пакетін (шолулар, жарнамалар, фотосуреттер, саундтректер және т.б.) жинай алатындай етіп жасалған. Белгілі бір медиа-мәтіннің топтық «презентациясын» дайындай алады немесе оның тақырыбына коллаж жасай алады. Мұның бәрі медиа-мәтіннің аудитория арасында сәтті болуының себептерін түсіну үшін. Осы арқылы жарнамаларға алданбауды үйренеді.

«Түрлердің түрленуі» әдістемесі оқушылардың медиа мәтіндерді бір түрден екінші түрге (яғни, көркем мәтіннен экрандық мәтінге және керісінше, газет мәтінінен поэтикалық мәтінге және т.б.) «аудару» дағдыларын дамытады. Осы арқылы газет мәтіні мен экрандық мәтіндердің арақатынасын түсінеді.

«БАҚ мәтіндерін салыстыру» әдістемесі білімалушыларға әртүрлі аудиторияға арналған әртүрлі жұмыстардың екі фрагментін салыстыру ұсынылады. Мысалы, көркем мәтіннің негізгі эпизодтары мен оның екі фильмге бейімделуін салыстыру керек. Немесе көркем әдебиет пен деректі түрдегі бір тақырыптың интерпретациясын салыстырыңыз.

«Еліктеу» әдісіне келетін болсақ, ол білімалушыларға медиамәтіннің продюсері / авторларының рөлдерін ойнауға, оны әртүрлі жас топтары үшін түрлендіруге, оны сынай білуге арналған.

Нәтижелер

Ендеше, болашақ бастауыш сынып педагогтеріне медиабілім беруді кәсіби-бағдарлаудың бағыттарын нақтыласақ:

1. Ақпараттық қоғамда білімалушыларға өмірге қажетті шынайы білім алудың мәнін ұғындыру.
2. Өзін-өзі дамыту бағытында қоғамдағы әр түрлі ақпаратты сыни қабылдай білуге, алған ақпараттарын түсіне білу, пайдаға асыруына ықпал жасау.
3. Ақпарат құралдарының кесірін анықтай білуге және жүйке жүйесіне кері әсерін түсіндіру.
4. Білімді компьютерден бастап, қолданыстағы ұялы телефон тәрізді техника жабдықтар арқылы сауатты қолдана білуге дағдыландыру.

Болашақ бастауыш сынып педагогтеріне кәсіби-бағдарлы медиабілім беру білімалушының жеке даралығымен қатар, оның ойлау ерекшелігін дамытады. Қабылдау, түсіндіру және талдау арқылы шығармашылық әрекетке тартады. Білімалушының жеке қабілеттерін жетілдіретін оқытудың проблемалық, эвристикалық, ойын және басқа да өнімді формаларына негізделген сабақтарды өткізу әдістемесін ұсынады.

Қазіргі мектеп оқушылары бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіндері мен әртүрлі ақпарат көздерімен, техникалық құралдармен және құрылғылармен қоршалған. Сондықтан маңызды және пайдалы ақпаратты агрессивті және манипуляциялық ақпараттан ажырата білу маңызды. Медиамәдениетті меңгеру үдерісі тиімді әрі қызықты болуы үшін медиабілім берудің қолданбалы технологияларына назар аударудың маңызы зор. Кіші мектеп оқушылары үшін негізгі медиа арналар теледидар, кино (анимация) және Интернеттен алынған бейне контент болып табылады. Бала теледидарды немесе гаджеттерді ұзақ уақыт көргенде, ол ақпаратқа шамадан тыс жүктеледі, бұл зейінін төмендетеді. Бұл жастағы медиа сабақтары уақытты қажет

етпейтін практикалық болуы керек. Пішіндердің арасында ойындар, әңгімелер, жарыстар бар. Медиа білім беру процесі әртүрлі педагогикалық техникалардан тұрады. Олардың көпшілігі ұстаздар мен білімалушы арасындағы арақатынасқа негізделген, интерактивті компонент басым. Сондықтан ойын әдістері, әсіресе бастауыш сынып оқушылары үшін маңызды, олар бастапқы медиа білімді қолжетімді формада беруге көмектеседі [Netreba M.M. et al., 2021].

Пікір алмасу

Мысалы, фин елінің педагогтары өзге мемлекеттердің тәжірибесін қолдана отырып, жалпы білім беретін мектептерінде БАҚ-ын оқып-білу мақсатында 3 негізгі пунктті бөліп қарайды. Әр пунктіге жеке тұрғыда мақсат қойған. Оқушыларды БАҚ-ның мазмұнына интерпритациялап, талдауға әзірлеу.

Осы мақсат жүзеге асуы үшін оларды БАҚ пайдалана білуге үйрету қажеттігі туады:

- а) ақпаратты қабылдаумен қоса, бос уақытты пайдалы өткізуге де дайындау;
- ә) оқи білу, тыңдау, көру тәрізді дағдыларды дұрыс және тұрақты түрде қалыптастыру;
- б) кез келген ақпарат құралдарының тілін түсінуге үйрету. Оның эстетикалық сапасы мен маңызын көре білуді меңгерту.

Оқушыларды ақпаратты сыни тұрғыдан қарап, қабылдауға дайындау. Бұл мақсатта, оқушылар келесі мәселелерді игеруі тиіс:

- а) өз қажеттіліктерін есепке ала отырып, ақпарат құралдарының хабарламаларына талғаммен, байыппен, түсіністікпен қарау;
- б) алған, білген ақпаратты тексеруден өткізіп, толықтырулар енгізу;
- в) бұқаралық ақпаратты саралау, оның нақты өмірмен арақатынасын саралау;
- г) БАҚ-ның қоғамдағы рөлі мен олардың әлеуметтікпен, саясатпен байланысын ұғыну;
- д) нақты ақпараттың идеясын, оны жеткізуші мен интерпритацияның арасындағы шекті анықтай алу;
- е) ақпараттардың өмірлік көзқарасқа әсерін және ақпарат құралдары беретін білімдерін таразылау.

Оқушылардың бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қабылдаған пікірлеріне үңілу. Сол мақсатта оқушылардан:

- а) ұсынылған көп мәліметтер легінен, нақты өзінің өмірлік ойының қалыптасуына қажеттіні талдап алуға үйренуі тиіс;
- ә) ақпараттардың ішінен нақты фактілерді ажыра алу;
- б) мағлұматтардан нақты шындыққа саятын фактілерді ажырата алу;
- в) өз көзқарасын сенімді түрде жеткізе алуы тиіс. Міне, осы дағдыларды болашақ бастауыш сынып педагогтері өз тәжірибесінде қолданысқа енгізуі керек.

Қорытынды

Сонымен, педагогтерді, білімалушыны кәсіби-бағдарлы медиабілім беруге дайындау тұрғысынан дайындауда нақты мынандай кезеңдермен толықтырылады:

- аудиторияға медиабілім берудің әдістері мен формаларын зерттеу;
- медиабілім беру саласында алған білімдері мен дағдыларын педагогикалық тәжірибе процесінде пайдалану [Бузаубакова К.Д. және т.б., 2022].

ЖОО (сонымен қатар білімалушының) аудиториясына арналған медиабілім беру әдістемесі, әдетте, әртүрлі шығармашылық тапсырмаларды жүзеге асыруға негізделген. Олардың элементтерін теориялық талдау, дамыту және оқыту тәжірибесінде қолдану келесі негізгі функцияларды анықтауға мүмкіндік береді: оқыту, бейімдеу, дамыту және басқару.

Сонымен бірге оқыту функциясы деп теориялар мен заңдылықтар, медиамәтіндерді қабылдау және талдау әдістері туралы білімді меңгеру, осы білімді басқа жағдайларда қолдана білу, логикалық пайымдау; бейімделу функциясы медиамәдениетпен қарым-қатынастың бастапқы,

концептуалды кезеңінде көрінеді; ерікті және басқа да тұлғалық қасиеттер мен қасиеттерді, бұқаралық ақпарат құралдарымен шығармашылық байланыс тәжірибесін дамытуды білдіреді; бақылау функциясының міндеті – медиамәтіндерді талдау үшін ең жақсы жағдай жасау. Медиабілім беру үрдісінде сан түрлі әдістері қолданысқа ие. Ол: сипаттамалық (мазмұнын қайталау, медиамәтіннің оқиғалар желісін тізбектеу), жіктеу (тарихи және әлеуметтік-мәдени тұрпаттағы медиамәтіннің орын ретін анықтау), аналитикалық (медиамәтіннің құрылысын, құрылымын, медиамәтіннің тілін, авторлық концепцияларды талдау), тұлғалық (медиамәтіннен туындаған қарым-қатынастарды, тәжірибелерді, сезімдерді, естеліктерді, ассоциацияларды сипаттау), түсіндіру-бағалау (қалыптастыру). БАҚ мәтіні, оның эстетикалық, моральдық және т.б. критерийлерге сәйкес құндылығы туралы пайымдаулар).

Болашақ бастауыш сынып педагогтеріне кәсіби-бағдарлы медиабілім берудегі шығармашылық тапсырмалардың түрлеріне келетін болсақ, оларды оқу материалының мазмұнының құрылысына (аудиториядан фактілер мен құбылыстарды теориялық және практикалық түрде жүйелендіру талап етіледі), талаптардың құрылымына қарай бөлуге болады. Талаптың қандай түрі негізгі міндеттер – қабылдау, көркемдік талдау және т.б. болып табылатынын белгілеу қажет; оқу жұмысын аяқтау «мәліметтер» мен «мақсаттардың» арақатынасы жөнінде; оны ұйымдастырылуы және іске асуы бойынша (жеке, ұжымдық, топтық). Әдістемелік әдістерді қайталау және бекіту қажет. Соның нәтижесінде аудиторияның алған дағдыларын жетілдіріліп, тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қиындату (дәлірек айтқанда, дербестігін кеңейту), шығармашылықты ояту қажеттілігін де ескеру қажет.

«Медиабілім беру БАҚ-тың барлық түрлерімен (баспа және графикалық, дыбыстық, экрандық және т.б.) және әртүрлі технологиялармен байланысты; адамдарға өз қоғамында бұқаралық коммуникацияның қалай қолданылатынын түсінуге, басқа адамдармен қарым-қатынаста БАҚ-ты пайдалану қабілетін меңгеруге мүмкіндік береді; адамға білім береді:

- 1) БАҚ мәтіндерін талдау, сыни тұрғыдан түсіну және құру;
- 2) медиамәтіндердің қайнар көздерін, олардың саяси, әлеуметтік, коммерциялық және/немесе мәдени мүдделерін, олардың контекстін анықтау;
- 3) БАҚ тарататын бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіндері мен құндылықтарын түсіндіруге;
- 4) өз медиамәтіндерін жасау және тарату және оларға қызығушылық танытатын аудиторияны алу үшін сәйкес БАҚ таңдау;
- 5) қабылдау үшін де, өндіру үшін де БАҚ-қа еркін қол жеткізу мүмкіндігін алу. Медиа білім беру әлемдегі кез келген елдің әрбір азаматының сөз бостандығы мен ақпарат алу құқығына негізгі құқықтарының бөлігі болып табылады және демократияны қолдау құралы болып табылады. Медиабілім беруді барлық мемлекеттердің ұлттық оқу жоспарларына, қосымша, бейресми және «өмір бойы» білім беру жүйесіне енгізу ұсынылады» [Recommendations, 1999].

Болашақ бастауыш сынып педагогтеріне кәсіби-бағдарлы медиабілім беру әдістемесі – бұл білім беру мазмұны педагог пен білімалушының іс-әрекеті тұрғысынан вариативтілікті, импровизацияны, оқыту мен оқудың диалогтік формасын және оған қойылатын талаптарды ескере отырып, медиамәдениет негіздерін оқыту процесі - оқу процесінің құрамдас бөліктері ретінде қарастырылуы тиіс.

Сондай-ақ, медиабілім беру әдістері – бұл педагог пен білім алушы арасындағы жұмыс тәсілдері, олардың көмегімен медиабілім беру мақсаттарына қол жеткізіледі. Ондағы әдістер: сөздік (әңгіме, лекция, әңгімелесу, өзара байытатын диалог, пікірталас, талдау, пікірталас және т.б.); визуалды (аудиовизуалды материалды қарау), репродуктивті, зерттеушілік, эвристикалық, проблемалық, ойындық (медиа-мәтін жасаушылардың көркемдік және шығармашылық қызметін имитациялау, импровизация және т.б.); Бұл әдістер келесі дидактикалық принциптерге негізделеді: оқу процесінде шығармашыл тұлғаның әлеуметтік-

мәдени дамуы, ғылыми сипаты, жүйелі және қолжетімді оқыту, теория мен практиканың байланысы, көрнекілік, аудиторияның белсенділігі, оқудан өзін-өзі тәрбиелеуге көшу, өзара байланыс, оқу және қоршаған шындық, жағымды эмоционалды фон, білімалушылардың жеке ерекшеліктерін есепке алынады [Блинов В.И., 2020].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Абдиркенова А.К. (2018) Жоғары оқу орнында студенттерге медиабілім берудің маңыздылығы. Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері: *Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары*. Жалпы редакциясын басқарған А.Қ.Құсайынов, Нұр-Сұлтан: ЕГИ, 25-27 [Электрондық ресурс]: URL: https://egi.kz/wp-content/uploads/2020/01/Sbornik_PDF_2019-konvertirovan-1.pdf (өтінім берілген күні: 10.01.2024).
- Блинов В.И., Биленко П.Н., Дулинов М.В. и др. (2020) *Педагогическая концепция цифрового профессионального образования и обучения*. Москва: Дело, 112 [Электрондық ресурс]: URL: <https://znanium.ru/catalog/document?id=393915> (өтінім берілген күні: 02.03.2024).
- Бузаубакова К.Д., Амирова А.С., Маковецкая А.А. (2022) Цифрлы педагогика: *Оқулық*. Тараз: Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати, 317 [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.iprbookshop.ru/127460.html> (өтінім берілген күні: 12.01.2024).
- Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі (2020) *ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы*. Нұр-Сұлтан [Электрондық ресурс]: URL: https://akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (өтінім берілген күні: 10.01.2024).
- Қойлыбай Ә.Ә. (2019) Медиабілімді арттырудағы кітаптың рөлі. PR и СМИ в Казахстане: *сборник научных трудов*. Қазақстандағы және БАК: *ғылыми еңбектер жинағы*, сост. и гл.ред. Л.С.Ахметова, 17, Алматы: Қазақ университеті, 264-276 [Электрондық ресурс]: URL: https://vadnd.org.ua/app/uploads/2019/09/%D0%90%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%9B_%D0%9F%D0%A0-%D0%B8%D0%A1%D0%9C%D0%98_17-%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf (өтінім берілген күні: 10.02.2024).
- Masterman L. (1985) *Teaching the Media*. London. Comedia Publishing Group, 341 [Электрондық ресурс]: URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34760> (өтінім берілген күні: 21.01.2024).
- Netreba M.M., Khadzhikova I.V. (2021) Use of media education technologies in primary school. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 80, 2, 60-63 [Электрондық ресурс]: URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34760/Netreba.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (өтінім берілген күні: 06.03.2024).
- Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO (1999) *Education for the Media and the Digital Age*. Vienna: UNESCO, 273-274 [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-4333> (өтінім берілген күні: 15.02.2024).
- Федоров А.В. (2003) *Медиаобразование в зарубежных странах*. Таганрог: Изд-во Кучма, 238 [Электрондық ресурс]: URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/Медиаобразование%20в%20зарубежных%20странах.pdf> (өтінім берілген күні: 28.01.2024).
- Федоров А.В. (2005) *Медиаобразование будущих педагогов*. Таганрог: Изд-во Кучма, 314 [Электрондық ресурс]: URL: https://mediaeducation.ucoz.ru/_ld/0/19_Book_2005_ME_Fu.pdf (өтінім берілген күні: 24.01.2024).

References

- Abdirkenova A.K. (2018) Zhogary oku ornynnda studentterge mediabilim berudin manyzdylygy. Gumanitaryk zhane aleumettik gylymdardyn kazirgi maseleleri: *Halykaralyk gylymi-*

- praktikalyk konferenciya materialdary*. Zhalpy redakciyasyn baskargan A.K.Kusajynov. Nur-Sultan: EGI, 25-27 [Elektronduy resurs]: URL: https://egi.kz/wp-content/uploads/2020/01/Sbornik_PDF_2019-konvertirovan-1.pdf (otinin berilgen kuni: 10.01.2024).
- Blinov V.I., Bilenko P.N., Dulinov M.V. i dr. (2020) *Pedagogicheskaya koncepciya cifrovogo professional'nogo obrazovaniya i obucheniya*. Moskva: Delo, 112 [Elektronduy resurs]: URL: <https://znanium.ru/catalog/document?id=393915> (otinin berilgen kuni: 02.03.2024).
- Buzaubakova K.D., Amirova A.S., Makoveckaya A.A. (2022) *Cifrlıy pedagogika: Okulyk*. Taraz: Tarazskij regional'nyj universitet imeni M.H.Dulati, 317 [Elektronduy resurs]: URL: <https://www.iprbookshop.ru/127460.html> (otinin berilgen kuni: 12.01.2024).
- Zhana zhagdajdady Kazakstan: is-kimyl kezeni (2020) *KR Prezidenti K.Toқаevtyñ Kazakstan halkyna Zholdauy*. Nur-Sultan [Elektronduy resurs]: URL: https://akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (otinin berilgen kuni: 10.01.2024).
- Kojlybaj A.A. (2019) *Mediabilimdi arttyrudagy kitaptyn roli*. PR i SMI v Kazahstane: *sbornik nauchnyh trudov*. Kazakstandagy zhane BAK: gylymi enbeker zhinagy, sost. i gl.red. L.S.Ahmetova, 17, Almaty: Kazak universiteti, 264-276 [Elektronduy resurs]: URL: https://vadnd.org.ua/app/uploads/2019/09/%D0%90%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%9B_%D0%9F%D0%A0-%D0%B8%D0%A1%D0%9C%D0%98_17-%D0%B8%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf (otinin berilgen kuni: 10.02.2024).
- Masterman L. (1985) *Teaching the Media*. London. Comedia Publishing Group, 341 [Elektronduy resurs]: URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34760> (otinin berilgen kuni: 21.01.2024).
- Netreba M.M., Khadzhikova I.V. (2021) *Use of media education technologies in primary school*. *Naukovij chasopis NPU imeni M.P.Dragomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauki: realii ta perspektivi*, 80, 2, 60-63 [Elektronduy resurs]: URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34760/Netreba.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (otinin berilgen kuni: 06.03.2024).
- Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO (1999) *Education for the Media and the Digital Age*. Vienna: UNESCO, 273-274 [Elektronduy resurs]: URL: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/document-4333> (otinin berilgen kuni: 15.02.2024).
- Fedorov A.V. (2003) *Mediaobrazovanie v zarubezhnyh stranah*. Taganrog: Izd-vo Kuchma, 238 [Elektronduy resurs]: URL: <file:///C:/Users/ADMIN/Downloads/Mediaobrazovanie%20v%20zarubezhnyh%20stranah.pdf> (otinin berilgen kuni: 28.01.2024).
- Fedorov A.V. (2005) *Mediaobrazovanie budushchih pedagogov*. Taganrog: Izd-vo Kuchma, 314 [Elektronduy resurs]: URL: https://mediaeducation.ucoz.ru/_ld/0/19_Book_2005_ME_Fu.pdf (otinin berilgen kuni: 24.01.2024).

Развитие профессионально-ориентированных медиазнаний у будущих учителей начальных классов

*¹Г.Бекболат, ¹Қ.Б.Жанадилова

¹Кокишетауский университет имени Ш.Уалиханова (Кокишетау, Казакстан)

Аннотация

В данной статье представлена информация о важности и актуальности понятия «медиаобразование» в современном обществе. Рассмотрены концепции зарубежных ученых. Обсуждается важность развития профессиональных медиазнаний у будущих учителей начальных классов. Также рассмотрены задачи развития медиаграмотности будущих учителей начальных классов и учащихся младших классов, восприятия массовой информации, ее негативного влияния и воздействия на психику ученика,

критического отношения к анализу информации, невербальному общению посредством технических средств и информации. технологии (бесшумное общение, жесты) направлено на обучение методам и способам общения в модели. Поскольку информация в средствах массовой информации не адаптирована к возрастным особенностям и психологическому восприятию учащихся, будущим учителям начальных классов разъясняется важность умения правильно воспринимать информацию.

Ключевые слова: учителя начальных классов; медиаобразование; профессиональное медиаобразование; медиаграмотности; развитие медиаграмотности.

Development of professionally oriented media knowledge among future primary school teachers

**¹G.Bekbolat, ¹K.B.Zhanadilova*

¹Sh.Ualikhanov Kokshetau University (Kokshetau, Kazakhstan)

Abstract

This article provides information on the importance and relevance of the concept of "media education" in today's society. Concepts of foreign scientists are considered. The importance of developing professional media knowledge of future primary school teachers is discussed. Also, the tasks of developing media literacy of future elementary school teachers and primary school students' perception of mass information, its negative influence and impact on the psyche of the student, critical attitude to information analysis, non-verbal communication through technical means and information technologies (silent communication, gestures) aims to teach methods and methods of communication in the model. Since the information in the mass media is not adapted to the age characteristics and psychological perception of the students, the future primary school teachers are explained about the importance of being able to correctly perceive the information.

Keywords: primary school teachers; media education; professional media education; media literacy; development of media literacy.

Поступила в редакцию: 07.03.2024

Одобрена: 21.03.2024

Первая публикация на сайте: 24.03.2024

Гуманитарлық ғылымдар мен өнер
Гуманитарные науки и искусство
Humanities and Arts

MPHTI: 16.21.25

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.12>

**DIFFERENTIATED TEACHING OF ENGLISH TO STUDENTS OF DIFFERENT AGES
IN AN UNDERFILLED SCHOOL**

*¹*S.K.RAKHYMBEKOVA*, ¹*B.T.RAKHYMBAEVA*

¹*A.E.Buketov Karaganda University*

(Karaganda, Kazakhstan)

*sakokairovna@gmail.com, bayan.rakhimbaeva@mail.ru

Abstract

The article is devoted to the problem of using a different approach in teaching a foreign language in a modern secondary school. One of the important problems that arise in the organization of differentiated education is the problem of determining the age of students in which it is advisable to carry out both external and internal differentiation. To solve this problem, it is necessary to determine the specific personality traits that are the basis for differentiation, and the degree of their development at a particular age. At the same time, it should be borne in mind that differentiated learning is based primarily on taking into account such psychological characteristics of students that affect their educational activities and on which learning outcomes depend. In general, there are many such features: the specifics of all cognitive processes and memory, the properties of the nervous system, character traits, temperament, abilities, giftedness, health status, etc. It is clear that it is extremely difficult to take them all into account, therefore it is necessary to identify those that are subject to accounting in the first place.

Keywords: differentiated approach, foreign language lesson, personality-oriented educational process.

Introduction

The modern stage of society's development is characterized by the growing dynamics of interaction between members of society at all levels and in all spheres of life, which leads to an understanding of the need and growing social need for a foreign language as a means of communication and as a means of developing a separate sphere. Socio-economic and socio-political changes taking place in Kazakhstan since the beginning of the XXI century have significantly influenced the expansion of the social environment of people involved in intercultural contact with representatives of other countries and cultures. Due to the need to strengthen positions in a single global and European educational space, the process of modernization of the general education system is intensifying, the goals, objectives and content of teaching the subject "foreign language" in general education institutions are changing.

To solve this problem at the present stage, "ways of reorganization are being sought in order to optimize, increase the efficiency of the educational process, bring it in line with the growing requirements for the level of education," including through differentiation of training.

The purpose of this work is a scientific and theoretical justification and experimental verification of differentiated teaching of students of different ages in English lessons in a small school.

In accordance with this goal, it is necessary to solve the following tasks:

1. To summarize the main provisions of psychological and pedagogical research on the problems of differentiation of the educational process based on the analysis of scientific and methodological literature.
2. To identify and justify the set of pedagogical conditions necessary for the successful implementation of differentiated learning.

3. Development and implementation of an experimental model of differentiated teaching of students of different ages in English lessons in a small school.
4. To determine and experimentally study the effectiveness of the pedagogical conditions identified during the experimental work.

The subject of the study is the subject of English in a small school. The object of the study is differentiated teaching of students of different ages in English lessons in a small school.

As a hypothesis of the study, the assumption is put forward that differentiated teaching of schoolchildren of different ages in English lessons in a small school will be more effective if:

- students are given the opportunity to assimilate educational material at different levels (but not below the basic level), depending on their learning ability, foreign language abilities, cognitive interests and the degree of motivation development [Alieva Yu.A, 2013];
- in the learning process, individual age characteristics and potential capabilities of students are taken into account;
- the educational process is built in homogeneous groups on a differentiated basis, using different learning rates and the depth of assimilation of the material for each group;
- differentiated programs of varying degrees of complexity are used;
- a level-based educational and methodological collection is used.

Methods

The following methods were used in the course of the study:

- theoretical (analysis and generalization of philosophical, psychological, pedagogical, methodological literature on the problem of research, study of normative documents, innovative and mass pedagogical experience);
 - empirical (pedagogical control, testing, survey, differentiation, survey, pedagogical experiment);
- mathematical and statistical methods of processing experimental data.

Main body

Solving the problem of applying a differentiated approach to the English lesson. There are different views on the concept of differentiation of learning. In the Pedagogical Encyclopedic Dictionary they find the following definition: « differentiation of learning is a form of organization of education organization of educational activities of schoolchildren, which takes into account their inclinations, interests and manifested abilities." Here are a few more definitions of this concept:

1. Differentiation is the division of students into groups based on any individual abilities for individual learning.
2. Differentiation of learning is the grouping of students based on their individual abilities to study according to slightly different curricula, programs, technologies.
3. Differentiation of learning (differentiated approach to learning) are:
 - 1) creating a variety of learning conditions for different schools, classes, groups in order to take into account the characteristics of their contingent;
 - 2) a set of methodological, psychological, pedagogical, organizational and managerial measures that provide training in homogeneous groups.
4. Differentiation of learning is a didactic principle, according to which a set of didactic conditions is created to increase efficiency, taking into account the typological characteristics of students (their interests, creative abilities, learning, learning ability, working capacity, etc.), according to which the goals, content of education, forms and methods of teaching are selected and differentiated

In a number of pedagogical systems, differentiation of the educational process is a priority quality, the main distinguishing feature, and such systems can be called "differentiated learning technologies" [Kovalenko I.G., 2013].

Pedagogical systems in which the differentiation of the educational process is the main distinguishing feature can be called "differentiated learning technologies". Technology (pedagogical) is a set of certain approaches, techniques, methods in the work of a teacher in the classroom, aimed at the mandatory achievement of a didactic goal and task.

The technology of differentiated learning is a set of organizational solutions, means and methods of differentiated learning, covering a certain part of the educational process. Being actively used in the educational process of a modern school within the framework of various subjects, this teaching technology is not yet sufficiently applied in the field of foreign language teaching. The reasons lie in the specifics of the subject - most of the lesson is devoted to the practical part, and in the fact that children often consider a foreign language a secondary, unnecessary discipline for themselves [Vasilyeva A.G., 2013]. Thus, the teacher is forced to look for new ways to improve the effectiveness of teaching students in the classroom.

It is known that all children are different - both in abilities, and in the pace of learning, according to interests and needs. In the conditions of a class-based system, the teacher focuses on the average student, not giving a sufficient load to the "strong", not having time to explain and achieve the assimilation of the material by the "weak". And it is here that a big role is assigned to the idea of differentiated learning, which involves taking into account individual abilities and needs and manifests itself in the concretization of goals, objectives, content and ways of organizing the educational process, requires a variety of training [Valtseva Yu.V., 2013]. Due to the need to reduce the academic load, the introduction of differentiation in the educational process, physiologists believe, will improve the school and have a positive impact on the health of schoolchildren.

A well-thought-out introduction of differentiation into the educational process allows us to solve the following tasks:

- 1) to prevent gaps in knowledge, skills and abilities of students, to level the degree of preparation of the entire class;
- 2) develop students' abilities and interests;
- 3) improve the quality of knowledge;
- 4) make more rational use of everyone's study time;
- 5) involve all students in active, intense mental activity;
- 6) eliminate the gap between frontal teaching methods and the individual nature of knowledge.

To implement the differentiation of training, it is necessary:

- 1) to clarify and specify by what criteria, abilities, knowledge, skills the differentiation of training will be carried out;
- 2) develop or use ready-made tasks, assignments, tests that allow students to differentiate according to the criterion you have chosen;
- 3) use differentiated tasks, tasks, exercises taking into account the results of preliminary diagnostics of students;
- 4) if individual students with a differentiated task clearly do not cope or it turned out to be too simple and easy for them, transfer the student to a stronger or, conversely, a weaker group;
- 5) if the student successfully completes certain tasks, exercises of a reduced level of difficulty, transfer him to another group. At the same time, to note his successes and achievements;
- 6) create, systematize and continuously improve the "bank of differentiated tasks" according to the selected criterion, ability, ability, using task cards, slides, computer programs for this purpose.

So, staying within the framework of the class-based system and using the differentiation of learning, we can get closer to the personal orientation of the educational process.

Individualization of educational work can occur in 3 forms: frontal, group and independent.

In front-line work, the teacher orally expounds texts of varying complexity, i.e. first he simplifies his

material, and then complicates it, conducts an educational conversation, during which he encourages students to create a problem and show their knowledge over the program, taking into account individual differences in role-playing, discussions [Borisova Yu.V., Grebnev I.V., 2001].

Group work is used as a means of activating students. During a conversation in a small group, the student can express his opinion, participate more actively in solving educational tasks in accordance with his interests and abilities. Students are divided into groups based on interests or abilities: The 1st group consists of well-performing students, the 2nd - from the "middle-class", the 3rd - from the underachievers. Students of the 1st group can work independently with elements of creativity. You can offer groups tasks of your choice.

When working independently, the direct participation of the teacher is not necessary. Doing the work requires mental effort. The teacher will not achieve good results if the students do not learn the rational processes of differentiated work.

Differentiated training provides for such organizational forms in which each student works at the level of his abilities, overcoming a feasible, but quite tangible difficulty for him.

Within the framework of a differentiated approach, not only differentiated tasks by complexity should be considered, but also the differentiation of the conditions for performing these tasks (different teacher assistance to strong and weak students, different time to complete the task, to think about the answer), as well as forms of monitoring their performance.

Often teachers, evaluating multi-level tasks, face a psychological problem. So, L.V.Kirillova writes that, giving a weak student a less difficult task than a strong one, based on the consideration "let him do less, but better", the teacher should answer the legitimate question that arose in a strong student: "Why do I have to teach so much and perform such difficult tasks if my classmate, in order to get the same assessment, is it enough to do a job that is much smaller in volume and easier in degree of difficulty?". Therefore, I consider it necessary to differentiate the evaluation of such tasks. A good example is the so-called "differentiated dictation", when each student receives the same text, where in the task on "4" or "5" it is necessary to enter the missing words completely under the dictation of the teacher, and on "3" you can choose a word from two given options. At the same time, the teacher invites students to choose the level of difficulty on their own, which is also an important stage of introspection and eliminates the possibility of conflict when grading [Strokova T.A., 2005].

Recently, this learning technology has become actively used in the educational process of a modern school in various subjects. Unfortunately, in my opinion, the "Foreign Language" is not yet widely and correctly applied in the educational field. We know that until recently, according to the specifics of this subject – up to 60% of the lesson time was devoted to the practical part, as well as a foreign language – a special discipline that children often consider unnecessary for themselves, assuring that it will never be useful to them. Nowadays, the relevance of learning a foreign language is high. And with the advent of new innovative programs and the introduction of a large amount of material to study in them, it became necessary to look for new ways to improve the effectiveness of teaching students in the classroom.

Thus, a differentiated approach to teaching in foreign language lessons, as a means of improving the quality of education, is necessary. And to achieve this goal, every teacher must clearly understand what it is. Differentiation in translation from Latin "difference" means division, stratification of the whole into parts, forms, steps; in translation from English "difference" – "difference", "difference". In the pedagogical literature, different authors give different concepts of differentiation of learning. I suggest you consider them:

Differentiation of learning is a form of organization of educational activities of schoolchildren, which takes into account their inclinations, interests and manifested abilities. Differentiation of learning is a didactic principle according to which, in order to increase efficiency, a set of didactic conditions is created that takes into account the typological characteristics of students (their interests, creativity,

learning ability, learning ability, working capacity, etc.) in accordance with which goals, educational content, forms and methods of teaching are selected and differentiated [Ismailova, S.I., 2000].

Differentiation of learning is the grouping of students based on their individual abilities to study according to slightly different curricula, programs, technologies.

Differentiation of learning is taking into account the individual characteristics of students in the form when students are grouped on the basis of any features for a separate training; usually training in this case takes place according to several different curricula and programs.

Differentiation of learning is a way of organizing the educational process, which takes into account individual typological characteristics of the individual in the form of special differences in the process and learning outcomes.

Differentiation of learning (differentiated approach to learning) is:

- 1) creating a variety of learning conditions for different schools, classes, groups in order to take into account the characteristics of their contingent [Yarulov A.A, 2004];
- 2) a set of methodological, psychological, pedagogical, organizational and managerial measures that provide training in homogeneous groups.

Differentiation is the division of students into groups based on any individual abilities for individual learning [Aksenova L.I., 2012].

Differentiation is a means of individualizing learning.

The following concept of differentiated learning is given in the pedagogical literature:

- 1) the form of organization of the educational process, in which the teacher works with a group of students, compiled taking into account the presence of any common qualities significant for the educational process (homogeneous group) [Gilbukh, Y.Z., 2014];
- 2) part of the general didactic system, which provides specialization of the educational process for different groups of students.

It follows from the above that one of the main types of differentiation is individual learning, therefore, all authors associate the concept of "differentiation of learning" with the concept of "individualization" (taking into account any qualities of students), but give different definitions of this concept (method, form, accounting, complex, conditions, grouping, means, etc.).

From my point of view, differentiation is an edifying principle, and therefore I agree with V.I.Andreev's tract. In pedagogical theory and practice, the following main forms of implementation of differentiation of learning are distinguished: internal (without the allocation of stable groups) and external (with the allocation of stable groups). The analysis of the real possibilities of various forms of differentiation of students according to their level of learning and mental development shows that they individually do not solve all the problems that modern schools face today as an adaptive pedagogical system. But, in my opinion, it is internal differentiation that solves these problems best [Menchinskaya N.A., 1989].

Consider its characteristics:

- different teaching of children in a fairly large group of students, selected by random signs;
- based on the fullest possible consideration of individual and group characteristics of students;
- assumes the variability of the pace of studying the material, the differentiation of educational tasks, the choice of different types of activities, the determination of the nature and degree of dosage of assistance from the teacher;
- it is possible to divide children into groups (mobile, flexible, mobile) within the classroom in order to carry out educational work with them at different levels and by different methods;
- the peculiarity of internal differentiation at the present stage is its orientation not only for children experiencing difficulties, but also for gifted children [Pokrovskaya S.E., 2002].

Internal differentiation can be carried out in the form of:

A differentiated approach to students, which consists in the application of forms and methods of teaching, which in individual ways, taking into account psychological and pedagogical characteristics, lead students to the same level of mastery of program material [Akimova M.K., 2012].

Level differentiation, which implies such an organization of education in which students, studying under one program, have the right and opportunity to learn it at various planned levels, but not below the level of mandatory requirements.

Internal differentiation is carried out by:

- variability of the pace of study of the material;
- differentiation of educational tasks;
- selection of different types of activities;
- determination of the nature and degree of dosage of assistance from the teacher.

Let's consider what goals the introduction of differentiated education in school allows us to achieve:

- creating optimal conditions for identifying the makings, -developing the interests and abilities of each student [Uteeva R.A., 2014];
- satisfaction of cognitive needs, improvement of mental activity, development of students' interests, identification of abilities and inclinations, formation of professional qualities;
- purposefully influence the formation of the creative individual, professional potential of society in order to make rational use of the capabilities of each member of society in his relationship with society;
- solving urgent problems of the school by creating a new methodological system of differentiated teaching of students based on a fundamentally new motivational basis.

A well-thought-out introduction of differentiation into the educational process allows us to solve the following tasks:

- to prevent gaps in knowledge, skills and abilities of students, to level the degree of preparation of the entire class;
- develop students' abilities and interests;
- improve the quality of knowledge;
- make more rational use of everyone's study time;
- involve all students in active, intense mental activity;
- eliminate the gap between frontal teaching methods and the individual nature of knowledge [Kalmykova Z.I., 2011].

At the same time, the main idea of basic education is realized – the students' knowledge of themselves as a person, an individual, a personality, as a subject of relations with the world. The competent introduction of differentiation into the learning process in English lessons allows us to solve the main tasks of education, namely, to level the degree of training of students, to improve the quality of technological education, to develop the interest and motivation of students in learning English.

Conclusion

A differentiated approach to students can be carried out at all stages of the lesson: a survey (written survey - tests of various levels, task cards; oral interview - weaker students are the first to answer, strong students can supplement or correct the answers), explanation of new material (strong students can answer problematic questions, prepare information on new material independently, weaker students can repeat after strong ones), consolidation of new material (strong students perform a practical task, at this time with weak children it is possible repeat the main points, dwelling in detail on each), homework (strong students work with additional literature, perform additional tasks of a creative nature. The average and weak are also invited to speak, but literature is given for preparation, as well as small additional exercises).

The use of a differentiated approach in English lessons allows you to diversify the forms and methods

of working with children, increase the motivation of students, create a situation of success for weak students, and, most importantly, improve the quality of teaching foreign language to schoolchildren.

References

- Alieva Yu.A. Methods of teaching dialogic and monologue speech at foreign language classes in secondary school. *Problems of modern science and education*, 2013, 17, 141-143.
- Kovalenko I.G. The role of a foreign language teacher in preserving the health of schoolchildren. *Problems of modern science and education*, 2013, 16, 144-145.
- Vasilyeva A.G. Basic pedagogical prerequisites for the development of students' independence in the process of teaching a foreign language. *Problems of modern science and education*, 2013, 15, 99-100.
- Valtseva Yu.V. Health-saving technologies in foreign language lessons. The main pedagogical prerequisites for the development of students' independence in the process of learning a foreign language. *Problems of modern science and education*, 2012, 12, 99-102.
- Borisova Yu.V., Grebnev I.V. Psychological bases of differentiation of teaching physics: *textbook manual*, 2001, 64.
- Stroková T.A. Individual learning strategy: the essence and technology of development. *Education and science*, 2005, 4 (34), 17-27.
- Ismailova S.I. Didactic conditions for the activation of cognitive activity and prevention of academic failure, students of grades 5-6. *Dissert. Candidate of Pedagogical Sciences*. Lipetsk, 2000, 124.
- Yarulov A.A. Formation of the culture of cognitive competence of schoolchildren. *School planning*, 2004, 3, 87.
- Menchinskaya N.A. Problems of teaching and mental development of a student: *Selected psychological works*, 1989, 224.
- Pokrovskaya S.E. *Differentiated education of students in secondary schools*. Minsk, 2002, 123.
- Kachina E.A. 2003 An individually differentiated approach to the study of the topic of physics of the 8th grade. *Electrification of bodies*, 4 [Electronic resource]: URL: <https://www.physics.uni-altai.ru/Metodist/?article=14&issue=4> (data of access: 12.02.2023).
- Uteeva R.A. Forms of educational activity of students in the classroom, 2014, 7, 33.
- Akimova M.K. Individuality of students and individual approach, 2012, 139.
- Butuzov I.T. Differentiated learning is an important didactic means of effective learning, 2010, 206.
- Kalmykova Z.I. The rate of progress as one of the indicators of individual differences of students. *Questions of Psychology*, 2011, 2, 18-22.
- Aksenova L.I. *Special pedagogy: studies. manual*, 2012, 338.
- Gilbukh Y.Z. Ideas of differentiated education in Russian pedagogy. *Pedagogy*, 2014, 5, 49-56.

Шағын жинақты мектепте әртүрлі жастағы оқушыларға ағылшын тілін саралап оқыту

*¹С.К.Рахымбекова, ¹Б.Т.Рахимбаева

¹Қарағандық университетінің А.Е.Букетова (Қарағанды, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақала шағын жинақты мектептерде шет тілін оқытуда сараланған тәсілді қолдану мәселеріне арналған. Саралап оқытуды ұйымдастыруда туындайтын маңызды мәселелердің бірі оқушылардың жас ерекшеліктерін анықтау болып табылады, онда сыртқы және ішкі саралауды жүргізген жөн. Бұл мәселені шешу үшін нақты тұлғалық қасиеттерді және олардың белгілі бір жаста даму дәрежесін анықтау қажет. Сонымен қатар, саралап оқыту, ең алдымен, оқушылардың оқу әрекетіне әсер ететін және оқу нәтижелеріне тәуелді болатын психологиялық ерекшеліктерін есепке алуға негізделгенін есте ұстаған жөн. Жалпы, мұндай белгілер өте көп: барлық танымдық процестер мен есте сақтау ерекшеліктері, жүйке жүйесінің қасиеттері, мінез-құлық ерекшеліктері, темперамент, қабілеттер, дарындылық, денсаулық жағдайы және т.б. Олардың барлығын есепке алу өте қиын екені анық, сондықтан бірінші кезекте есепке алуға жататындарын бөліп көрсету керек.

Түйін сөздер: сараланған тәсіл, шет тілі сабағы, тұлғаға бағытталған білім беру процесі

Дифференцированное обучение английскому языку учащихся разного возраста в малокомплектной школе

*¹С.К.Рахымбекова, ¹Б.Т.Рахимбаева

¹Карагандинский университет имени А.Е.Букетова (Караганда, Казахстан)

Аннотация

Статья посвящена проблеме использования дифференцированного подхода в обучении иностранному языку в малокомплектной школе. Одной из важных проблем, возникающих при организации дифференцированного обучения, является проблема определения возраста учащихся, в котором целесообразно проводить как внешнюю, так и внутреннюю дифференциацию. Для решения этой задачи необходимо определить конкретные черты личности, лежащие в основе дифференциации, и степень их развития в том или ином возрасте. При этом следует иметь в виду, что дифференцированное обучение основывается прежде всего на учете таких психологических особенностей учащихся, которые влияют на их учебную деятельность и от которых зависят результаты обучения. Вообще таких признаков много: специфика всех познавательных процессов и памяти, свойства нервной системы, черты характера, темперамент, способности, одаренность, состояние здоровья и т. д. Понятно, что учесть их все крайне сложно, поэтому необходимо выделить те, которые подлежат учету в первую очередь.

Ключевые слова: дифференцированный подход, урок иностранного языка, личностно-ориентированный образовательный процесс.

Поступила в редакцию: 10.02.2023

Одобрена: 10.03.2023

Первая публикация на сайте: 24.07.2023

МРНТИ: 13.11.47

<https://doi.org/10.65247/3105-3432-2024-2.13>

ЭПОСТАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ БЕЙНЕСІ

*¹С.А.СЕРҒАЛИ , ¹Б.У.НАХАНОВА

¹Қазақ ұлттық өнер университеті

(Астана, Қазақстан)

*akzhan_sergali@mail.ru, nakhanovab@gmail.com

Аңдатпа

Мақалада тұтас нағыз қазақ әйел бейнесінің ерекшеліктерін қамтитын кейіпкерлер арқылы әйел адамның бала кезінен қазақи тәрбие аясында тұлға ретінде қалыптасу мәдениетіндегі рухани шындалуы жайлы айқындалған. Қазақ ұлттық әдеби мұрасы әйелдер образының ерекше сипаттамаларынан тұратындығы айғақ. Жазба әдебиеттерінде, эпоста қазақ әйелдердің бейнесі әрі ақылшы, әрі адал жар, ерінің ең сенімді серігі екендігін дәлелдейтін тамаша образдарды байқауға болады. Аталмыш қасиеттердің шындығына бүгінгі күнге дейін жеткен ұлттық эпостағы көркем сипат жолдары дәлел болмақ. Қазақ әйелінің бейнесі эпостық кейіпкерлер қатарында суреттелуі – ұлттық тәрбие сарынында шындалып, тектілік пен даналықтың біртұтастағын бойында қалыптастырған қазақ әйелдерінің эталон образын бейнелейді. Бүгінгі күнге жеткен эпостың қайсы бірінде болмасын, әйел образы сұлулық пен мейірімділіктің бейнесі ретінде суреттеле келе қазақ әйелдерінің орны ерекше екендігін жеткізеді.

Түйін сөздер: қазақ әйелі, бейне, ұлттық, тәрбие, үлгі, эпос, сұлулық, көркем, сипат.

Кіріспе

Ұлттық мәдениетіміздегі қазақ әйелдерінің болмысы көшпенді халықтың рухына тән нағыз қазақи қасиеттердің нәзік жиынтығын құрайды. Қарапайымдылық пен батылдықты, нәзіктік

пен күштілікті, жұмсақтық пен өткірлікті бойында қатар алып жүрген қазақ әйелдерінің болмысы – тарихта алар орны ерекше.

Халқымыз дүниеге келген қыз баланы ерекше бағалаған. Дана әйелдің текті ұрпағын қалыптастыру мақсатында ата-бабамыз қыз баланы жастайынан тәрбиенің ең жақсы үлгісімен тәрбиелеп, бойжеткен болып өсетінін, болашақта аяулы жар, ардақты ана болатынын, кейінірек дана әже тізбегінің эволюциясында көрініс табатындығын түсінген. Сондықтан әрбір жас кезеңі бойынша киелі білімге толы қыз бала тәрбие кеңістігінде дамып, жүріс-тұрысына, ортада өзін-өзі ұстауына, киіну үлгісіне және рухани шындалуына үлкен мән берілген.

Қазақ халқының әйелдер қауымының бойында, рухында, даналығында өзіндік ерекшелігі бар. Ұлы Дала өмірінде еркіндік, табиғатпен тікелей өмір кешкен қазақ қауымының қыздарының мінезі де ерекше қалыптасқан. Ежелден ата-бабаларымыз осы ерекше қасиеттерімен әйелдерді құрметтеп, сүйіспеншілікпен қараған. Дана әйел қарапайым үйдің ғана емес, көшпелі елдің де анасы ретінде әрдайым ер адамның жанында бір баспалдақ бойында бірге тұрып, қолдаушысы бола білген. Жылдар бойына жақсы қасиеттерді бойына дарытқан нағыз қазақ әйелі ұлт анасы ретінде, бір қолымен бесік тербеткен болса, екінші қолымен әлем тербеткен.

Жаратушы әйел адамға дарытқан барлық қасиеттер сарынының бірқатары қазақ әйелінің болмысына тән. Мұндай тұжырымдар бойынша бізге жеткен деректер біршама. Сол дереккөздің бірі, халық арасында кеңінен таралған – ұлттық эпос және жырлар. Қазақ әйелінің эталон үлгісі – эпос кейіпкерлер қатарындағы қазақ әйелдерінің көркем образында тізбектеле суреттелген. Қазақ қыздары мен әйелдері көркем мінез-құлқы қарапайымдылығымен тартымды әсер қалдырар табиғи сұлулықпен астасып үйлеседі. Оның жарқын мысалы – қазақ әйелінің эпостағы мінез-құлқымен ұштасып суреттелген образдары. Көрнекі тәрбие көзін көрген қазақ қыздар табиғаттың бар бояуларының сұлулығын сезіне өсіп, ән-күй, жырлардың бас кейіпкері болып келеді.

Қазақ эпосындағы әйел кейіпкерлерінің көпшілігі батырдың – адал жары, қиын сәттерде жанынан табылатын, жарына тірек болып, жетістік жолында қуанышын бөлісетін әйелдердің үлгісі ретінде бейнеленген. «Қыз Жібек-Төлеген», «Қозы Көрпеш-Баян сұлу», «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек» секілді эпостық шығармаларда қазақ қыздарының образдарына толықтай сипаттама беріледі. Ұлттық эпостағы қазақ әйелдерінің үлгісін, ұлттық тәрбиенің бірегей мәнін аша отырып зерттеген тарих ғылымының докторы Тохтабаева Ш.Ж. еңбектерінен көруге болады. Қазақ халық ауыз әдебиетінде, әйел кейіпкерлерінің бейнелік сипаттамасы Мәлік Ғабдуллиннің «Он бір томдық шығармалар жинағы II том, Қазақ халқының ауыз әдебиеті» және Батырлар жыры жайлы томдық бірқатар еңбектерінде айтылған.

Негізгі бөлім

Зерттеулер аясында ежелден келе жатқан салтымыз бойынша ер адам – қорғаушы, жанұяның асыраушысы болса, әйел – мейірімділіктің көркемі, отбасының ұйытқысы. Туған елі үшін жауға аттанып, қайсарлықпен айқасқан, ержүрек батырдың адал жары эпостың көп түрлерінде нағыз қазақ әйелінің образында сипатталған. Ұлттық фольклорымыздың асыл мұрасы, аса көрнекті туынды – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» жырында Баяндай кейіпкердің шынайылығы мен адалдығы көрнекі сипатталған. Классикалық эпостың ең лирикалық түрі ретінде ғашықтық хикая үлгісінде дамып, Қозы мен Баянның бір-біріне деген махаббаты көркем түрде сипатталады. Жаратқанның құдіретімен бір-біріне ғашық болған екі жастың қосылуына алып кедергілер туындап, махаббат жолында құрбан болуына әкеледі. Баян төзімді, сабырлы, сыртқы сұлулығына ішкі жан дүниесі де, мінез-құлқы да, қимыл-ісі де сай бойжеткеннің образын қамтиды.

Қозы Көрпеш өлгенде Баян да өлген,
Сондай болсын әркімнің алған жары [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 54 б.].

Қазақ фольклорында сирек кездесетін Баян-Сұлу образы – нәзік гүлдей ашылып жайқалған бойжеткеннің болмысы. Шығармада Қозы-Көрпеш анасына арнаған сөзінде Баян сұлу қызды келесідей суреттейді:

Аққу құстай жарқылдап оның мойны,
Бұл дүниенің қызығы қылған ойны.
Бұралған тал шыбықтай сұлу Баян! [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 128 б.].

Қазақ эпосы батырларлардың өміріндегі тәрбиелеуші дана анасы, қолдаушы сүйген жары секілді толыққанды кейіпкерлермен толықтырылып, әйелдің әсем бейнесін сипаттау арқылы эмоционалды бояуға енеді.

Эпостық жырларда әйел образының қазақ қызына тән ерекше тағы бір қасиеті - өздеріне деген құрметсіздікке төзбейтін батыл, өмірлік махаббаты мен жеке бақыты үшін күресте соңына дейін баруға дайын адал тұлғалық бейнелерінің сипаты да жиі кездеседі. Мұндай мінез-құлықтық образ халқымыздың көркем туындысы «Қыз-жібек» эпосында келтіріледі:

Жақсы айтасың, Төлеген,
Сіздей-сіздей әр жерден
Неше бектер келмеген?
Бәрі де айтқан «Жібек-ау,
Сені алмасам» - деген! [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 231 б.].

Деген Жібектің Төлегенге деген жауабында қыз мінезінің өткірлігін көруге болады. Төлеген мен Жібектің осы кездесу сәтінде ерке қыздың бойындағы аралас нәзіктік, даналық, шыншылдық қасиеттерінің үстем болғандығының айғағын көруге болады.

Жібектей қазақ әйелдерінің батылдығы мен даналығы ерлерді жеңіске жетіп, елінің елеулі тұлғасы ретінде қалыптасу жолында шабыттандырғаны сөзсіз. Осылайша тарих барысында қазақ қоғамының мәдениетінде қазақ әйелінің белгілі бір бейнесі қалыптасты – қоғамда өз орны бар, тектілік пен еркіндікті қатар алып жүретін, батыл қамқор және сүйікті жар және ана. Нағыз қазақ әйелі – отбасы ошағының иесі, ерінің тірегі.

Аталмыш қасиеттерге ие ұлттық эпос кейіпкерінің бірі - «Қобыланды» жырындағы Құртқа. Эпоста Құртқа Қобыландыға ақылшы болумен бірге, ер қанаты Тайбурылды баптаған ат иесі болып танылады. Құртқа сұлу болашақ жарының ауылына қоныс аударған кезде далада көп жылқыны байқайды да, өткір көзқарасы ер жігіттің жылқысына түседі. Керуенді тоқтатып, атты мұқият қарап шыққан бойжеткен жарынан өзге тұлпарға алмастыруын өтініп сұрай бастады: «Батырым! Сіздің қазіргі атыңыз нағыз шабандоз жылқы емес. Қиын қыстау сәтте астыңыздағы жылқыңыздың сізбен бірге жауға шабуға қауқары жетпейді. Мен білсем, нағыз батырға лайық тұлпар менің биемнің құрсағында туады, жетілгенде үлкен боз тайға айналады. Тұлпар болып, сіздің жауынгер атыңызға, ең жақын досыңызға айналады» дейді. Кейінірек Құртқа әрдайым батырына қиын қыстау кезінде кеңес беріп, қолдау білдіруі арқылы Қобыландының талай жеңісінің куәгері болады. Қобыланды әйелінің даналығы мен парасаттылығына жоғары баға бергендігі жырда келесідей баяндалады:

Бұл ақылың, қыз Құртқа,
Патшаға бітсе болмай ма?
Сөзің дұрыс, Құртқажан,
Әйел болдың, айла жоқ,
Егер еркек болғанда,
Болар ең тұтқа бір жұртқа! [Қосанов С.Қ., 2006: 38 Т., 136 б.].

Әйел бола тұра тұлпардың табиғаты мен мінез құлқын жетік білген Құртқа көрегендігімен Қобыланды үшін нағыз тұлпар Тайбурылды өз қолымен бағып қағып, табыстайды. Құртқадай алғыр сұлу қыздың күші мен батылдығы жайлы эпоста көркем түрде суреттелінеді:

Жазығы әйел демесең,

Құртқа қыз да тым күшті! [Қосанов С.Қ., 2006: 38 Т., 36 б.].

Сөйлер сөзін дөп айтып, қысылған жерде сөзімен қайрат беретін, айналасындағы адамдарды жігерлендіре, шабыттандыра білетін қасиет қазақ аруларын тән тағы бір үлкен қасиет. Ер Тарғын лирикалық эпосында Ақжүніс осы қасиетімен ері Ер Тарғынды алып жеңістерге жетуіне себепкер болады. Ер Тарғын қиындыққа түскен бір уақыттарында Ақжүніс: «Даңқты батырым, даңсыз өлімге душар болдың-ау, айдаладағы қарға құзғынға жем болдың-ау»-деп, намысшылдық таныдаты. [Ғабдуллин М., 2018]. Бұл сөзі сөзсіз ер адамының намысына тисе де, Ер Тарғынның есін жинап, кезекті жеңісіне қайраттандырғанын көбірек байқауға болады.

Халық жырында Халқымыздың «алып анадан туады» деп бекер айтылмағандығын бізге жеткен асыл мұралардан іздене отыра мәдениетімізде әйел адамға деген зор құрмет пен ықыластың қаншалықты мәнді, маңызды екенін көреміз. Осы тұста аталған қасиеттер бойынша Мәлік Ғабдуллин еңбектерінен келесі сөздер қазақ әйелінің бейнелік сипаттамасына демеу болады: «Халық жырында Қобыланды қандай ардақты болса, Құртқа да сондай».

Зерттеу әдістері

Қазақ эпостарындағы сипаттамаларға жүгінсек, бас кейіпкердегі әйелдердің даналығын, көрегенділігін, зерделілігін дәлелдейтін айғақтарды қай жерде де дерлік кездестіреміз. Ер-Тарғынның, Қозы Көрпеш пен Баян-Сұлудың, Қыз Жібек пен Төлегеннің, Алпамыс батырдың ертегілерінде және сан алуан дастандарында әйел образы ер адамға нағыз тірек, өмірлік адал досы, алға қадам басар серігі, әрдайым тұлпармен бірге талмас қанатының рөлін атқарады. Қазақ фольклор зерттеушісі Н.С. Смирнова батырлардың әйелдері «батырлардың серіктері» деп сипаттап кеткен. [Стасевич И.В., 2011: 156 б.].

Батырлардың өмірлік серігіне айналған әйелдің болмысы сөзсіз оның балалық шағындағы алған тәрбиесі мен ұлттық мәдениеттің, салт-дәстүрдің қайнар көзінен бастау алады. Қазақ әйелінің тәрбиесі өсу жолындағы тұлға болып, рухани шыңдалуы, үй шаруасына қажетті қасиеттерді меңгерумен және отбасылық береке-бірлікті сақтауды көрседі. Қыз бала өте ерте жастан әйелдердің күнделікті жұмысына, ерлер мен үлкендерге құрмет көрсетуді, отбасы мен руды көбейтуді, ал бойына еңбекқорлық, төзімділік, батылдық, жауапкершілік, даналық, өзінің ерекше ұстанымы арқылы түсінуі қалыптасқан. Ата-бабаларымыз қыздың бойына ұстамдылық, еңбексүйгіштік, қарапайымдылық сияқты қасиеттерді тәрбиелеуге тырысты, ең бастысы – қыздың өзін-өзін жетілдіруге ұмтылуға шақырады.

Қыз баланың кішкентайынан шашын өріп, әшекей тағуды, болмысына сай киінуді үйретеді. Бас киім кигізіп, шаш өріп, алғаш рет ең қарапайым зергерлік бұйымдарды тағу кішкентай қызды бойжеткен сатысына өтуге психологиялық тұрғыдан дайындады.

Қызды бойжеткен уақытта тұрмысқа дайындап, рухани шыңдалуына үлкен мән берген. Болашақта жарының жанынан табылар қолдаушысы ретінде бойжеткеннің бойына іске бейімділікпен қатар, еңбекқорлық, алғырлық, тапқырлық, шешендік қасиеттерін тәрбие арқылы оята білген. Дәстүрлі қолөнер түрлерінде шыңдалып, қол еңбегі, ой ұшқырлығы мен қатар кез келген қазақ әйелі аңшылықпен, атқа мінумен, жас жігіттерден еш кем түспейтін. Осындай сипаттағы «Еңлік - Кебек» эпосындағы Еңлік кейіпкерінің мергендігі таң қалдырады. Мұндай мысалдар әдебиетімізде, эпостарда жиі кездеседі.

Талай қасиеттерді бойына сіңірген бойжеткен қыз асыл жар болып, әйел өміріндегі оны рухани жағынан шыңдайтын келесі кезеңі – ана дәрежесі. Әйел отбасылық татулықты сақтаушы,

алған тәрбиесін балаларына берер парасатты тұлға ретінде қалыптасады. А. Левшин жазбалары бойынша: «Қазақ әйелдері ақкөңіл, бала сүйгіш, жанашыр болып келеді» деген сипаттама береді [Тохтабаева Ш.Ж., 2017: 11 б.].

Уақыт өте әйел болмысы рухани шыңдалуының шыңына жетіп ақжаулықты ана ретінде тәрбие көзін жалғастырушы, отбасының көне көзі, көпті көрген данасы болады.

Нәтижелер

Әйел образы жай сөз қозғалғанда әрбір этникалық топтың әйел адамның мінез құлқысына сай болар сұлулық стандарты туралы өзіндік дәстүрлі идеялары бар. Қазақ халқының әйел бойындағы аталған ерекше мінез-құлық қасиеттерімен қатар сыртқы сұлулығының да талғамды көзқарасы болған. Қазақ эпостарында сұлу қыздың бетбейнелік, тұрыс-тұрпаттық портреті бірқатар фразеологиялық тіркестермен дәлелденеді. Эпоста қыздың сыртқы белгілері арасында ең алдымен назары қалың қолаң шашына аударылып, әйелге ерекше көрік берген қардай аппақ, немесе айдай аппақ теңелген ақ тері жайлы бейнеленеді.

Мәдениетімізде «Қыз Жібек» жырындағы жас батыр Төлегеннің сүйген қызы Жібектей қыздың кейіпкері - сұлулықтың символы ретінде қарастырылған. Қазақ қызының сұлулығының келесі ерекшеліктері «Қыз Жібек» эпосында көркем сипатталады:

Қыз Жібектің ақтығы

Наурыздың ақша қарындай.

Ақ бетінің қызылы

Ақ тауықтың қанындай.

Екі беттің ажары

Жазғы түскен сағымдай [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 108 б.].

Қазақ қыздың сұлулығы ашық маңдай, ақ маңдаймен ажарланып, көздері ботаның көзіндей кара көздерге теңелген:

Ақ маңдайы жарқылдап,

Танадай көзі жалтырап [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 108 б.].

Көздері де қалың ұзын кірпіктермен қоршалған болса, оларды «жұлдыздай көз» деп атаған. Сонымен қатар, халқымыз қыздың қайраттылығын айғақтайтын көмір сияқты жанып тұрған көзінің жанарын көркем көзқарасқа теңеген.

Көз мейірі қанып тұр,

Бейіштен жанған шамшырақ,

Көзі ойнап жанып тұр [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қырмұрын, «маржандай тістер» жіңішке ерін де, оймақтай ауызбен салыстырылып, сұлулықты толықтырады.

«Оймақ ауыз, күлім көз» [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қыздың ұзын әрі икемді саусақтары, жіңішке «құмырсқа бел», «Қыз Жібек» дастанында тал шыбықтай бұралып қамыстай келген белдің жіңішкелігі әйел образының силуэтіндегі сұлулықтың бір қасиеті ретінде атап өтіледі:

Белі нәзік талып тұр.

Тартқан сымнан жіңішке,

Үзіліп кетпей, нағып тұр?! [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 109 б.].

Қыз Жібек эпосы жалпы әйел образын қамти келе, ақжаулықты ана болған Жібектің анасының бейнелі сұлу бейнесін сөз етеді. Төлеген «Жібек осы екен!» деп ойлап, оза бергенде, Жібектің анасын көреді. Эпоста ханның бәйбішесінің, Жібектің анасының образын үлкен сезіммен жырлайды:

Көш алдына қараса,
Бір бәйбіше нұр жүзді
Көшті тартып барады.
Көш алдында бәйбіше
Сары алтынның жабдығы [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 102 б.].

Сұлулықтың тағы бір басты ерекшелік қыздың – нәзік сыңғырлаған әдемі дауысы. Сондай-ақ, эпостық шығармаларда әйел образы табиғи болмысымен қатар, халқымыздың қыз баланың тәрбиесі мен тұрмыстық, әдет-ғұрып бөлшектеріндегі өмірлік кезеңінде шыңдалуы аясында әр жас кезеңіндегі тұлғалық мінезі мен толықтырар киім кию әдебінің сипаты да кездеседі.

Пікір алмасу

Қазақ аруларының, әйелдерінің айналасындағы ортада өзін-өзі ұстауы, сөз саптауы, сөйлеу мәнері, жүріс-тұрысы және жас ерекшелігінде киер киіміне үлкен мән берілген. Киім образды адамның болмысымен, мінезімен және сырт келбетімен толықтырушы құрал болғандықтан, киім бойынша нағыз қазақ аруының, әйелінің және қарт әженің өзіндік киіну үлгілері болған. Қазақ халқы сырт келбетіне қарай қыз баланың, әйел адамдардың жасын, тұрмыстық жағдайын киіміне қарап көп нәрсені ескерген. Бұл ерекшеліктер арқылы қыз баланың тұрмыста немесе тұрмыста емес екендігін, әйел адамның баласы бар не жоқтығы секілді тағы да басқа маңызды сәттерді сөзсіз түсіну үшін қарастырылған.

Халқымызда тәрбиемен қатар, жас ерекшелігіне байланысты киім, әшекей, бас киім және аяқ киім киюдің әрбірінде өз әдебімен ерекшеленді. Сондықтан кез-келген қазақ аруының болмысы, қыз баланың тәрбиесі, әйел адамның тектілігі мен шыққан әулетінің белгілері сөзсіз киімінде болған. Мысалы, Баян сұлудың әулетінің байлығын оның таққан әшекейі мен киген киімі арқылы көрсеткен.

«Хақтың жолын күткен жан болар дұрыс,
Баян жастың кигені алтын кебіс» [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 212 б.].

Қыз бала есейіп бойжеткен бола бастаған сәтінен бастап көйлегінде қызыл және ақ түстер басым бола бастаған. [Тоқтабаева Ш.Ж., 2017: II Т., 93-94 б.]. Киген бас киім тақиялары әшекейленіп, зергерлік бұйымдар көбейе түскен. Қыздар мен жас әйелдердің сәнді киімі көбіне ұзын, етегі кең, белі бүрмеленген, алты қатпарлы желбір салынатын – қос етек көйлек болды [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 192-193 бб.].

Қыз көйлегі тік жағалы, ұқыптылықтың белгісі ретінде түймелі, етегі нәзіктіктің бейнесін айқындайтын өсімдіктекес ою-өрнекпен безендірілген, түсі қызыл, ақ немесе жай ғана ашық түсте болған. Күн салқында жеңі бар камзолдар кесе, ал жазда жеңсіз киілетін қамзол түрлерін киген. Қыз баланың қамзолы әдетте әшекейге бай сыңғырлаған белбеулермен толықтырылып, ерекшеленген. Осылайша, киімнің дәстүрлілігін сақтай отырып, бойжеткен өзінің костюміне кесте тігу арқылы ою өрнек безендіріп, алтын немесе күміс әшекейлі зергерлік бұйымдар секілді әртүрлі заттармен қыз образын сәнді түрде дамытқан. Бойжеткеннің сәнді костюмі арқылы жүзі нұрланып, жайқалған гүл іспеттес сұлулығы арта түскен. Қазақ қызына тән осындай бірқатар ерекшеліктер Қыз Жібек образын суреттеу барысында келесі жолдармен сипатталады:

Шытырма көйлек етінде,
Нұр сәулесі бетінде [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 317 б.].

Бұл жолдарда аталған көйлектің шытырма тағылған түрі қыздың асқақтығы мен әдемілігін көрсететін қыздар ғана тән салтанатты киім түрі болған. «Қыз Жібек» жырындағы образдардың толықтай суреттелуі көптеген этнографиялық деректерге толы. Әсіресе көшпен

келе жатқан әр қыздың бейнесін, мінез құлқын, киімі мен әшекейін, мінген тұлпарына дейін көркем түрде бейнеленген.

«Алтынды кебіс сыртылдап,
Көшті тартып барады» [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 316 б.].

Аталмыш суреттемедегі кебіс – мәсінің сыртынан киюге арналған, былғарыдан тігілген қонышсыз аяқ киім. Сонымен бірге бұл жырда дүрия мата түрі жайлы айтылады. Халқымызда дүрия секілді жылтыр келген тығыз жібек мата түрінен көбінесе қыз-келіншектердің көйлегі мен қамзолын тіккен [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 199 б.]. Әйелдер қауымы көбінесе көйлектің сыртынан киетін, киіп жүруге жеңіл сырт киімді түрі бешпентті осы дүрия матасынан киген. Бұл ретте қазақ әйелдерінің киімі үшін мата түрлері жіті қаралып, тандалғандығын байқаймыз.

Дүрия бешпент белсеніп
Бұл дүниені кең салып [Қосанов С.Қ., 2009: 53 Т., 100 б.].

Бойжеткен орамал тағып, аяулы жар болған уақытында әйел ретінде киім кию үлгісі өзгеріп отырған. Қазақ әйелі үстіне жүннен тоқылған матадан ұзын етек көйлек киіп, кеуде тұсына дөңгелек алтын қапсырмалар қадаған. Сәнді кестеленген белдемше, беліне ана атанған тұрмыстық өмірінде белін бір қалыпта ұстау үшін жүннен жасалынған сәнді тоқымалы белбеу байлап іс атқарған. Бұл образдан бөгде кісі әйел адамның балалы екендігін бірден түсінген. Қазақ қыз-келіншектерінің үйге және сыртқа, той-думандарға киетін көйлектері болған. Үйге киетін көйлек үй жұмысына ыңғайлы, білектің тазалығына жауап беретін жеңіне көбіне желбегей тағылмайтын, әрі сәнді көйлек түрлерін киген.

Сондай-ақ, әйел көйлегінің етегіне белгілі бір мән берілген. Қазақ халқының түсінігінде толықтай әйел образының киімінің өзінде қаншама мән-мағына, өзіндік функциялық сенімдері болған. Мысалы, әйел адам баланы жаман көзден қорғау үшін, бетін жуған уақыттан кейін етегінің теріс жағымен бетінің суын сүрткен. Осы арқылы баланы көзбен тиер сөзден сақтап отырған. Тарихымызда киімге қатысты мұндай қасиеттер қаншама.

Ал қазақ әйелінің рухани шыңдалуының шыңы – ақжаулықты ананың костюмді образы қимыл-қозғалысын шектемейтін кең көйлек және кимешекті үлгіден тұрған. Бұл образдың өзінде әйел адам үшін түрлі функциялы мән-мағына жатыр. Мысалы, дана әйел адамның көркін келтіретін киімдердің бір түрі - кимешекті балалы болып, кемелденген әйел қауымы киген. Кимешек күнделікті өмірге бейімделе жасалынып, балалы әйел адамға кеудесін жауып, жат көзден, емізуші аналар үшін шаң-тозаң, желден сақтауға мүмкіндік берген [Б.Хинаят, А.Сужикова, 2021: 106 б.].

Жалпы қазақ әйелінің эстетикалық көрнекі келбетін қалыптастыруда зергерлік бұйымдардың маңызы ерекше. Қыздың сыртқы қадір-қасиетін көрсететін зергерлік бұйымдар оған нәзіктік сыйлаған. Әйел адамның жасының ерекшелігіне сай шаштың ұзындығы мен жуандығына қарай ерекшелеп өрілген шолпы, шашбау тағылса, қыз қолдарының білектері мен нәзік саусақтарын білезіктер мен сақиналар арқылы айқындаған. Белбеу белдің жіңішкелігін көрсетсе, алқа кеуде мен ажарды нұрландырған. Зергерлік бұйымдарға қатысты көптеген сенімдер және ерекшеліктеріне сай функцияларына сәйкес киген әйел адам өзіне сенімді сезімде сұлулықты сезінген. «Әшекейсіз әйел жапырақсыз ағашпен тең» дегендей, қазақ әйел образының маңызды бөлшегінің бірі зергерлік бұйымдар жайлы эпостарда көркем сипаттаған:

Қыздар тағар мойынына
Қалампыр, Маржан текшелеп [Қосанов С.Қ., 2006: 34 Т., 32 б.].
Сұлудың қылығы бар неше түрлі
Қолың лағыл, жақұт, тағып жүрді [Қосанов С.Қ., 2007: 43 Т., 164 б.].
Киімі Баян қыздың бәрі жібек,
Алтын сырға, білеміз жаннан бөлек [Қосанов С.Қ., 2009: 54 Т., 147 б.].

Қорытынды

Эпостарда жіті суреттелген қазақ әйелінің образы тұрмыстық өмірдегі, тұлға болып қалыптасу жолындағы тәлім тәрбиесімен қатар, мінез құлқына сай көркем киіну әдеби арқылы толыққанды қазақ әйелінің образының дәлелі.

Ұлтымыздың асыл мұрасына айналған салт-дәстүрдің, қыз тәрбиесінің көне көзі эпостағы әйел образымен астасып, тығыз байланыста жатыр. «Алпамыс батыр» эпосының өзінде қазіргі қазақ әйеліне тән имандылықтың қайнар көзін көруге болады. Гүлбаршынның бойынан барлық ізгі қасиеттерді кездестіруге болады. Алпамыс шалғайда шайқас салып жатса да, сұлу қыздың жүрегі батырмен бірге соқты. Кіршіксіз ару Гүлбаршынның образы – ер адамның сүйеніші тағдырдың тауқыметін мойымай көтерген, баласы Жәдігерді батыр етіп тәрбиелеген дана әйел, жарының адал серігі бола білудің жаңаша көрінісі іспеттес.

«Қобыланды батыр» эпосында Құртқадай қайсар әйел жаугершілік заманда өзінің парасатты мінезімен, ар-ұят алдындағы жауапкершілігімен ерекшеленіп Қобыланды батырдың образын толықтырып тұрғандай. Көркімен көрнекті Құртқа сияқты әйелдер әлемді билеуге жаралғандай. Эпоста көркем түрде суреттелген әйел кейіпкерлерінің образындағы туған елге деген махаббаты мен өмірді танып-білуі кімге де болса үлгі боларлықтай.

Қыз Жібек образы қазақ қыздарының идеалы ретінде де маңызға ие. Оның бейнесіне еліктеген қыздар отанға, махаббатқа адал, ұшқыр ойлы, көркем мінезді ару болуды мұрат етеді.

Он саусағынан өнері тамған қазақ әйелдері - біздің бай қол өнеріміздің де негізгін қалыптастырушылар. Кілемнен бастап киімге дейін ою өрнектер қазақ әйелдерінің ғасырлар бойы қалыптасқан ұшқыр ойының негізгі белгілері. Нағыз қазақ әйелдері жолдасы сапармен кетсе отбасының иесі ғана емес, күллі ауылдың басшысы, көзі болып қала берген. Бір елді аузына қаратқан бәйбішелер, ерді бір ауыз сөзбен тоқтатқан шешен қыздар тарихымызда көптеп кездеседі.

Көркімен көрнекті Құртқа секілді асыл жар, ақылды әйелдер қазақ тарихында да аз болмаған. Мұның бір себебі – кең далада еркін өскен халықтың атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан ерлігі мен мұрасы болса, екіншіден, қазақ халқының қыздарын ұл баладан кем көрмей, төрге шығарып, көркем тәрбие беріп, әлпештеп өсіретін елдік қасиетінен туындауда. Сөзсіз, уақыт зымырап ғасырлар өтуде. Заман өзгеріп, күллі адам баласы өзгеріс ағымын қабылдап, уақытқа сай өз өмірлерін кешуде. Модернизация заманында қазақ әйеліне тән бірқатар қасиеттерге шектеу қойылып, «жаңаша кеңес әйелі» жоспары арқылы тәрбие мен одан кейінгі қазақ әйелдерінің болмысына өз бояуын қалдырғаны рас. Дегенмен де, асыл мұрамыз, халық ауыз әдебиетінің жауһары – ұлттық эпостар қатары бүгінгі күнге дейін сақталып, жету арқылы бізге нағыз қазақ әйелінің образын тану мүмкінді бұйырды.

Мүмкіндікті дұрыс пайдалану арқылы ұлттық тәрбиедегі қазақ қыздарына, әйелдеріне қатысты кодты сақтау отыра, ХХІ ғасыр заман сарынына сай, даналық пен сұлулықтың, имандылық пен тектіліктің, нәзіктік пен батыллықтың бірегейлігі бойында табылар, нағыз қазақ әйел өкілдері ұлтымыздың болашағын жалғастырады сөзсіз.

Қазақ әйелдерінің бойындағы ғасырлар бойы қалыптасқан әр мінез – халқымыздың тәрбиесінің жемісі. Сондықтан, бүгінгі күннің өзінде көркіне мінезі сай қазақ аруларымыз бен әйелдер қауымы халқымыздың мақтанышына айналып, дүниежүзін тамсандырып келеді.

Бүгінгі күнімізде дәстүріміздегі нағыз қазақ әйелінің көркем образының институтын сақтау, болмысымыздан табу, үлгі бола білу – барлық қазақ қыздарына және әйелдеріне артылған үлкен жауапкершілік.

Болашақ ұрпақ бүгінгі күннің өзінде талданған қазақ әйелінің болмысындағы барлық жақсы қасиеттерін бойына сіңіріп тәрбиелесе, елімізде үлгі болар қыздар, әйелдер саны арта түсіп,

келешек ғалымдар, батырлар, өнер майталмандарының дүниеге есігін ашып, ертеңгі күн бүгінгі күннен де нұрлана түсері сөзсіз!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Қосанов С.Қ. (2009) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Ғашықтық жырлар*. 54 Том, ISBN 9965-35-701-3(54), 456. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/af5/af541f2a12551a07512ecea4627f1f1f.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 21.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2009) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Ғашықтық жырлар*. 53 Том. ISBN 9965-35-700-5(53), 456. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/53.pdf> (өтінім берілген күні: 24.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2006) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Батырлар жыры*. 38 Том. ISBN 9965-35-289-5(38), 332. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/a9d/a9d08e6980e4d4b5d87384c860c5e348.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Хинаят Б., Сужикова А. (2021) *Қазақ халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people*. ISBN 978-601-01-4388-3, 384. Алматы: Алматыкітап [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.almatykitap.kz/catalog/aza-halyny-ltty-kimder-24630/> (өтінім берілген күні: 02.02.2023).
- Қосанов С.Қ. (2006) *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Батырлар жыры*. 34 Том. ISBN 9965-35-216-X(34), 384. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/34.pdf> (өтінім берілген күні: 30.01.2023).
- Қосанов С.Қ. (2007) *Бабалар сөзі: Батырлар жыры*. 43 Том. ISBN 9965-35-435-9 (43), 416. Астана: Фолиант [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/825/825b498545c70bcfbafa645ee66ec17d.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 20.01.2023).
- Тохтабаева Ш.Ж. (2017) *Этикетные нормы казахов. Часть I. Будни и праздники*. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4016-0, 400. Litres [Электрондық ресурс]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=7N_BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=ru&num=14 (өтінім берілген күні: 03.02.2023).
- Тохтабаева Ш.Ж. (2017) *Этикетные нормы казахов. Часть II. Семья и социум* 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4017-7, 354. Litres [Электрондық ресурс]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=Vd7BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT27.w.0.0.188_326&hl=ru&num=14 (өтінім берілген күні: 04.02.2023).
- Стасевич И.В. (2011) *Социальный статус женщины у казахов: традиции и современность*. ISBN: 978-5-02-038260-2, 202. СПб.: Наука [Электрондық ресурс]: URL: https://lib.kunstkamera.ru/rubrikator/03/03_03/978-5-02-038260-2/ (өтінім берілген күні: 24.01.2023).
- Смирнова Н.С. (2008) *Исследования по казахскому фольклору*. ISBN: 996575991X, 526. Алматы: ИД Жибек жолы (өтінім берілген күні: 26.01.2023).
- Нурмагамбетова О., Кидайш-Покровская Н. (2007) *Қобыланды батыр: аңыздар мен шындықтар тоғысында: Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары*, 290, Ақтөбе: А-Полиграфия (өтінім берілген күні: 31.01.2023).
- Қоңыратбаев Ә., Бердібай Р. (2013) *Классикалық зерттеулер: Көп томдық. Фольклор және әдебиет туралы зерттеулер*. ISBN 978-601-7414-33-7, Т.16, 432. Алматы: Әдебиет Әлемі [Электрондық ресурс]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/2c4/2c48089b517d6d337bb21ec00fce1620.pdf&ln=kz> (өтінім берілген күні: 02.02.2023).
- Әбдіғапбарова Ұ.М. (2002) *Қазақ сәндік-қолданбалы өнерінің тағылымы: Оқу құралы*, 98.
- Ғабдуллин М. (2018) *Қазақ халық ауыз әдебиеті*. Он бір томдық шығармалар жинағы. ISBN 978-601-06-5160-9, 424. Алматы [Электрондық ресурс]: URL: <https://kazneb.kz/book/View/view/?brId=1594794&lang=kk> (өтінім берілген күні: 28.01.2023).

References

- Kosanov S.K. (2009) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Gashykyk zhyrlar. 54 Tom, ISBN 9965-35-701-3(54), 456. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/af5/af541f2a12551a07512ecea4627f1f1f.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 21.01.2023).
- Kosanov S.K. (2009) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Gashykyk zhyrlar. 53 Tom, ISBN 9965-35-700-5(53), 456. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/53.pdf> (otinin berilgen kuni: 24.01.2023).
- Kosanov S.K. (2006) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Batyrlar zhyry. 38 Tom, ISBN 9965-35-289-5(38), 332. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/a9d/a9d08e6980e4d4b5d87384c860c5e348.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 31.01.2023).
- Khinayat B., Suzhikova A. (2021) *Kazakh halkynyn ulttyk kiimderi. Natsionalnaya odezhda kazakhskogo naroda. National clothes of the Kazakh people*. ISBN 978-601-01-4388-3, 384. Almaty: Almatykitap [electronic resource]: URL: <https://www.almatykitap.kz/catalog/azahalyny-ltly-kimder-24630/> (otinin berilgen kuni: 02.02.2023).
- Kosanov S.K. (2006) *Babalar sozi*: Zhuztomdyk. Batyrlar zhyry. 34 Tom. ISBN 9965-35-216-X(34), 384. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://tilalemi.kz/viewer/viewer.php?file=/books/34.pdf> (otinin berilgen kuni: 30.01.2023).
- Kosanov S.K. (2007) *Babalar sozi: Batyrlar zhyry*. 43 Tom. ISBN 9965-35-435-9(43), 416. Astana: Foliant [Electrondyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/825/825b498545c70bcfbafa645ee66ec17d.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 20.01.2023).
- Tokhtabayeva Sh.Zh. (2017) *Etiketnyye normy kazakhov*. Chast' I. Budni i prazdniki. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4016-0, 400. Litres [Elektronnyk resource]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=7N_BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT1&hl=ru&num=14 (otinin berilgen kuni: 03.02.2023).
- Tokhtabayeva Sh.Zh. (2017) *Etiketnyye normy kazakhov*. Chast' II. Sem'ya i sotsium. ISBN: 978-601-06-4015-3, 978-601-06-4017-7, 354. Litres [Elektronnyk resource]: URL: https://play.google.com/books/reader?id=Vd7BDgAAQBAJ&pg=GBS.PT27.w.0.0.188_326&hl=ru&num=14 (otinin berilgen kuni: 04.02.2023).
- Stasevich I.V. (2011) *Sotsial'nyy status zhenshchiny u kazakhov: traditsii i sovremennost'*. ISBN: 978-5-02-038260-2, 202. SPb.: Nauka [Elektronnyk resource]: URL: https://lib.kunstkamera.ru/rubrikator/03/03_03/978-5-02-038260-2/ (otinin berilgen kuni: 24.01.2023).
- Smirnova N.S. (2008) *Issledovaniya po kazakhskomu fol'kloru*. ISBN: 996575991KH, 526. Almaty: ID Zhibek zholy (otinin berilgen kuni: 26.01.2023).
- Nurmagambetova O., Kidaish-Pokrovskaya N. (2007) *Kobylandy batyr: anyzdar men shyndyktar togysynda*: Republikalyk gylmy-tazhiribelik konferencia materialdary, 290, Aktobe: A-Polygraphy (otinin berilgen kuni: 31.01.2023).
- Konyratbaev A., Berdibay R. (2013) *Classicalyk zertteuler: Kop tomdyk. Folklore zhane adebiet turaly zertteuler*. ISBN 978-601-7414-33-7, V.16, 432. Almaty: Adebiet Alemi [Electronnyk resource]: URL: <https://adebiportal.kz/web/viewer.php?file=/storage/upload/iblock/2c4/2c48089b517d6d337bb21ec00fce1620.pdf&ln=kz> (otinin berilgen kuni: 02.02.2023).
- Abdirapbarova U.M. (2002) *Kazakh sandik-koldanbaly onerinin tagylymy*: Oku kuraly, 98, Almaty
- Gabdullin M. (2018) *Kazakh halyk auyz adebiyeti*. On bir tomdyk shygarmalar zhinagy. ISBN 978-601-06-5160-9, 424. Almaty [Electronnyk resource]: URL: <https://kazneb.kz/bookView/view/?brId=1594794&lang=kk> (otinin berilgen kuni: 28.01.2023).

Образ казахской женщины в эпосе

**¹С.А.Сергали, ¹Б.У.Наханова*

¹Казахский национальный университет искусств (Астана, Казахстан)

Аннотация

В статье рассматривается целостный образ казахских женщин в культуре, через персонажей с особенностями образа настоящей казашки, которые формируются как личности через ценное народное воспитание. В частности в устной казахской национальной литературе, в эпосе можно встретить замечательные образы, доказывающие, черты казахской женщины - сильные, мудрые хранительницы очага и самые надежные спутницы своих мужей.

Об истинности этих качеств будут свидетельствовать художественные черты характера в народном эпосе, дошедшие до наших дней. Характеристика образа казахской женщины среди персонажей эпоса представляет собой эталонный образ настоящей казахской женщины, выросшие в национальном воспитании, включающие в себе единство благородства и мудрости. Поэтому во многих казахских эпосах образ женщины описывается как воплощение красоты и доброты, что передает значительно особое место казахской женщины в национальной культуре.

Ключевые слова: казахская женщина, образ, национальный, эпос, красота, искусство, характер.

The image of Kazakh women in the epic

**¹S.A.Sergali, ¹B.U.Nakhanova*

¹Kazakh National University of Arts (Astana, Kazakhstan)

Abstract

The article discusses the integral image of Kazakh women in culture, through characters with the features of the image of a real Kazakh woman, who are formed as individuals through valuable folk education. In particular, in written literature, in the epic one can find wonderful images that prove the features of a Kazakh woman - strong, wise keepers of the hearth and the most reliable companions of their husbands.

The truth of these qualities will be evidenced by the artistic character traits in the folk epic that have survived to this day. The characterization of the image of a Kazakh woman among the characters of the epic is a reference image of a real Kazakh woman who grew up in national education, including the unity of nobility and wisdom. Therefore, in many Kazakh epics, the image of a woman is described as the embodiment of beauty and kindness, which conveys a significantly special place for a Kazakh woman in national culture.

Keywords: kazakh woman, image, national, epic, beauty, art, character.

Поступила в редакцию: 09.02.2023

Одобрена: 13.03.2023

Первая публикация на сайте: 20.07.2023

БІЗДІҢ АВТОРЛАР / НАШИ АВТОРЫ / OUR AUTHORS

Алпамыс Маджида – 1 курс, 6B01511 - Математика-Физика мамандығы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, madzhidaa@bk.ru

Алпамыс Маджида – 1 курс, специальность 6B01511 - Математика-Физика, Павлодарский педагогический университет имени Алкея Маргулана, madzhidaa@bk.ru

Alpamyс Majida – 1st year, speciality 6D01511 – Mathematics-Physics, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, madzhidaa@bk.ru

Алтынбекова Минаш Оразбаевна – химия ғылымдарының кандидаты, экология және химия кафедрасының доценті, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, minash.altynbekova@ayu.edu.kz

Алтынбекова Минаш Оразбаевна - кандидат химических наук, доцент кафедры экологии и химии, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, minash.altynbekova@ayu.edu.kz

Altynbekova Minash Orazbaevna – Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of Ecology and Chemistry, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, minash.altynbekova@ayu.edu.kz

Арқабаев Үсен Бекжанұлы – техника ғылымдарының магистрі, «Кен аэрологиясы және еңбекті қорғау» кафедрасының ассистенті, Қарағанды техникалық университеті, Usen_0496@mail.ru

Арқабаев Үсен Бекжанович – магистр технических наук, ассистент кафедры «Рудничная аэрология и охрана труда», Карагандинский технический университет, Usen_0496@mail.ru

Arkabaev Usen Bekzhanovich – Master of Technical Sciences, Assistant of “Mine aerology and a labor safety” Department, Karaganda Technical University, Usen_0496@mail.ru

Бейсенова Айгуль Аманжановна – PhD доктор, Философия және психология факультетінің деканы, академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университеті, aika.amanzhanova@mail.ru

Бейсенова Айгуль Аманжановна – доктор PhD, декан Факультета философии и психологии, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, aika.amanzhanova@mail.ru

Weisenova Aigul Amanzhanovna – Doctor PhD, Dean of Faculty of Philosophy and Psychology, academician E.A.Buketov university, aika.amanzhanova@mail.ru

Бекболат Гульмира – 1 курс, 7M01301 – Бастауыш білім беру педагогикасы мамандығы, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Ernar30062011@mail.ru

Бекболат Гульмира – 1 курс, специальность 7M01301 – Педагогика начального образования, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Ernar30062011@mail.ru

Bekbolat Gulmira – 1st year, speciality 7M01301 – Pedagogy of primary education, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Ernar30062011@mail.ru

Ерсұлтанова Зауреш Сапарғалиевна – техника ғылымдарының кандидаты, информатика, робототехника және компьютерлік технологиялар кафедрасының қауымдастырылған профессор, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, ersul_67@mail.ru

Ерсұлтанова Зауреш Сапарғалиевна – кандидат технических наук, ассоциированный профессор кафедры информатики, робототехники и компьютерных технологий, Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, ersul_67@mail.ru

Ersultanova Zaurresh Sapargaliyevna – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of Department of informatics, robotics and computer technologies, A.Baitursynuly Kostanay Regional University, ersul_67@mail.ru

Есимгалиева Тлекши Махсотовна – PhD доктор, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің қауымдастырылған профессор, Каспий университеті, tlekshi_86@mail.ru

Есимгалиева Тлекши Махсотовна – доктор PhD, ассоциированный профессор Высшей школы гуманитарных наук, Каспийский университет, tlekshi_86@mail.ru

Yessimgaliyeva Tlekshi Makhsotovna – Doctor PhD, Associate Professor of Graduate School of Humanities, Caspian University tlekshi_86@mail.ru

Жанадилова Карашаш Базаровна – PhD доктор, әлеуметтік және жас ерекшелік педагогикасы кафедрасының қауымдастырылған профессор, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, jdairova@yandex.ru

Жанадилова Карашаш Базаровна – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры социальной и возрастной педагогики, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, jdairova@yandex.ru

Zhanadilova Karashash Bazarovna – Doctor PhD, Associate Professor of Department of Social and Age Pedagogy, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, jdairova@yandex.ru

Жумахан Аида – 4 курс, B012 – Химия мұғалімдерді даярлау мамандығы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, a_zhumakhan@inbox.ru

Жумахан Аида – 4 курс, специальность B012 – Подготовка учителей химии, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, a_zhumakhan@inbox.ru

Zhumakhan Aida – 4th year, speciality B012 – Chemistry teacher training, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, a_zhumakhan@inbox.ru

Жусупбекова Гульсара Галимбековна – PhD доктор, әлеуметтік және даму педагогикасы кафедрасының қауымдастырылған профессор, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, uk.gulsara74@mail.ru

Жусупбекова Гульсара Галимбековна – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры социальной и возрастной педагогики, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, uk.gulsara74@mail.ru

Zhussupbekova Gulsara Galimbekovna – Doctor PhD, Associate Professor of the Department of Social and Developmental Pedagogy, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, uk.gulsara74@mail.ru

Жусупекова Әсел – 4 курс, 6B03106 – Ұйымдастыру психология мамандығы, Каспий университеті, aselzhusupekova@mail.ru

Жусупекова Әсел – 4 курс, специальность 6B03106 - Организационная психология, Каспийский университет, aselzhusupekova@mail.ru

Zhusupekova Assel – 4th year, speciality 6B03106 – Organizational psychology, Caspian University, aselzhusupekova@mail.ru

Кемелбек Рашид – 2 курс, 6B03204 – Журналистика мамандығы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, kemelbek2022@mail.ru

Кемелбек Рашид – 2 курс, специальность 6B03204 - Журналистика, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, kemelbek2022@mail.ru

Kemelbek Rashid – 2nd year, speciality 6B03204 - Journalism, L.N.Gumilyov Eurasian National University, kemelbek2022@mail.ru

Кенжегалиева Махаббат Дайнуллаевна – PhD доктор, ғылыми қызметкер, оқу бағдарламаларының үйлестірушісі, Лейпциг университеті, Лейпциг, Германия, kenshegalijewa@uni-leipzig.de

Кенжегалиева Махаббат Дайнуллаевна – доктор PhD, научный сотрудник, координатор учебных программ, Лейпцигский университет, Лейпциг, Германия, kenshegalijewa@uni-leipzig.de

Kenzhegaliyeva Makhabbat – Doctor PhD, Research Fellow, Study Program Coordinator, University of Leipzig, Leipzig, Germany, kenshegalijewa@uni-leipzig.de

Қаби Мәдина – 1 курс, 7M01301 – Бастауыш білім беру педагогикасы мамандығы, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, qabimb@gmail.com

Қаби Мәдина – 1 курс, специальность 7M01301 – Педагогика начального образования, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, qabimb@gmail.com

Kabi Madina – 1st year, speciality 7M01301 – Pedagogy of primary education, Sh.Ualikhanov Kokshetau University, qabimb@gmail.com

Майгельдиева Шарбан Мусабековна – педагогика ғылымдарының докторы, «Бастауыш оқытудың педагогика, психология және әдістемесі» білім беру бағдарламасының профессоры, Қорқыт Ата Қызылорда университеті, sharban56@mail.ru

Майгельдиева Шарбан Мусабековна – доктор педагогических наук, профессор образовательной программы «Педагогика, психология и методика начального обучения», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, sharban56@mail.ru

Maygeldieva Sharban Musabekovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of educational program «Pedagogy, psychology and methods of primary education», Korkyt Ata Kyzylorda University, sharban56@mail.ru

Мынбаева Марта – 2 курс, 8D01101 - Педагогика және психология мамандығы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, mynbayevamarta@gmail.com

Мынбаева Марта – 2 курс, специальность 8D01101 - Педагогика и психология, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, mynbayevamarta@gmail.com

Mynbaeva Marta – 2nd year, speciality 8D01101 – Pedagogy and Psychology, Korkyt Ata Kyzylorda University, mynbayevamarta@gmail.com

Наханова Булмекен Утысыновна – доцент, «Көркем өнер» факультеті «Сценография және сәндік өнер» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақ ұлттық өнер университеті, nakhanovab@gmail.com

Наханова Булмекен Утысыновна – доцент, старший преподаватель кафедры «Сценография и декоративное искусство» Художественного факультета, Казахский национальный университет искусств, nakhanovab@gmail.com

Nakhanova Bulmeken Utysynovna – Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Scenography and Decorative Arts, Faculty of Art, Kazakh National University of Arts, nakhanovab@gmail.com

Орынбаева Раушан – 1 курс, 7M01409 – Кәсіптік оқыту (көркем еңбек және арнайы пәндер) мамандығы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, raushann3003@gmail.com

Орынбаева Раушан – 1 курс, специальность 7M01409 – Профессиональное обучение (художественный труд и специальные дисциплины), Кызылординский университет имени Коркыт Ата, raushann3003@gmail.com

Орынбаева Раушан – 1st year, speciality 7M01409 – Professional education (Art and special disciplines), Korkyt Ata Kyzylorda University, raushann3003@gmail.com

Рахимбаева Баян Турабековна – Шетел тілдер факультеті «Шетел тілінен даярлаудың теориясы мен әдістемесі» кафедрасының аға оқытушысы, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, bayan.rakhimbaeva@mail.ru

Рахимбаева Баян Турабековна – старший преподаватель кафедры «Теория и методика иноязычной подготовки» Факультета иностранных языков, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, bayan.rakhimbaeva@mail.ru

Rakhimbaeva Bayan Turabekovna – Senior Lecturer of Department “Theory and Methods of Foreign Language Training”, Faculty of Foreign Languages, academician E.A.Buketov Karaganda University, bayan.rakhimbaeva@mail.ru

Рахымбекова Сағыныш – 4 курс, 6B01705 - Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығы, академик Е.А.Букетов атындағы Қарағанды университеті, sakokairovna@gmail.com

Рахымбекова Сағыныш – 4 курс, специальность 6B01705 – Иностранный язык: два иностранных языка, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, sakokairovna@gmail.com

Rakhymbekova Sagynysh – 4th year, speciality 6B01705 – Foreign language: two foreign languages, academician E.A.Buketov Karaganda University, sakokairovna@gmail.com

Серғали Ақжан – 4 курс, 6B02121 - Киім дизайны мамандығы, Қазақ ұлттық өнер университеті, akzhan_sergali@mail.ru

Серғали Ақжан – 4 курс, специальность 6B02121 – Дизайн одежды, Казахский национальный университет искусств, akzhan_sergali@mail.ru

Sergali Akzhan – 4th year, speciality 6B02121 – Fashion design, Kazakh National University of Arts, akzhan_sergali@mail.ru

Сыздықбаева Динара Сеиткалиевна – аэрология және еңбек қауіпсіздігі кафедрасының ассистенті, Абылқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, dikow-1290@mail.ru

Сыздықбаева Динара Сеиткалиевна – ассистент кафедры аэрологии и охраны труда, Карагандинский технический университет имени Абылқаса Сагинова, dikow-1290@mail.ru

Сыздықбаева Динара Сеиткалиевна – Assistant of Department of Aerology and Occupational Safety, Abylqas Saginov Karaganda Technical University, dikow-1290@mail.ru

Токабаева Бейбитгуль Маметказиевна – магистр, журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультетінің «Полиграфия және баспа ісі» кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, tokabaeva74@mail.ru

Токабаева Бейбитгуль Маметказиевна – магистр, старший преподаватель кафедры печати и издательского дела факультета журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, tokabaeva74@mail.ru

Tokabaeva Beibitgul Mametkazievna – Master’s degree, Senior Lecturer of the Department of Printing and Publishing, Faculty of Journalism and Social sciences, L.N.Gumilyov Eurasian National University, tokabaeva74@mail.ru

Тоқтамыс Арсен – 3 курс, 6B01510 - Информатика, робототехника және жобалау мамандығы, А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Tarsen.toktamys@gmail.com

Тоқтамыс Арсен – 3 курс, специальность 6B01510 - Информатика, робототехника и проектирование, Костанайский региональный университет имени А.Байтұрсынова, Tarsen.toktamys@gmail.com

Toktamys Arsen – 3rd year, speciality 6B01510 – Computer Science, Robotics and Design, A.Baitursynov Kostanay Regional University, Tarsen.toktamys@gmail.com

Умаров Арман Алпамысович – 3 курс, 8D01610 – Тарих, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, arman.umarov77@mail.ru

Умаров Арман Алпамысович – 3 курс, специальность 8D01610 – История, Павлодарский педагогический университет имени Алкея Маргулана, arman.umarov77@mail.ru

Umarov Arman Alpamysovich – 3rd year, speciality 8D01610 - History, Alkei Margulan Pavlodar Pedagogical University, arman.umarov77@mail.ru

Хумар Ажар – 3 курс, 6B03101 – Әлеуметтану мамандығы, академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, khumar2002@mail.ru

Хумар Ажар – 3 курс, специальность 6B03101 - Социология, Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова, khumar2002@mail.ru

Khumar Azhar – 3rd year, speciality 6B03101 - Sociology, academician E.A.Buketov Karaganda University, khumar2002@mail.ru

Шильдебаева Ляззат Кадырбековна – техника ғылымдарының кандидаты, «Дизайн және технологиялар» білім беру бағдарламасының қауымдастырылған профессор м.а., Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, lyazzatK.sh.2007@mail.ru

Шильдебаева Ляззат Кадырбековна – кандидат технических наук, и.о. ассоциированного профессора образовательной программы «Дизайн и технологии», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, lyazzatK.sh.2007@mail.ru

Shildebaeva Lyazzat Kadyrbekovna – Candidate of Technical Sciences, acting Associate Professor of educational program «Design and Technology», Korkyt Ata Kyzylorda University, lyazzatK.sh.2007@mail.ru

Авторлар назарына!

Eurasian Scientific and Methodological Journal “East – West” for master and doctoral students (Магистранттар мен докторанттарға арналған «Шығыс - Батыс» Еуразиялық ғылыми-әдістемелік журналы) – халықаралық ғылыми-әдістемелік басылым. Журнал 2022 жылы құрылған.

Журналдың негізгі тақырыптық бағыты – экономика, ғылым және білім саласындағы қазақстандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінің мазмұны мен нәтижелерін қамту.

Журналдың негізгі бөлімдері: Жаратылыстану және техникалық ғылымдар, Әлеуметтік ғылымдар, Гуманитарлық ғылымдар және өнер.

Журналдың стратегиялық мақсаты – ҚР ҒЖБМ ҒЖБССҚК (ЖАК) ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағын алу үшін диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын жетекші рецензияланған ғылыми журналдар тізімі, сондай-ақ Қазақстандық дәйексөз базасы (ҚазДБ) және халықаралық мәліметтер базаларға (Scopus, Web of Science және т.б.) енгізу.

Жариялау үшін журнал тақырыбына сәйкес келетін іргелі және қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін көрсететін ғылыми, талдамалық, ғылыми-әдістемелік мақалалар, сондай-ақ автордың(лардың) тұжырымдамалық ұстанымын нақты көрсететін шолу мақалалар қабылданады. Авторлармен жұмыс істеу бағыттарының бірі ғылыми іс-шараларды өткізу, орта және жоғары оқу орындарының білім алушыларын, ғылыми-практикалық қызметкерлерді және т.б. ғылыми-зерттеу қызметіне тарту болып табылады.

«Bilim zhane Bolashak» Халықаралық ғылыми-зерттеу байқау (бұдан әрі – Байқау) С.Т.Исалиеваның «Шетелдік студенттерге арналған ЖОО дамыту білім беру ортасын жобалау» диссертациялық зерттеу аясында ағымдағы оқу жылының қараша-наурыз аралығында жүзеге асырылады.

Байқау 2022 жылда «East – West: Authority And Potential» ғылыми журналдар редакторларының Бірінші Еуразиялық форумы аясында құрылған және жыл сайын өткізіледі.

Байқаудың мақсаты – заманауи білім алушылар мен оқытушылардың жеке тұлғасында ұйғармашылық қабілеттерін дамыту және зерттеушілік қасиеттерін дамытуға ықпал ету.

Байқауға қатысуға шақырылады:

1. Қазақстандық және шетелдік орта білім беру ұйымдарының 10-11 сынып оқушылары, ҚР, жақын және алыс шетелдердің, оның ішінде шетелдік ЖОО студенттері. Ғылыми жетекші ретінде орта білім беру ұйымдарының педагогтары, ЖОО оқытушылары, ғылыми қызметкерлер қатыса алады.
2. Орта білім беру ұйымдарының педагогтары, ҚР, жақын және алыс шетелдердегі ЖОО оқытушылары.

Барлық қатысушылар секцияларға бөлінеді: Секция 1. Орта білім беру ұйымдарының оқушылары. Секция 2. ЖОО студенттері. Секция 3. Магистранттар, докторанттар. Секция 4: Педагогтар (оқытушылар).

Байқау жұмысының форматы – ғылыми мақала. Барлық конкурстық жұмыстар түпнұсқа болуы, тәуелсіз зерттеулерді ұсынуы және макетке сәйкес ресімделуі керек. Дайын мәтіндерді (басқалар дайындаған немесе Интернеттен жүктеп алған) райдалануға рұқсат етілмейді. Жұмыстарды авторлар плагиатқа тексереді, талап етілетін деңгей авторлық мәтіннің кемінде 70% құрайды (соның ішінде түпнұсқалық, заңды түрде алынған сөздер мен дәйексөздер). Ұйымдастыру комитеті конкурстық жұмыстарды іріктеп қайта тексеру құқығын өзіне қалдырады.

Жеңімпаздар мен лауреаттардың жұмыстары ұйымдастыру комитетінің таңдауы бойынша Eurasian Scientific and Methodological Journal “East-West” журналында (ағымдағы немесе арнайы шығарылым) жариялануы мүмкін.

Информация для авторов!

Eurasian Scientific and Methodological Journal “East – West” for master and doctoral students (Евразийский научно-методический журнал для магистрантов и докторантов «Восток – Запад») – международное научно-методическое издание. Журнал основан в 2022 году.

Основной тематической направленностью журнала является освещение содержания и результатов исследований казахстанских и зарубежных ученых в области экономики, науки и образования.

Основные разделы журнала: Естественные и технические науки, Социальные и общественные науки, Гуманитарные науки и искусство.

Стратегическая цель журнала – вхождение в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов, рекомендуемых для опубликования основных научных результатов диссертаций на соискание ученой степени КОКСОН РК (ВАК стран СНГ) и ученого звания, а также в Казахстанскую базу цитирования (КазБЦ) и международные базы данных (Scopus, Web of Science и др.).

Для публикации принимаются научные, аналитические, научно-методические статьи, отражающие результаты фундаментальных и прикладных исследований, соответствующие тематике журнала, а также обзорные статьи с четким указанием концептуальной позиции автора(ов). Одним из направлений работы с авторами является проведение научных мероприятий, привлечение к научно-исследовательской деятельности обучающихся организаций среднего и высшего образования, научных и практических работников и др.

Международный конкурс НИР «Bilim zhane Bolashak» (далее – Конкурс) проводится в рамках диссертационного исследования Исалиевой С.Т. «Проектирование развивающей образовательной среды вуза для иностранных обучающихся» и проводится в период с ноября по марта текущего учебного года.

Конкурс основан в 2022 году в рамках Первого Евразийского Форума редакторов научных журналов «East – West: Authority And Potential» и проводится ежегодно.

Цель конкурса – развитие творческих способностей, содействие в становлении исследовательских качеств личности современных обучающихся и преподавателей.

К участию в конкурсе приглашаются:

1. Учащиеся 10-11 классов казахстанских и зарубежных организаций среднего образования, студенты вузов РК, ближнего и дальнего зарубежья, в том числе иностранные. В качестве научных руководителей могут выступать педагоги организаций среднего образования, преподаватели вузов, научные сотрудники.
2. Педагоги организаций среднего образования, преподаватели вузов РК, ближнего и дальнего зарубежья.

Все участники распределяются по секциям: Секция 1. Учащиеся организаций среднего образования. Секция 2. Студенты вузов. Секция 3. Магистранты, докторанты. Секция 4: Педагоги (преподаватели).

Формат конкурсной работы – научная статья. Все конкурсные работы должны быть авторскими, представлять собой самостоятельное исследование и выполнены в соответствии с макетом. Использование готовых текстов (подготовленных другими лицами или скачанных из сети Internet) не допускается. Работы проверяются авторами на плагиат, необходимый уровень – не менее 70% авторского текста (в т.ч. оригинальность, правомерные заимствования и цитирования). Оргкомитет оставляет за собой право выборочной перепроверки конкурсных работ.

Работы победителей и лауреатов могут быть опубликованы в Eurasian Scientific and Methodological Journal “East-West” (текущем номере или спецвыпуске) по выбору оргкомитета.

Dear Authors,

The Eurasian Scientific and Methodological Journal “East–West” is an international scientific and methodological publication for master’s and doctoral students, established in 2022.

The primary thematic focus of the journal is to cover the research and findings of Kazakhstani and international scholars in the fields of economics, science, and education.

The main sections of the journal are: Natural and Technical Sciences, Social and Public Sciences, Humanities, and Arts.

The strategic goal of the Journal is to be included in the List of leading peer-reviewed scientific journals recommended for publishing the main scientific results of dissertations for academic degrees by KoKSON RK and for the conferral of academic titles. The Journal also aims to be indexed in the Kazakhstan Citation Base and international databases such as Scopus, Web of Science, and others.

Scientific, analytical, and methodological articles that reflect the outcomes of fundamental and applied research aligned with the Journal’s scope are accepted for publication, as are review articles with a clear indication of the authors’ conceptual viewpoints. One of the directions of the Journal’s work with authors is the organization of scientific events, involving students in secondary and higher education, as well as research and practical specialists, in various research activities.

The International Research Competition «Bilim zhane Bolashak» (hereinafter, the Competition) is conducted as part of the dissertation research of S.T. Issaliyeva, titled «*Design of a Developmental Educational Environment at a University for International Students*», from November to March of the current academic year.

The Competition was established in 2022 during the First Eurasian Forum of Editors of Scientific Journals «East – West: Authority and Potential» and is held annually.

The goal of the Competition is to develop creative abilities and foster research skills among modern students and educators.

Who is invited to participate:

1. Students in grades 10–11 of Kazakhstani and foreign secondary education institutions, as well as university students in the Republic of Kazakhstan and abroad. Teachers from secondary education institutions, university lecturers, and researchers may act as scientific supervisors.
2. Teachers in secondary education organizations, and university lecturers in the Republic of Kazakhstan or abroad.

All participants are categorized into the following sections: Section 1: Students of secondary education institutions; Section 2: University students; Section 3: Master’s and doctoral students; Section 4: Educators (Teachers).

The format for competition entries is a scientific article. All entries must be original, represent independent research, and comply with the designated template. The use of prewritten texts (prepared by others or downloaded from the Internet) is not permitted. Authors must check their works for plagiarism, ensuring a minimum of 70% original text (including permitted borrowings and citations). The Organizing Committee reserves the right to selectively re-check the competition entries.

The works of winners and laureates may be published in the Eurasian Scientific and Methodological Journal “East–West” (in the current issue or a special issue), at the discretion of the Organizing Committee.

Выпускающий редактор: Момбек Әлия Әнуарбекқызы

Дизайнер и верстка: Исалиева Сауле Темирбаевна

Перевод предисловия
на казахский язык: Исалиева Сауле Темирбаевна
на английский язык: Артём Носко Владимирович

Утверждено к публикации 12.06.2024 г.